

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE’DEKİ KÜRT MESELESİ ETRAFINDAKİ ŞİDDET
SARMALININ GALTUNG’UN ÇATIŞMALARI ELE ALMA
YÖNTEMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

İdris TURAN

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Emin GÜRSES

Eylül – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DEKİ KÜRT MESELESİ ETRAFINDAKİ ŞİDDET
SARMALININ GALTUNG’UN ÇATIŞMALARI ELE ALMA
YÖNTEMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

İdris TURAN

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 10/09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Emin GÜRSES	BASARILI	Emin Gürses
Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ	BASARILI	Zeynel Abidin Kılınç
Doç. Dr. Poyraz GÜRSON	Başarılı	Poyraz Gürson
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Anıl ÖZTOP	Başarılı	Fatma Anıl Öztóp
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR	Başarılı	Nesrin Kenar

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

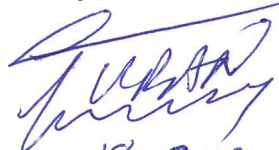
Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	İDRİS TURAN		
Öğrenci Numarası	:	1360D07102		
Enstitü Anabilim Dalı	:	ULUSLARARASI İLİŞKİLER		
Enstitü Bilim Dalı	:			
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS	☒ DOKTORA	
Tezin Başlığı	:	Türkiye'deki Kürt Meselesi Etrafındaki Şiddet Sarmalının Galtung'un Çatışmaları Ele Alma Yöntemi Bağlamında İncelenmesi		
Benzerlik Oranı	:	%17		

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☐ Sakarya Üniversitesi SOSYAL BİLİMLER Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

18.08.2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Emin GÜRSES

Tarih: 18.08.2019

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Prof. Dr. Emin GÜRSES'e değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ da bütün süreç boyunca her anlamda yanımda olmuş, desteğini ve katkılarını esirgememiştir. Savunma sınavı sırasında jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR, Doç Dr. Poyraz GÜRSON ve Dr. Öğr. Üyesi Fatma Anıl ÖZTOP da çalışmamın son haline gelmesine değerli katkılar yapmışlardır. Ayrıca Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY'a, Dr. Öğr. Üyesi Selim DEMEZ'e ve Dr. Öğr. Üyesi Oktay KIZILKAYA'ya yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Bu vesileyle ilköğretimden doktora kadar tüm hocalarıma teşekkürlerimi borç bilirim. Bu tez Türkiye'de Kürt Meselesi sebebi ile şehit olan; asker, polis, öğretmen, doktor, mühendis, işçi vb. insanlarımıza adanmıştır. PKK terörünün tamamen bitirilmesi ve Türkiye'de -Galtung'un ifade ettiği- pozitif barışa ulaşılması temennisi ile önsöz noktalanmaktadır. Son olarak bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı sunarım.

İdris TURAN

10.09.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	ii
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	viii
SUMMARY.....	ix
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: GALTUNG’UN ÇATIŞMALARI ELE ALMA YÖNTEMİ	9
BÖLÜM 2: KÜRT MESELESİ’NİN BOYUTLARI.....	19
2.1. Kürt Meselesi	19
2.2. Çözüm Mantığı	27
2.3. Siyasi Boyut	56
2.4. Sosyal Boyut	73
2.5. Kültürel Boyut	94
2.6. Ekonomik Boyut	111
2.7. Güvenlik Boyutu	153
BÖLÜM 3: GENEL DEĞERLENDİRME.....	176
SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA.....	198
ÖZGEÇMİŞ.....	221

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi, AK Parti
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
BELDES	: Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi
BİMER	: Başbakanlık İletişim Merkezi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DAB	: Doğu Anadolu Bölgesi
DBP	: Demokratik Bölgeler Partisi
DDKO	: Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DEP	: Demokrasi Partisi
DEHAP	: Demokratik Halk Partisi
DİVES	: Diyanet ve Vakıf Emekçileri Sendikası
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTK	: Demokratik Toplum Kongresi
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
ETA	: Bask Vatanı ve Özgürlük
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GDAB	: Güneydoğu Anadolu Bölgesi
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HDK	: Halkların Demokratik Kongresi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
HÜDAPAR	: Hür Dava Partisi
İKBY	: Irak Bölgesel Kürt Yönetimi
İHA	: İnsansız Hava Aracı
İRA	: İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu
JİTEM	: Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele
JÖH	: Jandarma Özel Harekât

KCK	: <i>Koma Civakên Kurdistan</i> (Kürdistan Topluluklar Birliği)
KDGM	: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı
KDRP	: Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi
KÖYDES	: Köylerin Altyapısının Desteklenmesi
KPSS	: Kamu Personeli Seçme Sınavı
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilâtı
KÜRT-KAV	: Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	: <i>North Atlantic Treaty Organization</i> (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OHB	: Organize Hayvancılık Bölgesi
OPCAT	: <i>Optional Protocol to the Convention against Torture</i> (İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol)
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
ÖSS	: Öğrenci Seçme Sınavı
PAK	: Kürdistan Özgürlük Partisi
PDK	: Kürdistan Demokrat Partisi
PKK	: <i>Partiya Karkerên Kurdistan</i> (Kürdistan İşçi Partisi)
PÖH	: Polis Özel Harekât
PSK	: Kürdistan Sosyalist Partisi
PYD	: <i>Partiya Yekîtiya Demokrat</i> (Demokratik Birlik Partisi)
RTÜK	: Radyo Televizyon Üst Kurulu
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODES	: Sosyal Destek Planı/Programı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STYE	: Silahsızlandırma, Terhis ve Yeniden Entegrasyon
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UKG	: Uluslararası Kriz Grubu

UNDP	: <i>United Nations Development Program</i> (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UÖM	: Ulusal Önleme Mekanizması
YPG	: <i>Yekîneyên Parastina Gel</i> (Halk Savunma Birlikleri)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: DAB ve GDAB 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Eğitim için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	84
Tablo 2: 2016 Yılı Verilerine DAB ve GDAB'daki 23 İldeki Son 24 Yılda Okuma-Yazma Oranındaki Değişimin Diğer İllerle Karşılaştırılması	86
Tablo 3: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Sağlık için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	87
Tablo 4: 2015-2016 Verilerine Göre DAB ve GDAB'daki 23 İldeki 2015 Yılındaki Hekim Sayısının Oransal Olarak Diğer İllerle Karşılaştırılması	88
Tablo 5: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Konut için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	89
Tablo 6: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Turizm için Yapılan Kamu Yatırımlarının Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	120
Tablo 7: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Madencilik için Yapılan Kamu Yatırımlarının Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	121
Tablo 8: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Ulaştırma-Haberleşme için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	122
Tablo 9: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Enerji için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	123
Tablo 10: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) İmalat için Yapılan Kamu Yatırımlarının Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	124
Tablo 11: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Tarım için Yapılan Kamu Yatırımlarının Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	125
Tablo 12: 100 000 Kişiye Düşen Sanayi İşletme Sayısı Oranına Göre DAB ve GDAB İllerinin Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması	126
Tablo 13: 2016 Yılı Verilerine Göre İthalat ve İhracat Rakamlarının Dış Ticaret Açığına Göre Sıralanması	127

Tablo 14: 2014 Yılı Verilerine Göre İllerin GSYH'ya (Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla) katkısının DAB-GDAB İlleri ile Diğer İllerin Karşılaştırılması	130
Tablo 15: 2014 Yılı Verilerine Göre İllerin Vergileri ile Yapılan Kamu Yatırımlarının Oranlarının DAB-GDAB İlleri ile Diğer İllerin Karşılaştırılması.....	131
Tablo 16: 2005 - 2014 Arası İl İl Toplam KÖYDES Projesi Ödeneği.....	138
Tablo 17: DAB-GDAB İllerinin Turistik Zenginlikleri	139
Tablo 18: DAB ve GDAB'daki Yatırım için Tarım ve Hayvancılık Altyapılarının Durumu.....	142
Tablo 19: DAB ve GDAB'daki OSB'lerin (Organize Sanayi Bölgesi) Sanayi Altyapılarının Durumu	146

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Galtung’a göre şiddetin tipolojisi	14
Şekil 2: Galtung’a göre barış ve şiddet kavramları.....	16
Şekil 3: SODES Kapsamında 2015 Yılında Proje Destekleri	137

Tezin Başlığı: Türkiye’deki Kürt Meselesi Etrafındaki Şiddet Sarmalının Galtung’un Çatışmaları Ele Alma Yöntemi Bağlamında İncelenmesi

Tezin Yazarı: İdris TURAN

Danışman : Prof. Dr. Emin GÜRSES

Kabul Tarihi: 10 Eylül 2019

Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 221 (tez)

Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler

Bu tezde Türkiye’deki Kürt Meselesi’nin 2018 yılına gelindiğinde aldığı hâlin, Galtung’un çatışmaları ele alma yöntemi açısından incelenmesi yapılmıştır. Galtung’un yaklaşımı açıklandıktan sonra, Kürt Meselesi’nin boyutları - Kürt Meselesi, Çözüm Mantığı, Siyasi Boyut, Sosyal Boyut, Kültürel Boyut, Ekonomik Boyut, Güvenlik Boyutu – incelenmiştir.

Galtung’un temel ihtiyaçlar - güvenlik, yemek, su, sağlık, eğitim, barınma, sevmeye/ait olma, itibar, kendini gerçekleştirme - üzerinden meşru ve gayri meşru ayrımı yapması baz alınarak, Kürt Meselesi’nde meşru ve gayri meşru noktalar öne çıkarılmıştır.

Tezde incelenen Kürt Meselesi PKK’nın ilk eylem tarihi 15 Ağustos 1984 yılından bu tarafa nasıl evrildiği üzerine olmuştur. 1990’larda inkârdan vazgeçilmiş ve Kürt varlığı kabul edilmiştir. 2000’ler ile birlikte özellikle açılım döneminde Kürtlere birçok haklar verilmiştir.

Kürt Meselesi’nde siyasi boyutta şu hususlar öne çıkmaktadır: Kürtçü ve PKK’nın türevleri olan gruplar ayrılıkçılığa yol açacak KCK/Demokratik Özerklik üzerinde ısrar ederken, Kürtlerin ve genel olarak Türk Milleti’nin ihtiyacı yerel yönetimlerin güçlendirilmesidir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin güçlendirilmesi sağlanmıştır.

Sosyal boyutta; eğitim ve sağlık gibi konularda DAB-GDAB bölgelerinde diğer bölgelere nazaran bir geri kalmışlık söz konusudur. Öncelik bu bölgelere verilerek ülke genelinde iyileştirmelere gidilmelidir.

Kültürel boyut söz konusu olduğunda, anadilde topyekûn eğitim ve resmi dilin Kürtçe olması dışında tüm talepler yerine getirilmiştir.

Ekonomik boyutta KDRP, KÖYDES, SODES, BELDES, Tazminat yasası ve Cazibe Merkezleri Programı ile DAB-GDAB bölgelerine pozitif ayrımcılık uygulanmaktadır.

Güvenlik boyutunda ise PKK terör örgütünün silah bırakması ya da bataklığı kurutma operasyonu ile süpürülmesi sorunu vardır. Temmuz 2015’te başlayan ve halen devam eden operasyonlar başarılı olursa, PKK’nın süpürülmesi söz konusu olabilir.

Nihayetinde, Kürt Meselesi tam olarak çözülmese de pozitif barışa yaklaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 2018 Yılında Türkiye’deki Kürt Meselesi, Galtung’un Çatışmalar Ele Alma Yöntemi, PKK’ya Dönük Bataklığı Kurutma Operasyonu

Title of the Thesis: Analysing Violence Spiral Around Kurdish Issue in Turkey in Axis of Galtung's Approaching to Conflicts Methodology

Author : İdris TURAN

Supervisor : Prof. Dr. Emin GÜRSSES

Date : 10 September 2019

Nu. of pages: ix (pre text) + 221 (main body)

Department: International Relations

In this dissertation, situation of Kurdish Issue in Turkey in 2018 is analyzed according to Galtung's approaching to conflicts methodology. After Galtung's approach is explained, dimensions of Kurdish Issue –Kurdish Issue, Logic of Solution, Political Dimension, Social Dimension, Cultural Dimension, Economic Dimension, Security Dimension- are studied.

Kurdish Issue's legitimate-illegitimate points are highlighted based on Galtung's basic needs –security, food&shelter, health, education, love/belonging, dignity, self-fulfillment-.

Kurdish Issue in the thesis is studied how Kurdish Issue is evolved since first act of PKK in August 15, 1984. Denial was renounced in 1990s and Kurd entity is accepted. Many rights were given to Kurds in 2000s especially during right ascension.

These are come to the fore about political dimension on Kurdish Issue: While Kurdist and PKK's derivatives groups are insisting on KCK/Democratic Autonomy which will be resulted separatism, Kurds' and generally Turk Nation's need is get powerful local administrations. In this context, local administrations are got powerful.

In social dimension; backwardness about education and health issues in Eastern Anatolia Region and South-eastern Anatolia Region are more than other regions. Priority must be given to the regions and improvements must be provided in all country.

Being a matter of cultural dimension, all requests are provided except total education in mother tongue and Kurdish official language.

In economic dimension, there is positive discrimination in Eastern Anatolia Region and South-eastern Anatolia Region via *KDRP*, *KÖYDES*, *SODES*, *BELDES*, Compensation law and *Cazibe Merkezleri Programı*.

In security dimension, PKK's disarmament or PKK's broom finishing via draining operation are problems. If operations since July 2015 will be successful, PKK can be broom finished.

In the end, Kurdish issue is closer to positive peace although not completely solved.

Keywords: Kurdish Issue in Turkey in 2018, Galtung's Approaching to Conflicts Methodology, Draining Operations against PKK

GİRİŞ

Yaratıcılık; duygusallık ve entelektüellik arasındaki çizgide yer almaktadır. Bilgi ve duygu bazen birlikte hareket ederler ve bir aşma yaratırlar. Güzel bir fikir önce içimizdeki derinliklerde bir duygu olarak bizi sarsar ve yukarılara çıkıp beyne ulaşır. Orada kendini ifade imkânı yaratır ve sonra yeniden derinlere iner ve bizde orgazmik bir rahatlama sağlar. Tıpkı gerçek aşk gibi pek sık olmaz. Ama ortaya çıktığı zaman yarattığı etki müthıştır.¹

Johan Galtung

Kürt Meselesi (Kürtlerin sorunları ve PKK sorununun birleşimi), PKK (Kürdistan İşçi Partisi - *'Partiya Karkerên Kurdistan'*) ile birlikte 30 seneden fazladır özellikle güvenlik sorunu olarak Türkiye'nin gündemindedir. 1984-2018 arası 40 bin civarı can kaybına ve milyarlarca dolar (100 milyar dolar ile 1,5 trilyon dolar arası)² mali kayba mâl olan bu çatışmaya dair yazılanlar genel itibari ile akademik bakış açısından uzak olarak yazılmıştır. Genellikle günlük siyasi söylemler üzerinden bir şeyler ortaya çıkmıştır. Örneğin sorun bazen sadece güvenlikleştirici –terör- boyutta ele alınmış

¹ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, Havva Gök (Çev.), Ankara: USAK Yayınları, 2009, ss. 221-222.

² Mutlu, Servet, "Ayrılıkçı PKK Terörünün Ekonomik Maliyeti", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2011/10/27/6265/ayrilikci-pkk-terorunun-ekonomik-maliyeti>, 27 Ekim 2011, (erişim 01 Aralık 2016). 2005 yılı itibari ile doğrudan ve dolaylı maliyet 85 milyar dolar.

"30 yıllık terörle mücadelenin maliyeti dudak uçuklattı!", <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/02/28/30-yillik-terorle-mucadelenin-maliyeti-dudak-ucuklatti>, 28 Şubat 2016, (erişim 01 Aralık 2016). Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş'un ifadesiyle terörle mücadelenin maliyeti 1,5 trilyon dolar.

"30 Yıllık terörün Türkiye'ye maliyeti", <http://www.trthaber.com/haber/gundem/30-yillik-terorun-turkiyeye-maliyeti-170566.html>, 28 Şubat 2015, (erişim 01 Aralık 2016). Terörle mücadelede doğrudan maliyet 550-600 milyar dolar. Dolaylı maliyetlerle bu rakam 1 trilyon doları geçiyor.

Bilgel, Fırat ve Burhan Can Karahasan, "Estimating the economic cost of Turkey's PKK conflict", <http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2016/09/29/economic-cost-pkk-conflict-turkey/>, (erişim 01 Aralık 2016). Çatışma olmasaydı eğer Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın %14 daha fazla olacağı hesaplamasında bulunmuşlar.

World Bank, "World Development Indicators", http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NY.GDP.MKTP.CD&id=af3ce82b&report_name=Popular_indicators&populartype=series&ispopular=y#, (erişim 01 Aralık 2016).

Dünya Bankası verilerine göre Türkiye'nin 1984'den 2015'e kadarki toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasılası toplamda 11,35 trilyon dolardır. Buna istinaden Bilgel ve Karahasan'ın çalışmalarında buldukları %14 daha fazla GSYH olacağı istatistiği ile ahaber.com ve trthaber.com'da çıkan haberlerde yazılanlar tutarlı olmaktadır. Ayrıca Prof. Dr. Servet Mutlu'ya (mservet@baskent.edu.tr) 01 Aralık 2016'da turan.idris@gmail.com e-posta adresinden bu rakam farklılığını soran bir e-posta gönderilmiştir. Yanıt alınamamıştır.

bazen de 2009 ile başlayan açılım ve 2012’de başlayan çözüm sürecinde yapıldığı gibi yol haritası olmadan güvenlik boyutu eksik bırakılıp 23 Temmuz 2015 tarihinde çatışmanın başlaması durumuna gelinmiştir. Fakat sorunun çözümü ile ilgili akademik bir metin çıkarma çalışmaları eksik kalmıştır. Ayrıca her ülkedeki mücadele ve çözüm yolları kendine hastır. Dolayısı ile yerli bir Kürt Meselesi’nin çözümü süreci tanımlanmalıdır.

Bu tezde yanıtı aranan sorular şunlardır: 2018 yılına gelindiğinde Türkiye’de Kürt Meselesi (Kürtlerin sorunları ve PKK sorunu bağlamında) var mıdır? Eğer var ise çözümü için neler yapılmalıdır? Kürt Meselesi var ise çözüm mantığı nasıl olmalıdır? Kürt Meselesi beş boyutta (siyasal, kültürel, sosyal, ekonomik ve güvenlik) ele alındığında 2018 yılında ortaya çıkan tablo nedir?

Kürt Meselesi siyasal, kültürel, sosyal, ekonomik ve güvenlik boyutları olan çok boyutlu bir meseledir. Bunlara bütüncül bakılmadığı zaman sorunun bir yönü eksik kalmaktadır. Örneğin, bölgedeki işsiz gençlerin topluma kazandırılması ekonomik yönü ağır basan bir sorundur. Ya da PKK’ya katılımın önlenmesi sorunu hem sosyal hem ekonomik boyutu olan bir sorundur. PKK’nın bölgede hâkimiyet kurmasının önlenmesi sorunu güvenlik boyutu olan bir sorundur. Anadilde eğitim talepleri kültürel bir sorundur. Temelde bölgedeki işsizlik ve ekonomik geri kalmışlık giderilip Türkiye’ye aidiyet duygusu geliştirilebilirse, PKK’nın insan kaynağı kesilmiş olacak ve sosyolojik olarak bölgesel kalkınma sağlanmış olacaktır. Yine sosyal boyut ile alakalı olarak STK’ların (Sivil Toplum Kuruluşu) geliştirilmesi ile halkın -özellikle gençlerin- topluma kazandırılmasına katkı sağlanmış olacaktır.

1960’larda DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) İstanbul, Ankara ve Diyarbakır’da kurulmuştur.³ Kürt solu 1974 sonrasında özellikle üniversitelerde Türk solunun Kürt haklarını yeterince savunmadığı şeklinde eleştirerek ayrı örgütlenmeye gitmiş ve Apocu’lar kendine bir alan oluşturmuştur.⁴ PKK kurulduğu dönemde 1978’de sosyalist argümanları öne çıkarmıştır.⁵ PKK, 15 Ağustos 1984’de dikkat çekmek için ilk silahlı eylemlerini yapmıştır.⁶ 1999 yılında Abdullah Öcalan’ın yakalanmasına kadar, PKK

³ Gürses, Emin, “The Rise and Fall of Violent Kurdish Nationalism in Turkey”, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt 28, Sayı 1, Sonbahar 2004, ss. 54-86.

⁴ Gürses, Emin, agm.

⁵ Gürses, Emin, agm.

⁶ Gürses, Emin, agm.

Suriye'de güvenli bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Türkiye tarafından, 1991 sonrasında sorun PKK ve Kürt sorunu şeklinde tanımlanarak dönüşüme uğramıştır.⁷ Günümüzde PKK, Kürtçülük'e dayalı argümanlar üzerinden bölgede etkin olmaya çalışmaktadır.

Kürtçü partilerden 22 HEP (Halkın Emek Partisi) milletvekili 1991 seçimlerinde SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) bünyesinde ilk kez meclise girmiştir.⁸ Bir grup HEP milletvekili SHP'den istifa edip DEP'i (Demokrasi Partisi) kurmuştur.⁹ Fakat bu parti Türk devlet yapısının birliğine tehdit olduğu gerekçesiyle 1994'te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.¹⁰ Kapatılmadan önce HADEP (Halkın Demokrasi Partisi) kurulmuş ve 1995 seçimlerinde %4,17 oranında oy çıkarmıştır.¹¹ 2002 seçimlerinde DEHAP (Demokratik Halk Partisi) %6,2 oy almıştır.¹² DTP (Demokratik Toplum Partisi) 2005'te kurulup 2009'da kapatılmıştır.¹³ BDP (Barış ve Demokrasi Partisi) 2008 yılında kurulmuş¹⁴ ve milletvekilleri 2014'te 2012'de kurulan HDP'ye (Halkların Demokratik Partisi) katılmıştır. BDP'nin isim değiştirmesi ile DBP (Demokratik Bölgeler Partisi) kurulmuştur.¹⁵

1999'da Öcalan'ın yakalanması sonrasında karmaşada bulunan PKK, 2006 sonrasında Türk askeri hedeflerine saldırılara başlamıştır.¹⁶ Aktütün saldırısı¹⁷ sonrasında hükümet, demokrasi ve güvenlik arasındaki denge korunarak tedbirler alınması yönünde kararlar almıştır. Bir taraftan güvenlik zaafını önleyecek uygulamalara gidilirken, diğer taraftan da kültürel ve sosyal alanda dönüşümlerle bölge halkına dönük demokratik adımlar

⁷ Efeğil, Ertan, "Türkiye'nin Yeni Terörle Mücadele Anlayışı ve Türk Karar Vericilerin Kürt Sorununa Yaklaşımı", İnät, Kemal, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, (Ed), *Ortadoğu Yıllığı 2008*, İstanbul, Küre Yayınları, Ekim 2009. 1992 yılında Turgut Özal, Türkçe dışındaki dillerin kullanımını yasaklayan kanunu iptal etmiştir.

⁸ Gürses, Emin, agm.

⁹ Gürses, Emin, agm.

¹⁰ Gürses, Emin, agm.

¹¹ Gürses, Emin, agm.

¹² Gürses, Emin, agm.

¹³ "DTP kapatıldı", http://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/12/11/dtp_kapatildi, 11 Aralık 2009, (Erişim 27 Eylül 2016).

¹⁴ "BDP'ye kongre yolu açıldı", <http://www.milliyet.com.tr/bdp-ye-kongre-yolu-acildi/siyaset/siyaset-detay/19.12.2009/1175641/default.htm>, 18 Aralık 2009, (Erişim 26 Eylül 2016).

¹⁵ "DBP'nin genel başkanları Emine Ayna ile Kamuran Yüksek oldu", <http://www.cnnturk.com/haber/turkiye/dbpnin-genel-baskanlari-emine-ayna-ile-kamuran-yukse-oldu>, 11 Temmuz 2014, (Erişim 26 Eylül 2016).

¹⁶ Ünver, H. Akın, "İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk-İran İlişkilerinin Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013, ss. 63-70.

¹⁷ "Şemdinli'de karakola saldırı: 15 şehit", NTVMSNBC, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/461178.asp>, 05 Ekim 2008, (erişim 15 Mayıs 2014).

atılmıştır. DTP'nin artan oyları sebebi ile AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi, AK Parti) başta Demokratik Açılım olarak adlandırdığı sonrasında da Kürt Açılımı adıyla devam ettiği açılım sürecini hızlandırmıştır.

Bir ayrılıkçı terör örgütü* olan PKK'nın içinde bulunduğu durum Kürtleri temsil etmekten uzaktır. PKK'nın uzantısı olan siyasi partiler de bölgede tam hâkimiyet kuramamıştır. Bölgede terör faaliyetlerini sürdüren PKK'nın, Kürt Meselesi'ni daha da derinleştirmekten ve bölge insanına hizmet götürülmesini önlemekten başka bir işlevi bulunmamaktadır. En çok zararı PKK bölge insanına vermektedir. Eğer devam eden operasyonlar (23 Temmuz 2015'te başlayan operasyonlar) PKK'yı bitirebilirse, bölgenin kalkındırılması ile bölge halkının sorunları belli boyutta giderilebilir. Demokratikleşmenin derinleştirilmesi ile de kültürel haklarındaki -varsa- eksik olan hususlar giderilebilir.

AB'ye (Avrupa Birliği) tam üyelik için tarih almaya çalışan AKP, "2002 yılında TRT'den Kürtçe yayın yapılmasına, özel Kürtçe kursların açılmasına, Kürtçe kitapların basımına, Kürtçe şarkıların söylenmesine ve Kürtçe kültürel festivallerin düzenlenmesine" izin verecek şekilde yasal düzenlemeler yapmıştır.¹⁸ AKP 2004'te TRT'de (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) Kürtçe yayın başlatmıştır.¹⁹ Recep Tayyip Erdoğan, 2005 Diyarbakır ziyaretinde de "Kürtlerin kültürel haklarını özgürce kullanmaları gerektiğini ve bölgenin sosyo-ekonomik açıdan kalkındırılmasına önem vereceklerini" söylemiştir.²⁰

Erdoğan, terör eylemlerine karışmamış PKK militanlarının topluma kazandırılması ile ilgili girişimlerinde bulunmuştur.²¹ Bir yandan da "Türkiye'de çok ulusluluk anlayışını kabul etmediğini belirten Erdoğan, yapılacak yeni anayasal düzenlemeler ile farklı

* Kendi etnisitesinden olsun ya da olmasın kendileri gibi düşünmeyenleri zaman zaman ortadan kaldırmaktan geri durmayan, ya benimlesin ya da karşıdan ilkesiyle hareket eden köktenci bir örgüttür PKK. Etnik bir hareket de olamamıştır. Çünkü bölgede çoğu Kürt'ün desteğini alamayan ayrılıkçı bir terör örgütü olmaktan kurtulamamış, Kürtlerin önderliği olduğu iddiası ile meşruiyet sağlama çabasında olan silahlı bir ayrılıkçı terör örgütüdür.

¹⁸ Efegil, Ertan, age.

¹⁹ Gürses, Emin, agm.

²⁰ Efegil, Ertan, age.

²¹ Efegil, Ertan, age.

kültürlerin yasal güvence altına alınacağını" ifade etmiştir.²² Ayrıca ekonomik alanda da bölgenin ekonomik olarak geri kalmışlığını iyileştirecek düzenlemelere gidilmiştir.²³

Türkiye'deki demokratik açılım sürecinin başta Kürtleri ilgilendiren ve Kürtlerin hepsinin temsilcisi olmayan²⁴ PKK'nın silah bırakması konusunda görüşmelerin olması da Türkiye'nin PKK'ya dönük operasyonlarını yavaşlatmasına neden olmuştur. Öcalan'ın 2013 yılında Nevruz Mektubu ile Türkiye'deki radikal Kürtlere demokratik zeminde siyasete devam etmeleri ve silahlı eylemleri bırakmalarına dönük çağrıda bulunması da Türkiye'nin PKK'ya karşı PKK saldırıda bulunmadıkça operasyon yapılmayacağı taahhüdü verilmesi ile yaklaşık üç yıl PKK ile fiili olarak silahların sustuğu bir çatışmasızlık hâli yaşanmıştır.

Bölgedeki oy oranlarından da görüleceği üzere merkez partilere belli bir eğilim bulunmaktadır. Sadece Kürtçülük yapan HDP gibi partilere değil AKP'ye de yüksek oranda oylar gitmektedir. Bu da bölgedeki toplumda Türkiye'nin geri kalanı ile oy dağılımı ile benzerlik gösteren belli bir kesim olduğunu göstermektedir. 16 ilden 181 aşiret temsilcisinin Van'da gerçekleştirdiği toplantıda verdikleri birlik beraberlik mesajını ve PKK'nın terör örgütü olduğunu vurgulamaları²⁵, bölgenin belli bir kısmının Türkiye yanlısı tutum takındıklarını göstermektedir. Devlet bölgedeki varlığını sosyal, kültürel, ekonomik ve güvenlik boyutlarıyla gösterip bunu kalıcı kılsa, bölgedeki yurttaşlar* büyük oranda milli birlik ve beraberlik yoluna gireceklerdir.

Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin realist temellerde politikalar uygulama yönündeki baskısı, devletleri kendi bütünlüklerine ve güçlerini arttırmalarına engel olacak dış girişimleri önlemeye çalıştığı gibi, iç girişimleri de önlemek için farklılıkları görmezden gelme, yok sayma ve inkâr etme yönünde politikalar uygulamalarına sebep

²² Efegil, Ertan, age.

²³ Efegil, Ertan, age.

²⁴ El Ray, <http://www.tccb.gov.tr/mulakatlar/360/85913/el-ray-kuveyt.html>, 29 Nisan 2013 tarihli El-Ray'de yayınlanan Abdullah Gül ile mülakatın çeviri metni, (erişim 15 Mayıs 2014). Bu dönemde vurgulanması gereken önemli bir nokta da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün "PKK, Türkiye'de bulunan bütün Kürtleri temsil etmiyor." ifadesinde bulunmuş olmasıdır. Çünkü hem Türkiye'de bazı grupların hem de yurtdışındaki bazı uluslararası örgütlerin, PKK'nın Türkiye'deki Kürtlerin temsilcisi olduğu iddiası üzerinden destekleyici veya tepkiye dönük hamleleri bulunmaktadır. Bu bakımdan sürecin PKK'ya dönük ayağında PKK'nın konumunun Türk Devleti ve temsilcileri tarafından Kürtlerin temsilcisi olarak kabul edilmediğinin hukuki zeminde ortaya konulabilecek en önemli ispatı olarak sunulması noktasında cumhurbaşkanının ifadeleri önemlidir.

²⁵ "181 aşiretten teröre karşı ortak bildiri", <http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/181-asiretten-terore-karsi-ortak-bildiri/661424>, 09 Ekim 2016, (Erişim 21 Ekim 2016).

* Bazı az gelişmiş toplum kesimlerinde insanlar görünür gücün kontrolüne girmeye meyillidirler.

olmuştur. Soğuk Savaş sonrası döneme dikkat edildiğinde ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, İtalya gibi ülkelerde ve Türkiye'de de kendi farklılıklarına dönük politikalarda kendi iç politik yapıları ve istikrarları ile orantılı olarak değişimler/dönüşümler olmuş ve hâlâ da olmaktadır.

Türkiye'de de Soğuk Savaş Dönemi'nde yok sayılan kimliklerin en azından varlıklarının kabul edilmesi ile ilgili 1990'larda girişimler başlamıştır. AB'ye tam üyelik sürecindeki gelişmelerle de paralel olarak, 2000'lerde bu girişim daha da ileri boyuta taşınarak -bu dönemde terörist faaliyetlerde bulunmuş olan ve ara ara yine saldırılar gerçekleştiren PKK örgütünün silah bırakması ve demokratik zemine çekilebilmesi için girişimlerde bulunacak düzeyde-, farklılıklara daha özgür ortamlar sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin ilerlemesinde en büyük engeli teşkil eden, PKK'nın silahlı faaliyetlerinin sonlandırılması ve radikal Kürtlerce kabul edilebilir ve Türkiye'nin geri kalanını da "Öteki"leştirmeyecek şekilde sorunun çözülmesi gerekmektedir.

Türkiye bölgesel ve küresel hedeflerine ulaşabilmesi için başlatılan Demokratik Açılım sürecinde, ülkede kendini geçmişten beri negatif tanımlarla inşa edilmiş "Öteki" bir kimlik içerisinde hissedenen bileşenlerin kendisini tekrar Türkiye'ye ait hissedeceği bir süreç tamamlanırken, yeni "Öteki"ler yaratacak hamlelerin de önüne geçilmelidir. Hem içeride ideolojik farklılıklar ve Türkiye'nin geleceğine dair vizyon farklılıkları sebebi ile sürecin olumsuz etkilenmesine sebep olabilecek girişimler söz konusu olabilecekken, dışarıdan da Türkiye'nin büyümesini dış politik dengeler ve vizyonları sebebi ile engellemek isteyen devletler ve devlet dışı unsurlar olacaktır. Türkiye'nin bunların önüne geçebilmesi için iç barışı tesis ederken kendini dışlanmış hissedenen yeni "Öteki"ler yaratmadan stratejilerini yönlendirmesi gerekmektedir. Ayrıca, süreci sabote etmek isteyen art niyetli girişimleri önlemek için de güvenlik birimlerinin ve yargı kurumlarının verimliliğini arttıracak ve bunları, büyüyen ve demokratikleşmeye çalışan Türkiye'ye karşı tehdit oluşturan, -özellikle dış kaynaklı- Türkiye'nin ilerlemesini durdurma amaçlı girişimleri önleyecek şekilde organizasyonu önemlidir. İçeride de ülkenin daha iyi bir hâl alması için ortaya konulan meşru ve demokratik taleplere ve itirazlara da kulak vererek, bunların art niyetli girişimlerle bir tutulmayacak şekilde ele alınması gerekmektedir.

Kürt Meselesi'nin çözümü için insanın doğuştan sahip olduğu soy ve inanç gibi özelliklerin aşagılama ya da üstünlük için kullanılamayacağı, herkesin değer verdiği şeyleri koruma ve yaşatma hakkı olduğu ve bunun yabancı gücün müdahale aracı olarak kullanılmadığı sürece, devlet tarafından korunmasının sağlanacağı söylenmelidir.²⁶

Mahir Kaynak Kürt Meselesi ile ilgili son söz olarak şunu söylemektedir: “Ekonomik ve sosyal yapıyı çağdaş hale getirin ve geri kalanını unutun.”²⁷

Çatışma çözümlerine dair yapılan okumalarda derli toplu bir model sunan ismin Johan Galtung olduğu görülmüştür. Bu çalışmada Galtung'un çatışmaları ele alma yönteminin -TRANSCEND metodu- daraltılması ile Türkiye'deki Kürt Meselesi incelenecektir. Bu yapılırken temel ihtiyaçlar üzerinden meşru ve gayri meşru hedefler belirlenip bunlar arasında aşmacı çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Hedefler tespit edilirken bazı siyasi partilerin, bazı sivil toplum kuruluşlarının raporlarından ve akademik tezlerden faydalanılacaktır.

Çalışmanın Konusu

Bu tezin konusu, 1984 PKK saldırısı ile görünür hale gelen Türkiye'deki Kürt Meselesi'ni incelemektir. Çalışmada Johan Galtung'un metodolojisi kullanılacaktır. Bu metodolojiye göre temel ihtiyaçlar üzerinden meşru ve gayri meşru hedeflerin gruplamaları yapılacaktır.

Çalışmanın Amacı

Bu tezin amacı, Türkiye'deki Kürt Meselesi'nin nasıl çözülebileceği ile ilgili öneriler üzerinden Galtung'un bahsettiği aşmacı çözüm önerileri sunabilmektir. Dahası bu çözüm önerileri ile Kürt Meselesi üzerine araştırmacıların tartışabilecekleri bir çerçeve çizmek amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Kürt Meselesi'nin çözülmesi ile Türkiye, potansiyelini sergileyebileceği bir imkân bulabilecek ve daha müreffeh yarınlara ulaşabilecektir. Şimdiye kadar okumalarımda bu sorunun dâhili ve harici etkenler ile daha da derinleştirildiği ve girift bir hâl aldığı

²⁶ Kaynak, Mahir, “Türkiye Yeni Dünya Düzeninde Kendisine Bıçilen Rolü Oynuyor”, Mahir Kaynak ve Emin Gürses, *Geleceğin Türkiye'si ve Yeni Osmanlılar*, İstanbul: Profil, Ocak 2011, ss. 15-112.

²⁷ Kaynak, Mahir, age.

kanaati hâsıl olmuştur. Çalışma ile akademik literatüre Kürt Meselesi etrafındaki şiddet sarmalının çözümüne dönük bir katkı sunmak hedeflenmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada içerik analizi yöntemi ile literatür taraması yapılacak ve Galtung'un metodolojisi ile Türkiye'deki Kürt Meselesi'ne dönük çözümler incelenecektir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmada Galtung'un metodolojisine göre taraflarla görüşmeler yapmak gerekiyor. Fakat hem insan kaynağının yetersizliği hem de zaman sınırlılığı sebebi ile bu kısım eksik bırakılacaktır. Bunun yerine bazı raporlar/çözüm önerileri üzerinden tezin gövdesi oluşturulacaktır.

BÖLÜM 1: GALTUNG’UN ÇATIŞMALARI ELE ALMA YÖNTEMİ

Çatışma analizi bir çatışma durumunda çözüme dönük atılacak adımlar belirlenirken yapılır. Hedefler belirlenir ve bir yol haritası çıkarılır. Bir çatışma durumunda farklı ve karşıt görüşleri tespit etmek, aşılması gereken ilk aşamadır.²⁸ Aşağıda Galtung merkezli olarak bir çatışma durumunda çatışmanın nasıl analiz edilmesi gerektiği ve çatışma uzmanının rolüne dair tespitleri bulunmaktadır.

Galtung’un yönteminde bir çatışma uzmanı* çatışmayı analiz ederken şu üç adımı izler:²⁹

- Tarafların amaçlarına genel hatları ile bakılması,
- Amaçların geçerli/meşru ve geçersiz/gayrimeşru olarak ikiye ayrılması,
- Meşru amaçlar arasında bir köprü (aşmacı çözüm) oluşturulması.

Aşmacı bir çözüme ulaşılabilmesi için önce iç hedeflere odaklanılarak, dış güçlerin gayrimeşru çabaları “bulanık suda balık avlamak” olarak görülmelidir.³⁰ Bu iç hedeflerin birbiriyle uyusabilmesi şu kelimelerde yatmaktadır: “Kendi kaderini belirleme hakkında eşitlik.”³¹ Bu kural her taraf için de geçerlidir.³² Ulus, daha geniş bir kategori olan kültür ile karıştırılmamalıdır. Dünyada 10 bin civarı kültür çeşidi vardır.³³ Kültür dil, din, mitlere sahiptir fakat onu ulus yapacak toprak iddiası yoktur.³⁴ Örneğin ABD’de dünyanın hemen her yerinden insanlar bulunur. Fakat bunlar ulus değildirler, çok kültürlü bir ülkedeki kültürlerdirler.³⁵ Kendi kaderini belirleme hakkından kastedilen toplumdaki konumlarının siyaseten, kültürel ve ekonomik olarak eşit olma durumudur. Yoksa bağımsızlık ya da özerklik kastedilmemektedir.

²⁸ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 103.

* Galtung, Johan, “Conflict Transformation by Peaceful Means (the Transcend Method)”, United Nations, 2010, https://www.transcend.org/pctrcluj2004/TRANSCEND_manual.pdf, (25 Nisan 2016). *Conflict worker* ya da *conflict specialist* olarak kullanılan ifade çatışma uzmanı olarak çevrilmiştir. Çatışma konusu üzerine çalışan uzman, “çatışma uzmanı” olarak geçmektedir.

²⁹ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 136.

³⁰ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 137.

³¹ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 137.

³² Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 137.

³³ Galtung, Johan, “Leaving the Twentieth Century, Entering the Twenty-first: Some Basic Conflict Formations”, Johan Galtung ve Carl G. Jacobsen (ed), *Searching for Peace: The Road to TRANSCEND*, Pluto Press, 2000, ss. 51-65.

³⁴ Galtung, Johan, “Leaving the Twentieth Century, Entering the Twenty-first: Some Basic Conflict Formations”, age.

³⁵ Galtung, Johan, “Leaving the Twentieth Century, Entering the Twenty-first: Some Basic Conflict Formations”, age.

Haberciler ve politikacılar “Saldırı nerede? Kim kazanıyor?” gibi sorular etrafında dolaşır.³⁶ Barışçıl yaklaşım ise: “Çatışmanın asıl nedenleri nelerdir? Kabul edilebilir ve sürdürülebilir çözümler var mıdır?” sorularını sormayı gerektirir.³⁷ Olumsuz yanları atmanın en iyi yolu “insanın var olması için gereken temel ihtiyaçları, refahı, özgürlük ve kimlik hakkını ve temel insan haklarını her şeyin ölçüsü” haline getirmektir.³⁸

John Burton’a göre ihtiyaç kavramı çıkar kavramından farklıdır.³⁹ Çıkarlar pazarlık konusu edilebilirken, temel ihtiyaçlar pazarlık konusu edilemezler.⁴⁰ Çıkarlar tartışılabilir konular iken, ihtiyaçlar ve değerler tartışılmaz.⁴¹ Temel ihtiyaçların ve temel hakların neler olduğuna dair farklı görüşler vardır: Güvenlik hakları, işkenceden, kölelikten, öldürmeden ve bireysel bütünlüğe dönük şiddetten emin olmayı sağlar.⁴² Fiziksel güvenlik hakkı yani cinayet, işkence, sakatlama, tecavüz ya da saldırıya maruz kalmama hakkıdır.⁴³ Varoluşsal haklar ise kirlenmemiş su, yeterli yeme, yeterli giyim, yeterli barınma, minimum kamu sağlığının ve temel eğitimin sağlanmasına yönelik haklardır.⁴⁴ Henry Shue ana ekonomik ve sosyal haklar yani varoluş haklarını şu şekilde sıralar: kirlenmemiş hava, kirlenmemiş su, yeterli yeme, yeterli giyim, yeterli barınma ve minimum önleyici sağlık hizmetleri.⁴⁵ Maslow fiziksel ihtiyaçlara kültürel boyutu da katarak güvenlik, sevmeye/ait olma, itibar, kendini gerçekleştirme şeklinde sıralamaya gitmektedir.⁴⁶ Dört temel ihtiyaç bulunmaktadır: hayatta kalma, sağlıklı olma, özgürlük, kimlik ihtiyacıdır.⁴⁷ Galtung makalesinde beslenme, giyinme, barınma, sağlık ve eğitimin temel ihtiyaçlar olduğunu belirtmektedir.⁴⁸ Eğer şiddet dumansa engellenmiş

³⁶ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 184.

³⁷ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 184.

³⁸ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., ss. 186-187.

³⁹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, “Çatışma Çözümü ve Türkiye’de Kürt Meselesi”, Rapor No 45, İstanbul: BİLGESAM Yayınları, Mart 2012, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-130-2014040830rapor45.pdf>, (erişim 20 Şubat 2017), s.8.

⁴⁰ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

⁴¹ Fahrioğlu, Ferda, “Güvenlik ve Kimlik Bağlamında İnsan İhtiyaçları Teorisi’nin Türkiye’deki Kürt Sorunu’na Uygulanması”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2013, s. 22.

⁴² Heinisch, Reinhard, “Basic Human Rights: Does Regime Matter?”, *Southeastern Political Review*, Cilt 25, Sayı 4, Aralık 1997.

⁴³ Shue, Henry, *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*, Princeton University Press, 1980, s. 20.

⁴⁴ Heinisch, Reinhard, agm.

⁴⁵ Nickel, James W., “Poverty and Rights”, *The Philosophical Quarterly*, Cilt 55, Sayı 220, Temmuz 2005, ss. 285-402.

⁴⁶ Conrad, Ann Patrick, “Needs, Rights, and the Human Family: A Bio-Psyco-Social-Spiritual Perspective”, *Child Welfare*, Cilt 89, Sayı 5, ss. 191-204.

⁴⁷ Galtung, Johan ve Dietrich Fischer, *Johan Galtung Pioneer of Peace Research*, Springer, 2013, s. 36.

⁴⁸ Galtung, Johan, “Educating to Understand the Problems of Peace”, *Futures*, Şubat 1975, ss. 52-57.

temel ihtiyaçlar ateştir.⁴⁹ Temel ihtiyaçlar yemek, su, sağlık, eğitim, barınma,⁵⁰ kendini gerçekleştirme ve güvenliktir. Bu temel ihtiyaçlar üzerinden tarafların hedeflerinin meşruiyet ve gayri meşruiyet gruplaması yapılacaktır.

Tez/anti-tez olarak adlandırılan tarafların çelişen görüşleri vardır. Fakat Galtung’a göre bunları sentez altında toplamak pek bir işe yaramaz. Çünkü “bu kelime asgarilerde uzlaşma, pozitif aşmacı çözüm ve negatif aşmacı çözüm” arasında kesin ayrımlar yapmamaktadır.⁵¹ “atışma uzmanı taraflarla birlikte diyalektiği izler ve amaçlar arasında köprü kurulmasını sağlayan pozitif aşmacı ya da her ikisini birden dışlayan negatif aşmacı bir çözüm yolunun bulunmasına çalışır.”⁵²

Galtung kitabında şu ifadelerle çatışma uzmanının rolü ile ilgili giriş yapar:⁵³

Çatışma uzmanının görevi tarafları yeni fikir ve düşüncelere ulaşmaya teşvik etmektir. Böylelikle herkesin kendisine bir yer bulabilmesi mümkün olur.

Bu süreçte çatışma uzmanı kendi amaçlarını açıkça masaya koyar. Bunlar tarafları ve onların amaçlarını derinden anlamak anlamına gelen empati, ve kabul edilebilir ve sürdürülebilir yeni bir şey elde edebilmek için gerekli olan yaratıcılık ve şiddet dış eylemdir. Bunun için eskilerin geride bırakılması ve hatta –eğer şiddet içeriyorsa- yok edilmesi gerekir. Tam da bu nedenle yeni olanın anlaşılmayacak ve hatta tehdit edecek derecede yenilik içermemesine zen göstermek gerekir.

Bu doğum sürecine yardımcı olmak gerekir. Bunu yaparken de iyi niyetli olmak lazımdır. Her atışmanın içinde o çatışmayı dönüştürüp yaratıcılık ve şiddetsizlik yönünde yukarılara taşıyacak bir enerji potansiyeli vardır. Yavan uzlaşmalarla veya korkakça geri çekilerek saldırganlık ve şiddete yönelik dönüşümler oluşturaktan kaçınmak gerekir. Aşırılar tamamen dışarıda bırakılmalıdır.

“...çatışmalarda bulunan üç bileşenden bahsetmekteyiz: tutum, davranış ve çelişki; kısaca TDC. Bu üçünün yanı sıra bir de derin tutum, derin davranış ve derin çelişki kavramları vardır. Kural olarak bunlardan açıkça bahsedilmez. Bunlar “derin anlamı” oluştururlar ve çatışmaları aşarak çözebilmek ve dönüştürebilmek için anlaşılabilmeleri

⁴⁹ Galtung, Johan, *Transcend and Transform: An Introduction to Conflict Work*, Pluto Press, 2004, s 156.

⁵⁰ Stewart, Frances, “Basic Needs Strategies, Human Rights, and the Right to Development”, *Human Rights Quarterly*, Cilt 11, Sayı 3, Ağustos 1989, ss. 347-374.

⁵¹ Galtung, Johan, *atışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma zmne Giriş*, age., s. 189.

⁵² Galtung, Johan, *atışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma zmne Giriş*, age., s. 190.

⁵³ Galtung, Johan, *atışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma zmne Giriş*, age., s. 190. “Bütün mesele mücadeleyi kişilere değil eyleme, sze ve belki de düşünceye yönelik yapabilmektir. ... Mücadele karşı fikre yönelik olmalıdır, karşı insana yönelik değil.” s. 194. Bu noktada şu soru akla gelmektedir: Türkiye’deki insanların PKK’ya katılıp terör eylemlerini yapmalarına giden yol nasıl engellenebilir? Bununla -düşüncel düzlem başta olmak üzere- nasıl mücadele edilebilir?

çok önemlidir.”⁵⁴ Çatışma uyuşmayan hedefler, konular, çelişkiler olduğunda ortaya çıkar.⁵⁵ Çatışmanın kökeni uyumsuz hedeflerdir.⁵⁶

Çatışma uzmanının bu konudaki rolü ile ilgili olarak da şunu söyler:⁵⁷

Çatışmacı taraflar genellikle kendi konumlarının ve özellikle de kendi kültürlerinin derin yanlarının pek farkında değildir. Bu yüzden bir çatışma uzmanının tablolarına ve onun bu tablolar üzerinde yapacağı işaretlemelere şiddetle ihtiyaçları vardır. Çatışma uzmanının görevi tarafların söylediklerini saygıyla dinlemek, onları ciddiye almak ve bu doğrultuda görünen yüzeyin altındakilerin farkına varmalarını sağlamaktır.

Empati, yaratıcılık ve şiddetsizlik unsurlarına gelindiğinde Galtung;⁵⁸

Yaratıcılık duygusallık ve entelektüellik arasındaki çizgide yer almaktadır. ...Duygular itici güçtür, entelektüellik ise kullanılan araçtır. Barış çalışmalarında empati (tarafları gerçekten anlamak için gösterilen çaba), yaratıcılık (gerçekten yardımcı olabilmede önemli bir etken) ve şiddetsizlik (temel ihtiyaçları sağlamada çok önemli bir özellik) son derece önemli olan unsurlardır. Çatışmalar konusunda yapılan çalışmalar bu değerler üzerine oturtulmalıdır. Bu üç önemli unsur açıkça masaya konmalıdır. Bu konularda tutkuyla iş yapamayan çatışma uzmanları fazla bir sonuç elde edemezler. Arabuluculuk sıradan ve ılımlı kişilerin işi değildir.

Zaman ve destekleyici faaliyetler ile ilgili olarak;⁵⁹

Çatışmaları aşarak dönüştürebilmek için zamana gerek olduğu açıktır. Bir çatışma ne denli temel ihtiyaç kaynaklı ise kökleri de o kadar derinde demektir. Çatışma uzmanları bunun için aşmacı çözümlere yönelik tohumlar ekmektedir. Bunlar yeşerip boy salacak ve çatışmaları gölgede bırakacaktır.

Fikirler tohumlara benzer. Tarafların kafasındakiler, ideal dünya imajına uygun olmalıdırlar. Ve mümkünse çatışma uzmanının da yardımıyla bu imajlardan üretilmelidir. Çatışma uzmanı bazen bu ideal dünyalardan çıkarımlar yaparak sentez oluşturur ve onu tekrar geriye döndürerek kullanır. Bunu yaparken tohumların iyi sulanması gerekir. İşte bu noktada devreye barış gazeteciliği ve barış eğitimi konuları girer. Eğer empatiye dayalı yaratıcı bir fikir şiddet kullanılmadan gerçekleştirilecekse bunun herkes tarafından bilinmesi gerekir. Fikirler herkesçe beslenmelidir.

“Çatışmalara yönelik çalışmalarda önemli olan şey yeni realiteler yaratabilmektir. Bunun için keskin bir vizyona –televizyona değil- gerek vardır.”⁶⁰

⁵⁴ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 200.

⁵⁵ Galtung, Johan, “TRANSCEND: 40 Years, 40 Conflicts”, Johan Galtung ve Carl G. Jacobsen (ed), *Searching for Peace: The Road to TRANSCEND*, Pluto Press, 2000, ss. 101-121.

⁵⁶ Galtung, Johan ve Finn Tschudi, “Crafting Peace: On the Psychology of the TRANSCEND Approach”, Johan Galtung ve Carl G. Jacobsen (ed), *Searching for Peace: The Road to TRANSCEND*, Pluto Press, 2000, ss. 206-227.

⁵⁷ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 220.

⁵⁸ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., ss. 221-222.

⁵⁹ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 254.

“‘Hem o hem öteki’ biçiminde bir yaklaşım çatışan bu görüşlerin ikisini de içine alır. Ancak bunun geçerli olabilmesi için ‘hem o hem öteki’ tarzı yaklaşımın getirisinin tarafların toplamınınkinden daha fazla olması gerekir.”⁶¹ Meşru hedefler arasında köprü kurularak ‘hem o hem öteki’ yaklaşımına uygun olarak hedeflerin gerçekleşebilme durumları ortaya konulabilir.

Son olarak TRASCEND’in önerisine göz atmak gerekirse;⁶²

...TRASCEND’in önerdiği barışçı yollarla barışın oluşturulması yöntemi... yaratıcılığa dayanır, hazır kalıplar sunmaz. Ama on yıllık bir tecrübeden sonra bazı temel hatlardan söz etmek mümkündür:

Şiddetin alelade bir tarihi seyri vardır. Dönüştürülememiş çatışmalardan ve kutuplaşmalardan kaynaklanır. Şiddet ortaya çıkmadan önce genellikle bir kutuplaşma görülür ve muhalifler aşağılanmaya maruz kalır. ... Kutuplaşmadan önce ise genellikle çözülmemiş duran ve gitgide hararetlenen bir çatışma durumu vardır.

Şiddetin alelade bir geleceği vardır. Bunun adı ‘daha fazla şiddet’tir. ‘Şiddet şiddeti doğurur’ sözü boşuna söylenmemiştir. Sorun, bu çarkın nasıl kırılacağıdır.

Bundan sonra TRASCEND’in temel uygulamaları gelir.

- Çatışmaların dönüştürülmesi: çatışmayı yumuşatmak için;
- Barışın tesisi: kutuplaşmaların ve aşağılayıcı tutum ve davranışların önlenmesi için;
- Barışın korunması: yumuşak yöntemlerle şiddetin azaltılması;
- Barışçıl uzlaşma: İyileştirmenin sağlanması ve kısır döngünün sona erdirilmesi için.

Ayrıca barış haberciliği ve barış pedagojisi gibi destek programları da bulunmaktadır. Bunların amacı halkın diyaloglar yoluyla barışçıl uygulamalara yönelmesini sağlamaktır. Bunların hepsi ruhun, beden ve toplumun derinliklerinde çöreklenmiş olan derin kültür, derin tavır ve derin davranış biçimlerinden kaynaklanan çelişkileri ortadan kaldırmaya yöneliktir.

Son olarak kısa ama önemli bir şey söylemek istiyoruz. Her uyumsuzluk veya çelişki aşılabilir, zayıflatılabilir ya da tamamen giderilmek zorunda değildir.

Peki, şu üçüncü seçeneğe ne dersiniz? Aşmacı çözüm için çaba göstererek çelişkilerle yaşamak mümkündür. Fakat kolay çözümlerin kurbanı olmayın.

Barış fikrini tartışmaya üç basit ilkedden başlamak gerekir: ⁶³ a) Barış terimi genel olarak ya da en azından çoğunluk olarak kabul edilmiş toplumsal hedefler için kullanılmalıdır. b) Bu toplumsal hedefler karmaşık ya da zor olabilir fakat uygulanması imkânsız

⁶⁰ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 256.

⁶¹ Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 259.

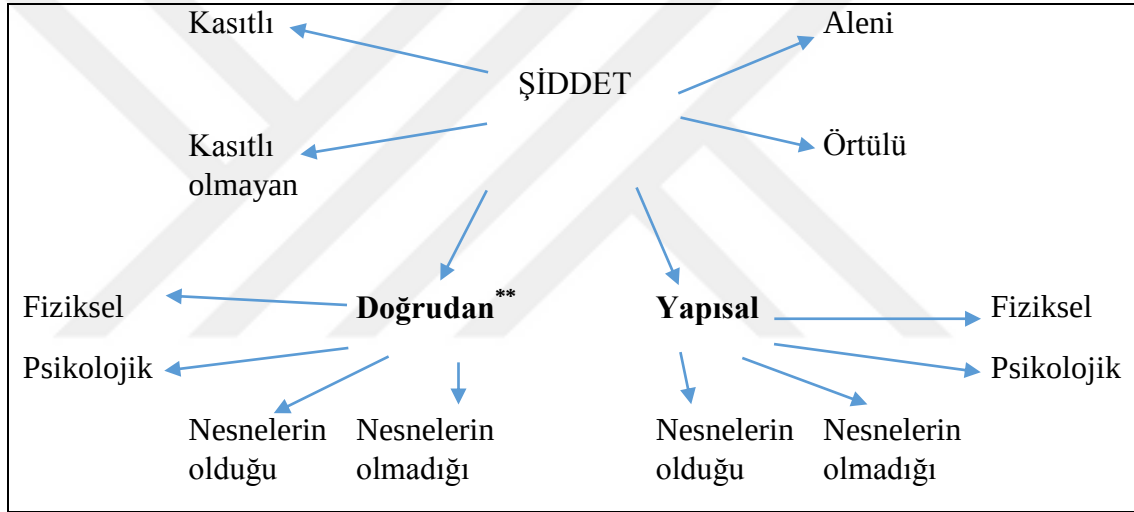
⁶² Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., ss. 260-262.

⁶³ Galtung, Johan, “Violence, Peace, and Peace Research”, *Journal of Peace Research*, Cilt 6, Sayı 3, 1969, ss. 167-191.

olanlar olamaz. c) şiddetin yokluğu anlamında barış ifadesi geçerli olarak muhafaza edilmelidir.

Şiddete dair ayrımları Galtung 1969'daki ünlü makalesinde şu şekilde sıralamaktadır:⁶⁴

1. Fiziksel ve psikolojik şiddet
2. Negatif ve pozitif yaklaşım
3. Zarar verilen bir nesnenin* olup olmaması durumu
4. Harekete geçen birinin olup olmaması durumu
5. Kasıtlı ve kasıt olmayan şiddet
6. Aleni (*manifest*) ve örtülü (*latent*) şiddet

Şekil 1: Galtung'a göre şiddetin tipolojisi.⁶⁵

Galtung'un TRANSCEND yöntemine göre bir çatışma uzmanı çatışmayı ele alınırken şu aşamaları izlemelidir:⁶⁶

1. Çatışmanın nasıl şekillendiğinin haritalandırılması: tüm taraflar, tüm hedefler ve tüm meseleler
2. Çatışmadaki önemli etkilerine rağmen unutulmuş tarafları bir araya getirmesi
3. Tüm taraflarla ayrı ayrı olarak yüksek düzeyli empatik diyaloglar kurulması

⁶⁴ Galtung, Johan, "Violence, Peace, and Peace Research", agm..

* *object* kelimesi hedef anlamında olduğu gibi sosyal bilimlerde nesne, yani durumdan/eylemenden etkilenen anlamında da kullanılmaktadır. Nesne olarak çevrilmiştir.

** *personal* kelimesi her ne kadar kişisel anlamında çevrilse de, konu itibarı ile bir şeye özel olarak yönlendirilmiş olma anlamını vermesi için "doğrudan" şeklinde çevrilmiştir.

⁶⁵ Galtung, Johan, "Violence, Peace, and Peace Research", agm..

⁶⁶ Galtung, Johan, "Conflict Transformation by Peaceful Means (the Transcend Method)", age.

4. Her çatışma uzmanı bir çatışma tarafı üzerine uzmanlaşabilir
5. Bu diyaloglar sırasında tüm tarafların kabul edilebilir hedeflerinin tanımlanması
6. Yeni perspektifler ortaya koyabilecek unutulmuş hedeflerin toplanması
7. Tüm taraflar tarafından kabul edilebilir ilişkilendirilmiş hedeflerin birleştirilmesi
8. Kısa, çağrışımıcı, hedef formüllerine ulaşılması
9. Akıllardaki hedefleri ile birlikte tüm tarafların görevlerinin tanımlanmasına yardımcı olunması:
 - a. Çatışmaların kaynağına inilip oradan çıkarılması
 - b. Başka bir yere yansıtılması
 - c. Unutulmuş tarafların ve hedeflerin bir araya getirilmesi
10. Görünen hedefler ile tarafların hedeflerinin nasıl gözüktüğünün doğrulanması
11. Kendi-kendine sürdürülebilir bir süreç için tarafların masa etrafında görüşmelerine yardımcı olmak
12. Çatışmadan kaçının, geleceğe bakın ve hazırda bekleyin.

Çatışmalar neredeyse organik denebilecek kadar kendine özgü bir döngüye sahiptir.⁶⁷ Çatışmanın döngüsü çatışmanın ortaya çıkışı ve ateşkes tarafından üç aşamaya ayrılabilir: şiddet öncesi, şiddet dönemi, şiddet sonrası.

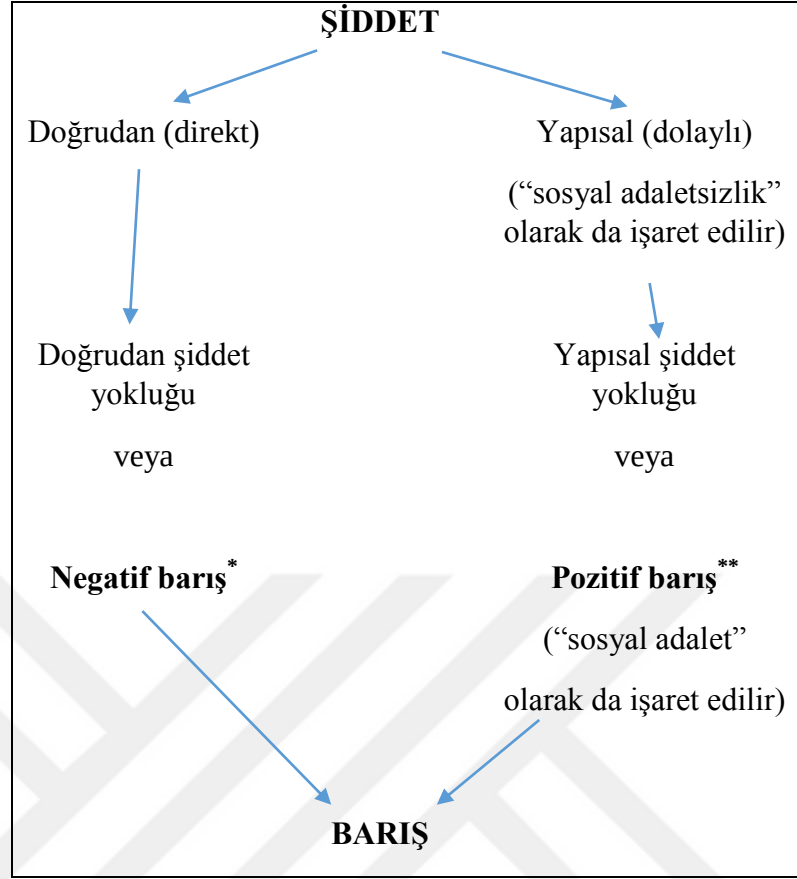
Galtung'un formülüne göre; ÇATIŞMA=T (TUTUM-(hınc/kin/düşmanlık)) + D (DAVRANIŞ - (şiddet)) + Ç (ÇELİŞKİ - (konu))*.⁶⁸ Çelişki çatışmanın kökenidir.⁶⁹ Bu denklemdaki çelişki/konu değişkeni üzerine yoğunlaşılacaktır. Konular üzerinden hedeflerde çelişki üreten durumlar ortaya konulup aşmacı bir çözüme ulaşılabilecek olanlar ile ilgili öneriler sunulacaktır. Çatışma ile ilgili tutumu ortaya çıkaran geri plana itilmiş ve hatta yok sayılmış unsurlardır. Bunlar aktör/yapı kaynaklı anılara dayanabilir. Bunların pozitif olan anılar ile yer değiştirilmesi ya da en azından pozitif olanların da göz önüne getirilmesi ile diyalog imkânı genişletilip derinleştirilebilir. Şiddet sınıfına giren davranışlarda ise aktör/yapı kaynaklı şiddet unsurlarının ortaya çıkarılıp önlenabilir olanların önünün alınması ile negatif barışa ulaşılabilir. Çatışma konusu olan

⁶⁷ Galtung, Johan, "Conflict Transformation by Peaceful Means (the Transcend Method)", age.

* $CONFLICT = A (ATTITUDE - (hatred)) + B(BEHAVIOUR - (violence)) + C(CONTRADICTION - (issue))$ Formüldeki İngilizce kelimelerin baş harfleri yerine Türkçe karşılıklarının baş harfleri kullanılmıştır.

⁶⁸ Galtung, Johan, "Conflict Transformation by Peaceful Means (the Transcend Method)", age.

⁶⁹ Galtung, Johan, "Peace by Peaceful Conflict Transformation – the TRANSCEND Approach", Charles Webel ve Johan Galtung (ed.), *Handbook of Peace and Conflict Studies*, Routledge, 2007, ss 14-34.

Şekil 2: Galtung’a göre barış ve şiddet kavramları.⁷⁰

meseler ise aktör/yapı kaynaklı olanlar şeklinde gruplandırılıp çatışmadaki rolleri ortaya konulur. Ardından bunların yapısal sebeplerinin de ortadan kaldırılması ile pozitif barışa ulaşılabilir. Değiştirilemeyecek durumlar (örneğin uzlaşılması mümkün olmayan konular ya da uluslararası/bölgesel kaynaklı yapısal sebepler) ise fayda/maliyet analizi yapılarak zararlarının azaltılması için neler yapılabileceği üzerine yoğunlaşılabilir.

Galtung’a göre bir konuya dair iki farklı hedefe sahip iki tarafı olan çatışma (temel çatışma formu) -normal çatışmalarda çoklu aktör-hedef-konu^{**} söz konusudur- için beş durum^{***} söz konusudur: A1’in H1 hedefine ulaşması, A2’nin H2 hedefine ulaşması,

* Barışı sağlama, silahlı çatışmasızlık durumu (*peacekeeping*) olarak düşünülebilir.

** Sürdürülebilir barış-inşası olarak düşünülebilir.

⁷⁰ Galtung, Johan, “Violence, Peace, and Peace Research”, agm..

** *actor-goal-issue*. Bir konuya dair A1 (aktör 1), A2 (aktör 2), H1 (hedef 1), H2 (hedef 2) şeklinde kısaltma kullanılmıştır.

*** A1 prevails, A2 prevails, withdrawal, compromise, transcendence. A1-A2 aktörlerinin ikisinden birinin galip olması [1,2] durumu, çekilme [3] durumu, taviz vermek [4] durumu, aşmacı çözüm (hem o hem bu) [5] durumu. Basit bir matematik ile 2 aktör, 1 konu ve 2 hedef durumunda 4 farklı seçenek söz konusu. 3 aktör 1 konu olursa; aktörler ikili gruplandırılıp bakıldığında 12 farklı durum ortaya çıkıyor.

her iki hedeften de vazgeçilmesi, taviz verilerek uzlaşılması ve aşılarak çözülmesi (hem o hem bu).⁷¹

Galtung çatışma uzmanları için hazırladığı el kitabında⁷² bir çatışma işçisinin/uzmanının yapması ve yapmaması gereken şeyleri sıralarken şu tespitleri yapmaktadır:

- El kitaplarını -bu el kitabı dâhil olmak üzere- aşırı ciddiye almayın
- İdealizm kalp için, realizm beyin içindir
- Kötümserlik/çıkarıcılık ucuzdur, iyimserlik senin içindir
- Çatışma çalışmaları olanaksızlığın sanatıdır
- Kötü aktörleri vurgulamak yerine, yapısal kötülükler veya kültür gibi paylaşılan kökenleri vurgula
- Konuşulmuş ya da yazılmış fikirler eğer zamanları gelmişse kendi mecralarında akarlar

Buna akılcılık ve reel duruma dayanan yöntem izleme gerekliliği de eklenebilir.

Galtung ayrıca, bir çatışma uzmanının meslektaşları ve çatışma tarafları tarafından eleştirilmeyi ummasını ve uyarılarından memnun kalmasını ümit etmektedir.⁷³ Bu husus bu tezin yazılma amaçlarından da biridir: İnsanların Kürt Meselesi etrafındaki şiddet sarmalının aşılmasına dair üzerinde tartışabilecekleri belli mesafelerde yahut yanında yer alabilecekleri bir tez ortaya çıkarmak.

Galtung'un yöntemine göre; temel ihtiyaçlar (Güvenlik, yemek, su, sağlık, eğitim, barınma, sevmeye/ait olma, itibar, kendini gerçekleştirme) merkezinde meşru ve gayri meşru hedef ayrımı yapmak, pozitif aşmacı ve negatif aşmacı çözüm önerilerini ortaya koymak ve bunu yaparken de aşırıları tamamen dışarıda bırakmak gerekmektedir. Tezde

Yani X konusu için 2 aktörün önünde dört seçenek var. Aynı konu için 3 aktör söz konusu olursa seçeneklerin çeşitliliği 12'ye çıkıyor.

⁷¹ Galtung, Johan, "Conflict Transformation by Peaceful Means (the Transcend Method)", age. Galtung bu yönergesinde bir portakalın iki öğrenci arasında paylaşılması durumunu örnek olarak sunmaktadır. Tek bir öğrencinin portakalı alması durumu, portakalı almaktan vazgeçilmesi durumu, portakalın kesilerek paylaşılması durumu, aşmacı çözüme dair olarak portakallı kek yapıp dağıtmak, tohumlarını ekip geleceğe yatırım yapmak gibi seçeneklerden bahsediliyor. 'Hem o hem öteki' yaklaşımı ile ilgili şuraya bakılabilir: Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, age., s. 259.

⁷² Galtung, Johan, "Conflict Transformation by Peaceful Means (the Transcend Method)", age. Burada Çatışma/Bariş Uzmanının yapması ve yapmaması gerekenler ile ilgili 24 maddesi bulunmaktadır.

⁷³ Galtung, Johan, "Conflict Transformation by Peaceful Means (the Transcend Method)", age.

öncelikle Kürt Meselesi ile ilgili öneri/rapor yanında farklı dokümanlar* ve yüksek lisans/doktora tezleri incelenmiştir. Elde edilen verileri gruplandırarak (Kürt Meselesi, çözüm mantığı, ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, güvenlik başlıklarında), aşırıları hariç tutularak meşru/gayrı meşru hedefler belirlenecek ve nihayetinde çözümler ortaya konulacaktır.

Bahsedilen metinlerin** incelenmesi ve konu başlıklarına göre gruplandırılıp ilişkilendirmelerin yapılması ile çözüme dönük sunulmuş önerilere dair bir kompozisyon çıkarılacaktır.

* AKP'nin, MHP'nin (Milliyetçi Hareket Partisi), HDP'nin ve HÜDAPAR'ın (Hür Dava Partisi) internet sitelerinde Kürt Meselesi'nin çözümüne dönük genel kaynak araştırılmış fakat bulunamamıştır. Sadece CHP'nin (Cumhuriyet Halk Partisi) sitesinde genel bir çerçeve çizen özet bir doküman bulunmaktadır. AKP (akpartihib@gmail.com, AKP Halkla İlişkiler Birimi), MHP (bilgi@mhp.org.tr) ve HDP'ye (bilgi@hdp.org.tr) turan.idris@gmail.com e-posta adresinden 04 Nisan 2017'de, HÜDAPAR'a da (iletisim@hudapar.org) 10 Nisan 2017'de e-posta gönderilmiştir. Ayrıca Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı'na (KDGM) (kdgm@kdgm.gov.tr) 08 Nisan 2017'de turan.idris@gmail.com e-posta adresinden e-posta atılmıştır. AKP'den sadece 07 Haziran 2015 ve 01 Kasım 2015 seçim beyannamelerinin linkleri yanıt olarak gönderilmiştir. AKP Halkla İlişkiler Birimi (0312 204 5321) ile 04 Nisan 2017'deki telefonla görüşmede de Hüseyin Yayman'ın SETA'dan (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) çıkarttığı “Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası” adlı yayını önerdiler. Ayrıca Kürt Meselesi'nin çözümüne dönük AKP'de genel bir rapor bulunmadığını belirttiler. KDGM'den 11 Nisan 2017'deki yanıtlarında kurumda Sessiz Devrim raporundan başka kamuya açık rapor bulunmadığını belirttiler. Bu raporun AKP'nin sitesindeki hali incelenmiştir. MHP'den, HDP'den, HÜDAPAR'dan bir yanıt gelmemiştir.

** Raporlar/dokümanlar seçilirken mümkün mertebe Kürt Meselesi etrafındaki tüm görüşleri (özellikle farklı uçları) kapsamına dikkat edilmiştir. Şimdiye kadar cumhuriyet döneminde 70'den fazla rapor hazırlanmıştır. Bunların hepsine bu tezde yer vermek mümkün değildir. Bunun yerine Kürt Meselesi'nin son dönemde geldiği noktayı gösterecek şekilde 1990'dan sonra yayınlanmış bazı raporlar/dokümanlar/tezler incelenmiştir.

BÖLÜM 2: KÜRT MESELESİ'NİN BOYUTLARI

Kürt Meselesi'nin boyutlarının yazılacağı bu bölümde öncelikle Kürt Meselesi'nin ne olduğu ve çözüm mantığının ne olabileceği irdelenecektir. Sonrasında siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, güvenlik boyutları incelenecektir.

2.1. Kürt Meselesi

Kürt Meselesi kimine göre Osmanlı'nın 19. yüzyıl merkezileşme politikalarının başlangıcına kadar götürülürken, kimine göre cumhuriyetin kuruluşuna kadar götürülür. Lâkin bugün konuşulan Kürt Meselesi 1970'ler ile başlayan ve 15 Ağustos 1984 Eruh saldırısı ile görünür hale gelen PKK ile yaşıt bir sorundur. Osmanlı döneminde ve cumhuriyetin ilk yıllarında, bölgesel ekonomik veya dini çıkarlarını kaybeden Kürt aşiretlerinin ayaklanmaları vardır. Cumhuriyet döneminde Osmanlı'ya ve Halife'ye bağlılıktan kaynaklanan ve dinsel temalı ve yine bölgesel muhtariyetlerinin kaybolması ve çıkarlarının bozulması sebebiyle çıkan isyanlar vardır. Lâkin son dönem PKK hareketi Kürtlerin kimliksel ve kültürel haklarının bastırılması ve yok sayılması sebebi ile çıkmıştır. Zamanla bölgede siyaset üreten ülkelerin etkisine girmiştir. Sonraları da Kürtlerin kültürel haklarının tanınması ve varlıklarının kabulüne rağmen, varlık sebebini kaybeden bir örgüt olmasına rağmen, PKK varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Özellikle 1992'de Kürtçe'nin kullanım yasağının kaldırılması sonrasında Kürt Meselesi farklı bir hâl almıştır. Şahsına münhasır ve tarihteki isyan sebeplerinden farklı şekilde bir duruma gelmiştir. Kürtlerin sorunları ve PKK terörünün birleşimi olan Kürt Meselesi 1990'lardan bu yana farklı tanımlamalara uğramıştır. Kimi tanımlamalar tek boyutlu indirgemeci yaklaşım arz ederken, kimi tanımlamalar birden fazla boyutu kapsamıştır. Bu başlıkta da Kürt Meselesi'nin tanımlamalarının nasıl çeşitlilik gösterdiği ortaya konulacaktır.

Kürt Meselesi, siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve güvenlik boyutları olan çetrefilli bir sorundur. Siyasi boyutta KCK (*Koma Civakên Kurdistan* - Kürdistan Topluluklar Birliği), demokratik özerklik ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesi tartışmaları bulunmaktadır. Sosyal boyutta, eğitim, sağlık, barınma, beslenme, sivil toplumun geliştirilmesi, gençlerin topluma kazandırılması vb. ihtiyaçlarının giderilmesi sorunu vardır. Ekonomik boyutta, bölgedeki işsizliğin yüksek oluşu, istihdam sorunu bulunmaktadır. Kültürel boyutta atılan onca adıma rağmen eksik kalan kültürel hak

verme durumunun olup olmadığı sorunu vardır. Güvenlik boyutunda ise PKK ile mücadele vardır.

1991 tarihinde Süleyman Demirel⁷⁴ ve 2005'te de Başbakan Erdoğan Kürt sorunundan bahsetmiştir.⁷⁵ Kürt realitesi 1991'den beri resmi olarak tanınmaktadır ve inkâr politikası sona ermiştir. İlk adım olarak da 1992'de Kürtçe konuşma serbest bırakılmıştır.

Öcalan ulus-devlet, kapitalizm ve endüstriyalizm tekelciliğinin sebep olduğu inkârcı ve imhacı politikalara işaret etmektedir.⁷⁶ Hâlbuki inkârcı ve imhacı politikalar Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemde hâkim olan realist paradigmanın devletleri ülke içindeki farklılıklara tahammülsüz politikalar yaratmasına yol açması sonucudur. Nitekim Avrupa ve ABD'de (Amerika Birleşik Devletleri) de bu farklılıkları bastırma politikaları aynı dönemde mevcuttur. Öcalan'ın belirttiği gibi kapitalist-modernite tek başına sebep değildir. Eğer öyle olsaydı kapitalist-modernitenin hâkim olduğu Soğuk Savaş sonrası dönemde de farklılıkların yok sayılması politikası küresel boyutta devam ederdi. Hâlbuki böyle bir realite bulunmamaktadır.

Öcalan göçlerin ve cezaevlerinin şiddet unsurları olduğunu söylemekte,⁷⁷ “angarya çalışmaları, işsiz, sağlıksız bırakılmalar sistematik şiddet unsurudurlar” demektedir.⁷⁸ Lâkin emek sömürüsü ve sosyal devletteki aksaklıklar, kapitalist toplumlardaki genel sorunlardır. Sadece Kürtler için geçerliymiş gibi yansıtmak hakikate ters bir durumdur. Uluslararası ekonomik sistemin kuruluşu bu şekildedir. Cezaevlerinde uygulanan şiddet ise Türkiye'de sadece Kürtlere özgü olmayıp, ülkücüler ve solcular da cezaevlerinde işkenceye uğramışlardır.

Öcalan ulus-devletin en büyük kapitalist patron olduğunu iddia etmektedir.⁷⁹ Ayrıca ulus-devletin farklılıkları acımasızca tasfiye etmeye çalıştığını söylemektedir.⁸⁰ Ulus-

⁷⁴ Yayman, Hüseyin, “Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası”, SETA Yayınları, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130130121531_setat-turkiyenin_kurt_sorunu_hafizasi.pdf, Şubat 2011, (erişim 04 Nisan 2017), s. 39.

⁷⁵ Çapan, Fırat, “Analysis of Intra-State Conflicts: The Case Of Kurdish Issue in Turkey”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2015, s. 83.

⁷⁶ Öcalan, Abdullah, “Türkiye’de Demokratikleşme Sorunları, Kürdistan’da Çözüm Modelleri (Yol Haritası)”, İmralı, 15 Ağustos 2009, http://gomanweb.org/GOMANWEB2/Yeni-Dosyalar/A.Ocalan_Yol_haritasi/ocalanin_yol_haritasi.pdf, (erişim 18 Şubat 2017).

⁷⁷ Öcalan, Abdullah, age.

⁷⁸ Öcalan, Abdullah, age.

⁷⁹ Öcalan, Abdullah, age.

⁸⁰ Öcalan, Abdullah, age.

devlet Öcalan'ın iddia ettiği gibi en büyük kapitalist patron değildir. Bilakis kapitalist düzen ulus-devletleri tehdit eder bir hâl almıştır. Kürtler için Türkiye'de Soğuk Savaş döneminde yok sayma politikaları uygulanmış olabilir. Bu durum da Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası sistemin zorlamasıyla ortaya çıkmıştır. Lâkin 1990'lar yani Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'de Kürtlerin yok sayılması uygulaması söz konusu olmamıştır. 2000'ler ile birlikte Kürtlere başta kültürel haklar olmak üzere birçok hakları teslim edilmiştir.

Öcalan'a göre, Endüstriyalizm tekelci ve ulusal imhacı bir uygulamadır.⁸¹ Kapitalist modernite ve ulus devlete karşı gösterilen onurunu koruma ve direnişler hep katliamla son bulmuştur.⁸² Öcalan, endüstrileşmenin getirdiği yıkımın sanki sadece birkaç azınlığın başına geldiğini öne sürerek yanıltıcı bir tespit yapmaktadır. Endüstrileşme 19. yüzyıldan bu yana dünyanın her yerinde yıkım getirmektedir. Kürtler iddia edildiği gibi baskıcı ve imhacı politikaya yoğun bir şekilde maruz kalsa idi endüstrileşme boyunca çoktan asimile olurlardı. Kapitalist moderniteye ve özelde ulus-devlete dönük isyanların, varlığını ve onurunu koruma direnişlerinin katliamlarla sonuçlandığını iddia etmektedir. Tüm devletler kendilerine isyan edenleri etnik aidiyetine bakmadan askeri tedbirlerle bastırırlar. Bu egemenlik haklarından gelen bir savunma mekanizmasıdır.

Öcalan'a göre; hegemon güçler İran, Irak, Türkiye ve Suriye'yi yönlendirmek için Kürtleri kullanmışlardır.⁸³ Irak, Suriye, İran ve Türkiye aralarındaki sorunları bir tarafa bırakıp Kürtlere karşı kutsal ittifaklarını yenilemişlerdir.⁸⁴ Batılı hegemonların Kürtleri kullandıkları tespiti yerindedir. Şeyh Sait isyanından İngiltere'nin yararlanmasından bu yana Kürtler kullanılmaktadır. Bunlar yerel ve küresel çıkarları ile ilgili bölgesel konularda Kürtleri ve PKK'yı kullanmışlardır. Bunun fark edilmesi yerindedir. Lâkin Öcalan devamında bölgedeki dört ülkenin (Türkiye, İran, Irak, Suriye) Kürtlere karşı ittifaka girdikleri çarpıtmasına başvurmaktadır. Eğer bu doğru olsaydı Kürtlerin şimdiye kadar bölgede yok olması gerekirdi. Ayrıca PKK gibi bir örgütün de çoktan yok olması gerekirdi. Sanırım Öcalan dört devletin uğraşmasına rağmen PKK'yı yok edemedikleri algısını taraftarları üzerinde yaratmaya çalışmaktadır.

⁸¹ Öcalan, Abdullah, age.

⁸² Öcalan, Abdullah, age.

⁸³ Öcalan, Abdullah, age.

⁸⁴ Öcalan, Abdullah, age.

Türkiye'nin temel sorunu demokrasinin hâkim kılınması ve sanayileşmenin gerçekleştirilerek sosyal adaletsizliğin ve gelir eşitsizliğinin giderilmesi sorunudur.⁸⁵ Doğu ve Güneydoğu sorunları arasında insan haklarının ihlalleri, ekonomik geri kalmışlık, yoksulluk, işsizlik, güvensizlik ve kimlik sorunları başlıca sorunlardır.⁸⁶ Bölge sorunlarına demokrasi çerçevesinde çözümler aramak yerine olağanüstü uygulamalara gidilmiş, sosyolojik, kültürel ve ekonomik açılar ihmal edilmiştir. Ana dil yasağı, on iki yıllık sıkıyönetim, insan hakları sorunları ve işsizlik derin sosyolojik bunalımlar ortaya çıkarmıştır.⁸⁷ SHP'nin 1989 tarihli raporunda belirtilen bu hususlardan ekonomik geri kalmışlık ve işsizlik sorunları halen devam etmektedir. Ayrıca demokrasinin derinleştirilmesi konusunda da eksiklikler vardır.

Çok kültürlü toplum olmaktan kaynaklı bir iç sorun olan Kürt sorunu etnik duyarlılıklara demokratik çözüm anlayışı içinde çözümlenmelidir.⁸⁸ Kürt sorunu Türkiye'nin çoğulcu demokrasi eksikliğinden kaynaklanan ülke içi demokrasi sorunudur.⁸⁹ 1980'lerden bu yana aşılamayan yasadışı ve sosyal devlete duyarsızlık durumu, iç güvenlik uygulamalarının yetersizliği şiddet ve terör politikalarını sürekli gündemde tutmaktadır.⁹⁰

Kürt siyaseti kültürel haktan ziyade siyasi statü arayışındadır.⁹¹ Ama Kürtlerin önemli bir kısmı kimlik ihtiyacının sağlanması durumunda çözüm için önemli bir ilerleme sağlanacağı kanaatinde.⁹² Kürt sorununda kültürel hakların sağlanması keskin Kürt milliyetçiliğini teskin edecek ve onu şiddetten arındırmaya zorlayacaktır.⁹³ Böylece Türkiye'deki şiddet ortamı arındırılabilir.⁹⁴ Ayrı statü verme durumu toplumsal

⁸⁵ SHP, "Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakışı ve Çözüm Önerileri Raporu", 1989, <https://serdargunes.files.wordpress.com/2015/08/doc49fu-ve-gc3bcneydoc49fu-raporu-chp-1989.pdf>, (erişim 15 Şubat 2017), s. 2.

⁸⁶ SHP, age., s. 2.

⁸⁷ SHP, age., s. 5.

⁸⁸ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, "Doğu ve Güneydoğu", Ocak 1999, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200002536%20CHP%20DOGU%20VE%20GUNEYDOGU/200002536%20CHP%20DOGU%20VE%20GUNEYDOGU.pdf>, (erişim 09 Mart 2017), s. 4.

⁸⁹ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age., s. 4.

⁹⁰ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age., s. 4.

⁹¹ Kurubaş, Erol, "Kürt Sorununun Çözüm Mantığını Anlamak: Zorluklar, Zorunluluklar ve İdealler", Rapor No: 2012-2, Ankara: Ankara Strateji Enstitüsü Yayınları, Haziran 2012, https://serdargunes.files.wordpress.com/2015/08/kurt-sorununun-cozum-mantigini-anlamak_2012.pdf, (erişim 21 Şubat 2017), s. 43.

⁹² Kurubaş, Erol, age., s. 43.

⁹³ Kurubaş, Erol, age., s. 43.

⁹⁴ Kurubaş, Erol, age.

bütünleşmeye hizmet etmeyip ayrışmaya hizmet eden bir durumdur.⁹⁵ Ayrı statü talebi Kürt milliyetçiliğinin (Kürtçü partiler ve PKK) özerklik/federasyon/bağımsızlık ideallerine hizmet eder.⁹⁶ BM anlaşmasındaki self-determinasyon hakkı tüm uluslar ve halklar için geçerli değildir.⁹⁷ Ayrıca birlikte yaşam imkânları tükenmeden söz konusu olabilecek bir hak da değildir.⁹⁸ Dolayısı ile çözüm Kürt milliyetçilerinin değil Kürtlerin tatminine dönük politikalar uygulamaktan geçer.⁹⁹

Türkiye’de Kürtleri hedef alan terör örgütüne karşı güvenliği sağlama mücadelesi devam etmektedir.¹⁰⁰ Kürtler ve toplumun kalanı arasında travmatik bir düşmanlık bulunmamaktadır.¹⁰¹ Bilakis yüzyıllardır süregelen aynı kaderin paylaşıldığı akrabalık ilişkileri olduğu bir birlik ve beraberlik vardır.¹⁰² Türkiye’deki Kürt Meselesi Kürtlerin sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel haklarıyla ilgili bir meseledir.¹⁰³ PKK terörü devreye girmesi ile birlikte terör sorunu Kürt Meselesi içinde ayrı bir yer edinmiştir.¹⁰⁴

Kürt sorunu, Türkiye’de resmi ideolojinin Kürtlerin varlığını, sorunlarını ve haklarını yok sayması durumundan kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵ 2008’deki bu TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) raporunda bu durum belirtilse de 1990’lardan itibaren 1983’ten beridir devam eden Kürtlerin varlığının yok sayılması ve varlıklarının inkâr edilmesi politikasından vazgeçilmiştir. Turgut Özal ile birlikte Kürtlerin varlığı resmi beyanatlarda işlenmiş, hatta Kürtçe konuşma yasağının 1992’de kaldırılması sağlanmıştır. 2000’ler ile birlikte Kürtlere dönük açılımlar yapılmıştır.

Cengiz Çandar’a göre, Kürt Sorunu’nu çözme ve PKK’yla mücadele ayrı alınamaz.¹⁰⁶ PKK sınır ötesinde kalıcı olacak bir operasyon yapılmadan askeri anlamda bitirilemez. Böyle bir hamle şimdiye kadar yapılmamıştır. Ancak sınırlı girip-çıkma operasyonları

⁹⁵ Kurubaş, Erol, age., s. 52.

⁹⁶ Kurubaş, Erol, age., s. 52.

⁹⁷ Kurubaş, Erol, age., s. 53.

⁹⁸ Kurubaş, Erol, age., s. 53

⁹⁹ Kurubaş, Erol, age. , s. 53

¹⁰⁰ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 14.

¹⁰¹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age. , s. 14.

¹⁰² Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age. , s. 14.

¹⁰³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age. , s. 14.

¹⁰⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age. , s. 14.

¹⁰⁵ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, “Kürt Sorununun Çözümüne Dair Bir Yol Haritası: Bölgeden Hükümete Öneriler”, İstanbul: TESEV Yayınları, Aralık 2008, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Kurt_Sorununun_Cozumune_Dair_Bir_Yol_Haritasi_Bolgeden_Hukumete_Oneriler1.pdf, (erişim 24 Şubat 2017), s. 11.

¹⁰⁶ Çandar, Cengiz, “Dağdan İniş – PKK Nasıl Silah Bırakır? Kürt Sorunu’nun Şiddetten Arındırılması”, İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2011, http://aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/dagdan_inis.pdf, (erişim 19 Şubat 2017), ss. 19-20.

yapılmıştır. Hâlbuki belli bir süre (örneğin 5-10 yıl) kalıcı olunacak bir operasyon Irak ve İran devleti ile yapılacak görüşmeler sonucunda yapılabilir. Ya sen bitirirsin ya da ben girerim kartı masaya konulabilir. Dolayısı ile PKK ile Kürt Meselesi ayrıdır gerçeği geçerliliğini yitirmemiştir. PKK Türkiye'deki doğrudan şiddetin en önemli kaynağıdır. Doğrudan şiddet unsurları şiddeti önleyici doğrudan tedbirlerle giderilebilir.

1980 darbesinde Diyarbakır Hapishanesi'nin işkence uygulamaları ile Kürtler üzerindeki etkisi ortadadır.¹⁰⁷ Ayrıca Kürt dilinin kamusal ve sosyal alanda kullanımı yasaklanmıştır.¹⁰⁸ 1980 darbesinin ortaya çıkardığı şiddet iklimi insanları teröre yönlendirmiştir.¹⁰⁹ Hatta Diyarbakır Cezaevi'ndeki uygulamalar ile PKK'nın vücut bulduğu söylenmektedir.¹¹⁰ 1980 darbesinde sadece Kürtler hapishanelere atılıp işkenceden geçirilmedi. Ülkücüler ve solcular da aynı işkencelere maruz bırakıldılar. Sadece Kürtlerin başına gelmiş gibi sunulmasında bir art niyet bulunmaktadır.

Kürt sorununun temelinde ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve siyasi birçok neden bulunmakla birlikte, geri planda cumhuriyetin homojen bir ulus yaratma çabası vardır.¹¹¹ Türkiye'de kimlikler tehdit unsuru olmadığı sürece baskıya uğramamıştır. Örneğin, Lazlar, Çerkezler, Boşnaklar, Arnavutlar, Romenler vb. Türkiye için tehdit olmadığı sürece baskıya uğramamışlardır. Lâkin bazı Kürtler cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ayaklanmalarla rejimi tehdit etmişlerdir. 1990'lardan sonra da baskıcı politikalardan yavaş yavaş vazgeçilmiştir.

Kürt Meselesi ile ilgili Kürtler ve toplumun kalanı arasında bir çatışma söz konusu değildir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve PKK arasında bir çatışma söz konusudur.¹¹² Kürt sorunu çağdaş, evrensel ve demokratik değerlere ulaşılama sorunudur.¹¹³ Kürt

¹⁰⁷ Çapan, Fırat, age., s. 45.

¹⁰⁸ Çapan, Fırat, age., ss. 45-46.

¹⁰⁹ Bešli, Murat Kamil, "Türkiye'de Kürt Sorunu ve Barış Süreci", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Beykent Üniversitesi SBE, 2013, s. 16.

¹¹⁰ Bešli, Murat Kamil, age., s. 16.

¹¹¹ TBMM, "Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu", http://tbmm.gov.tr/komisyon/cozum_sureci/docs/cozum_kom_raporu.pdf, Kasım 2013, (erişim 06 Nisan 2017), s. 43.

¹¹² Bešli, Murat Kamil, age., s. 16.

¹¹³ Göngen, Mehmet Ali, "The Kurdish Question in Turkey from the European Union Perspective", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Akdeniz Üniversitesi SBE ve Hamburg Üniversitesi İşletme, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Okulu, 2012, ss. 58-59.

sorunu temelde bir demokrasi ve eşit yurttaşlık sorunudur.¹¹⁴ Kürt sorunu, yetersiz demokrasi, eşitsizliklerden ve hak ihlallerinden beslenen bir sorundur.¹¹⁵

CHP Kürt sorununu bir demokrasi sorunu olarak ele almakta ve güvenlikçi yöntemlerle çözüme kavuşturulamayacağını vurgulamaktadır.¹¹⁶ Kürt Meselesi sadece güvenlikçi politikalarla çözülemez. Lâkin güvenlik konunun en önemli boyutudur ve ihmal edilemez.

Kürt Meselesi siyasi, ekonomik, kültürel ve psikolojik yönleri olan bir sorundur.¹¹⁷ Kürt Meselesi, siyasi, sosyal, ekonomik bir sorundur.¹¹⁸ İfade özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve %10 seçim barajı sorunu ve geri kalmış ekonomik yapı sorunları vardır.¹¹⁹ Kürtlerin kimliksel ve kültürel hakları kamusal alandan dışlanmıştır.¹²⁰ Kürtlerin kimliksel ve kültürel hakları kamusal alandan dışlanmıştır ifadesi sadece Kürtler için değil diğer kültürel ve kimliksel gruplar için de geçerlidir. Örneğin, Yörükler/Türkmenler, Lazlar, Çerkezler, Abazalar, Kürtler, Zazalar için kamusal alanda kimlikler ve kültürler temsil edilmezler. Tek temsil edilen bu alt kültürleri kapsayan Türk kültürü ve kimliğidir.

Kürt sorunu terör sorunu olmanın yanında etnik, kültürel, siyasal, hukuki, sosyal, psikolojik ve ekonomik boyutları da olan bir sorundur.¹²¹ Kürt sorunu hukuki, etno-kültürel, siyasi, ekonomik sosyal ve psikolojik boyutlara haiz karmaşık bir sorundur.¹²² 1980'lerde PKK'nın ortaya çıkması ile birlikte Kürt Sorunu terörle mücadele sorununa indirgenmiştir.¹²³

Kürt Meselesi nedir ile ilgili istatistiklere bakıldığında aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

¹¹⁴ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder//chp_kurt_meselesi_kitapcik.pdf, (erişim 07 Mart 2017), s. 13.

¹¹⁵ CHP, "Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu Demokrasi, Hukuk ve Toplumsal Barış için CHP'nin Önerileriyle Önceliklerini açıkladı", <http://arsiv.chp.org.tr/?p=113452>, 11 Mayıs 2013, (erişim 14 Nisan 2017), s. 1.

¹¹⁶ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., s. 2.

¹¹⁷ Yayman, Hüseyin, age., s. 11.

¹¹⁸ Çağlayan, Muttalip, "Turkey's Kurdish Conflict Through The Lenses Of Conflict Resolution", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE, 2013, ss. 105-106.

¹¹⁹ Çağlayan, Muttalip, age., ss. 105-106.

¹²⁰ Çağlayan, Muttalip, age., ss. 105-106.

¹²¹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 11.

¹²² Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 11.

¹²³ Özhan, Taha ve Hatem Ete, "Kürt Meselesi Problemler ve Çözüm Önerileri", SETA, Sayı 1, Kasım 2008, <https://serdargunes.files.wordpress.com/2015/08/kurt-problemleri-cozum-onerileri.pdf>, (erişim 07 Mart 2017), s. 10.

İstatistiki olarak Türkiye'nin en temel sorunları sıralandığında ilk sırada %74,6 ile işsizlik, eğitim sistemi problemleri %48,1 ve terör %39,1 olarak ortaya çıkmaktadır.¹²⁴

Türkiye'de etnik ayrımcılık hem genel olarak bakıldığında hem de Kürtler ve Zazalar arasında bakıldığında %13 oranında sorun olarak görülmektedir.¹²⁵ Bu da etnik olarak ayrımcılık uygulandığı iddialarını bertaraf eden bir orandır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bölge geri kalmışlığının nedenleri olarak yetersiz eğitim %73,7, yetersiz yatırım %57,6, liyakatsiz memurlar %39 ile ifade edilmektedir.¹²⁶ PKK'ya destek verme sebebi %71,4 oranında işsizlikten, %60,6 eğitimsizlikten, %39,2 zorla götürülmeden ve %34,3 ile devletin yanlış uygulamalarından kaynaklanmaktadır.¹²⁷

Kürt Meselesi'ni ortaya çıkaran en önemli neden sorulduğunda Kürtler ekonomik (topraksız köylülük, işsizlik, yoksulluk, yetersiz kamu yatırımı vb.) %57, Kürtlerin kimlik olarak dışlandığı seçeneğini %24 olarak görmektedir.¹²⁸ Kürt Meselesi'nin nedenleri olarak Kürtler Kürtlerin kimliklerini kabul ettirme sorunu ve bölgenin ekonomik olarak geri kalmışlığı çevresinde yoğunlaşmaktadır.¹²⁹ Kürt Meselesi'nde kimlik ve ekonomi iki anahtar kelimedir. 2000'lerde kültürel boyutla ilgili önemli adımlar atıldığı hesaba katıldığında ekonominin daha çok sorun olarak öne çıktığı söylenebilir.

Kürt Meselesi'nin nedenleri ile ilgili olarak Kürtler ve Zazalar içerisinde; Kürtlerin kimlik sorunudur ve ayrı devlet kurma isteği değildir ifadeleri belirgin olarak öne çıkmaktadır.¹³⁰ 2014'te yapılan bu çalışmada Kürtlerin %20'si Kürt sorunu değil terör sorunu olduğunu düşünmekte, %23'ü ekonomik kalkınma sorunu olarak görmektedir,

¹²⁴ BİLGESAM, "Güneydoğu Sorununun Sosyolojik Analizi", Ankara, Ağustos 2009, <http://www.bilgesam.org/incele/707/-guneydogu-sorununun-sosyolojik-analizi/#.WKwXXVWGMkl>, (erişim 10 Şubat 2017), s. 104.

¹²⁵ BİLGESAM, age., s. 102.

¹²⁶ BİLGESAM, age., s. 104.

¹²⁷ BİLGESAM, age., s. 105.

¹²⁸ Yılmaz, Hakan, "Türkiye'de Kimlikler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci: Kamuoyundaki Algılar ve Tutumlar", http://aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/turkiyede_baris_sureci_kim_ne_istiyor.pdf, 2014, (erişim 10 Nisan 2017), s. 6.

¹²⁹ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", http://akgul.bilkent.edu.tr/Konda/2011_06_KONDA_Kurt_Meselesinde_Algi_ve_Beklentiler.pdf, Mayıs 2011, (erişim 21 Mart 2017).

¹³⁰ KONDA, "Toplumsal Yapı Araştırması", http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/2006_09_KONDA_Toplumsal_Yapi.pdf, 2006, (erişim 21 Mart 2017).

bağımsızlık/özerklik/federasyonu en iyi çözüm kabul edenler %22 ve kültürel hakların yasalarca tanınmasının çözeceğini düşünenler %13'tür.¹³¹ Ayrılıkçılığı (bağımsızlık, özerklik, federasyon) en iyi çözüm olarak görenler hariç tutulduğunda Kürtlerin %78'lik bir kısmı Kürt Meselesi'nin optimum kabul edilebilecek yollarla çözülebileceğine inanmaktadır.

Türkiye'deki Kürt Meselesi, terör örgütü PKK'nın ve onun destekçisi siyasi partinin (bugün için HDP), Kürtlerin gerçek sorunlarını görmeyip kendi ajandalarını gerçekleştirme sorunudur. Kendi ajandaları ise KCK ve demokratik özerkliği gerçekleştirme yanında güvenliklerini kendilerinin sağlanması isteğidir. Kürtlerin gerçek sorunları ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki sorunlardır. Güvenliklerinin sağlanması sorunu da PKK bertaraf edilince kalkacaktır.

2.2. Çözüm Mantığı

Bu başlıkta Kürt Meselesi'nin çözümüne dönük ortaya konulmuş bazı çözüm mantıkları/stratejileri/önerileri irdelenecektir.

Çözüm bekleyen temel sorun Kürtlerin kimlik talepleridir, PKK'nın bitirilmesi değildir.¹³² Bu sağlanırsa sorunun insani boyutu bitip demokratikleşme güçleneceği gibi şiddet boyutu da bitecektir.¹³³ Kürt sorununda içinde bulunduğumuz durumda kültürel haklar verilmelidir.¹³⁴ Kimlik talepleri karşılanırsa terörün biteceği yaklaşımı fazla iyimser bir yaklaşımdır. PKK ve Kürt milliyetçi partilerinin statü talepleri bulunmaktadır.

Kürt Meselesi benzeri sorunlar farklı coğrafyalarda da olan bir etnik sorundur. Bunların hepsinde başta inkâr-baskı-asimilasyon süreci izlenirken, devamında tanıma-kültürel haklar-statü verme şeklinde ilerlemektedir.¹³⁵ Türkiye'deki Kürt Meselesi de Kürtlerin tanınması aşamasını çoktan geçmiş ve kültürel haklar önemli ölçüde verilmiştir. Lâkin statü verme konusunda ancak ve ancak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi olabilir. Bunun dışında özerklik, demokratik özerklik, federasyon, konfederasyon ya da ayrılma masada olamaz.

¹³¹ Yılmaz, Hakan, age., s. 7.

¹³² Kurubaş, Erol, age.

¹³³ Kurubaş, Erol, age., s. 11.

¹³⁴ Kurubaş, Erol, age., s. 11.

¹³⁵ Kurubaş, Erol, age., s. 15.

Çözümü engelleyen bazı sorunlar bulunmaktadır. Birincisi geçmiş acılardan beslenen sosyo-psikolojik engellerdir.¹³⁶ Diğer ise tutarlı ve bütüncül bir mantığa dayanmayan yaklaşımlardır.¹³⁷ Ayrıca kamuoyunun çözüm için atılacak adımlar hususunda bilgilendirilememesi de sorundur.¹³⁸ Bu tezde Kürt Meselesi'nin çözümü için genel bir strateji ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dolayısı ile elde tutarlı ve bütüncül bir stratejik harita olacaktır. Ayrıca tezde bahsedilecek adımların gerekçelendirilmeleri yapılacağından bunların kamuoyuna aktarılması daha kolay olacaktır.

Kurubaş'ın raporu çözümün, soruna tüm tarafların gözüyle bakmaktan ve bu tarafları anlamaya çalışmaktan geçtiğini öne sürmektedir.¹³⁹ Çözüm için en ideal çıkış noktası herkesin kendi ideal hedeflerine ulaşmaya çalışması değil, olmazsa olmazların sağlanmasıdır.¹⁴⁰ Galtung da metodundan bahsederken empati, yaratıcılık ve şiddetsizlik şeklinde çatışma uzmanının sahip olması gereken üç ilkedden bahsetmektedir. Ayrıca Galtung temel ihtiyaçlarla ilgili hedeflerin meşru hedefler olduğunu ve ihtiyaç dışındaki konuların –çıkar, idealler- gayrı meşru olduğunu belirtmektedir.

Kurubaş'ın çalışmasında tarafların ideolojik saplanmışlıkları ve fırsatçı politikalarından uzak durmasının gerekliliği ve rasyonel hareket etmenin zorunluluğu vurgulanmaktadır.¹⁴¹ Kendi ideal hedefleri yerine toplumun ihtiyaçları ve zorunlulukları üzerinden hareket eden optimum bir çözüme ulaşmayı hedeflemek gerekmektedir.¹⁴² Bunun dışındaki idealist ve maksimalist yaklaşımlar çatışma çıkarır.¹⁴³

Öcalan, demokratik ulus çözümünün toplumun kendi iradesi ile kendi içinde aranması ve devletin dışında yani devletin içinde erimeden veya devletle çatışmadan aranmasını söylemektedir.¹⁴⁴ Devlet dışı demokrasi önerisinin mümkün olduğu herhangi bir devlet var mıdır? Ayrıca devletler egemenliklerinin bulunduğu coğrafyadaki tüm konularla doğrudan ilgilidir. Toplum demokratik iradesini yansıtmak istiyorsa merkezde ve yerel

¹³⁶ Kurubaş, Erol, age., s. 16.

¹³⁷ Kurubaş, Erol, age., s. 16.

¹³⁸ Kurubaş, Erol, age., s. 16.

¹³⁹ Kurubaş, Erol, age.

¹⁴⁰ Kurubaş, Erol, age., s. 16.

¹⁴¹ Kurubaş, Erol, age., s. 17.

¹⁴² Kurubaş, Erol, age., s. 17.

¹⁴³ Kurubaş, Erol, age., s. 17.

¹⁴⁴ Öcalan, Abdullah, age.

yönetimlerde bu imkânı bulabilirler. Bunun dışında demokratik temsil, realiteler ve tarihin gösterdikleri bağlamında söz konusu olamaz.

Öcalan, tüm sorunların çözümü için demokratik siyaset yolunun takip edilmesini söylemektedir.¹⁴⁵ Bu yolda demokratik müzakere ve diplomasiyi de kullanılmasını önermektedir.¹⁴⁶ Ayrıca seçim sisteminde barajın kaldırılması veya düşürülmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁴⁷

Türkiye’de demokratikleşme süreci ile Kürt Meselesi bir madalyonun iki yüzü gibidir.¹⁴⁸ Yani Kürt Meselesi’nde demokratik çözüm boyutu çok önemlidir. Kürt Meselesi’nin demokratik çözüm boyutunun önemini Öcalan da vurgulamaktadır.

Öcalan’a göre çözüm KCK ile mümkündür.¹⁴⁹ KCK tanımını Kürtlerin demokratik modernite öğelerinden “(ekonomik-ekolojik topluluklar, demokratik yurttaş ve ucu açık kültürel kimliklerden oluşmuş demokratik ulus)” alan bir çatı örgütlenmesidir.¹⁵⁰ “Ucu açık kültürel kimliklerden oluşmuş demokratik ulus” ifadesi tutarsızdır. Kültürel kimlikler her ne kadar birbiri ile etkileşim içinde olsa da kendi başlarına kapalı bir çerçeve arz ederler. Dolayısı ile ucu açık olamazlar. Kimi kültürler esnektir kimileri de katıdır, ama ucu açık değildirler.

Öcalan Atatürk’ün “Türkiye Halkına, Türk Milleti denilir” tanımını tek yönüyle değil çift yönüyle değerlendirilirse daha çözümleyici olacağını söylemektedir.¹⁵¹ “Türkiye Halkına, Türk Milleti denilir” ifadesi eksiktir. “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir” ifadenin doğru halidir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran ifadesi ile ortak tarih, ortak kültür, ortak mücadeleler, ortak hafıza ortaya konulmuş olur. Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran demezsek sanki bir kara parçası üzerinde yaşayan zamandan kopuk bir toplummuş gibi bir anlam çıkar. İki yönlü düşünürsek de Türk Milleti, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkıdır ifadesi çıkar. Buradan hiçbir şekilde Türkiye halkı demek Türk Milleti’ni karşılar anlamı çıkmaz. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran ifadesi ile Kurtuluş Savaşı boyunca Türk Milleti’nin yekvücut olarak düşmanla mücadelesi de tanımın içinde ifadesini bulmaktadır. Dolayısı ile Türk

¹⁴⁵ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁴⁶ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁴⁷ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁴⁸ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁴⁹ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁵⁰ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁵¹ Öcalan, Abdullah, age.

Milleti tarihsellik ve kültür boyutu bulunan bir ifade halini almaktadır. Ayrıca Türk Milleti demek binlerce yıllık tarihin, kültürün ve 17 büyük devletin anlamsal silüetini içeren bir ifadedir. Dolayısı ile Türkiye Milleti, Türkiye halkı, Türkiyelilik ya da başka absürt bir ifade bunun karşılığı olamaz.

Öcalan KCK'yı, Kürtler için sivil toplumun demokratikleştiği çatı örgüt olarak düşünmektedir.¹⁵² Hatta Öcalan, Kürtler eğer "Türkiye halkı" içinde barınacaklarsa bunun en uygun ve esnek yolunun KCK olduğunu söylemektedir.¹⁵³ Sivil toplumun çatı örgütlenmesi dediği KCK vasıtasıyla, yargılamalar, vergi adı altında haraç toplamalar yapılmakta ve adeta bir devletin çatı organı gibi davranmaktadırlar. Devlet aygıtı da kendisine paralel bir yapılanmaya izin vermez. Hülâsa KCK yapılanmasının pratikte bir karşılığı yoktur. Ayrıca Kürtlerin büyük bir kısmı Türk Milleti içinde uygun şekilde kaynaşmıştır. Kendini sadece Kürt olarak niteleyen %30 bile Kürt yoktur. Kalanı hem Türk hem Kürt ya da sadece Türk olarak tanımlamaktadır. Kürtler ve Zazalar arasındaki Türkiye Cumhuriyeti ve değerlerine aidiyet oranı %80'lerdedir.¹⁵⁴

Öcalan, esnek ulus ve çatı örgütlenmesi KCK'yı ayrılıkçılığı ve şiddeti önleyecek mekanizma olarak sunmaktadır.¹⁵⁵ Ayrıca askeri uygulamaların, ayrılıkçılığa kapıyı açık tutacaklarını söylemektedir.¹⁵⁶ Öcalan kendince güç uygulamalarının tüm Kürtlere dönük olduğuna inanmaktadır. Ama bu durum PKK ve onun destekçilerine dönük bir uygulamadır. Kürtler bütün olarak bu uygulamadan ayrı tutulmaktadır.

Öcalan KCK'yı sosyal bilimin vardığı aşamayı dikkate alarak gerçekleşmesi en güçlü olasılık olarak addetmektedir.¹⁵⁷ KCK uygulaması en hafif tabirle federasyon veya konfederasyonu gerekli kılar. Bu da Türkiye'nin bölünmesi anlamına gelir. Bu husus üniter devlet yapısına uymaz ve Türk Devleti bunun önünü kesecek uygulamaları yapar ve yapmaktadır.

Öcalan'ın Nevruz'da yolladığı mektuptaki ifadesinde silahlı mücadeleden siyasi mücadeleye geçildiği mesajı net şekilde verilmişti. Ayrıca mektubun bir yerinde Kürt ve Türkmen ifadesini kullanmıştır.¹⁵⁸ Kürt, Çerkez, Laz, Yörük/Türkmen, Boşnak vb.

¹⁵² Öcalan, Abdullah, age.

¹⁵³ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁵⁴ BİLGESAM, age.

¹⁵⁵ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁵⁶ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁵⁷ Öcalan, Abdullah, age.

¹⁵⁸ Beşli, Murat Kamil, age., ss. 86-89.

şekilde ifadelerle Türk Milleti'nin unsurları bahsedilebilir. Eğer Türk ifadesi ile “ırk” kastediliyorsa o zaman Türk, Kürt, Laz, Çerkez, Roman, Arap gibi ayrımlar yapılabilir. Hâlbuki Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk sisteminde Türk ifadesi bir milleti işaret eder; Türk ırkını* değil.

Cengiz Çandar PKK'nın çözülmesi, Abdullah Öcalan'ın durumunun ele alınması ve PKK'nın silahları gömmesi gerçekleşmeden Kürt Sorunu'nun çözülemeyeceğini söylemektedir.¹⁵⁹ Kürt Meselesi'nin çözümü için PKK'nın çözülmesi ve silahsızlandırılması önemli bir basamaktır. Lâkin bu işin güvenlik boyutudur. Diğer boyutlarının da dikkatle ve titizlikle ele alınması ve politikalar üretilmesi gerekmektedir.

Çandar, PKK'nın terörizm olgusu olarak tanımlamak yerine Kürt isyanı olarak tanımlanmak gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁶⁰ Kürt isyanı ya da etnik silahlı örgüt demek için Kürtlerin çoğunluğunun PKK'ya destek vermesi ve PKK'ya katılması gerekir. Fakat PKK'ya olan destek çok düşük seviyededir. Ayrıca PKK ayrılıkçı bir terör örgütüdür. Kürt Meselesi'nin çözümü karşısındaki en ciddi engel olarak durmaktadır.

* İrk ifadesi toplumu soy bağı üzerine yerleştirirken, millet ifadesi ile ortak değer, ortak kültür, ortak tarih, ortak dil ve ortak gelecek tasavvuru üzerinde yerleştirilir. İrk ifadesi ayrıştırıcı iken, millet ifadesi birleştiricidir. Bu yüzden Atatürk'ün ifadesi ile “Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir.” Ayrıca en homojen ülke olan İzlanda'da bile tek tip ırk söz konusu değildir. Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğu'nun unsurlarından oluşan Türkiye'de tek tip ırk olsun. Bir Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayanlara Türk Milleti ve bu devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan insanlara topyekûn Türk vatandaşı denir. Nasıl ABD'de vatandaşlık alındığında Amerikan vatandaşı oluyor Amerikan toplumunun bir parçası oluyor ve Amerikan'ın çıkarlarını dünyanın her yerinde korumaya yemin ediliyorsa, diğer ülkelerde de –İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya vb.- bu yaklaşım geçerlidir. Türk devletinin devamı olan, Atatürk'ün önderliğinde Türk milletinin kurduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk vatandaşlarının yaşadığı Türkiye'de de benzer bir durum geçerlidir. Tekrar etmek gerekirse Türkiye'de –sosyolojik ve hukuksal olarak- Türk ifadesi kullanıldığında ırkçı bir yaklaşım söz konusu değildir. Türk Milleti kastedilmektedir.

Şu örnek Türk Milleti tanımının genişliğini göstermesi açısından önemlidir: Ağustos 2017'de Meryem Ana Ermeni Kilisesi'nden bir Kıbrıs gazisi, yapılan “Gazi töreni” sonrası ebediyete uğurlandı. İsmi Murat Mihran İşler. Kıbrıs Savaşı'na katılırken ismini Murat diye belirtmiş. “Murat Mihran İşler'in yeğeni İstanbul Kuyumcular Odası Başkanı Norayr İşler, “Amcam zamanında askere komando olarak gidebilmek için gönüllü oldu. Hatta boyunun 2 santim kısa olması yüzünden sorun yaşamış ama bir şekilde gitmeyi başarmış” dedi.” “Babasının herkesin sıkıntısına koşan biri olduğunu anlatan Arda İşler, Türk vatandaşlığından gurur duyduklarını söyledi”. Kendisi Hristiyan bir Ermeni. Türk Bayrağı'na sarılı tabut içinde kilisede yapılan Gazi Töreni sonrası uğurlandı. Çoğu Türk olduğunu iddia eden, askerden kaçanlardan, vatanına ve milletine ihanet edenlerden daha Türk, daha vatansever! Kendisi Türk vatandaşıdır ve Türk Milleti'nin ilelebet mensubudur. Gazinin hikâyesi ilgili haber için şuraya bakılabilir; “Kiliseden uğurlanan gazi vatan için Murat oldu...”, <http://www.hurriyet.com.tr/kiliseden-ugurlanan-gazi-vatan-icin-murat-oldu-40559706>, 24 Ağustos 2017, (erişim 05 Ekim 2017).

¹⁵⁹ Çandar, Cengiz, age.

¹⁶⁰ Çandar, Cengiz, age., s. 25.

Murat Karayılan çözüm için olması gerekenleri şu şekilde sıralamaktadır: ¹⁶¹ Devlet İmralı ile görüşecek; olmazsa, Kandil ile görüşecek; bu ikisi de olmazsa, devlet parlamentodaki parti ile görüşecek; bu da olmazsa bir Akil Adamlar heyeti kurulup bunların hem PKK hem devlet ile görüşmesi sağlanarak çözüm aranması gerekir. ¹⁶² Bu seçeneklerin dördü de PKK ile devletin görüşmesi anlamını doğurur. DTP (bugün için HDP) kendisini PKK'dan izole edememiş bir partidir. Öcalan PKK'nın önderidir. Kandil denilen PKK'nın liderlerinin olduğu yerdir. Akil adamların devletle PKK arasında aracılık yapması da pratikte uygulanabilir değildir. Çünkü PKK Kürtleri temsil etmemektedir ve Kürt Meselesi'nin çözümünde PKK muhatap değildir.

Cengiz Çandar'a göre devlet Öcalan görüşmesi şu şekilde işlemelidir: PKK'nın zayıflatılması üzerine değil de sorunu nihai olarak çözme üzerine yoğunlaşılmalıdır. ¹⁶³ Öcalan ile Kürt Meselesi'nin çözümünden ziyade PKK'nın silah bırakıp dağdan inişinin nasıl olacağı üzerinde diyalog kurulabilir. Öcalan'ın 2009'daki yol haritasında belirttiği çözüm önerisi KCK üzerine kuruludur. KCK da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin içerisinde ayrı bir devlet anlamına gelecek bir yapıdır. Dolayısı ile Öcalan ile Kürt Meselesi'nin çözümü için diyalog kurulacak bir durum yoktur. Bunun yerine zaten devlet olarak çözüm için gereken adımlar atılacaktır. Bu süreçte PKK'nın silahsızlandırılması için Öcalan ile diyalog kurulabilir.

Çandar'a göre üst düzey bir devlet yetkilisi şu beyanatta bulunmuştur: “Dağdan indirmek demek insanları siyasete davet etmekle olur.” ¹⁶⁴ “Lakin adamlar KCK ile içeri atıldı.” ¹⁶⁵ “Onlar kurşun atmak yerine kelime atmak faaliyetini icra ediyorlardı.” ¹⁶⁶ Bu beyanatlarda bulunan “üst düzey devlet yetkilisi” KCK'yı sıradan bir parti ya da sivil toplum ile karıştırmaktadır. KCK yapılanması kendi vergi zinciri, yargısı, güvenlik birimi olan bir yapılanmaya işaret eden paralel bir devlettir. Dolayısı ile KCK ile ilişkili olanların tutuklanması ve yargılanması egemenlik haklarını koruyan bir devlette meşru bir durumdur.

Çandar'a göre dağdan inişi özendirecek en anlamlı gösterge, KCK Davası'nın düşürülmesi ve Kürtlerin TBMM'de (Türkiye Büyük Millet Meclisi) geniş ve gerçekçi

¹⁶¹ Çandar, Cengiz, age., s. 59.

¹⁶² Çandar, Cengiz, age., s. 59.

¹⁶³ Çandar, Cengiz, age., ss. 98-99.

¹⁶⁴ Çandar, Cengiz, age., ss. 98-99.

¹⁶⁵ Çandar, Cengiz, age., ss. 98-99.

¹⁶⁶ Çandar, Cengiz, age., ss. 98-99.

bir biçimde temsili ile olur.¹⁶⁷ Ayrıca seçim barajının %10'nun altına düşürülmesi gerekmektedir.¹⁶⁸ Seçim barajının düşürülmesi konuşulabilecek bir konudur. Ayrıca milletvekili demek tüm Türkiye'nin Türk Milleti'nin vekili demektir. Bu tanımın içine Kürtler de girer ve temsilleri mümkündür. Lâkin KCK'lıların serbest bırakılması demek, Türk devletinin kendisine alternatif bir devlet yapılanmasına izin vermesi anlamına gelecektir ki bu eşyanın tabiatına aykırıdır.

Çandar'a göre, Abdullah Öcalan çözüm için çok önemli bir aktördür.¹⁶⁹ Ayrıca dağdan inişin sağlanması ve sorunun çözümü için Öcalan'ın tutsaklık şartlarında düzenleme yapılmalıdır.¹⁷⁰ Öcalan'ın en önemli etkisi PKK'nın çözülmesini sağlama ihtimalidir. Eğer PKK tüm silahlı merkezleri ile yok edilir ve eleman temini sağlayan merkezlerine operasyonlar yapılırsa, Öcalan'a çok da gerek kalmayacaktır. Kürt Meselesi'nin çözümü hususunda fikirlerine eleştirilerine başvurulabilir. Ama serbest bırakılması ya da ev hapsi söz konusu olamaz.

Silahlı eylemlere karşılık etkin önlemler alınması gerekirken, halkın desteğinin sağlanmasına dikkat edilmelidir.¹⁷¹ SHP olarak üniter yapının korunması ve ulusal bütünlüğün sağlanması temel önceliklerdir.¹⁷² Lâkin farklı etnik, kültürel, mezhepsel, dinsel özellikleri göz ardı etmek bunları görmezden gelmek gerçekliğe aykırıdır.¹⁷³

SHP açısından ulusal bütünlük; demokrasi ve kalkınma, yurtiçi barış ve bölge barışının temel unsurudur.¹⁷⁴ İnsanların din, dil, etnik ve mezhep farklılıklarına sahip olması ulusal bütünlüğümüze engel olmaz.¹⁷⁵ Farklılıkları ortadan kaldıracak zorlama girişimler ülke bütünlüğüne dönük derin bunalımlara sebep olacaktır.¹⁷⁶

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde konulan iki ilke çok önemlidir: Laiklik ve yurttaşlık ilkeleri.¹⁷⁷ Yurttaşlık kimsenin diline, etnik kökenine, kültürüne bakılmadan insanları birey olarak görerek uygulamalarda bulunmanın sağlayıcısıdır.¹⁷⁸ Laiklik ise farklı din

¹⁶⁷ Çandar, Cengiz, age., ss. 97-98.

¹⁶⁸ Çandar, Cengiz, age., s. 99.

¹⁶⁹ Çandar, Cengiz, age.

¹⁷⁰ Çandar, Cengiz, age., ss. 100-101.

¹⁷¹ SHP, age.

¹⁷² SHP, age.

¹⁷³ SHP, age.

¹⁷⁴ SHP, age.

¹⁷⁵ SHP, age.

¹⁷⁶ SHP, age.

¹⁷⁷ SHP, age.

¹⁷⁸ SHP, age.

ve mezheplerin korunmasını ve bir arada güven içinde yaşamasını garantiler.¹⁷⁹ Laiklik ayrıca demokrasinin temel ilkesi olan din, vicdan, düşünce ve ifade özgürlüğünü garanti altına almaktadır.

Yurttaş kavramı cumhuriyette bir arada yaşanmasını anlamlı kılıp, buna içerik sağlayan siyasal kimlik kavramıdır.¹⁸⁰ Bu kavram vatan addedilen sınırlar içinde eşit statüde, eşit ağırlıkta yaşamayı ve ortak idealleri sahiplenmeyi sağlayan kavramdır.¹⁸¹ Etnik kökeni farklı olan yurttaşlar arasında uyuşmazlık ve anlaşmazlık bulunmamaktadır.¹⁸² Doğu ve Güneydoğu'da ortalamanın üzerinde ekonomik ve sosyolojik çarpıklık vardır.¹⁸³ Ayrıca terörle mücadeleyi öne sürerek halka karşı uygulanan baskı insanları terör örgütünün tuzağına çekmektedir.¹⁸⁴ Temelde yurttaşın suçsuzluğu baz alınarak yurttaşın her türlü temel hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi gerekmektedir.¹⁸⁵

CHP'nin 1999'daki raporunda Çok Yönlü Çözüm Stratejisinin dayandığı ilkeler şunlardır:¹⁸⁶

- Problemleri silahlı şiddet kullanarak çözmek meşru değildir. Teröre ödün verilemez.
- Ülkenin bölünmez bütünlüğü tartışılmaz.
- Akmakta olan insanımızın kanıdır. Problemler iç barış ve hoşgörü yoluyla çözümlenmelidir.
- Etnik duyarlılıklara karşı demokratik yaklaşım çok kültürlü toplumların ve çoğulcu demokrasinin vazgeçilmez koşuludur. Ulus devlet çoğulcu demokrasi ekseninde genişlemelidir.
- Temel hakların ve özgürlüklerin çiğnenmesine göz yumulamaz, şiddet ve baskı metotları kabul edilemez, hukukun üstünlüğünden geri adım atılamaz.

¹⁷⁹ SHP, age.

¹⁸⁰ SHP, age.

¹⁸¹ SHP, age.

¹⁸² SHP, age.

¹⁸³ SHP, age.

¹⁸⁴ SHP, age.

¹⁸⁵ SHP, age.

¹⁸⁶ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age., ss. 21-22.

- Yerel yönetimlerde katılımcı olmak ve çoğulculuk, üniter devlet yapısının engeli değildir, demokrasimizi sağlamlaştıracak bu yapılanma ertelenmemelidir.
- Bölgesel ekonomik kalkınma ve sosyal devlet sağlanmadan işsizlik, yoksullaşma ve eşitsizlik gibi sorunlara kalıcı çözüm bulunamaz.
- Boşaltılan köy ve mezralardan göçe zorlanan 450.000 yurttaşımıza yönelik mağduriyetler giderilmeli, hakları geri verilmeli ve kendilerine insanca yaşam şartları sağlanmalıdır.

CHP'nin 1999'daki raporunda çözüm için yapılacaklar şöyle sıralanmaktadır:¹⁸⁷

- Demokratikleşme ve Yerinden Yönetim Projesi gerçekleştirilmeli
- Bölgesel Sosyo-Ekonomik Kalkınma Projesi hayata geçirilmelidir.

Doğu ve Güneydoğu sorunu, Kürt Meselesi, Türkiye'nin demokratikleşme ve demokratik haklar sorunu iç içedir.¹⁸⁸ Sorunların arttığı dönemin demokrasinin askıya alındığı dönemler olmasının rastlantı olmadığı açıktır.¹⁸⁹ Teröre karşı yeni güvenlik politikalarının ve Kürt sorunu ile ilgili de demokratikleşme ve bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma politikalarının uygulanması, sorunların çözülmesi ve kalıcı barış için tek çıkış yoludur.¹⁹⁰ Soruna yıllardır sadece güvenlik boyutu ile yaklaşılması ve hukukun üstünlüğü, eşitlik, demokratik haklar, kimlik ve kültüre saygı ve sosyo-ekonomik gelişme boyutlarının geri planda bırakılması sorunu kör düğüm haline çevirmiştir.¹⁹¹

AKP hükümetinde ilk olarak PKK'nın silahsızlandırılması, ikinci olarak bölgedeki ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması ve üçüncü olarak ise bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alacak düzenlemelerin yapılması amaçlanmıştır.¹⁹² AKP'nin buradaki hatası PKK'yı bitirmenin öncelikli hedef olduğunu ifade etmesidir. Hâlbuki olması gereken ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi adımlar atılırken PKK'yı bitirecek güvenlik adımlarının da eş zamanlı atılmasıdır. Güvenlik konusu dışındakiler Kürtlerin hayatını iyileştirmeye, kültürlerini yaşamalarının sağlanmasına dönük adımlardır ve

¹⁸⁷ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age., s. 22.

¹⁸⁸ SHP, age., s. 8.

¹⁸⁹ SHP, age., s. 8.

¹⁹⁰ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

¹⁹¹ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

¹⁹² Beşli, Murat Kamil, age., s. 22.

PKK bunların savunuculuğunu yapmayıp ayrılıkçı bir ideoloji gütmektedir. Dolayısı ile PKK ile mücadele diğer alanlarda yapılacaklardan ayrı ele alınmalıdır.

Türkiye, görüşmeleri halk tarafından meclise taşınmış yasal bir parti ile yürütebilir.¹⁹³ Ama Türkiye'deki Kürt partilerinin çözüm için Öcalan'ı işaret etmekten başka yaptıkları bir şey yoktur. Alternatif bir çözüm modeli geliştirememektedirler. Dolayısı ile üzerinde tartışılabilir bir önerileri de yoktur. HDP ve HÜDAPAR'a çözüm için bir raporları olup olmadığı sorulduğunda cevap bile alınamamıştır.

CHP'ye göre çözüm süreci yürütülürken meclis ve kamuoyu bilgilendirilmemiştir, süreç toplumsallaştırılmamıştır.¹⁹⁴ AKP barış için siyaset yapmayıp, siyasi saikleri için barış umudunu rehin almıştır.¹⁹⁵

CHP'nin çözüm modelinin 4 ana ayağı¹⁹⁶ bulunmaktadır: Tam demokrasi ve eşit vatandaşlığı sağlamak.¹⁹⁷ Siyasi partilerin üye vererek oluşturacağı bir Toplumsal Mutabakat Komisyonu oluşturmak.¹⁹⁸ Ortak Akıl Heyeti mecliste temsil edilmeyen unsurlarla görüşmeler yapacak ve Toplumsal Mutabakat Komisyonu'nun vereceği görevleri yerine getirecektir.¹⁹⁹ Ayrıca örgüt silah bırakırken İzleme Heyeti fonksiyonunu görecektir.²⁰⁰ Gerçekleri Araştırma Komisyonu Türkiye Modeli geçmişteki hukuksuzlukları ortaya koyarak toplumun birbiri ile barışabilmesinin önü açılacaktır.²⁰¹ Toplumsal Mutabakat Komisyonu ve Ortak Akıl Heyeti başlangıç için yol haritası çıkarmada işlevsel olsa da sürecin yürütülmesi, idealist bürokratik kadroları içeren bir Çözüm Bakanlığı tarzı bir yapı kurulması ile mümkündür.

Ortak Akıl Heyeti'nin hükümetin kurduğu Akıl İnsanlar Heyeti'nden farkı şudur: Akıllar Kürt sorununun çözümüne katkı sunacak bir yapı olmaktan ziyade, AKP hükümetinin politikalarının kabul edilmesini sağlama görevi gütmüştür.²⁰²

CHP, hak ve özgürlüklerin pazarlık konusu olmasını yanlış bulmaktadır.²⁰³ AKP, PKK'nın silahsızlanması meselesi ile Kürt vatandaşların temel haklarının tanınmasını

¹⁹³ Göngen, Mehmet Ali, age., s. 64.

¹⁹⁴ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., s. 3.

¹⁹⁵ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., s. 3.

¹⁹⁶ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., ss. 4-5.

¹⁹⁷ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., ss. 4-5.

¹⁹⁸ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., ss. 4-5.

¹⁹⁹ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., ss. 4-5.

²⁰⁰ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., ss. 4-5.

²⁰¹ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., ss. 4-5.

²⁰² CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., s. 5.

birbirinden ayırmamıştır.²⁰⁴ Çözüm sürecinde tutarlı ve istikrarlı çizgi izlemek yerine siyasi konjonktüre göre süreci yönlendirmiştir.²⁰⁵ Çözüm sürecini bir pazarlık unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır.²⁰⁶

AKP'nin yürüttüğü çözüm süreci sorunun güvenlik/istihbarat bürokrasisi ve PKK arasındaki şeffaf olmayan görüşmelerle çözüleceğini sanmasıdır.²⁰⁷ Ayrıca hükümet her adımı PKK'nın silahsızlanmasına şart koşmuştur.²⁰⁸ Hâlbuki şeffaf ve katılımcı bir süreç yürütülmelidir.²⁰⁹

AKP tek boyutlu olarak örgütle yürütülen müzakerelerden geniş tabanda kabul görecektir bir mutabakat çıkmayacağını farkındadır.²¹⁰ CHP'ye göre AKP, çözüm sürecini kalıcı barış için değil Kürtleri ve milliyetçileri etkileyeceği bir manivela olarak görmüştür.²¹¹

AKP'nin 01 Kasım 2015'teki seçim beyannamesine göre amme düzeni tesis oluncaya kadar terörle mücadele, hukuk ve kardeşlik sağlanıncaya kadar da Çözüm Süreci devam edecektir.²¹² Çözüm Süreci'nde yapılan PKK'yı serbest bırakma şekline özetlenecek hatalar sebebiyle 23 Temmuz 2015'teki operasyonlara gelinmiştir.

AKP'nin 07 Haziran 2015'teki seçim beyannamesinde, 13 yıldır yapılan sessiz devrimler ardından “çözümün önünde tek engel PKK kalmıştır” şeklinde beyanları vardır.²¹³ Muhtemelen PKK'nın tek engel olduğunu söylerken, PKK sebebiyle bölgede yeterli yatırımın yapılamamasını, ekonomik sorunların çözülmemesini kastetmektedirler.

Kürt sorunu ile ilgili çözümde siyasi, ekonomik, sosyal ve diğer alanların eş zamanlı olarak uygulamaya konulması ile anlamlı olacağı unutulmamalıdır.²¹⁴ Kürt sorununun çözümü ile ilgili atılacak adımlarda; demokratik olmalı ve Kürtlerin sürece güven

²⁰³ CHP, “CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., s. 11.

²⁰⁴ CHP, “CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., s. 11.

²⁰⁵ CHP, “CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., s. 11.

²⁰⁶ CHP, “CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., s. 11.

²⁰⁷ CHP, “CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., ss. 15-16.

²⁰⁸ CHP, “CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., ss. 15-16.

²⁰⁹ CHP, “CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., ss. 15-16.

²¹⁰ CHP, “CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., ss. 15-16.

²¹¹ CHP, “CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., ss. 15-16.

²¹² AKP, “01 Kasım 2015 Seçimi Demokratikleşme ve Siyasi Reformlar Broşürü”, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/demokratikleşme-brosur-baski-19-10-2015.pdf>, (erişim 04 Nisan 2017).

²¹³ AKP, “7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi”, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/1-demokratikleşme.pdf>, (erişim 04 Nisan 2017).

²¹⁴ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 14.

duyması sağlanmalıdır.²¹⁵ Politikalar geliştirilmeden önce aydınlardan ve çeşitli STK'lerden görüşler alınmalıdır.²¹⁶ Kürt sorununun çözümü için yapılacaklarda hak temelli bir anlayış hâkim olmalı ve insan onuruna uygun davranılmalıdır.²¹⁷ Ayrıca politikalar uygulanırken kullanılan üsluba dikkat edilmelidir.²¹⁸

SETA'nın 2008'de yayınladığı rapora göre kapsamlı ve gerçekçi bir çözüm stratejisi şu dört noktayı kapsamalıdır.²¹⁹

- Kamuoyu siyasi iktidarın önderlik ettiği bir çözüm stratejisi yürütülmesini istemektedir. Bu inisiyatifi alması ile Kürt sorununun teröre indirgenme riski azalacak hem de terörle mücadelede daha uygun ve etkili bir mücadeleye imkân yaratılacaktır.
- Sadece dağdakileri etkisizleştirmeye dönük bir strateji çözüme katkı sunmayacaktır. Kürt sorunu ve terör sorununu ayırmak gerekmektedir. Kürt Meselesi'nin çözümü derin siyasi, ekonomik, kültürel reformlarla mümkün olacaktır. PKK ile mücadele de en yoğun şekilde devam etmelidir.
- Güvenlik güçlerinin siyasilerce denetlenmesi ve sorunun çözümünü terörle mücadeleye indirgeyen güvenlikçi paradigmadan kaçınılması gerekmektedir. Kürt sorununun çözümü güvenlik tedbirleri ile demokratikleşmeye dönük düzenlemelerin eş zamanlı olması ile mümkündür.
- Terörle mücadele politikası, terörü bütün açılardan ele alan, terörle mücadele için gereken esneklik ve kendini yenilemeye müsait strateji ve taktiklere dayanmalıdır.

Sorunu asayişe indirgeyen güvenlikçi paradigma terkedilmeli ve yapısal reformlar hayata geçirilmelidir.²²⁰ Kürtleri kucaklayacak, ortak tarih ve ortak kader birliğine işaret edecek, özgürlükçü ve demokratik siyasi söylem ve eylem bütünlüğü gerekmektedir.²²¹

²¹⁵ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 14.

²¹⁶ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 14.

²¹⁷ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 14.

²¹⁸ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 14.

²¹⁹ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., ss. 12-15.

²²⁰ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., ss. 16-17.

²²¹ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., ss. 16-17.

Terörist, bir düşman olarak değil, hukuk düzenini tanımayan bir suçlu olarak görülmeli ve bu mücadelenin bölgede bu ekseninde olduğu inandırılmalıdır.²²²

Türkiye'nin terörden tamamen kurtulması PKK'nın silahsızlandırılması ile mümkündür.²²³ Önceden uygulanan eve dönüş yönteminin başarılı olup olmadığı analiz edilmeli ve aksaklıklar giderilerek daha kapsamlı bir çözüm üzerinde durulmalıdır.²²⁴ DTP (bugün için HDP) siyasi faaliyetlerini PKK'ya dayandırmaktan ziyade demokrasiye dayandırmadığı sürece normalleşmeye katkı sunamayacaktır.²²⁵

Bölgedeki fakirlik, işsizlik ve alt yapı eksiklikleri giderilmelidir. Özel sektörün yatırımları teşvik edilmelidir.²²⁶ Sorunların çözümüne dönük bölgesel stratejiler geliştirilmeli ve bunların ışığında mikro-stratejiler ortaya konulmalıdır.²²⁷ Bölgede eğitim, ekonomi, yönetim, sağlık, sosyo-kültürel ve güvenlik alanlarındaki önlemler geliştirilecek stratejinin ana unsurlarını oluşturmalarıdır.²²⁸ Bölgede ortaya konulacak strateji PKK'yı bitirmeye göre değil, Kürt Meselesi'nin çözülmesine odaklanmalıdır.²²⁹ Bu stratejiler genel-bölgesel-mikro düzeyde somut proje ve fikirleri/faaliyetleri içermelidir.²³⁰ Güvenlik ihtiyacının sağlanması için terörle mücadele sürdürülmelidir.²³¹ Ortaya konulacak strateji PKK'yı bitirme yanında Kürt Meselesi'nin diğer boyutları üzerine yoğunlaşmalıdır. PKK'yı bitirmeye yoğunlaşmayan bir strateji başarılı olamaz.

Çözümün yolu etnik milliyetçilikten değil, etnik grubun ihtiyaç ve şikâyetlerinin dikkate alınmasından geçer.²³² Kürt sorunundaki çıkmaz karşılıklı olarak birbirini besleyen etnik milliyetçilikten çıkmaktadır.²³³

Kurubaş'a göre Türklüğün herkesi kapsayan bir tanım olduğunu söylemek bir anlam ifade etmemektedir.²³⁴ Çünkü kuruluştan bu yana yürütülen asimilasyon politikaları hâlâ hafızalardadır.²³⁵ Asimilasyon politikasının 1990'lardan itibaren terk edilip

²²² Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., ss. 16-17.

²²³ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., ss. 16-17.

²²⁴ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., ss. 16-17.

²²⁵ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., ss. 16-17.

²²⁶ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., ss. 16-17.

²²⁷ BİLGESAM, age., s. 111.

²²⁸ BİLGESAM, age., s. 111.

²²⁹ BİLGESAM, age., s. 111.

²³⁰ BİLGESAM, age., s. 111.

²³¹ BİLGESAM, age., s. 111.

²³² Kurubaş, Erol, age.

²³³ Kurubaş, Erol, age.

²³⁴ Kurubaş, Erol, age.

²³⁵ Kurubaş, Erol, age.

Kürtlüğün farklı bir topluluğu/cemaati (*community*) ifade ettiği kabul edilmiştir. Dolayısı ile kendini Türk olarak görmeyen Kürtlere de saygı duyulmaktadır. Ve Türk Milleti'nin Türk vatanında yaşayan herkesi içine alan bir tanım olduğu Türk Devleti var olduğu sürece geçerli olacaktır.

Kürt sorununu PKK'ya indirgemek ve hakları da terörle mücadeleye bağlamak hatalı yaklaşımdır.²³⁶ Kürt sorunu ile PKK (terör sorunu) meselesi farklı sorunlardır. Ayrıca Kürtlerin temel hak ve ihtiyaçları ile ilgili konuların sağlanması için PKK'nın bir rolü yoktur. PKK kendi ayrılıkçı ideolojisini dayatmaya çalışan ve kendini Kürtlerin temsilcisi addeden bir ayrılıkçı terör örgütüdür. Dolayısı ile Kürtlerin haklarının verilmesi ile PKK arasında bir ilişki yoktur. Kürt sorunu öncelikle insani bir sorundur ve Kürt milliyetçiliği (Kürtçülük) ve PKK halk desteğine yeterince sahip değildir.²³⁷

PKK ve Kürt sorununu birbirinden ayırmak ve Kürtlerin demokratik devlet olmaktan gelen haklarını teslim etmek gerekmektedir.²³⁸ Türkiye Cumhuriyeti demokratik bir hukuk devletidir. 21. yüzyılda Çokkültürlülük Yaklaşımı'nın da dikkate alınması ile Kürtlerin kültürel haklarının da -eksik kalan varsa- teslimi gerekmektedir.

Kürt sorunu bir siyasi statü sorunu değil, kimlik ve insan haklarından kaynaklanan bir sorundur.²³⁹ Çözüm çabaları siyasi boyutta değil insani boyutta yoğunlaşmalıdır.²⁴⁰ Kurubaş, Kürt Meselesi'ni iki boyuta indirgeyen bir yaklaşım sunuyor. Hâlbuki çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşım geliştirilmelidir. Ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve güvenlik konularında hedefler belirlenip aşmacı yaklaşımla çözümler sunulmalıdır.

Kürt milliyetçiliğinin soruna siyasi statü sorunu olarak bakması ile Kürtlerin soruna insani bir sorun olarak bakması farklı şeylerdir.²⁴¹ Özünde Kürtlerin temel hak ve ihtiyaçlarındaki aksaklıklar giderildiğinde, Kürt milliyetçiliği de tabanını kaybedecektir.

Devlet muhatap bulma çabasından vazgeçmelidir.²⁴² Anayasadaki demokratik hak ve özgürlükleri verme yoluna gitse muhatap bulma derdinden kurtulacaktır.²⁴³ Zira hak ve

²³⁶ Kurubaş, Erol, age., s. 25.

²³⁷ Kurubaş, Erol, age., s. 25.

²³⁸ Kurubaş, Erol, age., s. 25.

²³⁹ Kurubaş, Erol, age., s. 28.

²⁴⁰ Kurubaş, Erol, age., s. 28.

²⁴¹ Kurubaş, Erol, age., s. 32.

²⁴² Kurubaş, Erol, age., s. 32.

²⁴³ Kurubaş, Erol, age., s. 32.

özgürlükler müzakere edilmeden derhal verilmelidir.²⁴⁴ Bunlar sağlandıktan sonra eğer sorunlar kalırsa onlar da muhatapları ile (HDP ve/ya PKK) çözülür.²⁴⁵

Kürt sorununda izlenecek strateji, öncelikli olarak PKK'nın bitirilmesi değil, Kürtlerin kimliksel ihtiyaçlarının karşılanması olmalıdır.²⁴⁶ Bunlar halledildikten sonra hâlâ bir güvenlik sorunu varsa bu da güvenlikçi yöntemlerle halledilir.²⁴⁷

Çözüm için en uygun nokta tarafların kendi ideal istekleri üzerinden değil çözüm için olmazsa olmazlar üzerinden hareket etmektir.²⁴⁸ Kültürel haklar bir olmazsa olmazdır.²⁴⁹ Kültürel haklar ile Kürt kimliği güvenceye alınabilir.²⁵⁰ Böylece Kürt sorununun büyük oranda çözümü mümkün olacaktır.²⁵¹

PKK'nın 2004'te tekrar yoğun bir şiddet eylemine başlaması Türkiye'nin kalkınma ve demokratikleşme konularında attığı adımlarla ilgilidir.²⁵² Çünkü PKK bu adımlar sonrası Kürtler üzerindeki propaganda aracını kaybetmeye başlamıştır.²⁵³ PKK Kürtler üzerindeki siyasi baskıyı silahla sağlamaya çalışmıştır.²⁵⁴ 2009 ile başlayan açılım dönemine PKK'nın verdiği tepki, PKK'nın çözüm için bir taraf olmayacağını göstermektedir.²⁵⁵ KCK ise örgütün alternatif devlet kurma çabasından başka bir şey değildir.²⁵⁶

PKK bölgedeki geri kalmışlığı ve hizmetlerin yetersizliğini mazeret olarak sunarken, devlet hizmet götürürken, ekonomik ve eğitim yatırımları yaparken PKK bunları sabote etme yoluna gitmiştir.²⁵⁷

Türkiye'deki çatışma çözümünün hedefi Kürt sorununun halledilmesidir.²⁵⁸ Bu çözümün tarafları Türk Devleti ve Kürt vatandaşlarıdır. PKK ise çözüm ile paralel devam ettirilen terörle mücadelenin tarafıdır.²⁵⁹

²⁴⁴ Kurubaş, Erol, age., s. 32.

²⁴⁵ Kurubaş, Erol, age., s. 32.

²⁴⁶ Kurubaş, Erol, age.

²⁴⁷ Kurubaş, Erol, age.

²⁴⁸ Kurubaş, Erol, age., s. 35.

²⁴⁹ Kurubaş, Erol, age., s. 35.

²⁵⁰ Kurubaş, Erol, age., s. 35.

²⁵¹ Kurubaş, Erol, age., s. 35.

²⁵² Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 23.

²⁵³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 23.

²⁵⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 23.

²⁵⁵ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 23.

²⁵⁶ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 23.

²⁵⁷ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 23.

Türkiye’deki Kürt sorununun halli için dört boyutlu bir strateji gerekmektedir: sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik, demokratikleşme, uluslararası ilişkiler ve güvenlik boyutu.²⁶⁰ Bu boyutlar siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, güvenlik boyutları şeklinde düşünülebilir. Uluslararası boyutla ilgili olarak PKK’nın Irak’ın kuzeyindeki kamplara süpürme operasyonu yapmak için gerekli diplomatik girişimler masaya konulabilir. PKK silahlı merkezleri yok edilip buralara belli bir süre kalıcı (5-10 yıl) birlik yerleştirildikten sonra, PKK’nın başta Avrupa’da olmak üzere kolları zaten boşta kalacak ve etkisizleşecektir.

Kürtler namına konuşanların öne sürdüğü özerklik, bağımsızlık ve devlet okullarında anadilde eğitim gibi ideolojik taleplerle, Kürtlerin gerçek talepleri arasında fark vardır.²⁶¹ Kürt nüfusun büyük bölümü, özerklik ve bağımsızlık yanlısı beyanlarda bulunanları tasvip etmemektedir.²⁶² Kürtlerin büyük çoğunluğu Türklerle ortak geleceğe inanmakta, federatif bir yapı altında sağlanacak özerk statüye veya bağımsızlığa sıcak bakmamaktadır.²⁶³ Öncelikle, yerel yönetimlerin verimliliğini artıracak reform ihtiyacı vardır.²⁶⁴ Siyasi Partiler Yasası’nda seçim barajının düşürülmesi fikri ciddi olarak değerlendirilmelidir.²⁶⁵ Kürt kökenli vatandaşların anadilini öğrenebilmesi için seçmeli ders olarak okutulması sağlanabilir.²⁶⁶ Halkın yer adları konusunda beklentilerinin tespiti yapılarak, değiştirilmesi istenen yer adları değiştirilebilir.²⁶⁷ Diğer taraftan, bölgedeki kamu hizmeti kalitesinin sürekli yüksek tutulması oldukça önemlidir.²⁶⁸ Halkla doğrudan muhatap olan görevlilerin nitelikli ve mütebessim olmasına dikkat edilmelidir.²⁶⁹

Doğu ve Güneydoğu’daki halkın demokratik hak ve özgürlüklerini kullanması ve refah seviyesinin artırılması PKK terör örgütünün bitirilmesine bağlıdır.²⁷⁰ Bölgede PKK’ya dönük süpürme operasyonları yapıldıktan sonra eleman temini araçları kesilmeli, Kandil

²⁵⁸ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁵⁹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁶⁰ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 32.

²⁶¹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁶² Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁶³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁶⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁶⁵ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁶⁶ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁶⁷ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁶⁸ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁶⁹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁷⁰ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

ve Sincar gibi merkezlere dönük operasyon yapıp birlik yerleştirilmesi ile kalıcı olarak PKK'nın bitirilmesi sağlanmalıdır.

Çözüm süreci ne sadece güvenlikçi yaklaşımla yürütülebilir ne de tamamen güvenlikçi yaklaşımı dışta bırakarak yürütülebilir.²⁷¹ Bu sebeple süreç yürütülürken güvenlik boyutu ihmal edilmemeli ve PKK etkisiz hale getirilmelidir. Kürtler çözüm sürecine inanmıştır ve silahlı mücadeleyi bırakması konusunda PKK'ya net bir mesaj vermiştir.²⁷²

Silahsızlanma konusu PKK ve devlet arasında olan bir süreçken, hak ve özgürlükler devletin vatandaşlara karşı yükümlülüğüdür.²⁷³ Dolayısıyla PKK ile mücadele yürütülürken PKK sadece silahsızlandırılacağı vakit muhatap alınmalıdır. Diğer hak ve özgürlükler konusunda devlet üzerine düşeni muhatap olmasına gerek kalmadan vermelidir.

Çözüm Süreci'nde devletin sadece PKK'yı ve Öcalan'ı muhatap alması süreci sıkıntıya sokmuştur.²⁷⁴ Çözüm ve kalıcı barış için bölgedeki tüm unsurlarla temas halinde olunmalıdır.²⁷⁵ Bunların –STK'lar, siyasi partiler ve mümkün merteye halk- fikirleri düşünceleri dikkate alınmalıdır.

Önder'e göre Türkiye'deki barış sürecinin ana motivasyon kaynağı çatışmasızlık ve kanın durması üzerinedir.²⁷⁶ Bu indirgemeci bir yaklaşımdır.²⁷⁷ Sırrı Süreyya Önder'in tespiti yerindedir. AKP Çözüm Süreci'ni silahların susması ve kanın durması olarak vurgulamıştır. Hâlbuki bu indirgemeci yaklaşım sorunun diğer alanlardaki –ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal- boyutlarının göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. Kültürel alanda önemli adımlar atılmıştır. Lâkin tüm alanların bütüncül olarak ele alınıp bir büyük strateji oluşturulması gerekmektedir.

²⁷¹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

²⁷² İHH İnsani Yardım Vakfı, "İHH'dan Kürt Meselesi ve Çözüm Süreci Bildirisi", <https://www.ihh.org.tr/haber/ihhdan-kurt-meselesi-ve-cozum-sureci-bildirisi-2620>, 25 Kasım 2014, (erişim 11 Haziran 2016).

²⁷³ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

²⁷⁴ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

²⁷⁵ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

²⁷⁶ "Sırrı Süreyya Önder'den her satırı olay yazı", <http://www.internethaber.com/sirri-sureyya-onderden-her-satiri-olay-yazi-733054h.htm>, 24 Ekim 2014, (erişim 24 Ekim 2014).

²⁷⁷ "Sırrı Süreyya Önder'den her satırı olay yazı", age.

KCK Yürütme Konseyi Üyesi Sabri Ok, silah bırakmak için Kürt sorununda ciddi adımlar atılmasını ve Apo'nun özgürleşip "gerilla" ile görüşmesini şart koşmaktadır.²⁷⁸ Taraflardan kastettiği Ok'un PKK –ki gerilla değil terör örgütü- ve Türk Devleti'dir. Lâkin Kürt Meselesi'nin çözümünde PKK bir taraf olamaz. Çünkü Kürtlerin büyük çoğunluğunu temsil etmekten uzaktır. Kürtler arasındaki varlığını da zorbaca silahlı gücünü kullanmasına borçludur. PKK ile görüşülebilecek tek husus silahsızlanma ve örgüt elemanlarının topluma kazandırılması konusunda olabilir. Bu durumda belki silahların teslim edilmesi ve sürecin takibi için gözlemci heyeti oluşturulabilir.

Çözüm Süreci döneminde PKK'nın kırsalda silah bırakması beklenirken şehirde taban örgütlenmesini genişletmiştir.²⁷⁹ Ayrıca eylemsizlik döneminde olmasına rağmen vergi adıyla haraç toplamakta, mahkeme kurmakta, iş araç-gereçlerini yakmakta, insan kaçırmakta ve Doğu ve Güneydoğu benzeri olaylara sahne olmaktadır.²⁸⁰

HÜDA-PAR Genel Başkanı Zekeriya Yapıcıoğlu'nun ifade ettiğine göre PKK mahkemeler kurmuş, yargılamalar yapmış ve vergi toplamıştır.²⁸¹ Ayrıca AKP'nin sadece İmralı ile görüştüğünü ve kendi partileri ya da HDP ile görüşmediklerini ifade etmiştir.²⁸²

Abdullah Öcalan, sürecin devamı için yasal güvencelerin oluşturulmasının elzem olduğunu belirtmiştir.²⁸³ Yasal boşlukları giderilmiş bir müzakere sürecinde ateşkes ve bunu denetleyecek izleme grubunun gerekliliğine işaret etmiştir.²⁸⁴

Uluslararası Kriz Grubu Türkiye Direktörü Hugh Pope'a göre,²⁸⁵

²⁷⁸ "PKK'dan Ankara'yı gelecek geri çekilme açıklaması!", <http://www.internethaber.com/pkkdan-ankarayi-gerecek-geri-cekilme-aciklamasi-741815h.htm>, 23 Kasım 2014, (erişim 23 Kasım 2014).

²⁷⁹ Laçiner, Sedat, "PKK İle Anlaşmak Mümkün mü?", <http://www.internethaber.com/pkk-ile-anlasmak-mumkun-mu-1227710y.htm>, 25 Kasım 2014, (erişim 25 Kasım 2014).

²⁸⁰ Laçiner, Sedat, age.

²⁸¹ "HÜDA-PAR korkuttu: Çözüm süreci böyle giderse...", <http://www.internethaber.com/huda-par-korkuttu-cozum-sureci-boyle-giderse-742571h.htm>, 26 Kasım 2014, (erişim 26 Kasım 2014).

²⁸² "HÜDA-PAR korkuttu: Çözüm süreci böyle giderse...", age.

²⁸³ "Öcalan: Ya çözüm ya da kaos ve darbe", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/11/141130_ocalan_aciklama, 30 Kasım 2014, (erişim 10 Nisan 2017).

²⁸⁴ "Öcalan: Ya çözüm ya da kaos ve darbe", age.

²⁸⁵ Çamlıbel, Cansu, "Erdoğan ile Öcalan'ı aynı podyumda ödül alırken görmeye hazırlanın", <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-ile-ocalani-ayni-podyumda-odul-alirken-gormeye-hazirlanin-27684264>, 01 Aralık 2014, (erişim 10 Nisan 2017).

- Anayasa reformu, anadilde eğitim, âdemi-merkeziyetçilik, terörle mücadele gibi hususlar PKK ile müzakere edilemez. Parlamentoda müzakere edilebilecek şeylerdir bunlar. Sonrasında da PKK'nın silah bırakması süreci gelir.
- Cemil Bayık, Murat Karayılan, Sabri Ok gibi isimler barış süreci sonunda cezaevine girecekler. Ya da Kuzey Irak'ta kalabilirler.
- Kandil'dekiler bağımsız Kürdistan fikrinden caymış değiller. Onlarla konuşulduğunda hâlâ Türkiye'nin güneyini kendilerinin yöneteceklerini hayal ediyorlar.
- Demokratik özerklikle gerçekte neyi kastettikleri muğlak; federalizm mi, bölgesel özerklik mi, yoksa bağımsızlık mı? Bence bağımsız İskoçya tarzı bir hedefleri var.
- Kürtlerin büyük çoğunluğu bağımsızlık istemiyor.
- Osmanlı'da bile sınırları tam belirli bir Kürdistan tanımı yoktu. Bugün sınırlar daha muğlak.
- Üçüncü göz tartışmaları için Akil İnsanlar heyeti içinden seçilebilir. Ya da aydınlardan oluşan bir kurul oluşturulabilir.
- Toz bulutu ardından değil de şeffaf bir şekilde süreç yürütülmelidir.
- Koruculuk tamamen tasfiye edilmemelidir. Taşrada yeni güvenlik birimlerine ihtiyaç olacak. Lâkin korucularla ilgili sorun başkalarının mülklerine haksız olarak konmuş olmalarıdır. Bunun telafi edilmesi gerekir.
- Eğer barış olursa Öcalan'ın ev hapsine çıkmasına veya serbest kalmasına kimse karşı çıkmaz.

KCK Yürütme Konseyi Üyesi Mustafa Karasu'ya göre yürütülen Çözüm Süreci, Kürtlerin varlığını tanımak, demokratik özerkliği sağlamak ve anadilde eğitimi uygulamaktan geçen bir süreçtir.²⁸⁶ Kürtlerin varlığı zaten tanınmaktadır. Karasu'nun kastettiği anayasal bir tanıma ise bu mümkün değildir. Türk yurdunda anayasada tanınacak tek kimlik Türk kimliğidir. Anadilde eğitim de sağlanabilecek bir konu

²⁸⁶ "PKK'dan AK Parti'ye şok tehdit", <http://www.internethaber.com/pkkdan-ak-partiye-sok-tehdit-744192h.htm>, 02 Aralık 2014, (erişim 02 Aralık 2014).

değildir. Sadece seçmeli derslerle Kürtçe öğretilabilir ki bu yapılıyor. Onun dışında eğitim dilinin Kürtçe olması mümkün değildir. Demokratik özerklik hususu da KCK gibi paralel devlet anlamındaki bir uygulamadır. Buna da egemen hiçbir devlet rıza göstermez.

KCK Eşbaşkanı Bese Hozat'a göre eğer AKP, Önder Apo ve Kürt Özgürlük Hareketi'nin iyi niyet çabalarına demokratik çözümle karşılık vermezse, Türkiye'yi geçmişî mumla aratacak büyük bir savaşın ve kaosu içine koymuş olacaktır.²⁸⁷ Hozat'ın ifadesi üzerinden iki yıldan fazla zaman geçmesine rağmen Kürtlerin PKK'ya destek vermediği ve 23 Temmuz 2015'te başlayan operasyonlar ile PKK'nın Türkiye'de büyük oranda sıkıştırılmasının dışında bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Bu durum da KCK'nın ve PKK'nın Türkiye'deki Kürtleri tanımaktan ne kadar uzak olduklarının ispatıdır. Kendilerine göre PKK/KCK Kürtlerin temsilcisidir. Fakat bunun böyle olmadığı geçmişteki özyönetim denemelerinde de her seferinde ispatlanmıştır.

Hükümet izleme heyeti için Akil İnsanlar Grubu'ndan seçilmesini isterken, HDP CHP'nin de katılacağı farklı çevrelerden isimler seçilmesini istemektedir.²⁸⁸ CHP de sürecin parlamento çatısı altında yürütülmesi taraftarıdır.²⁸⁹ HDP'nin önerisi daha yerindedir. Çünkü Kürt Meselesi gibi tüm toplumu ilgilendiren sorunların çözümünde parlamentodaki partilerden seçilecek eşit sayıda üyelere oluşacak bir çözümün temel ilkelerini belirleyecek komisyon gerekmektedir.

Recep Tayyip Erdoğan'a göre demokratik hak ve özgürlükler pazarlık unsuru olamaz.²⁹⁰ Erdoğan'ın ifadesi yerindedir. Demokratik hak ve özgürlükler pazarlık konusu edilemez ve dolayısı ile bir muhatap bulma ihtiyacı yoktur. Devlet kendiliğinden bunları sağlamakla yükümlüdür.

Demokratik Toplum Kongresi (DTK) sonuç bildirgesine göre Öcalan ve PKK'yı dâhil etmeyen hiçbir çözüm tartışmasından sonuç alınamaz.²⁹¹ Bu durum DTK'nın kendi hayal dünyasındaki gerçeği topluma kabul ettirmeye çalışmasından başka bir şey

²⁸⁷ “PKK'dan AK Parti ve Türkiye'ye çok tehdit!”, age.

²⁸⁸ “Çözüm süreci o parti olmadan asla yürümez!”, <http://www.internethaber.com/cozum-sureci-o-parti-olmadan-asla-yurumez-744505h.htm>, 03 Aralık 2014, (erişim 04 Aralık 2014).

²⁸⁹ “Çözüm süreci o parti olmadan asla yürümez!”, age.

²⁹⁰ “İşte 'Demokratikleşme Paketi'nin tam metni”, <http://www.yenisafak.com/gundem/iste-demokratikleşme-paketinin-tam-metni-569627>, 30 Eylül 2013, (erişim 09 Ocak 2015).

²⁹¹ Kontaz, Muharrem, “Demokratik Toplum Kongresi'nin sonuç bildirgesi: Demokratik Özerk Kürdistan, Öcalan'a af”, <http://www.milliyet.com.tr/demokratik-toplum-kongresi-nin-sonuc-bildirgesi---demokratik-ozerk-kurdistan--ocalan-a-af-siyaset-1106601/>, 14 Haziran 2009, (erişim 23 Ocak 2015).

değildir. Öcalan ve PKK ancak ve ancak PKK'nın silahsızlandırılması sürecinde muhatap olabilirler.

Sterk TV'de konuşan KCK Yürütme Konseyi Üyesi Sabri Ok; “Ya müzakere ya da kendi mücadelemizle halkımızı özgürleştireceğiz, statümüzü oluşturacağız” demiştir.²⁹² Kürtler hendek ve barikat operasyonları sırasında PKK/KCK'nın çağrısına uymamış ve ayaklanmamışlardır. Müzakere konusunda da PKK ile konuşulacak tek konu silahsızlanma konusudur. Kürtleri temsil etmediği için PKK, Kürt Meselesi'nin çözümünde muhatap alınamaz.

Kemal Kılıçdaroğlu hukuk, demokrasi ve toplumsal barış için CHP'nin fikirlerini şu şekilde sıralamıştır:²⁹³

- Halkın bilgi ve iradesi dışında Kandil/Öcalan ile pazarlık yapılarak yürütülen bir sürece CHP'nin ortak olması mümkün değildir.
- CHP barış isterken AKP Kürtleri kendi siyasi emellerine alet etmiştir. CHP'ye göre çözüm TBMM'dedir. AKP'ye göre ise Öcalan'dadır.
- PKK her türlü terör ve şiddet eylemlerinden vazgeçip, silahlarını yetkililere teslim etmelidir.
- AKP'nin, PKK'nın çekilmesi indirgemeci yaklaşımı, sorunun merkezindeki demokrasi ve temel hak ve özgürlükler gibi boyutları göz ardı etmesidir.
- Kürt Meselesi'nin çözümü herkesi ilgilendiren ve her tarafın katkısını gerektiren bir süreçtir.

a) Çözüm arayışı hukuk devletine uygun yürütülmelidir.

b) PKK'nın çizdiği sınırlara göre değil, geniş ve kapsayıcı toplumsal bir mutabakat doğrultusunda yürütülmelidir.

c) Çözüm arayışı Öcalan/Kandil tarafından yönetilmemelidir.

- AKP, demokrasiden uzaklaşmadan ve gizli gündem gütmekten şeffaf olmalıdır.

²⁹² “KCK'lı Sabri Ok'tan Kürtlere son dakika şok çağrı!”, <http://www.internethaber.com/kckli-sabri-oktan-kurtlere-son-dakika-sok-cagri-761157h.htm>, 31 Ocak 2015, (erişim 01 Şubat 2015).

²⁹³ CHP, “Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu Demokrasi, Hukuk ve Toplumsal Barış için CHP'nin Önerileriyle Önceliklerini açıkladı”, age.

- AKP'nin son on yıldır bir tek somut çözüm raporu, çalışması, planı olmaması, sorunu kendi siyasi maksatlarına alet ettiğinin göstergesidir.

AKP Genel Başkan Yardımcısı Yasin Aktay, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kürt meselesi bitmiştir deme hakkı olduğunu çünkü bunu bitirdiğini beyan etmiştir.²⁹⁴ Ama bu popülist bir ifadeden öte bir şey değildir. Kürt Meselesi bütün ağırlığıyla ortada durmaktadır. Ayrıca Kürt Meselesi'nin önemli bir boyutu olan PKK gerçeği henüz bertaraf edilememiştir. Bunun yanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki ekonomik ve sosyal sorunlar hâlâ devam etmektedir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan şunları ifade etmektedir: Çözümde taraf olamaz ve devlet silah bırakmaz.²⁹⁵ Erdoğan'ın sonuç olarak Çözüm Süreci'nde tarafların olmadığını idrak etmesi ve bunu ifade etmesi doğru bir adımdır. Çözüm Süreci'nde yapılması gerekenler devletin topluma karşı olan ödevlerini yerine getirmesi temeline dayanan, demokrasi ve insan hakları ilkelerine bağlı atılacak adımlardır. Yoksa taraflarla oturulup müzakere edilecek bir konu değildir. Ancak farklı partilerden, gruplardan, STK'lardan, aydınlardan vb. görüşler alınarak daha optimum fayda sağlayacak adımlar atılması sağlanabilir. PKK ile ilgili olarak da sadece silahsızlandırılması hususunda görüşmeler yapılabilir.

Kemal Burkay, "Kürt halkının demokratik özerklik talebinin olmadığını" söylemiştir.²⁹⁶ PKK'nın ne için savaştığını ne istediğini anlamanın gerçekten zor olduğunu belirtmiştir.²⁹⁷ Galiba PKK'lılar Kürtleri ellerinde sopayla yönetmek istiyorlar diye de eklemiştir.²⁹⁸ Kemal Burkay gibi önemli bir siyasetçinin bu ifadeleri dikkate değerdir. Demokratik özerklik talepleri Kürtçü partilerin ajandası dışında bir anlam ifade etmemektedir. PKK'nın da savaşılar Kürtleri kendi boyundurukları altında yönetme isteği dışında bir argümanları kalmamıştır.

²⁹⁴ "Yasin Aktay'dan HDP'ye sert sözler!", <http://www.internethaber.com/yasin-aktaydan-hdpye-sert-sozler-777239h.htm>, 30 Mart 2015, (erişim 31 Mart 2015).

²⁹⁵ "Sırrı Süreyya Önder 'Yolun sonuna geliyoruz'", <http://www.internethaber.com/sirri-sureyya-onder-yolun-sonuna-geliyoruz-784795h.htm>, 30 Nisan 2015, (erişim 30 Nisan 2015).

²⁹⁶ "Kemal Burkay'dan HDP'ye sert tepki!", <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/09/15/kemal-burkaydan-hdpye-sert-tepki>, 15 Eylül 2015, (erişim 16 Eylül 2015).

²⁹⁷ "Kemal Burkay'dan HDP'ye sert tepki!", age.

²⁹⁸ "Kemal Burkay'dan HDP'ye sert tepki!", age.

Barselona Otonom Üniversitesi Barış Kültürü Okulu direktörü ve kurucusu Vicenç Fisas'a göre barış inşası kesinlikle politik gelgitlere kurban edilmemelidir.²⁹⁹ Tutarlı, iyi niyetli ve iradeli olmak gerekir.³⁰⁰ Günlük ve kısa vadeli siyasi dalgalanmalara kurban edilmeyecek bir süreç yürütülmelidir.

Terörle mücadeleyi yürütürken bir taraftan da demokratikleşme reformları ile Kürt Meselesi'ne yaklaşan hükümet, HDP'siz, Kandil'siz ve Öcalan'sız sivil toplum ve kanaat önderleri ile bir süreç yürütme çabasıdadır.³⁰¹ Bölgedeki müşavirlerin temaslarından gelen yanıtlarda "Anadilde eğitim, kamusal alanda dilin kullanılması, uçaklarda Kürtçe anonsların yapılması ve ekonomik-kültürel destekler" ile "Öcalan ile yeniden görüşmelerin başlatılması, silahların susması ve sınır dışına çekilmesi, egemenlik paylaşımı hariç, yerinde yönetim reformlarının gerçekleşmesi" konularının öne çıktığı belirtilmiştir.³⁰² Hükümetin muhatabın aslında toplum olduğunu anlamış olması önemli bir ayırmadır. Bu çizgisini koruyarak bir çözüm süreci yürütmelidir.

AKP'li Orhan Miroğlu, PKK'nın ne yaptığını bildiğini fakat HDP'nin ne yaptığını bilmeyen örgütün verdiği hedefleri ifa eden siyasi bir parti olduğunu söylemiştir.³⁰³ Miroğlu'nun açıklamalarında HDP'nin PKK'yı temsil etmekten öte bir ajandasının olmadığını ifade etmesi önemlidir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, çözüm süreciyle ilgili olarak HDP'nin de PKK'nın da kesinlikle muhatap alınmayacağını söylemiştir.³⁰⁴ Birol Akgün de çözüm sürecinin sadece belli bir kesim ile değil farklı aktörlerle de görüşülerek yapılması gerektiğini söylemiştir.³⁰⁵

²⁹⁹ Yıldırım, Ayşe, "Siyaset çözemiyorsa sivil toplum çözmeli", <http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/448217/Siyaset-cozemiyorsa-sivil-toplum-cozmeli.html>, 15 Aralık 2015, (erişim 15 Aralık 2015).

³⁰⁰ Yıldırım, Ayşe, age.

³⁰¹ "Ne HDP ne de Öcalan! Yeni dönem başlıyor", <http://www.internethaber.com/ne-hdp-ne-de-ocalan-yeni-donem-basliyor-1495840h.htm>, 18 Aralık 2015, (erişim 18 Aralık 2015).

³⁰² "Ne HDP ne de Öcalan! Yeni dönem başlıyor", age.

³⁰³ "AK Partili Miroğlu'ndan Öcalan önerisi", <http://www.internethaber.com/ak-partili-miroglundan-ocalan-onerisi-1496516h.htm>, 21 Aralık 2015, (erişim 21 Aralık 2015).

³⁰⁴ "Erdoğan'dan terörle mücadele mesajı!", <http://www.internethaber.com/erdogandan-terorle-mucadele-mesaji-1559269h.htm>, 21 Ocak 2016, (erişim 21 Ocak 2016).

³⁰⁵ "Erdoğan'dan terörle mücadele mesajı!", age.

Abdülkadir Selvi'ye göre Kürt Meselesi'nde, İmralı ve HDP'lilerle ancak PKK'nın silah bırakması için görüşme yapılabilir.³⁰⁶ Ancak Kürt Meselesi bundan ibaret değildir.³⁰⁷ Çözüm sürecinde PKK ile silahsızlanma dışındaki konuların da görüşülmüş olmasına eleştiri getirilmektedir.³⁰⁸ Demokratik açılımlar sağlanırken bir taraftan da PKK ile mücadele etmek gerekmektedir.³⁰⁹ Bir diğer önemli husus da PKK'nın baskılarına, sokağa çıkma yasaklarına ve evlerini tarumar etmelerine rağmen Kürtler PKK'ya destek vermemiştir.³¹⁰

Eski başbakan Ahmet Davutoğlu, bölgeden her hafta bilgi toplayabilmek için valilere istişare meclisleri* kurmaları talimatını verdiğini söylemiştir.³¹¹ Çözüm sürecinin bittiğini ve yeni dönemde bölgedeki her kesimle görüşmeler yapılacağını dile getirmiştir.³¹²

Davutoğlu Doğu Güneydoğu Anadolu için on maddelik** eylem planını açıklamıştır.³¹³ Buna göre;

- Psikolojik unsurlar
- Kamu düzeninin inşası
- Demokratik reform
- Sosyal seferberlik, yardımlar, yaraların sarılması
- İstihdamı artırıcı hamleler
- Tarihi mekânların ve illerin restorasyonu

³⁰⁶ Selvi, Abdülkadir, “Yeni sürecin parametreleri”, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/abdulkadirsarvi/yeni-surecin-parametreleri-2026536>, 01 Şubat 2016, (erişim 01 Şubat 2016).

³⁰⁷ Selvi, Abdülkadir, age.

³⁰⁸ Selvi, Abdülkadir, age.

³⁰⁹ Selvi, Abdülkadir, age.

³¹⁰ Selvi, Abdülkadir, age.

* İstişare meclislerinin faaliyetlerinin neler olduğu nasıl bir ajandası olduğu öğrenilememiştir.

³¹¹ “Ve Davutoğlu açıkladı artık Öcalan...”, <http://www.internethaber.com/ve-davutoglu-acikladi-artik-ocalan-1563139h.htm>, 05 Şubat 2016, (erişim 05 Şubat 2016).

³¹² “Ve Davutoğlu açıkladı artık Öcalan...”, age.

** Bu on madde ile ilgili ne gibi gelişmeler olduğu hakkında bilgi edinilememiştir. AKP'deki iç politik gelişmeler sonucu Erdoğan'ın Davutoğlu'nu görevden alması ile bu on maddelik plan da askıda kalmıştır diye düşünülebilir.

³¹³ “İşte 10 ayaklı terörle mücadele eylem planı”, <http://www.star.com.tr/sondakika/iste-10-ayakli-terorle-mucadele-eylem-planı-haber-1087041/>, 05 Şubat 2016, (erişim 06 Şubat 2016).

- Algı operasyonlarına karşı her yerde bir iletişim birimi oluşturulması
- Yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesi
- Tüm il ve ilçelerde istişare meclislerinin kurulması
- Yeni bir kardeşlik döneminin başlaması

Selahattin Demirtaş, çözüm sürecinin topluma iyi anlatılamamasını ve parlamentonun arkasında durmaması sebebiyle hatalar yapıldığını ifade etmiştir.³¹⁴ Özyönetim ilanlarıyla bir ilgilerinin olmadığını söyleyen Demirtaş, özerklikle bir şey elde edemeyeceklerini de söylemiştir.³¹⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan demokrasiye, hak ve özgürlüklere, hukukun üstünlüğüne, ifade ve basın hürriyetine, dokunulmazlıklara “eyvallah” derken, bunları devlete millete saldırı için kullanmaya izin verilemez diye eklemiştir.³¹⁶

Ağırlıklı olarak siyasi talepleri bulunan bir kısım Kürtler ise genel siyasi af, Abdullah Öcalan’ın tecridinin sona erdirilmesi ve PKK üyelerinin topluma kazandırılması konularında talepleri vardır.³¹⁷ Genel siyasi af olabilir. Ama adi suçlara karışmış olan ya da bombalama ve silahla saldırma eylemlerinde bulunanlara belli bir ceza verilecektir. PKK’nın topluma kazandırılması en uygun seçenektir. Tabi PKK’nın silahsızlandırılmayı kabul edip yargılanmaları kabul ettikten sonra topluma nasıl kazandırılacakları konuşulabilir.

Kürt Meselesi sadece güvenlikçi yaklaşımla çözülemeyecek olup, demokratik ilkelerle de yola devam edilmelidir.³¹⁸ Her ülkenin yaşadığı çatışmalar şahsına münhasır bir özellik arz eder.³¹⁹ Dolayısıyla bir ülkeden diğerine aktararak çözüme ulaşmak söz konusu değildir.³²⁰

³¹⁴ “Demirtaş’tan şaşırtan özerklik eleştirisi!”, <http://www.internethaber.com/demirtastan-sasirtan-ozerklik-elestirisi-1584027h.htm>, 12 Nisan 2016, (erişim 13 Nisan 2016).

³¹⁵ “Demirtaş’tan şaşırtan özerklik eleştirisi!”, age.

³¹⁶ “İktidarın terör örgütüyle mutabakatı olmadı”, <http://www.milliyet.com.tr/iktidarin-teror-orgutuyle-siyaset/detay/2233156/default.htm>, 25 Nisan 2016, (erişim 18 Nisan 2017).

³¹⁷ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 15.

³¹⁸ TBMM, “Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu”, http://tbmm.gov.tr/komisyon/cozum_sureci/docs/cozum_kom_raporu.pdf, Kasım 2013, (erişim 06 Nisan 2017).

³¹⁹ TBMM, age.

³²⁰ TBMM, age.

Çözüm için 6551 sayılı “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun” 16 Temmuz 2014 tarihinde çıkarılmıştır. Bu kanuna göre hükümet;³²¹

- Terörün bitirilmesi ve toplumsal bütünleşme için tüm yapılması gereken (psikolojik, sosyolojik, ekonomik vb.) adımları belirler.
- Gerekli kişi ve kurumlarla temas vb. girişimlerde bulunur.
- Silah bırakan örgüt üyelerinin rehabilitasyonu ve oryantasyonu için gerekli tedbirleri alır.
- Kamuoyunu doğru ve zamanında bilgilendirir.
- Tedbirlere ilişkin uygulama ve değerlendirme sonuçlarını izler ve koordinasyon sağlar.
- Bu kanunda koordinasyon ve sekretarya Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı’na yürütülür.

Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu’na göre;³²²

- Çözüm süreci birbiriyle bağlantılı birçok süreci içeren ve uzun zaman alacak bir süreçtir.
- Yapılması gereken herkesin en fazla yararı sağlayacağı bir süreç yürütebilmektir.
- Orta ve uzun vadede gerçekleşebilecek konuları başta istemek çözümün ilerlemesine şart koşturmak çözümsüzlüğe hizmet eder.
- Süreç yürütülürken bazen ters yönde gelişmeler olabileceği unutulmamalı ve genel perspektif kaybedilmemelidir.
- Süreci destekleyecek şekilde ekonomik, kültürel, yönetsel ve hukuki adımlar atılmalıdır.

³²¹ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/sessiz-devrim2002-2014.pdf>, Eylül 2015, (erişim 05 Nisan 2017).

³²² TBMM, age.

- Sorunun çözümü herkese fayda sağlayacaktır. Çözumsuzluğa yıllardır destek veren önyargılar, klişeler ve sabit düşünce kalıplarından sıyrılmak gerekmektedir.
- Çözüm sürecinin sadece siyasi-hukuki bir süreç olarak kalmaması ve toplumsallaştırılması gerekliliktir.
- Toplumun psikolojisini çözüm doğrultusunda yönlendirecek ve süreçteki gelişmeleri toplum nezdinde yayacak mekanizmalara gerek vardır.
- Sorunun muhataplarına düşman gözüyle değil de suçlu gözüyle bakabilmek önemlidir.
- Sorun etrafında bundan nemalanan kesimlerin engellenmesi gerekmektedir.
- Çatışmanın psikolojik ve psiko-sosyal sonuçlarının rehabilite edilmesi gerekmektedir.
- Eğitimde demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, barış, karşılıklı hoşgörü, uzlaş, anlayış, diyalog ve empati merkezli yaklaşım hâkim kılınmalıdır.

Siyasiler Kürt Meselesi ve çözüm ile ilgili söylemlerinde toplumda öfke, umutsuzluk ve acı üretmeyecek şekilde hassas olmalıdırlar.³²³ Bunun için gerekirse bir barış merkezi kurularak akademik anlamda barış gazeteciliği faaliyetleri yürütülmelidir. Yürütülen çalışmalar kamuoyu önünde çözüm için yürütülmelidir.³²⁴ Takvim ve atılacak adımlar üçüncü göz olan halka duyurulmalıdır.³²⁵

Toplumsal çatışmaların azaltılması için üniversitelerde barış çalışmaları bilim dalları ve barış araştırma merkezleri kurulmalıdır.³²⁶ Bu barış araştırmaları merkezinde Kürt Meselesi'nin çözümüne dönük yapılanlar, atılan adımlar, hedefler, strateji ve taktikler halka arz edilmelidir. Bunlarla ilgili yayınlar yapılmalıdır. Dolayısı ile bir çözüm sürecinin olmazsa olmazı olan barış gazeteciliği boyutu bu sayede sağlanmış olur. Barış

³²³ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

³²⁴ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

³²⁵ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

³²⁶ Yanmış, Mehmet, "Hendek Siyaseti, Sokağa Çıkma Yasakları ve 7 Haziran Sonrası Şiddet Olaylarının Kürt Kamuoyu Üzerindeki Etkileri: Kürtler Süreci Nasıl Değerlendiriyor?" Rethink Institute, Şubat 2016, http://www.rethinkinstitute.org/wp-content/uploads/2016/02/hendek_son-5.pdf, (erişim 15 Şubat 2017).

gazeteciliği ile üçüncü göz olan kamuoyuna süreç yansıtılmış olur ve sürecin kabullenilip sürmesine verilen destek artırılır.

Hakikat ve uzlaşma komisyonu geçmişte yapılan hataların tespiti, mazlumların ihtiyaçlarının karşılanması, yaraların sarılması ve karşılıklı affetme ortamının yaratılması için önemlidir.³²⁷ Barış dilini kullanmak ve gerilime karşı durmak çözümde yayılma (*spillover*) etkisi yaratacaktır.³²⁸ Barış merkezinden yapılacak barış gazeteciliği yayınları ile bu etki artırılarak çözümün gerçekleşmesi kolaylaştırılabilir.

Ayrıca idealist ve yetişmiş kadrolardan oluşan bir Çözüm Bakanlığı tarzı bürokratik yapılanma ile siyaset üstü bir süreçle, Kürt Meselesi'nin nihayete erdirilip pozitif barışın hâkim olması sağlanabilir.

Çözüme dair istatistiklere bakıldığında şu hususlar öne çıkmaktadır:

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da sorunlara kalıcı çözüm için dile getirilen ilk dört öneri şunlardır: Eğitimin iyileştirilmesi %74, işsizliği bitirme ve ekonomik yatırım %68,6, Kürtlere kültürel hakların verildiği demokratik Türkiye %30,9, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi %27,6.³²⁹ Kürtler ve Zazalar Kürtlere bağımsızlık verilmesini (%9,9-%7,8) ve federatif yapıya geçilmesini (%7,3-%5,9) oranlarda çözüm olarak görmektedir.³³⁰

Demokratik ve uzlaşmacı çözümler Kürtler arasında %60,5 oranında destek bulmaktadır.³³¹

Kürtler AKP, CHP, MHP ve HDP Kürt sorunu için ortak bir çözümde anlaşılırlarsa Kürt Meselesi çözülebilir fikrine katılmaktadırlar.³³² Aynı istatistikte Kürtler Hükümet ve TSK dâhil devletin tüm kurumları bir çözümde anlaşılırsa Kürt Meselesi çözülür demektedirler.³³³

³²⁷ Çapan, Fırat, age., s. 88.

³²⁸ Çapan, Fırat, age., s. 91.

³²⁹ BİLGESAM, age., s. 105.

³³⁰ BİLGESAM, age., s. 105.

³³¹ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 88.

³³² KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age.

³³³ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age.

Kürtlerin %53,8'i dağdakilerin hepsine siyasi af çıkarılması taraftarıdır.³³⁴ Siyasi af çıkarılabilir belki ama ölümlü eylemlere karışanlara cezai yaptırım uygulanmalıdır.

Anadilde eğitim ile ilgili Kürtlerin %56'sı Kürtçe dil dersi alınabileceğini ama derslerin Türkçe olduğunu anladıklarını ifade etmişlerdir.³³⁵ Sadece %19'luk bir kısım baştan sona tüm derslerin Kürtçe olduğunu anlamaktadır.³³⁶

Kürtçe'nin serbestliği denildiğinde ikinci resmi dil olmasını anlayan Kürt %30,3 iken, kurslar açılabilir, konuşulabilir, yazılabilir diye anlayan Kürt %48'dir.³³⁷

Kürt Meselesi'nde Kürtleri HDP temsil etsin diyen Kürtler %28,8 iken, Öcalan temsil etsin diyenler %21,6'dır.³³⁸ Bu oranlar belli bir temsilcisi olamayacağını, lakin farklı düşünen halk kesimlerinin saha çalışmaları ile çözüm süreci için fikirlerinin ölçülüp değerlendirilmesi ile bir çözüm süreci yürütülebileceğini göstermektedir. Çözüm için ilkeler ve yapılacaklar belirlenip, bunlar halka anlatılıp halka anket çalışmaları ile sorulabilir.

Kürt ve Zazaların %52,1'i çözüm için tek yolun terörü yok etmek olduğunu söylemektedir.³³⁹

Erdoğan, çözüm sürecinin buzluğa kaldırıldığını ifade etmiştir.³⁴⁰ Bu ifade tekrardan - ismi farklı olacaktır muhtemelen- yeni bir süreç gelecektir diye okunabilir. Bülent Arınç, mutlaka çözüm süreci tarzı ve adı farklı olan bir sürece ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.³⁴¹ Kürtler yeni bir müzakere ve barış süreci beklemektedirler.³⁴² Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün de ifade ettiği gibi Türkiye Kürt Meselesi'ni ya kendi çözecek ya da başkaları tarafından çözülecektir.³⁴³ Turgut Özal, Kürtlerin ve terör sorununun birbirinden ayrılması gerektiğini savunmuştur.³⁴⁴ Kürt Meselesi'nin çözümü

³³⁴ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 122.

³³⁵ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 126.

³³⁶ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 126.

³³⁷ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 128.

³³⁸ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 132.

³³⁹ KONDA, "Toplumsal Yapı Araştırması", age., s. 49.

³⁴⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan flaş açıklamalar!", <http://www.internethaber.com/cumhurbaskani-erdogandan-flas-aciklamalar-1574002h.htm>, 11 Mart 2016, (erişim 11 Mart 2016).

³⁴¹ "Bülent Arınç'tan flaş açıklamalar!", <http://www.internethaber.com/bulent-arinctan-flas-aciklamalar-1561469h.htm>, 29 Ocak 2016, (erişim 01 Şubat 2016).

³⁴² Yanmış, Mehmet, age., s. 61.

³⁴³ Yayman, Hüseyin, age., s. 43.

³⁴⁴ Beşli, Murat Kamil, age., s. 19.

için çözüm süreci buzluktan çıkarılacağı zaman çözüm stratejisi oluşturulurken şunlar yapılmalıdır:

- Mikro ve makro düzeyde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlik politikaları yürütülmelidir.
- Günlük siyasi endişelerden uzak, siyasi değil, ilkesel bir süreç yürütülmelidir.
- Bölgedeki STK'lardan, siyasi partilerden, aydınlardan, kanaat önderlerinden ve saha çalışmalarıyla halktan görüş sorulmalıdır. Bu görüşler bir çözüm merkezinde toplanıp stratejik ve taktiksel planlamalarda kullanılmalıdır.
- Çözüm sürecinin ilkesel ve makro stratejik boyutları meclisteki partilerden eşit sayıda üyeler alınarak oluşturulacak bir komisyon tarafından belirlenmelidir.
- Çözüm sürecini yürütecek idealist ve sorumluluk sahibi bürokratik kadro oluşturulmalıdır. İdealist ve yetişmiş kadrolardan oluşan bir Çözüm Bakanlığı tarzı bürokratik yapılanma ile siyaset üstü bir süreçle, Kürt Meselesi'nin nihayete erdirilip pozitif barışın hâkim olması sağlanabilir.
- Barış merkezi kurularak akademisyenlere ve aydınlara bu merkez tahsis edilmelidir. Buradan iç ve dış kamuoyunu bilgilendirecek barış gazeteciliği, konferanslar, çalıştaylar vb. faaliyetler yapılmalıdır.
- PKK'nın silahsızlandırılması ve Irak'ın kuzeyinde ya da Türkiye'de topluma kazandırılması için stratejiler geliştirilmelidir. Eğer silahsızlanmaya ikna edilemezse askeri tedbirlerle nasıl yok edilebileceği, bataklığın nasıl kurutulabileceği ile ilgili büyük strateji (*grand strategy*) ve taktikler oluşturulmalıdır.
- Eğer talep varsa, faili meçhulleri ve yargısız infazları araştırarak bir hakikat komisyonu oluşturulmalıdır.

2.3. Siyasi Boyut

Kürt Meselesi ile ilgili olarak siyasi boyutta öne çıkan iki husus bulunmaktadır; KCK/Demokratik özerklik ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi. İlki HDP, Öcalan ve PKK'nın paralel devlet anlamına gelen önerileridir. İkincisi ise Kürtçü partiler

tarafından fazla dillendirilmeyen fakat özelde Kürtlerin ve genel olarak Türk Milleti'nin yerel sorunlarına daha fazla çözüm getirebilecek bir mekanizmadır. İlki Türkiye'yi bölünmeye götürecek bir mekanizma sunarken, ikincisi üniter yapı içerisinde milletin ihtiyaçlarına cevap sunacak bir mekanizmadır.

Von Brünneck'e göre yerinden yönetim dört aşamadır*: Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bölgeselleştirme/bölgecilik, federalizm, ayrılıkçılık.³⁴⁵ Türkiye'de yerel yönetimlerin güçlendirilmesi dışındaki seçenekler ayrışma/ayrılmaya gidecek tehlikeleri barındırmaktadır. Çünkü Kürt milliyetçileri ve Kürtçüler Türkiye'de bir arada yaşama ülküsüne sahip değillerdir. Her ne kadar bazen bunu ifade etseler de asıl niyetlerinde kendi kontrollerinde ayrı bir statüye sahip Kürt bölgesi kurulması amaçları vardır.

Adıyaman Milletvekili Mehmet Metiner Kürtlerin yaşadığı bölgelerde tarihsel olarak homojen ve özerk yapıyla yönetilen bir yapının bulunmadığını ifade etmiştir.³⁴⁶ Kürt coğrafyasında birbirinden bağımsız beylikler vardı; Botan emirliği, Eğil emirliği gibi.³⁴⁷ Birbirinden bağımsız ve farklı emirlikler söz konusudur. Hepsini kapsayan bir idari yapı yoktur.³⁴⁸ Bu ifadeler Kürtlerin bütüncül olarak bulundukları iddialarını çürütecek bir tezdır. Günümüzde de zaten Kürtlerin bulundukları bölgeler homojen değil heterojen bir yapı arz etmektedir.

Öcalan devletin yanında KCK'nın demokratik bir şekilde mevcudiyetini sürdüreceğini ifade etmektedir.³⁴⁹ KCK ve devlet arasında farklılık olması durumunda birbirlerini tamamlayıcı etki edeceğini, benzerlik gösteren yerlerde de barışçıl bir yarış olacağını söylemektedir.³⁵⁰ Devleti idari birimlere sıkıştırmak ne derece doğrudur? Hâlbuki idari birimleri demokratikleştirme yolu seçilse daha uygulanabilir ve tarihin akışına uyan bir durum ortaya çıkacaktır. Demokrasi için KCK gibi bir örgütlenmeye gerek yoktur. Ayrıca KCK demek paralel bir devlet demektir. Bu da devletin varlık sebebine tehdit olduğu için önlem alması gereken bir durumdur.

* PKK 4. basamakta, Kürtçüler 2-3 basamakta, Kürtlerin ihtiyaçları ise 1. basamakla sağlanabilecek boyuttadır.

³⁴⁵ Alagöz, Emine Akçadağ, "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye", 24 Haziran 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/753/-avrupa-yerel-yonetimler-ozerklik-sarti-ve-turkiye/#.WKwtelWGMkl>, (erişim 21 Şubat 2017).

³⁴⁶ TBMM, age.

³⁴⁷ TBMM, age.

³⁴⁸ TBMM, age.

³⁴⁹ Öcalan, Abdullah, age.

³⁵⁰ Öcalan, Abdullah, age.

KCK Yürütme Konseyi, Demokratik Ulus Çözümünde Demokratik Özerklik Bildirgesi yayınlamıştır. Demokratik Ulus çözümünün 8 boyutu başta kadınlar ve gençler olmak üzere tüm halkımıza aşağıdaki görev ve sorumlulukları yüklemektedir:³⁵¹

- Siyasi boyut: Demokratik özerkliği inşa ederek demokratik kurumları kurmak ve halkı etkin kılmak, doğrudan demokrasiyi işletmek.
- Diplomatik boyut: Kürt ulusal birliğini güçlendiren bir ittifak siyasetini yürütmek. Komşu halklarla ortak yaşam perspektifini geliştirmek
- Sosyal boyut: İki dilli yaşam sistemini geliştirmek. Okullarda asimilasyonist politikalara karşı, ana dilde eğitimin hâkim olduğu bir sistem kurmak. Kendi tarih ve toplum bilincini aşmak. Ücretsiz anadilde sağlık hizmeti sunmak. Kapitalist modernitenin yarattığı toplumu esir eden sistemler yerine, geleceğe güçlü bakabilen, temiz, dinamik bir toplumsal yapı inşa etmek. Toplumun din ve vicdan hürriyetini sağlamak. Her türlü sömürüye karşı, emeğin yanında olan bir sistem kurmak. Gençlik ve kadının eğitilmesine özel önem atfetmek.
- Kültürel boyut: Dil ve kültür asimilasyonuna karşı politikalar geliştirmek. Estetik ve sanatın önünü açmak. Kendi öz kimlikleri ve kültürleriyle toplumun yaşamasını sağlamak.
- Hukuki boyut: Demokratik özerklik temelli özgür ve demokratik yargı sistemi geliştirmek. Herkesin yasalar önünde eşit olmasını garantilemek.
- Ekolojik boyut: Doğa ve tarihi katleden çarpık kentleşme, hidro-elektrik santral ve baraj planlarına karşı durmak.
- Ekonomik boyut: Tekelci ekonomik sistem yerine herkese iş imkânı sağlandığı sistem kurmak. Ayrıca devlete vergi vermemek ve kendi ekonomik özerk sistemini esas almak. Sömürü, soygun talan ekonomisi değil, adil paylaşım ve yaşamsal ihtiyaçların karşılandığı bir ekonomik sistem kurmak.

³⁵¹ “KCK, Demokratik Özerklik Bildirgesi yayınladı”, <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/kck-demokratik-ozerklik-bildirgesi-yayinladi-haberi-44658>, 19 Temmuz 2011, (erişim 23 Ocak 2015). Bildirgenin tam metni bu kaynaktan bulunabilir.

- Öz savunma boyutu: İşgal ve katliam amaçlı olan askeri örgütlenmeleri kabul etmemek. Türk ordusunda askerlik yapmamak. Polis vb. tüm yapıları reddedip, demokratik toplumun kendi öz savunma sistemini esas almak.

KCK Yürütme Konseyi, Demokratik Ulus Çözümünde Demokratik Özerklik Bildirgesi'ndeki 8 boyutla ilgili eleştiriler şu şekilde olabilir:

- Siyasi boyut: Demokratik özerklikle paralel bir devlet yapılanması amaçlanmaktadır. Ayrıca doğrudan demokrasi imkânı şehir devletçikleri gibi boyutlardaki yapılarda söz konusu olabilir. 80 milyon nüfuslu Türkiye'de olamaz. Ayrıca doğrudan demokrasi olmasa da Türkiye'de demokrasi kurumları işlemektedir. Ayrı bir düzenlemeye ihtiyaç yoktur.
- Diplomatik boyut: Diplomatik ilişkiler devletlerarasında olur. Ayrıca dış ilişkilerdir bunlar. Dolayısıyla KCK Yürütme Konseyi'nin zihninde en hafif ifade ile konfederatif bir bölge planı vardır.
- Sosyal boyut: Kendi konfedere sistem hayalleri içerisinde alternatif bir toplum yaratmaya dönük sosyal politika önerileridir bunlar. Anadil konusunda da bu boyutta olmasa da seçmeli dersler ve yargıda anadil kullanımı imkânları vardır. Toplumda din ve vicdan hürriyeti ve düşünce ve ifade hürriyeti laiklikle sağlanmaktadır.
- Kültürel boyut: Kürt dil ve kültürünün yaşanması önünde engeller yok denecek kadar azdır. Ayrıca estetik ve sanat üretimi konusunda engel bulunmamaktadır. Türkiye'de illerin tarihi dokuları korunmakta ve bunlarla ilgili çalışmalar yapılmaktadır.
- Hukuki boyut: Türkiye'de her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yasalar önünde eşittir. Yargı kurumları bağımsız ve 16 Nisan 2017 referandumu ile de tarafsızdır.
- Ekolojik boyut: Mevcut yasalar çerçevesinde bu hususlarda yargı yolu açıktır. Ayrıca ekolojik tahribatı önlemek için KCK'nın demokratik özerklik yapılanmasına ihtiyaç yoktur.
- Ekonomik boyut: Dünyanın hiçbir yerinde tam istihdam söz konusu değildir. Ayrıca adil paylaşım sorunları dünyanın her yerinde olan bir sorundur. Ayrı bir

vergi sistemi kurmak istemek de paralel bir devlet kurma amacından kaynaklanmaktadır.

- Öz savunma boyutu: Bu bahsedilen boyut da paralel devletin güvenlik ihtiyacının nasıl karşılanacağı ile ilgilidir. Ayrıca Türk ordusu işgalci konumda değildir ve katliam yapmamaktadır. Türk ordusu Türk vatanının her karışında görev yapan bir ordudur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu da Türk vatanının bir parçasıdır.

Hülasa, KCK'nın 2011'de yayınladığı bu bildirge ile yapmak istediği kendi eğitim, kültür, ekonomik, yargı, güvenlik hatta diplomatik kurumları olan ayrı bir devlet kurmaktır.

Çandar'a göre yeni anayasada Kürtlere hukuki bir statü kazandırmak amaç edinilmelidir.³⁵² Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi bir seçenek olabilir. Lâkin demokratik özerklik ya da kendi kendini yönetme söz konusu değildir. Kendilerini yönetme hakkı ancak ve ancak TBMM'de mümkün olabilir. Parti veya bağımsız adaylarla meclise girebilirler. Valilerin seçimle gelmesi gibi eyalet/federasyon uygulamaları seçenekleri masada olamaz.

KCK'lıların serbest bırakılması, Kürt siyasilerinin meşru ve yasal ortamda siyaset imkânı olduğunu dağdakilere gösterecektir.³⁵³ Kürt siyasi hareketinin Türkiye'de teröre bulaşmadıkları müddetçe yasal ve meşru siyaset hakkı bulunmaktadır. Belediyelerin ve sivil toplumdan kesimlerin PKK'ya silah taşımaları, eleman devşirmeleri gibi hususlar meşru siyaset alanının dışına çıkmaktadır. Hal böyle olunca da KCK tutuklularının tutukluluk hâlinin devamı bir gerekliliktir. Diğer taraftan barışçıl eylemlere katılanlardan veya çocuk yaşta olanlardan yakalananlar var ise bunların durumu yumuşatılabilir. Böylece sicillerinde oluşacak tutukluluk lekesi sebebi ile topluma kazandırılmalarının önünün kesilmesi önlenecektir.

Öcalan'a göre, Ortadoğu'daki devletler AB tarzı bir birlik oluştururken KCK diplomatik boyutu ile de Ortadoğu'daki Kürtler, Araplar, Türkler vb. kendi arasında sivil toplum birliği ve demokratik konfederalizm gibi düşünülmektedir.³⁵⁴ Öcalan'ın bu önerisi Ortadoğu'daki devletlerin parçalanmasını ortaya çıkaracak ve nihayetinde birleşik bir

³⁵² Çandar, Cengiz, age., s. 100.

³⁵³ Çandar, Cengiz, age., s. 99.

³⁵⁴ Öcalan, Abdullah, age.

Kürdistan hayalinin yumuşatılarak ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Dolayısı ile KCK modelinin kabul edilip uygulanmasına izin verilmesi mümkün değildir.

Kürt bölgelerinde amaç eğer kimliğin korunması ve güvence sağlanması ise self-determinasyon (kendi kaderini tayin etme) toplumsal bütünleşmeye hizmet eden bir uygulama değildir.³⁵⁵ Ayrıca BDP/HDP'nin önerdiği Demokratik Özerklik uygulanabilir ve çözüme hizmet eden bir model değildir.³⁵⁶ Bunun gerçekte karşılığı güçlü bir bölgesel ve siyasi özerkliktir.³⁵⁷ Milliyetçi Kürtleri teskin etmek adına demokratik özerklik ya da self-determinasyon uygulamasına gidilemez.³⁵⁸ Ancak yapılabilecek olan yerel yönetimlerin güçlendirilmesidir.³⁵⁹

KCK uygulamaları ve Demokratik Özerklik talepleri son zamanlarda PKK ve BDP/HDP tarafından sunulan statü talepleridir.³⁶⁰ KCK uygulamaları paralel bir devlet uygulamalarıdır. Hiçbir devletin böyle bir uygulamaya izin vermesi düşünülemez. Demokratik Özerklik denen ve demokrasi kavramının içini boşaltıp onu kirleten kavram sunulduğu gibi masum değildir. Bunun gerçekte karşılığı bölgesel ve siyasi özerkliktir.³⁶¹ Böyle bir uygulamanın gerçekleşmesi de mümkün değildir. Olabilecek olan yerel yönetimlerin güçlendirilmesidir.

KCK yapısı yasama, yürütme, yargı ve ordusu olan ve totaliter özellikli paralel/alternatif bir devlet uygulamasıdır.³⁶² KCK'nın amacı, demokratik özerklikle bölgeleri ele geçirip, İran, Irak, Suriye ve Türkiye'yi de kapsayan demokratik konfederalizm kurmaktır.³⁶³

HDK (Halkların Demokratik Kongresi), HDP ve DBP'nin içinde bulunduğu DTK'nın bildirgesinde demokratik özerk bölgeler oluşturulması, bu bölgelerin seçilmiş meclisleri, alt meclisleri ve özyönetimleri olması, komün ve toplumsal kurumlar kurulması, her kademedede eğitimin özyönetimlere bırakılması, Türkçe dışındaki dillerin de resmi dil olarak kabulü, sağlık hizmetlerinin özerk yönetimlerce sağlanması, yargı sisteminin özerk bölgelerce sağlanması, ekonomik düzenlemelerin özerk yönetimlerce

³⁵⁵ Kurubaş, Erol, age., s. 52.

³⁵⁶ Kurubaş, Erol, age., s. 52.

³⁵⁷ Kurubaş, Erol, age., s. 52.

³⁵⁸ Kurubaş, Erol, age., s. 52.

³⁵⁹ Kurubaş, Erol, age., s. 52.

³⁶⁰ Kurubaş, Erol, age., s. 53.

³⁶¹ Kurubaş, Erol, age., s. 53.

³⁶² Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 29.

³⁶³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 29.

yapılması, ulaşım hizmetlerinin özerk bölge yönetimince yapılması, vergi toplama yetkisinin özerk yönetime verilmesi, asayiş ve güvenlik birimlerinin kurulması ve işletilmesinin özerk yönetimce sağlanması kararları alınmıştır.³⁶⁴ Diğer anlamıyla bölgede özerk yönetimlerden oluşan paralel bir devlet kurulması kararı almışlardır. Kürtlerin ihtiyaçlarının çözülmesi yerine kendi siyasi statülerinin korunması ve Kürtleri yönetebilmeleri üzerine kurulu Kürt milliyetçilerinin önerisi olan bir sistem. PKK/KCK'nın yapmaya çalıştığı bir sistem. Kürtlerin gündeminde KCK örgütlenmesi ve Demokratik Özerklik olmamasına rağmen, Kürtçülük yapanlar ve PKK'nın gölgesinde hareket edenler bunları sunup durmaktadırlar. Hâlbuki yapılması gereken Kürtlerin ihtiyaçlarının giderilebilmesini sağlayacak öneriler sunmaktır. Tıpkı bir doktor gibi belirtileri belirleyip tedavi edici çözümleri sunmak gerekmektedir.

Bu deklarasyon özerklik üzerine kurulu ve paralel bir devlet yapılanmasını öngören niteliktedir. Hâlbuki özerklik çağrısı yapıp durmak yerine bölge insanının gerçek sorunlarına (sağlık, eğitim, işsizlik gibi) çözüm projeleri getirmeleri daha hayırlı olurdu. Fakat Kürt siyasetinin niyeti üzüm yemek değil, bağcıyı dövmektir. Kendi siyasi statülerini korumak ve güçlendirmek için özyönetim, demokratik özerklik, KCK yapılanmaları icat etmektedirler. Bunları da halkın ihtiyacıymış gibi sunmaya çalışmaktadırlar. Hâlbuki Kürtlerin, Yörüklerin/Türkmenlerin, Lazların, Çerkezlerin, Romanların vb. -hülasa Türklerin- talebi insanca yaşayabilecekleri ve temel ihtiyaçlarının karşılandığı şartların sağlanmasıdır.

Selahattin Demirtaş PKK'nın şiddet uygulamasının HDP'nin kendi siyasi alanını daralttığını söylemiştir.³⁶⁵ Öz yönetim ilanlarıyla ilgilerinin olmadığını söyleyen Demirtaş, özerklik ilanı ile sonuç elde edilemeyeceğini belirtmiştir.³⁶⁶ Öz Yönetim ilanları ile yapamadıklarını bugün Demokratik Özerklik adı altında yapmak istiyorlar. İlki ağırlıklı olarak PKK ve KCK üzerinden yürütülürken, ikincisi HDP ve KCK eliyle yürütülmektedir. Ne KCK yapılanması ne PKK terör örgütü ne de Demokratik Özerklik çalışmaları başarıya ulaşamayacaktır. Çünkü bu önerdikleri sistemler devlet içinde

³⁶⁴ “DTK'dan özerk bölge çağrısı”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151228_dtk_deklarasyon, 28 Aralık 2015, (erişim 17 Nisan 2017).

³⁶⁵ “HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'tan özerklik çarkı!”, <http://www.star.com.tr/politika/selahattin-demirtastan-ozerklik-carki-haber-1103270/>, 12 Nisan 2016, (erişim 12 Nisan 2016).

³⁶⁶ “HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'tan özerklik çarkı!”, age.

devlet, paralel devlet olma anlamına gelmektedir. Egemenlik devri anlamına gelecek bu uygulamalara da hiçbir devlet hem hukuki anlamda hem de fiili anlamda izin vermez.

2014 yılında PDK (Kürdistan Demokrat Partisi) adında içinde Kürdistan kelimesi geçen ve şiddeti reddettiğini ifade eden bir parti kurulmuştur.³⁶⁷ Türkiye’de faaliyet gösteren PAK (Kürdistan Özgürlük Partisi), PDK, PSK (Kürdistan Sosyalist Partisi) gibi adlarında içinde Kürdistan geçen Kürt partileri vardır.³⁶⁸ PKK şiddeti reddeden partilerin Kürtler arasında örgütlenmesine izin vermemektedir. HDP örneğin şiddetle arasına sıkı bir duvar örse, PKK eliyle sağlanan tabandaki nüfusunu kaybedecektir. Hâlbuki bu kayıp edilen taban yerine şiddetsizliği savunan tabanda hatta Türk tabanında da normal bir siyasi parti gibi yer edinebilecektir. Ama HDP bu ihtimali değerlendirmemektedir.

HDP Batman Milletvekili Mehmet Ali Aslan ve Siirt Milletvekili Besime Konca PKK’nın Sur sorumlusunun cenazesinde devletin halka vicdansızlık yaptığını ve “şehitlerin” yolundan yürüyeceklerini ifade ettiler.³⁶⁹ Cizre’deki yıkımın Moğollar zamanında bile yapılmadığını iddia ettiler.³⁷⁰ HDP Van Milletvekili Figen Yüksekdağ, terör örgütü propagandası yapmaktan bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.³⁷¹ Bu örnekler de HDP’nin PKK ile bağının ne derece derin olduğunu ispatıdır.

HDP Eş Genel Başkanı Figen Yüksekdağ, özyönetim ilanlarını savunmuş ve hendek kazan öz yönetim ilan eden teröristlere selam göndermiştir.³⁷² Hendeklerin, barikatların demokrasi ile ilişkili olduğunu düşünecek kadar sakat bir fikre sahip HDP vardır karşımızda. Ayrıca teröristlere halkın destek verdiği düşüncesine sahiplerdir. HDP gibi partiler silahla arasına mesafe koymak yanında silahı tamamıyla seçenek dışı ilan etmedikleri sürece Kürtleri temsil etmekten hep uzak kalacaklardır.

Diğer taraftan HDP Eş Başkanı Selahattin Demirtaş İsveç televizyonundaki ifadelerinde PKK ile organik bağlarının olmadığını, PKK’nın siyasi uzantısı olmadıklarını ifade

³⁶⁷ “Türkiye’de Kürdistan adıyla ilk parti kuruldu”, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-kurdistan-adiyla-ilk-siyaset-detay/1816991/default.htm>, 03 Ocak 2014, (erişim 20 Nisan 2017).

³⁶⁸ “3 Kürt partisinden referandumu boykot kararı”, <http://www.hurriyet.com.tr/3-kurt-partisinden-referandumu-boykot-karari-40383482>, 03 Mart 2017.

³⁶⁹ “PKK cenazesine katılan 2 HDP’li vekilden şok sözler”, <http://www.internethaber.com/pkk-cenazesine-katilan-2-hdpli-vekilden-sok-sozler-1575550h.htm>, 16 Mart 2016, (erişim 16 Mart 2016).

³⁷⁰ “PKK cenazesine katılan 2 HDP’li vekilden şok sözler”, age.

³⁷¹ “Yüksekdağ’a 1 yıl hapis cezası”, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/yuksekdaga-1-yil-hapis-cezasi/794441>, 11 Nisan 2017, (erişim 12 Nisan 2017)

³⁷² “Figen Yüksekdağ’dan skandal sözler”, <http://www.internethaber.com/figen-yuksekdagdan-skandal-sozler-1557325h.htm>, 15 Ocak 2016, (erişim 15 Ocak 2016).

etmektedir.³⁷³ Bu da Yüksekdağ'ın ifadeleri ile birleştirildiğinde, HDP Batı dünyasında kendini aklama ve silahla ilişkileri olmadığı imajını çizmeye çalıştığı yerde, Türkiye'de PKK ve uzantılarına destek ve teşekkür mesajları yayınlamaktadırlar. HDP gibi partilerde ikircikli bir siyaset anlayışı söz konusudur.

İstanbul Milletvekili Sebahat Tuncel Kürtlerin farklı farklı statü taleplerinin olduğunu ve partilerinin demokratik özerklik istediğini belirtmiştir.³⁷⁴ Orhan Miroğlu Öcalan'ın demokratik özerklik ya da özel statü talebinde bulunmadığını ifade etmiştir.³⁷⁵ Öcalan'ın KCK önerisi bulunmaktadır. Bu da göstermektedir ki Kürtçülük yapan partilerin amacı Kürtlerin sorunlarını çözmekten ziyade kendi ayrılıkçı ajandalarını ve statülerini korumayı gerçekleştirmektir.

Cumhurbaşkanı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın da ifade ettiği gibi Kürt milliyetçilerinin/Kürtçülerin özyönetim, ayrılma, kantonlaşma vb. talepleri tamamıyla “fantazi”dir³⁷⁶ ve toplumda bir karşılığı yoktur.

PKK ve BDP/HDP en etkili, en güçlü ve en aktif aktör olsa da, Kürtlerin tek temsilcisi değildirlir.³⁷⁷ Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yarısından fazlası HDP dışındaki partilere oy vermektedir.

Van Milletvekili Fatih Çiftçi Kürtlerin birçoğunun bağımsızlık ya da özerklik istemediğini belirtmiştir.³⁷⁸ Çiftçi ayrıca Kürtlerin tanındığı ve anayasal güvence sağlandığı bir toplum talebi olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁹ Türkiye'de darbe/sıkıyönetim/OHAL dönemlerinde Türk Milleti'nin mensupları işkencelere kötü muamelelere maruz kalmışlardır. Türk olmaları ve anayasada Türk Milleti ifadesinin bulunması onları korumamıştır. Dolayısı ile kendini Türk hissetmeyenlerin tek tek anayasada belirtilmesi de sorunu çözmeyecektir. Temel hak ve hürriyetlerin ve demokrasinin ilkelerinin hayata geçirilmesini garanti edecek bir anayasa ile kendini Türk hissetmeyenler de onurlu ve huzurlu bir yaşam imkânı bulabilecektir.

³⁷³ “Selahattin Demirtaş : 'Ön şartsız olarak hazırız’”, <http://www.internethaber.com/selahattin-demirtas-on-sartsiz-olarak-haziriz-1500696h.htm>, 06 Ocak 2016, (erişim 15 Ocak 2016).

³⁷⁴ TBMM, age.

³⁷⁵ TBMM, age.

³⁷⁶ “İbrahim Kalın'dan HDP'ye tokat gibi öz yönetim cevabı!”, <http://www.internethaber.com/ibrahim-kalindan-hdpye-tokat-gibi-oz-yonetim-cevabi-1498320h.htm>, 28 Aralık 2015, (erişim 02 Ocak 2016).

³⁷⁷ Kurubaş, Erol, age.

³⁷⁸ TBMM, age.

³⁷⁹ TBMM, age.

Prof. Dr. Erol Kurubaş siyasi özerklikle Kürt Meselesi'nin çözilemeyeceğini şu şekilde ifade etmektedir: Etnik temelli hiçbir yapı sağlıklı bir siyaset üretemez.³⁸⁰ Ayrıca Kürt milliyetçiliğinin taban oluşturmadığını ve desteğin %35'ler civarında olduğunu bilinmektedir.³⁸¹ Birilerinin tatmini için de siyasi özerklik vermekle sorun içinden çıkılmaz bir hâl alacaktır.³⁸²

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na ilişkin yanlış yargıların olduğu komisyon raporunda şöyle ifade edilmektedir: Şartta özerklikle ilgili yani merkezi yönetimin yetki ve sorumluluklarının paylaşımıyla ilgili bir madde bulunmamaktadır.³⁸³ Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen metne göre özerklik, yol, su, kanalizasyon, park ve bahçe gibi yerel niteliklerle ilgilidir.³⁸⁴ Sağlık, savunma, eğitim, güvenlik gibi ulusal alanlarla ilgili değildir.³⁸⁵ Türkiye'de özerklikten anlaşılan ise otonomi veya muhtariyet tarzı bir yapılanmadır.³⁸⁶ Buradan da açıkça anlaşılabacağı üzere Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ayrı otonom/özerk bir yapılanmaya işaret etmemektedir.

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı desteklediklerin fakat HDP'nin istediği bölgesel özerklik uygulamalarını desteklemediklerini ifade etmiştir.³⁸⁷ Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savunmaktadır.³⁸⁸ Kürtçülük yapanların belirttiği gibi özerklik ya da Demokratik Özerklik anlamında değil, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi anlamındadır bu şart.

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi sağlanmalıdır.³⁸⁹ Yerel ihtiyaçları daha iyi analiz eden il genel meclislerinin yetkileri arttırılmalı ve bölge, kent, mahalle meclisleri oluşturulmalıdır.³⁹⁰ Eğitim, sağlık ve yerel güvenlik hizmetleri yerel yönetimlerin eli ile yürütülmelidir.³⁹¹ Eğitim, sağlık ve yerel güvenlik hizmetleri yerel yönetimlere bırakılamaz. Eğitim bir ülkenin halkının geleceğe hazırlanması ve milli olması gereken

³⁸⁰ TBMM, age.

³⁸¹ TBMM, age.

³⁸² TBMM, age.

³⁸³ TBMM, age.

³⁸⁴ TBMM, age.

³⁸⁵ TBMM, age.

³⁸⁶ TBMM, age.

³⁸⁷ “Yerel yönetimler özerklik şartını kabul ediyoruz uygulanmalı”, http://www.dha.com.tr/yerel-yonetimler-ozerklik-sartini-kabul-ediyoruz-uygulanmeli_1107133.html, 07 Ocak 2016, (erişim 07 Ocak 2016).

³⁸⁸ Kurubaş, Erol, age., s. 57.

³⁸⁹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 38.

³⁹⁰ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 38.

³⁹¹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 38.

bir kurumdur. Bunun yerelleşerek bölge bölge farklılaşmasına izin verilemez. Sağlık konusunda da yerel yönetimler sağlık alanında yeterli yatırımı yapabilecek bütçeye sahip değildirler. Ayrıca personel ve alet ihtiyacı merkezi olarak belirlenip Türkiye geneline tahsis edilmektedir. Yerel güvenlik hususunda da bu da mümkün olan bir uygulama değildir. Güvenlik uygulamasının yerelleşmesi demek milli güvenliğin zarar görmesi ve bölgesel farklılaşmalara ve hatta ayrışmalara götürebilecek riskler barındırır.

Erol Kurubaş bürokratik yapının –asker, polis, memur vb.- değişimlere ayak uydurmasının gerekliliğine işaret etmektedir.³⁹² Üniversitelerde ciddi anlamda işlenecek demokrasi kültürü dersleri konulması gerekmektedir. Özellikler İktisadi İdari Bilimler Fakülteleri’nde bu ders okutulmalıdır. Böylece idareci konumundaki devlet memurlarının değişime demokratikleşmeye uyumu daha kolay olacaktır.

İçişleri Bakanlığı tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde görev yapacak mülki idari amirlerin atanması ve yetiştirilmesi ile ilgili olarak yapılanlar vardır.³⁹³ Bunlara gitmeden önce özel eğitim verilmektedir.³⁹⁴ Mesleki dereceleri yükseltilmiş deneyimli amirler atanmaktadır. Halkla ilişkileri uygun olanlar atanmaktadır.³⁹⁵ Kaymakamlar örneğin en az bir ilçede asil görev yaptıktan sonra bölgeye atanmaktadır.³⁹⁶ Emniyet ve Jandarma birimlerindeki atamalarda da tecrübeli olanların bölgeye yollanması sağlanmaktadır.³⁹⁷

Kamu görevlileri özellikle üst düzey idarecilerin bölge insanına tavrı belirleyici olmaktadır.³⁹⁸ Yakın, samimi ilişkiler kurulduğunda halkın teveccühü de ortaya çıkmaktadır. Tersine durumda da halkın devletten kopuklaştığı görülmektedir. Her il/ilçede en azından üst düzey kamu görevlilerinin liyakat ve halkla ilişkileri konusunda ölçüldüğü ve ödül/yaptırım mekanizmasının olduğu bir durumda halkın devlete teveccühü artacaktır.³⁹⁹

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun sürgün yeri olarak görülmesi ve giden memurların tecrübesizliği sebebi ile bazı görevlilerin görevi kötüye kullanmaları durumu hâsıl

³⁹² TBMM, age.

³⁹³ TBMM, age.

³⁹⁴ TBMM, age.

³⁹⁵ TBMM, age.

³⁹⁶ TBMM, age.

³⁹⁷ TBMM, age.

³⁹⁸ Bilgiç, Mehmet Sadi, “Türkiye’de Kürt Sorununun Bazı Alt Parametrelerine İlişkin Algıların Analizi”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2011, s. 101.

³⁹⁹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 178.

olmuştur.⁴⁰⁰ Yörede görev yapanlara ek ücret uygulaması yapılarak özendirme yoluna gidilebilir.⁴⁰¹

AKP 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri beyannamesinde mahalli idarelerin görev ve yetkisinin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı doğrultusunda arttırılması için çalışmalarda bulunacaklarını ifade etmiştir.⁴⁰² AKP yerel yönetimlerden sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Özhaske, görevi kötüye kullanan belediyelere ihtar, uyarı veya süre verme işlemi yapılacağını; fakat terörle ilişkili olanlardan yerine yeni belediye başkanları atanacağını söylemiştir.⁴⁰³

Siyasi boyutla ilgili bir başka sorun da seçim barajının %10'dan düşürülmesidir. Örgütlenme ve ifade özgürlüğü ile ilgili yasaklar da kaldırılmalıdır.⁴⁰⁴ Bunlarla ilgili çeşitli adımlar atılmıştır.

Siyasi durumla ilgili istatistiklere bakıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun beraber yaşama isteği ve aidiyet hissi yüksek, ayrımcılık algısı ise düşüktür.⁴⁰⁵ Kürtler ve Zazalarda %80'lerde olan bir Türkiye Cumhuriyeti ve değerlerine aidiyet hissi vardır.⁴⁰⁶ Aynı dine bağlı olmak ve ortak kültür, ortak tarih ve ortak kadere sahip olmak en güçlü birleştirici unsurdur.⁴⁰⁷ Bölge insanında PKK ve Öcalan'a güven %10 düzeyindedir.⁴⁰⁸ Bölgede her altı kişiden biri PKK ve Öcalan'a güven beslerken, DTP'ye (bugün için HDP) güven besleyenler her üç kişiden biridir.⁴⁰⁹ Kürtler ve Zazalarda devlete güven yaklaşık %60'tır.⁴¹⁰ Bağımsız Kürt Devleti isteği ana dili Kürtçe olanlarda %9,9 oranındadır.⁴¹¹ Federasyon isteyen aynı gruptan kişilerin oranı da %7,3'tür.⁴¹² Bağımsızlık ve/veya federasyon düşünen Kürt ve Zaza oranı %14,7'dir.⁴¹³ Kürtlerin %92,7'si federasyonun Kürt sorununa çözüm

⁴⁰⁰ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁰¹ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁰² AKP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", age.

⁴⁰³ "AK Parti düğmeye bastı Güneydoğu'da yeni dönem", <http://www.internethaber.com/ak-parti-dugmeye-basti-guneydoguda-yeni-donem-1580114h.htm>, 31 Mart 2016, (erişim 31 Mart 2016).

⁴⁰⁴ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age.

⁴⁰⁵ BİLGESAM, age.

⁴⁰⁶ BİLGESAM, age.

⁴⁰⁷ BİLGESAM, age.

⁴⁰⁸ BİLGESAM, age.

⁴⁰⁹ BİLGESAM, age., s. 103.

⁴¹⁰ BİLGESAM, age., s. 103.

⁴¹¹ BİLGESAM, age., s. 105.

⁴¹² BİLGESAM, age., s. 105.

⁴¹³ BİLGESAM, age., s. 105.

olamayacağını düşünürken, %90,1'i de bağımsızlığın çözüm olamayacağını düşünmektedir.⁴¹⁴ Kürtlerin her beş kişisinden ikisi kültürel hak talebinde bulunmaktadır.⁴¹⁵ Kürtlerin Türkiye Cumhuriyeti ve değerlerine aidiyet hissi oranı %75'lerdedir.⁴¹⁶ İdari özerklik talebinde olan Kürt ve Zazalar üçte bir iken federasyon talebinde olanlar %22,2'dir.⁴¹⁷

2013 yılındaki bir araştırmaya göre Kürtler arasında Kürtler için en iyi statünün eşit vatandaşlık olduğunu söyleyenler %62,8'dir.⁴¹⁸ Yasalara göre tüm Türk vatandaşları yasalar önünde birbirine eşittir. Vatandaşlık tektir. Ayrıca "eşit vatandaşlık" ifadesi ayrımcı bir ifadedir. Çünkü birden fazla vatandaşlık türünü baz alır.

Şimdiye kadar yerel yönetimler ve siyasi örgütlenme konuları ile ilgili yapılanlar aşağıdaki gibidir.

İnsan hak ihlalleriyle ilgilenmek için dörtlü bir mekanizma* oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bunlar;⁴¹⁹

- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu⁴²⁰: Kurum 2011 yılındaki kanunla kurulmuştur. İhlal İddialarını İnceleme ve İşkence ve Kötü Muameleyle

⁴¹⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age.

⁴¹⁵ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 97.

⁴¹⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 163.

⁴¹⁷ TBMM, age.

⁴¹⁸ TBMM, age.

* Dörtlü mekanizmadan son üçünün aktif olup olmadığı ile ilgili BİMER'e (Başbakanlık İletişim Merkezi) 16 Mayıs 2017'de mesaj atıldı. 23 Mayıs 2017'de gelen mesajda "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu; temel olarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesi ile görevli ve yetkili kılınmıştır. Kurum ayrıca, İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol (OPCAT) hükümleri çerçevesinde Ulusal Önleme Mekanizması (UÖM) olarak belirlenmiştir.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu; insan haklarını korumak ve geliştirmek, ayrımcılığı önlemek ve ulusal önleme mekanizması görevini yerine getirmekle görevli ve yetkili kılınmıştır. Mezkûr Kanunun 17 nci maddesine göre, ayrımcılık yasağı ihlalden zarar gördüğü iddiasında bulunan her gerçek ve tüzel kişi Kuruma başvuru yapabilecektir. 9 uncu maddesine göre ise, özgürlüklerinden yoksun bırakılan ya da koruma altına alınan kişiler de (cezaevlerinde, nezarethanelerde, geri gönderme merkezlerinde, rehabilitasyon merkezlerinde ve benzeri yerlerde bulunan kişiler) ulusal önleme mekanizması kapsamında Kuruma başvuru yapabilecektir. Yani "Ulusal Önleme Mekanizması" görevi ile "ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik" görevi Kurumun görev alanları arasında yer almaktadır. Ayrıca, ayrı bir oluşum olarak "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurulu" bulunmamaktadır." ifadeleri bulunmaktadır. Kolluk Gözetim Komisyonu ile ilgili İçişleri Bakanlığı'ndan BİMER üzerinden 23 Mayıs 2017'de görüş sorulmuştur. 13 Haziran 2017'de BİMER'den cevap gelmiştir. Kolluk Gözetim Komisyonu ile ilgili bilgi şu linkten bulunabilir: <https://www.icisleri.gov.tr/kolluk-gozetim-komisyonu>. Ayrıca İçişleri Bakanlığı'na müracaat etmeyi öneren ikinci kez bir yanıt gelmiştir.

⁴¹⁹ Beşli, Murat Kamil, age., s. 51.

⁴²⁰ "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu", <http://tihk.gov.tr/>, (erişim 16 Mayıs 2017). BİMER'e internet üzerinden 08 Nisan 2017'de soruldu ve 14 Nisan 2017'de yanıt geldi. Türkiye İnsan Hakları ve

Mücadele görevlerini yürütmektedir. Bu kurum çalışmalarını sürdürmektedir. Kuruma dilekçe ile başvuru yapılabilmektedir. Ayrıca e-devlet üzerinden İnsan Hakları İhlal Bildirimi menüsü ile de başvuru yapılabilmektedir. İl ve ilçelerde İnsan Hakları Kurulları bulunmaktadır.

- Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurulu: Her türlü ayrımcılıkla mücadele edecek kuruldur. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu bünyesinde sağlanmaktadır.
- Bağımsız Kolluk Gözetim Komisyonu: Kolluk kuvvetlerinin görevi esnasında işlediği iddia edilen ihlalleri soruşturacak. Etik kurallar çerçevesinde kolluk görevlilerini izleme görevi vardır.⁴²¹
- Ulusal Önleme Mekanizması: İşkence ve kötü muamele ile mücadele amaçlıdır. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu bünyesinde sağlanmaktadır.

2010'da ana dilde siyasi propaganda yapma yasağı kaldırılmıştır.⁴²² Yerel yönetimler ihtiyacı olan yerlere daha fazla kaynak aktarılması yoluyla güçlendirilmiştir.⁴²³ 2009'da vatandaşlıktan çıkarılanların tekrar vatandaşlığa girebilmeleri için bir vatandaşlık kanunu çıkarılmıştır.⁴²⁴ 13 Ekim 2011'de TBMM İnsan Hakları Komisyonu altında Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesi Alt Komisyonu oluşturulmuştur.⁴²⁵ İçişleri Bakanlığı altında Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi kurulmuştur.⁴²⁶

2005'te işkence suçuna verilen cezalar artırılmıştır.⁴²⁷ Gözaltı ve cezaevleri koşulları iyileştirilmiştir.⁴²⁸ İşkenceye Karşı BM (Birleşmiş Milletler) Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol onaylanmıştır.⁴²⁹

Eşitlik Kurumu Başkanlığı tarafından cevap yazıldı. Türkiye İnsan Hakları Kurumu sonradan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na dönüştürülmüştür.

⁴²¹ "Kolluk Gözetim Komisyonu", <https://www.icisleri.gov.tr/kolluk-gozetim-komisyonu>, (erişim 19 Haziran 2017).

⁴²² Göngen, Mehmet Ali, age., s. 38.

⁴²³ AKP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", age.

⁴²⁴ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age.

⁴²⁵ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age.

⁴²⁶ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age.

⁴²⁷ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age.

⁴²⁸ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age.

⁴²⁹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age.

30 Nisan 2013'te işkence suçlarında zamanaşımı söz konusu olmaktan çıkarılmıştır.⁴³⁰ Yargısız infazlar ve faili meçhuller ülke gündeminden çıkarılmıştır.⁴³¹ 2004'teki değişiklikle yürürlükteki temel hak ve özgürlüklerle ilgili uluslararası anlaşmalar yerel hukuka göre üstün hale getirilmiştir.⁴³² Dernek kurulmasında kullanılan dillerle ilgili sınırlamalar ve yasaklar kaldırılmıştır.⁴³³

Siyasi partilere devlet yardımı yapmak için alması gereken oy şartı %7'den %3'e düşürülmüştür.⁴³⁴ Bu durum siyasi partilerin tabanını temsil etme sesini duyurma noktasında işlerini kolaylaştırmaktadır.

2013'te Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuştur.⁴³⁵ Bağımsız ve etkin bir şikâyet makamı olarak TBMM Başkanlığı'na bağlı olarak çalışmaktadır.⁴³⁶

30 Nisan 2013'te ifade hürriyeti ile ilgili kısıtlamada “cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemlerini meşru gösteren veya öven ya da bu yöntemlere başvurmayı teşvik eden” kısıtası ile sınırlamaya gidilmiştir.⁴³⁷

2010'da siyasi partilerin farklı dil ve lehçede vatandaşlara seslenebilmelerinin önü açılmıştır.⁴³⁸ 13 Mart 2014'teki değişiklikle her türlü propagandanın Türkçe'nin yanı sıra farklı dil ve lehçede yapılabilmesinin önü açılmıştır.⁴³⁹

Yerel yönetimlerle ilgili olarak merkezin vesayeti azaltılmıştır. Bu kapsamdaki yenilikler;⁴⁴⁰

- Hizmette yerellik ilkesi çerçevesinde belediye yönetimleri tanımlanmıştır. Belediye sınırlarındaki mahalli ve müşterek tüm ihtiyaçlar belediyenin görev alanına sokulmuştur. Kent Konseyleri hukuki statüye kavuşturulmuştur. Belediyelerin ulusal ve uluslararası ortak hizmet ve proje uygulamalarına imkân tanınmıştır.

⁴³⁰ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴³¹ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴³² AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴³³ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴³⁴ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴³⁵ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴³⁶ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴³⁷ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴³⁸ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴³⁹ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴⁴⁰ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

- Büyükşehir Belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyesi arasındaki karmaşa giderilmiş ve yapılacak yatırımlar tek bir merkezden yürütülecek hale gelmiştir.
- İl Özel İdareleri ile ilgili hizmette yerellik ilkesi çerçevesinde hizmet sunacak idari ve mali özerkliğe kavuşturulmuştur. İl Genel Meclisi il özel idaresinin karar organı olarak belirlenmiş ve meclis üzerindeki vesayet sınırlandırılmıştır. Kırsal altyapı, ilin bayındırlık ve iskân, çevre düzeni, erozyonun önlenmesi, toprağın korunması, turizm, sanat, kültür, sosyal hizmetler ve yardımlar ile eğitime ilişkin mahalli müşterek özellikteki pek çok görev il özel idarelerince yerine getirilmesi öngörülmüştür. Böylece vatandaşa en yakın ve en uygun yöntemle hizmet götürülebilecektir. İl özel idareleri daha demokratik ve vatandaş odaklı olmuştur.
- Mahalli İdare Birlikleri yasal statüye kavuşturulmuştur. Köylere Hizmet Götürme Birlikleri de hukuki statüye kavuşmuştur. KÖYDES (Köylerin Altyapısının Desteklenmesi) projelerinin uygulanabilmesi için altyapı oluşturulmuştur.
- Merkezi bütçeden yerel yönetimlere aktarılan kaynak arttırılmıştır. 2002’de 4,7 milyar TL olan aktarılan kaynak 2013’te 31,1 milyar TL’den fazla olmuştur.

Büyükşehirlerde il özel idarelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır.⁴⁴¹ İl Özel İdarelerinin yerel hizmetlerle ilgili görevleri belediyelere aktarılmıştır.⁴⁴²

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi amacıyla altı adet kanun ve birçok yönetmelik çıkarılmıştır.⁴⁴³

Yapılan kanun ve yönetmeliklerle yerel yönetimler Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’na büyük oranda uygun hale getirilmiş ve şarta konulan birçok çekince kaldırılabilir hale gelmiştir.⁴⁴⁴

2004’teki kanun değişikliği ile terör eylemleri ya da terörle mücadele nedeniyle zarar gören gerçek ve tüzel kişilerin başvurması halinde zararları komisyonca incelenip

⁴⁴¹ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴⁴² AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age.

⁴⁴³ TBMM, age.

⁴⁴⁴ TBMM, age. Detaylı bilgi için rapora bakılabilir.

tanzim edilmektedir.⁴⁴⁵ 2004'ten 2013'e kadar 364.032 başvuru olmuş, 173.875 başvuruya tazminat ödenmiştir.⁴⁴⁶

İşkence ve kötü muamele suçlarının kapsamı genişletilmiş ve cezaları arttırılmıştır.⁴⁴⁷

BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeler yani İkiz Sözleşmeler 2003'te onaylanmıştır.⁴⁴⁸

Saydamlık, tarafsızlık, dürüstlük, hesap verebilirlik, kamu yararı gibi kıstasları inceleyecek Kamu Görevlileri Etik Kurulu oluşturulmuştur.⁴⁴⁹

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi için Büyükşehir Belediyesi kanunu, İl Özel İdaresi kanunu, Mahalli İdare Birlikleri kanunu, Belediye kanunu ve yerel yönetimler bütçe kanunu düzenlenmiştir.⁴⁵⁰

2009'da, vatana bağlılıkla bağdaşmayan fiiller sebebiyle vatandaşlıktan çıkarılanların vatandaşlığa alınabilmesi için kanun çıkarılmıştır.⁴⁵¹

2010'da farklı dil ve lehçelerde siyasi propaganda yapma imkânı getirilmiştir.⁴⁵²

2011'de İnsan Hakları Komisyonu bünyesinde TBMM'de Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesi Alt Komisyonu kurulmuştur.⁴⁵³

Diyarbakır Cezaevi'nde 12 Eylül döneminde yaşananlarla ilgili Cumhuriyet Başsavcılığı soruşturma başlatmıştır.⁴⁵⁴

Kürtçe, milletvekillerinin dil bilgisi hanesinde TBMM kataloğunda ilk defa yer almıştır.⁴⁵⁵

2012 yılında belediye kanunundaki değişikliklerle belediyelere mabetlerin bakım ve onarım işleri yüklenmiştir. Böylece eğitim, kültür tesislerinin, sağlığın yanı sıra

⁴⁴⁵ TBMM, age.

⁴⁴⁶ TBMM, age.

⁴⁴⁷ TBMM, age.

⁴⁴⁸ TBMM, age.

⁴⁴⁹ TBMM, age.

⁴⁵⁰ TBMM, age.

⁴⁵¹ TBMM, age.

⁴⁵² TBMM, age.

⁴⁵³ TBMM, age.

⁴⁵⁴ TBMM, age.

⁴⁵⁵ TBMM, age.

mabetlerin de yapım, bakım, onarım işlemlerini yapma yetkisi verilmiştir.⁴⁵⁶ Kültürel yapılar için belediyelerin yetkili olduğu görülmektedir.

2013'te Çözüm Süreci'ni değerlendirmek ve toplumsal barış yollarını araştırmak üzere Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Meclis Araştırma Komisyonu kurulmuştur.⁴⁵⁷

Bu başlıkta yazılanlara göre yerel yönetimlerin güçlendirilmesi adına önemli mesafe alınmıştır. Bu konu ile ilgili hâlâ bir talep varsa bunlar değerlendirmeye alınabilir. Fakat KCK/demokratik özerklik konusu tartışmaya açık değildir. Muhakkak surette yapıldığı gibi engellenmeye devam edilmelidir. KCK'lılar ifade ettikleri gibi sıradan siyasi parti ya da STK değildir. Düpedüz kendi yargı, ekonomi, sosyal, kültürel, eğitim, güvenlik vb. kurumlaşmalarını öngören paralel bir devlettir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi geçerli/meşru bir talep iken, KCK/Demokratik Özerklik talebi bölgecilik/federalizm/ayrılıkçılık anlamına geldiği ve yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü geçersiz/gayri meşrudur. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda da Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uygun düzenlemeler büyük oranda yapılmıştır.

2.4. Sosyal Boyut

Sosyal boyut denildiğinde, eğitim, sağlık, barınma gibi konular akla gelmektedir. Kürt Meselesi'nde de bu hususlara dair bazı talepler bulunmaktadır. Bunlar belirtildikten sonra istatistikler ve sosyal boyut ile ilgili yapılanlar sıralanacaktır.

KCK sistemine göre sosyal boyutla ilgili konular, Kürtlerin kendi spor, sağlık, eğitim ve sanat gibi birimlerini oluşturması üzerine kuruludur.⁴⁵⁸ KCK sistemi ile ilgili Siyasi Boyut başlığında gerekli eleştiri sunulmuştur. KCK sisteminin başlı başına ayrılıkçı ve paralel devlet niteliğinde bir oluşum olduğu belirtilmiştir.

CHP'nin 1999'daki raporuna göre Doğu ve Güneydoğu'dan göçlerin sebepleri arasında %40,2 ile işsizlik bulunmaktadır.⁴⁵⁹ Bunu %16 örgüt baskısı ve %10 devlet baskısı sebepleri takip etmektedir.⁴⁶⁰ Göç edilen yerin cazibesi de %37,8 ile iş olanağının

⁴⁵⁶ TBMM, age.

⁴⁵⁷ TBMM, age.

⁴⁵⁸ Öcalan, Abdullah, age.

⁴⁵⁹ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁶⁰ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

olmasıdır.⁴⁶¹ Güneydoğu ve Doğu'da köyden merkeze ya da başka ile göç etmiş nüfus oranı yaklaşık %50'dir.⁴⁶² 1990'larda tarım ve hayvancılık imkânlarının bozulması, mera yasakları, güvensiz ortam, yarı mamullerin üretimindeki kısıtlamalar geçim imkânlarının bozulması sonucunu doğurmuştur.⁴⁶³ İşsiz gençlerin gayri meşru ilişkiler ile teröre bulaşma olasılıkları süregelmektedir.⁴⁶⁴ Göç ile doğudan gelen gençler işsizlik ve imkânsızlık nedeniyle mafya, uyuşturucu, otopark işlerine bulaşmaktadır.⁴⁶⁵

Bölgede okullardaki imkânların yetersizliği ve öğretmen açığı sebebiyle eğitimde ciddi aksaklıklar vardır.⁴⁶⁶ Diyarbakır'da yapılan bir araştırmaya göre çocukların yarısı ilkokula gitmekte ve bu oran ortaokulda %30'a düşmektedir.⁴⁶⁷ 2008 TESEV raporuna göre okullaşma oranı görece artmış olmakla birlikte okula devam eden çocuk sayısı çok düşüktür.⁴⁶⁸ Bunların bir kısmı mevsimlik işçi olarak çalışmaktadır.⁴⁶⁹ Öğretmen açığı da önemli bir sorundur.⁴⁷⁰

Kasım 1997'de bölgede toplam 274 uzman doktor bulunmakta olup, 748 uzmana ihtiyaç vardır.⁴⁷¹ Bölgedeki yerel yönetimlerin maddi yönden desteklenmesi gerekmektedir.⁴⁷² Sosyal hizmetler ve kentsel alt yapı hizmetleri için kalifiye personele ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁷³ Su şebekesi ile katı atık tesisleri, yol ve rekreasyon alanları gibi zorunlu kentsel yapı eksikleri giderilmelidir.⁴⁷⁴

Kadın danışma merkezleri ve sığınma evleri inşa edilmelidir.⁴⁷⁵ Ayrıca kadınlar şiddete ve töre cinayetlerine karşı korunmalıdır.⁴⁷⁶ Ensaroğlu ve Kurban'a göre Kadınlara yönelik suç işlemeye ve köylere geri dönüşün önünde durmaya devam eden koruculuk sistemi kaldırılmalıdır.⁴⁷⁷ Korucuların tümü için bir suçlama yapmak doğru değildir. İçlerinde usulsüzlüklere veya gayri-ahlâki teşebbüslere bulaşmış olanlar yargıya intikal

⁴⁶¹ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁶² CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁶³ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁶⁴ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁶⁵ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 165.

⁴⁶⁶ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁶⁷ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁶⁸ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 8.

⁴⁶⁹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 8.

⁴⁷⁰ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, s. 8.

⁴⁷¹ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁷² CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁷³ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁷⁴ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁴⁷⁵ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 8-9.

⁴⁷⁶ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 8-9.

⁴⁷⁷ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 9.

ettirilip ceza almaları sağlanmalıdır. Ama koruculuk sisteminin bölge güvenliği açısından önemi göz ardı edilmemelidir.

Ne çalışma Bakanlığı ne de Tarım Bakanlığı tarafından sahiplenilmeyen mevsimlik işçi konusuna eğilmek gerekmektedir.⁴⁷⁸ Bunlar Tarım Bakanlığı'na bağlanabilir.⁴⁷⁹ Ayrıca mevsimlik işçilerin çocuklarının eğitimi için önlemler alınmalıdır.⁴⁸⁰

Zorunlu göç mağdurlarının gönüllü köye dönüşleri için Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) altındaki nakdi yardımlarla aynı yardımlar desteklenmelidir.⁴⁸¹ KDRP ve KÖYDES projelerinde yapılanlar ve harcamalar halka duyurulmalıdır.⁴⁸²

5233 sayılı “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun”a başvuru imkânı arttırılmalı ve reddedilenler için bir temyiz imkânı oluşturulmalıdır.⁴⁸³ Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi 5233 sayılı yasanın uzatılmasını talep etmektedir.⁴⁸⁴

Bölge mayınlardan temizlenmeli ve kırsal alanlar topraksız köylülere dağıtılmalıdır.⁴⁸⁵ Mayınlarla veya mühimmatlarla yara alan ya da sakatlananlar için çalışma, barınma, eğitim konularında öncelik tanınmalıdır.⁴⁸⁶

Yoksulluk bölgede alarm verici boyuttur. Bölgede bulunan 1 milyon yoksul aileye net asgari ücretin yarısı kadar (200 TL) yardım yapılmalı ve bu da yıllık 2,4 milyar TL yapar ki bu rakam 2007 toplam bütçe harcamalarının yüzde birinden biraz fazladır.⁴⁸⁷

Ders kitaplarında Kürtler ve diğer toplum kesimleri aleyhindeki yanlış ifadelerin temizlenmesi gerekmektedir.⁴⁸⁸ Kürtler için özellikle eğitim alanında pozitif ayrımcılık yapılmalıdır.⁴⁸⁹ Okul öncesi ya da ilköğretimde anadilde eğitim ya da anadil öğretimi sağlanmalıdır.⁴⁹⁰ KPSS (Kamu Personeli Seçme Sınavı), ÖSS (Öğrenci Seçme Sınavı) gibi sınavlarda en alt sıralarda olan Şırnak, Hakkâri gibi illere özel düzenlemeler

⁴⁷⁸ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 9.

⁴⁷⁹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 9.

⁴⁸⁰ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, s. 9.

⁴⁸¹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, s. 9.

⁴⁸² Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, s. 9.

⁴⁸³ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 9-10.

⁴⁸⁴ TBMM, age., s. 336.

⁴⁸⁵ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 10.

⁴⁸⁶ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 10.

⁴⁸⁷ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 26.

⁴⁸⁸ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 19.

⁴⁸⁹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 19.

⁴⁹⁰ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 19.

yapılmalıdır.⁴⁹¹ Sağlık, adalet ve eğitim gibi tüm kamu hizmetlerinde Kürtçe hizmet de verilmelidir.⁴⁹²

Şartlı Nakil Transferi ile çocukları okula kaydeden ailelere çocuk başı verdiği yardımın ortaokulda devam ettirilmemesi sebebi ile okuyan oran azalmaktadır.⁴⁹³ Ayrıca mevsimlik işçi olarak çalışan çocuklar ve aileleri sebebiyle devamsızlık had safhadadır.⁴⁹⁴

DİVES (Diyanet ve Vakıf Emekçileri Sendikası) ile PKK'lı imamlar örgütlenmektedir.⁴⁹⁵ DİVES ve benzeri sendikalar, dernekler, STK'lar kapatılmalıdır.

Özellikle lise mezunları arasında işsizlik, PKK propagandaları, bir gruba ya da ideolojiye aidiyet ihtiyacı sebepleriyle PKK'nın etkileri artmaktadır.⁴⁹⁶ Liselerin eğitim kalitesi mezun olduğunda ara eleman olarak çalışabilmeye uygun kaliteye getirilmelidir. Eğitim ve araç-gereçler yönünden önemli bir ilerleme olmakla beraber eğitim-öğretimin kalitesi aynı oranda artmamıştır.⁴⁹⁷

Doğuda bir ara kızını okula gönderenin kâfir olacağı düşüncesi vardı.⁴⁹⁸ Bu düşünceye sahip insanlar hâlâ var.⁴⁹⁹ Burada Diyanet'e büyük görev düşmektedir: İlim tahsilinin dinimizdeki önemi vurgulanmalı ve Kur'an'da cinsiyet vurgusu yapılmadan ilim tahsilinin emredildiği dile getirilmelidir. Ayrıca geleceğin anneleri olacak kızların eğitilmiş olmaları durumunda çocuklarını daha iyi yetiştirebilecekleri vurgulanmalıdır.

Bölgede sözleşmeli ve vekil öğretmen oranının yüksek olması kaliteyi düşürmektedir.⁵⁰⁰ Ayrıca bir kısım vekil-ücretli öğretmenler tarafından sınıflarda Kürtçülük ve PKK propagandası yapılmaktadır.⁵⁰¹ Bölgede bazı öğretmenlerin ayrılıkçılık ve örgüt propagandası yaptığı ve dağa eleman yetiştirdiği gerçeği bulunmaktadır.⁵⁰² Milli

⁴⁹¹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 19.

⁴⁹² Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 19.

⁴⁹³ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 26-27.

⁴⁹⁴ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 26-27.

⁴⁹⁵ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 120-121.

⁴⁹⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 122.

⁴⁹⁷ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 124.

⁴⁹⁸ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 124.

⁴⁹⁹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 124.

⁵⁰⁰ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 124-125.

⁵⁰¹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 124-125.

⁵⁰² Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 129-130.

eğitimde bölge kökenli insanların çöreklenmiş olması eğitimin kalitesini düşüren bir unsur haline gelmiştir.⁵⁰³

Bölgede kırsalda çocukların Türkçe'yi öğrenmesi 2-3 yıl almaktadır.⁵⁰⁴ Bunun için okul öncesi eğitime önem verilmelidir.⁵⁰⁵ Örgütün Kürtçe'yi unutturmak için okul öncesi koydular propagandaları bertaraf edilmelidir.⁵⁰⁶ Okul öncesi eğitime yönlendirme yapılamazsa da bölgede 1. ve 2. sınıfta Türkçe derslerine ağırlık verilerek Türkçe'yi daha kolay öğrenmeleri sağlanabilir. Ayrıca Türkçe öğretmeye dönük sosyal faaliyetler arttırılabilir.

Öğretmenlerin idealist ve adanmış olmamaları da bölgede önemli bir sorundur.⁵⁰⁷ Velilerin, öğrenciler ve öğretmenlerin dolduracağı anketlerle durum tespiti yapılabilir. Bu anketlerin değerlendirmesini de müfettişler yapıp mikro düzeyde yol haritaları hazırlayabilirler.

Taşınmalı eğitimde köylerden çocukların toplanması sabah 4'te başlamakta ve çocukların yorulmasına sebep olmaktadır.⁵⁰⁸ Çok az nüfuslu köyler birleştirilip yeni oluşturulan köye ya da merkez köye okul yapılabilir. Böylece öğrenciler okula dinlenmiş olarak gideceğinden, eğitim-öğretim verimi artacaktır.

Filmler ve tiyatrodaki Kürt insanının şivesinin mizah konusu yapılması ayrımcılık olarak algılanmaktadır.⁵⁰⁹ Egeli, Karadenizli ya da Trakyalı olanlarda da şiveler mizah konusu yapılmaktadır. Bu Doğululara özgü bir durum değildir.

Yeterli bir statüde bulunan ve özgüven sahibi olanlarda kimlik ifade etmek bir sorun olmamakta ve ayrılıkçı algılar oluşmamaktadır.⁵¹⁰ Siyasi ve ekonomik çıkarlar elde etme, toplumda statü sahibi olma isteği ile Kürtçülük yaparak Kürtlere değil PKK'ya hizmet eden insanlar bulunmaktadır. Toplumda özellikle gençler arasında ayrımcılık içeren ifadelerin azaltılması için eğitimde ahlâk ve hoşgörü eğitiminin iyi verilmesi gerekmektedir.

⁵⁰³ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 130.

⁵⁰⁴ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 126.

⁵⁰⁵ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 126.

⁵⁰⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 126.

⁵⁰⁷ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 127.

⁵⁰⁸ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 128.

⁵⁰⁹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 144.

⁵¹⁰ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 145.

Kürt kökenli bir Alevi Dedesi'ne göre Kürtler de geçmişteki acılara sıkışıp kalmak istememektedir.⁵¹¹ Pek çok Kürt geçmişte yapılan ayrımcılık temelli hataların kabulünün bile Kürtler nezdinde olumsuz algıları kaldıracağını ifade etmektedir.⁵¹² Nitekim geçmişte hatalar yapıldığı kabul edilmiştir. Başbakan, bakanlar, milletvekilleri, aydınlar vb. tarafından bunlar dile getirilmişlerdir.

Örgüt propagandası ayrımcılık algısını körüklemektedir.⁵¹³ Barış gazeteciliği ile bu algılar karşı propaganda ile dönüştürülebilir. Barış gazeteciliğinde çatışma ortamını dönüştürecek, algıları yeniden inşa edecek faaliyetlere yer verilmelidir. Gazetecilik derken bilinen gazeteden fazlası kastedilmektedir. Televizyon, sosyal medya, STK'lar ve düşünce kuruluşları ile çatışmacı toplumsal algının onarılması gerekmektedir.

Kürtlerin %90'ı "Kürt-Türk kardeşir" ifadesine katılmaktadır.⁵¹⁴ Ayrıca aktarılan bir anekdotta Kıbrıs Savaşı döneminde birçok Kürt'ün savaşa katılmak için askerlik şubesi önlerinde sabahladığı belirtilmektedir.⁵¹⁵ Aslında tabanda Kürtler bu ülkeye milli ve manevi değerlerine bağlı insanlardır. Lâkin köşeleri kapmış olan Kürtçüler ve PKK'lılar sebebiyle toplum –özellikle gençler- olumsuz propagandalar ve olmayacak vaatlerle kandırılmaktadır.

Batıda yaşayan bir vatandaşa göre burada devletten ne kadar şikâyetçi olunuyor ise doğuda da o kadar şikâyetçi olunuyor.⁵¹⁶ Doğuda propagandanın etkisi ile bu şikâyetçi olma durumu artıyor.⁵¹⁷ Kürtlerde olduğu kadar Türklerde de ayrımcılığın körüklendiği görülmektedir.⁵¹⁸ Bu sebeple Türklerin de Kürtlerin de rehabilite edilmesi gerekmektedir.⁵¹⁹

Yetkilerini aşan, vatandaşa kötü davranan kamu görevlilerine karşı eskiden yaptırımında bulunulmamış olması ile bire bin katılarak halk arasında propagandalar doğmuştur. Kamu görevlisi devleti temsil ettiğini unutmamalıdır. Yapılan yanlışlar şahsi algılanmayıp genelde devlete mal edilir. Doğuda görev yapan görevliler daha hassas davranmalıdırlar. Burada yapılan hataların devlete mal edilme ihtimali daha yüksektir.

⁵¹¹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 148-149.

⁵¹² Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 149.

⁵¹³ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 149.

⁵¹⁴ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 149-150.

⁵¹⁵ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 149-150.

⁵¹⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 158.

⁵¹⁷ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 158.

⁵¹⁸ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 160.

⁵¹⁹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 160.

Olumlu olan bir durum da 30 yıl önce yapılmış hataların günümüzde olumlu tavır sergileyen görevliler sayesinde unutulmaya başlanmasıdır.

Korucuların yasak bölgelerdeki başkalarına ait tarlaları sahiplendiği ifade edilmektedir.⁵²⁰ Yasak olan yaylaların para karşılığı serbest bırakıldığından bahsedilmektedir.⁵²¹ Köylüye köle gibi davranan korucuların güvenlik güçleri tarafından kontrol altında tutulması gerekmektedir.⁵²² Bir subay da korucuların PKK ile mücadelede ve PKK'ya katılımın önlenmesinde önemli görevleri olduğunu belirterek, koruculuk sisteminin PKK bitene kadar devam ettirilmesini söylemektedir.⁵²³ Korucularla ilgili olumsuz verilerin bertaraf edilmesi için kontrol mekanizması iyi kurulmalıdır. Eşkıya değil devlet görevlisi olduklarının farkına varmaları sağlanmalıdır.

Kürtçü partilerin (bugün için HDP) aday ve kadrosunun belirlenmesinde PKK dağ kadrosu etkili iken, bu partinin örgüte eleman kazandırma faaliyetlerinde bulunduğu eklenerek simbiyotik* bir ilişkiden söz edilmektedir.⁵²⁴ Ayrıca kadınların ve gençlerin bireyselleşmesine katkı sağlamaları sebebiyle bunlar üzerinde nüfuz oluşturmaktadırlar.⁵²⁵ Hâlbuki bunu devletin sivil toplum örgütleri ile sağlaması gerekmektedir ki böylece PKK'ya sempati duyan kitle azaltılsın.⁵²⁶

CHP, ortak dil olan Türkçe'nin yanında bireylerin anadilini öğrenmesi ve kullanması hususunda engellerin kaldırılması gerektiğini öncelemektedir.⁵²⁷ Bunu da temel bir insan hakkı olarak görmektedir.⁵²⁸ Anadilde eğitim konusunda da politik kaygılarla değil pedagojik değerlendirmeler ışığında karar verilmesini söylemektedir.⁵²⁹ Yalnız anadilde topyekûn eğitim bir hak değildir. Seçmeli derslerle Türkçe dışı dil eğitimi verilebilir ki verilmektedir.

⁵²⁰ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 178-179.

⁵²¹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 178-179.

⁵²² Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 179.

⁵²³ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 180.

* Karşılıklı faydaya dayanan ilişki. Biyolojiden gelen bir terimdir. İki canlının birbirleriyle yardımlaşarak yaşamasıdır.

⁵²⁴ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 189.

⁵²⁵ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., 2011, s. 189.

⁵²⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., 2011, s. 189.

⁵²⁷ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., ss. 8-9.

⁵²⁸ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., ss. 8-9.

⁵²⁹ CHP, "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi", age., ss. 8-9.

Raporda köye geri dönüş yapmak isteyenler için yapılabileceklerle ilgili şunlar sıralanmaktadır:⁵³⁰

- İnsansızlaşan alanların üretime katılması için geri dönüşler teşvik edilmelidir.
- Dönmek isteyenlere konut, altyapı, eğitim, sağlık, inanç ve kültürel yapılar sağlanmalıdır.
- Bozulmuş bağ ve bahçelerin tarıma kazandırılması için tarımsal kaynaklardan destek sağlanmalıdır. Hayvancılık ve arıcılık için faizsiz krediler verilmelidir.
- Doğu ve Güneydoğu'da kadastrosuz ve tapusuz alanlar çoğunluktadır. Mülkiyet sorunu giderilmeli ve gasp edilen alanlar (korucularca veya başka kişilerce) gerçek sahiplerini verilmelidir.

Geri dönüş yapmak istemeyenler içinse şu öneriler sıralanmaktadır:⁵³¹

- İşsizlik ve yoksullukla mücadele için imkânlar yaratılmalıdır.
- Zorunlu göç mağdurlarının yoğun bulunduğu mahallelerde veya semtlerde psiko-sosyal danışma merkezleri kurulmalı ve buralarda Kürtçe bilen personeller de (sosyolog, psikolog, kadın doğum uzmanı, sosyal hizmet uzmanı, ebe, çocuk gelişim uzmanı ve hemşire) istihdam edilmelidir. Yaşadıkları travmaları azaltmak ve kente uyumlarını sağlamak amaç edinilmelidir.
- Çocuklar anadil farklılığı, işsizlik ve yoksulluk gibi nedenlerle geri kalmaktadırlar. Bunu gidermek için eğitim destek merkezleri açılmalı ve ortaöğretimden üniversiteye geçişe kadar destek sağlanmalıdır.
- Uyuşturucu, fuhuş, hırsızlık gibi sorunların çözümü için sivil toplum ve kamu görevlileri tarafından projeler geliştirilmelidir.

Komisyon raporunda vurgulanan bir başka konu da Hakikatler Komisyonu, Gerçeklerin Ortaya Çıkarılması Komisyonu, Hakikatleri Araştırma Komisyonu ya da Toplumsal Uzlaşma ve Adalet Komisyonu gibi komisyonların kurulmasıdır.⁵³² Bu komisyonlar yoluyla sağlanmak istenen geçmişte mağdur olanların mağduriyetlerinin giderilmesinin ve sorumluların yaptırıma uğramasının sağlanmasıdır. Yaptırım

⁵³⁰ TBMM, age., ss. 383-385.

⁵³¹ TBMM, age., ss. 383-385.

⁵³² TBMM, age., ss. 385-386. Arjantin'de Arjantin Hakikat Komisyonu kurulurken, İngiltere'de de Kuzey İrlanda mağdurlarını ilişkin bir meclis araştırması kurulmuştur. İspanya'da ise Tarihsel Hafızayı Yeniden Kazanma isimli bir sivil toplum oluşumu yoluyla sorun yaşanan dönemler incelenmiştir. Sri Lanka'da araştırma komisyonu kurulmuştur. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu başka bir örnektir. Detaylı bilgi için; TBMM, age., ss. 387-390.

uygulanamayacak durumlarda da gerçeğin ortaya çıkmasının verdiği rahatlama ile olumsuz algılar giderilebilecektir. Böylece toplumda geçmişe dair yaşanan olumsuz anıların yol açtığı algıların törpülenmesi ve mümkün mertebe yok edilmesi sağlanacaktır.*

Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Kürtçe öğretmenleri yetiştirilmektedir.⁵³³ Diyarbakır Dicle Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Türkçe, Kürtçe ve İngilizce eğitim verilmektedir.⁵³⁴

5. sınıflar için Kurmanci ve Zazaca kitaplar yanında 6. sınıf kitapları da basılmaktadır.⁵³⁵ Kürtçe öğretmen ataması yapılmamakla beraber ücretli öğretmenlik imkânı vardır.⁵³⁶ Sadece Kürtçe öğretmenliğinin değil tüm öğretmenliklerin sorunudur ücretli öğretmenlik.

Yeni anayasa da yapılırsa Türk Milleti ifadesinin anayasadan çıkarılması veya bu ifadenin yanına farklı etnik grupları işaret eden ifadelerin eklenmesi söz konusu değildir. Bu ülke Türk vatanıdır ve Türk Milleti'ne aittir. Yeni anayasada da bu açıkça ifade edilmelidir. Anadilde eğitim konusunda belli saatlerde seçmeli ders olarak Kürtçe okutulabilir ki okutulmaktadır. Her ilin konuştuğu Kürt lehçesinde derslere ilaveler yapılabilir. Bunun dışında tüm eğitim öğretimin Kürtçe olması gibi bir talebin karşılanması söz konusu değildir ve Kürtlerden çoğunlukla böyle bir talep de yoktur. Sadece Kürtçü partilerin ve PKK'nın Kürtlerden destek almak amacıyla topyekûn anadilde eğitim söylemleri geliştirmeleri durumu söz konusudur.

Kürt Meselesi'nin sosyal boyutu ile ilgili bazı istatistikler aşağıdadır:

* Yapılabileceklerden birisi de Anadolu'nun analarını bir araya toplamaktır. Şöyle ki PKK'lı anneleri ile asker-polis annelerinden (bunların evlatları ölmüş, sakat ya da hâlâ sahada olabilir) seçilecek 1000'er tane anne yemekli bir toplantıda bir araya getirilebilir. Örneğin şehit annesinin yanına ölmüş PKK'lı annesi, gazi annesinin yanına sakat PKK'lı annesi, muvazzaf asker/polis annesinin yanına, evladı dağda olan anne oturtulabilir. Bunlar dinleyici olsunlar ve konuşmacılar PKK'yı, misyonunu ve onunla mücadeleyi anlatsınlar. Sonrasında anneler kendi aralarında konuşsunlar. Birbirleri için üzüldüklerini ve birbirleri için gözyaşı döktüklerini göreceksiniz. Toplantının sonunda da hakikatleri araştırma komisyonunun ne olduğunu anlatıp, onun kurulup kurulmaması anneler tarafından gizli olarak oylanabilir. Çıkan sonuca göre komisyonun kurulup kurulmayacağına karar verilebilir. Şundan emin olunsun ki orada karşılıklı evlatlarına ağlayan annelerin görüntüsünün sağlayacağı toplumsal barış ortamını hiçbir komisyon sağlayamaz!

⁵³³ Çalışlar, Oral, "Öğretmensiz Kürtçe dersine 160 bin başvuru", <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislar/ogretmensiz-kurtce-dersine-160-bin-basvuru-1149883/>, 09 Eylül 2013, (erişim 20 Nisan 2017).

⁵³⁴ "Kürtçe eğitim veren iletişim fakültesi açılıyor", <http://www.hurriyet.com.tr/kurtce-egitim-veren-iletisim-fakultesi-aciliyor-24623594>, 31 Ağustos 2013, (erişim 20 Nisan 2017).

⁵³⁵ Çalışlar, Oral, age.

⁵³⁶ Çalışlar, Oral, age.

Kürtler ile Türkler arasında akraba olanların sayısı 3,5 milyondur.⁵³⁷ Kardeşlik duygusu, ortak tarih ve coğrafya ile milli ve kültürel değerler Türkiye'deki farklı kökenden insanları bir arada tutmakta olduğuna dair algı Türkler ve Kürtlerde %90 oranındadır.⁵³⁸

Eğitimin güçlendirilmesi ihtiyacı bölgede %74 ve Kürtler arasında da %68,8 ile ilk sıradaki sorundur.⁵³⁹

Van'da terör olaylarına karışanlar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre %61'inin geliri olmadığı, %18'inin 500-1000 TL geliri olduğu ve %13'ünün de 300-500 TL geliri olduğu görülmüştür.⁵⁴⁰ Bu oranlar da göstermektedir ki işsizlik ve onurlu yaşam standartlarını sağlayacak bir gelirin olmaması insanları teröre itmektir. Bölgede göç sebeplerinin başında %47,9 ile ekonomik nedenler gelmektedir.⁵⁴¹

2010 oranlarına göre Kürtlerde SGK'lı (Sosyal Güvenlik Kurumu) %40,8, yeşil kartlı %36,6 ve sosyal güvenliği olmayanlar %22,3'tür.⁵⁴² Türklerde bu sayılar SGK'lı olan %72,9, yeşil kartlı olan %7,1 ve sosyal güvenliği olmayan %19 oranındadır.⁵⁴³ Kürtlerin yeşil kart sahibi olma oranı Türklerin beş katından daha fazladır. Bu yeşil kart ile sağlık ve ekonomik olarak çeşitli avantajlar sağlanmaktadır.

1999'dan 2017 yılına kadar il il ve sektörler göre bölünmüş kamu yatırımları* verilerinden⁵⁴⁴ üretilen Tablo 1,3,5'teki karşılaştırmalı istatistikler kullanılmıştır.

⁵³⁷ Kurubaş, Erol, age., s. 31.

⁵³⁸ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 41.

⁵³⁹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 42.

⁵⁴⁰ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 43-44.

⁵⁴¹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 101.

⁵⁴² KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age.

⁵⁴³ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age.

* Kamu yatırımları, yeni yapı oluşturmak, uzun dönemli getirisi olan yapılar oluşturmak veya hizmet harcamalarıdır. Okul, hastane, yol, altyapı vs. Bakınız; TESEV, "Kamu Harcama Analizi El Kitabı", http://tesevoj.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Kamu_Harcamaları_Analizi_El_Kitabı.pdf, (erişim 09 Ekim 2017).

⁵⁴⁴ "Kamu Yatırımlarının İllere Göre Sektörel Dağılımı", <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/ilozet.html>, (erişim 08 Ekim 2017). Bu sayfada sadece 1999'dan 2017'ye kadar veriler bulunmaktadır. Dolayısı ile 1999'dan öncesi için verilere erişilememiştir. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/1999-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2000-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2001-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2002-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2003-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2004-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2005-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2006-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2007-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2008-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2009-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

Örneğin; X iline yapılan eğitim yatırımlarının en yakın iki ile yapılan yatırımla karşılaştırılması yapılmıştır. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi (DAB) ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki (GDAB) kamu yatırımlarının DAB ve GDAB dışındaki benzer illere göre karşılaştırılmaları görülebilecektir. Tablolardaki istatistikler sayesinde kulaktan dolma şehir efsanesi haline gelen “Doğu-Güneydoğu devlet tarafından ihmal edildi” iddiasının sosyal yatırımlar açısından doğru mu yanlış mı olduğu görülecektir.

Tablo 1'e göre, DAB-GDAB illerindeki eğitim yatırımlarının dalgalanması, diğer bölgelerdeki illerle benzerlik göstermektedir. Hatta Tunceli, Ardahan ve Erzurum illerinden daha fazla kişi başı eğitim yatırımı yapılan DAB-GDAB dışı il yoktur.

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2010-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2011-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2012-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2013-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2014-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2015-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2016-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2017-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

“Yıllara göre il nüfusları, 2000-2016”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590, (erişim 28 Eylül 2017).

Tablo 1* : DAB ve GDAB 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Eğitim için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
				B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)
1	X	Gaziantep	565	X	Adana	545	X	Denizli	565
2	X	Diyarbakır	664	X	Aydın	660	X	Balıkesir	664
3	X	Şanlıurfa	684	X	Balıkesir	664	X	Sakarya	705
4	X	Mardin	734	X	Muğla	707	X	Ordu	761
5	X	Van	772	X	Ordu	761	X	Kocaeli	774
6		Elazığ	778		Tokat	764		Zonguldak	783
7		Adıyaman	854		Afyonkarahisar	843		Osmaniye	881
8	X	Malatya	872	X	Ankara	850	X	Trabzon	920
9		Şırnak	947		Çorum	906		Aksaray	953
10		Ağrı	1.050		Uşak	1.020		Niğde	1.057
11		Batman	1.088		Giresun	1.083		Kastamonu	1.162
12		Muş	1.129		Giresun	1.083		Kastamonu	1.162
13		Bitlis	1.304		Edirne	1.286		Yalova	1.324
14		Siirt	1.345		Isparta	1.340		Çanakkale	1.415
15		Erzincan	1.548		Sinop	1.540		Rize	1.550
16		Kars	1.666		Gümüşhane	1.651		Kırıkkale	1.727
17		Hakkâri	1.701		Gümüşhane	1.651		Kırıkkale	1.727
18	X	Erzurum	1.723	X	Eskişehir	1.090	BÜYÜKŞEHİR YOK		
19		Iğdır	1.776		Çankırı	1.766		Artvin	1.795
20		Bingöl	1.791		Çankırı	1.766		Artvin	1.795
21		Kilis	2.236		Karabük	2.056		Bayburt	3.187
22		Ardahan	3.487		Bayburt	3.187	ŞEHİR YOK		
23		Tunceli	3.659		Bayburt	3.187	ŞEHİR YOK		

Türkiye’de 2016 verilerine göre⁵⁴⁵ 79.814.871 kişi içinde eğitim durumu verisi olanlar içinde okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 2.461.644 kişidir. Bunun 394.562 kişisi erkek, 2.067.082 kişisi kadındır. 6-30 yaş arası nüfus 31.702.467 kişidir. Bu nüfus içinde bilinen okuma yazması olmayan kişi sayısı 39.029 erkek, 124.742 kadındır. Toplam nüfus içinde (6 yaş üstü) okuma yazma bilmeyenlerin oranı %3’tür. Bu oran gençlerde

* Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır. 2016 nüfusu baz alınmıştır.

⁵⁴⁵ <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr>, (erişim 19 Ekim 2017).

TÜİK, “İl, yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus, 2007-2016”, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=945, (erişim 24 Ekim 2017).

(6-30 yaş arası) %0,5'tir. Yani eğitime verilen önemin okuma-yazma çıktılarına göre oranı geçmişe göre son 24 yılda ortalama 6 kat oranında artmıştır. Bu artışın DAB ve GDAB karşılaştırmalı istatistiği Tablo 2'de görülmektedir. Bir diğer önemli istatistik de toplam nüfus içinde okuma yazma bilmeyen kadın sayısı erkek sayısının neredeyse beş katı iken, bu oran 6-30 yaş arasında 3 kata inmektedir. Son 24 yılda kadınların eğitimi okuma yazma oranları bazında artmıştır.

Tablo 2'ye göre 1-8 arası illerdeki değişim oranı diğer illere göre oldukça azdır. Dolayısıyla bu illerdeki son 24 yıldaki değişim diğer illere nazaran az olmuştur. Bu illerde okuma-yazma eğitimine daha fazla eğilmek gerekmektedir. Diğer 15 ildeki dağılım, Türkiye geneli ile benzerlik göstermektedir.

2016 TUİK istatistiklerine⁵⁴⁶ göre ilköğretimde sınıf başına düşen öğrenci sayıları 1997'de 29 seviyesinde iken 2016'da bu rakam 21'e düşmüştür. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı da ilköğretimde aynı dönemde 30'dan 18'e düşmüştür.

⁵⁴⁶ TUİK, "Eğitim İstatistikleri", http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018, (erişim 19 Ekim 2017).

Tablo 2*: 2016 Yılı Verilerine⁵⁴⁷ DAB ve GDAB'daki 23 İldeki Son 24 Yıldaki Okuma-Yazma Oranındaki Değişimin Diğer İllerle Karşılaştırılması

	DAB VE GDAB İLLERİ					DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL							
				6-30T/		AŞAĞIDAN YAKIN				YUKARIDAN YAKIN			
								6-30T/				6-30T/	
	B	İl	T/N	6-30TN	D	İl	T/N	6-30TN	D	İl	T/N	6-30TN	D
1	X	D Van	6,03%	2,51%	2,40	BÜYÜKŞEHİR YOK				Antalya	1,16%	0,29%	3,93
2	X	G Şanlıurfa	7,57%	2,86%	2,65	BÜYÜKŞEHİR YOK				Antalya	1,16%	0,29%	3,93
3		G Şırnak	7,27%	2,58%	2,81	Zonguldak	1,75%	1,56%	1,12	Çanakkale	1,52%	0,25%	6,05
4		D Hakkâri	6,46%	2,04%	3,17	Zonguldak	1,75%	1,56%	1,12	Çanakkale	1,52%	0,25%	6,05
5		D Ağrı	6,81%	2,09%	3,25	Zonguldak	1,75%	1,56%	1,12	Çanakkale	1,52%	0,25%	6,05
6		D Bitlis	5,89%	1,76%	3,35	Zonguldak	1,75%	1,56%	1,12	Çanakkale	1,52%	0,25%	6,05
7		D Muş	7,17%	2,12%	3,38	Zonguldak	1,75%	1,56%	1,12	Çanakkale	1,52%	0,25%	6,05
8		G Siirt	7,36%	2,12%	3,47	Zonguldak	1,75%	1,56%	1,12	Çanakkale	1,52%	0,25%	6,05
9	X	G Diyarbakır	6,89%	1,85%	3,72	BÜYÜKŞEHİR YOK				Antalya	1,16%	0,29%	3,93
10		G Batman	5,71%	1,39%	4,12	Zonguldak	1,75%	1,56%	1,12	Çanakkale	1,52%	0,25%	6,05
11	X	G Mardin	7,86%	1,79%	4,38	Tekirdağ	1,50%	0,34%	4,35	Mersin	2,18%	0,47%	4,60
12		D Iğdır	6,70%	1,40%	4,80	Zonguldak	1,75%	1,56%	1,12	Çanakkale	1,52%	0,25%	6,05
13		D Bingöl	6,78%	1,09%	6,20	Yalova	2,00%	0,32%	6,20	Edirne	2,78%	0,38%	7,39
14		D Kars	5,84%	0,92%	6,33	Yalova	2,00%	0,32%	6,20	Edirne	2,78%	0,38%	7,39
15	X	D Erzurum	5,38%	0,72%	7,51	Eskişehir	1,92%	0,26%	7,50	Bursa	2,46%	0,31%	7,99
16	X	G Gaziantep	3,36%	0,30%	11,06	Balıkesir	2,24%	0,22%	10,02	Sakarya	2,71%	0,24%	11,17
17		D Elazığ	4,10%	0,36%	11,23	Tokat	2,82%	0,26%	10,68	Isparta	2,59%	0,23%	11,45
18		G Kilis	3,95%	0,31%	12,66	Afyon	2,68%	0,21%	12,61	Düzce	3,06%	0,23%	13,18
19		D Erzincan	5,43%	0,32%	16,87	Amasya	3,27%	0,21%	15,68	Aksaray	4,04%	0,23%	17,87
20		D Ardahan	6,18%	0,35%	17,76	Amasya	3,27%	0,21%	15,68	Aksaray	4,04%	0,23%	17,87
21	X	D Malatya	5,55%	0,30%	18,39	Trabzon	4,17%	0,23%	18,20	Ordu	6,00%	0,21%	28,41
22		G Adıyaman	6,04%	0,27%	22,59	Çankırı	4,44%	0,21%	21,07	Karabük	4,56%	0,20%	22,75
23		D Tunceli	6,58%	0,21%	31,57	Kastamonu	5,84%	0,22%	26,02	Sivas	5,20%	0,16%	31,71

* T/N Toplam okuma yazma bilmeyenlerin, nüfusa oranıdır. 6-30T/6-30TN, 6-30 yaş arası okuma yazma bilmeyenlerin, 6-30 yaş arası nüfusa oranıdır. Değişim (D), toplamdaki oranın, gençlerdeki orana oranıdır. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. D'ler Doğu Anadolu, G'ler Güneydoğu Anadolu'dur. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır. 2016 nüfusu baz alınmıştır. Değişim sütununun (D) artışı olumludur

⁵⁴⁷ <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr>, (erişim 19 Ekim 2017).

TÜİK, "İl, yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus, 2007-2016", www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=945, (erişim 24 Ekim 2017).

Tablo 3*: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Sağlık için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
				B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)
1		Iğdır	126		Yalova	72		Niğde	129
2		Bitlis	188		Gümüşhane	178		Çankırı	210
3	X	Mardin	198	X	Kayseri	196	X	Muğla	199
4		Muş	214		Çankırı	210		Karaman	214
5	X	Gaziantep	228	X	Sakarya	218	X	Tekirdağ	246
6		Siirt	247		Kütahya	246		Uşak	266
7		Kilis	260		Kütahya	246		Uşak	266
8	X	Diyarbakır	261	X	İzmir	259	X	Bursa	268
9	X	Şanlıurfa	272	X	Bursa	268	X	Denizli	278
10		Ağrı	290		Uşak	266		Bartın	316
11		Şırnak	309		Uşak	266		Bartın	316
12		Batman	345		Artvin	337		Kırklareli	359
13		Erzincan	368		Kırklareli	359		Isparta	377
14		Adıyaman	411		Zonguldak	391		Sivas	417
15		Elazığ	434		Afyonkarahisar	432		Rize	446
16		Hakkâri	434		Afyonkarahisar	432		Rize	446
17		Bingöl	446		Afyonkarahisar	432		Rize	446
18	X	Malatya	451	X	Konya	367	X	Kahramanmaraş	453
19	X	Van	464	X	Kahramanmaraş	453	BÜYÜKŞEHİR YOK		
20		Tunceli	522		Çorum	501		Giresun	541
21		Ardahan	554		Giresun	541		Çanakkale	573
22		Kars	692		Kırıkkale	651		Edirne	775
23	X	Erzurum	1.017	X	Kahramanmaraş	453	BÜYÜKŞEHİR YOK		

Tablo 3'e göre yapılan kişi başı sağlık kamu yatırımı DAB-GDAB illeri ve diğer iller ile benzerlik arz etmektedir. Hatta Erzurum ve Van'a yapılan kişi başı yatırımdan daha fazla yatırım yapılan il yoktur.

Doğu ve Güneydoğu'da ilçe hastanelerinde imkânların ne kadar geliştiğini göstermesi açısından Yüksekova'da bir hastaya kalıcı kalp pili takıldı⁵⁴⁸ haberi önemlidir.

* Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır. 2016 nüfusu baz alınmıştır.

Tablo 4* : 2015-2016 Verilerine⁵⁴⁹ Göre DAB ve GDAB'daki 23 İldeki 2015 Yılındaki Hekim Sayısının Oransal Olarak Diğer İllerle Karşılaştırılması

	DAB GDAB İLLERİ				DAB GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
					AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
	B	BÖLGE	İl	DH	B	İl	DH	B	İl	DH
1		GDAB	Şırnak	74	ŞEHİR YOK				Gümüşhane	99
2		DAB	Hakkâri	77	ŞEHİR YOK				Gümüşhane	99
3		DAB	Muş	89	ŞEHİR YOK				Gümüşhane	99
4		DAB	Ağrı	96	ŞEHİR YOK				Gümüşhane	99
5	X	GDAB	Mardin	97	ŞEHİR YOK				Gümüşhane	99
6		DAB	Bingöl	99	ŞEHİR YOK				Gümüşhane	99
7		DAB	İğdır	106		Niğde	105		Bilecik	109
8		DAB	Bitlis	109		Bilecik	109		Kastamonu	113
9		GDAB	Siirt	110		Bilecik	109		Kastamonu	113
10		GDAB	Adıyaman	117		Artvin	115		Nevşehir	117
11		GDAB	Batman	119		Bayburt	119		Çorum	124
12		DAB	Ardahan	124		Bayburt	119		Çorum	124
13	X	DAB	Van	126	X	Kahramanmaraş	122	X	Tekirdağ	129
14	X	GDAB	Şanlıurfa	129	X	Tekirdağ	129	X	Ordu	131
15	X	GDAB	Gaziantep	139	X	Mersin	137	X	Sakarya	141
16		DAB	Tunceli	153		Afyonkarahisar	150		Tokat	154
17	X	GDAB	Diyarbakır	154	X	Sakarya	141	X	Kocaeli	154
18		DAB	Erzincan	154		Tokat	154		Karabük	158
19		DAB	Kars	157		Tokat	154		Karabük	158
20		GDAB	Kilis	175		Düzce	170		Rize	177
21	X	DAB	Malatya	199	X	Antalya	196	X	Samsun	204
22		DAB	Elazığ	200		Sivas	191		Bolu	229
23	X	DAB	Erzurum	221	X	Eskişehir	210	X	Trabzon	232

Tablo 4'e göre 1-6 arası illerde 100 bin kişiye düşen hekim sayısı oranına bakıldığında, geri kalmışlık göze çarpmaktadır. Dolayısıyla 1-6 arası illerin hekim sayısı diğer bölgelerdeki iller seviyesine getirilmelidir. Diğer 17 DAB ve GDAB ilinde dağılım Türkiye geneline benzerdir.

⁵⁴⁸ “Yüksekova’da ilk kez bir hastaya kalıcı kalp pili takıldı”, <http://www.sozcu.com.tr/2017/saglik/yuksekovada-ilk-kez-bir-hastaya-kalici-kalp-pili-takildi-2042393/>, 09 Ekim 2017, (erişim 10 Ekim 2017).

* DH 100 bin kişiye düşen hekim sayısıdır. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır. 2016 nüfusu baz alınmıştır.

⁵⁴⁹ TÜİK, “Sağlık personelinin illere göre dağılımı, 2015”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1095, (erişim 19 Ekim 2017).
TÜİK, “Yıllara göre il nüfusları, 2000-2016”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590, (28 Eylül 2017).

Tablo 5* : DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Konut için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
				B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)
1	X	Gaziantep	5	X	Balıkesir	5	X	Sakarya	6
2	X	Şanlıurfa	19	X	Hatay	15	X	Samsun	20
3		Ardahan	33		Sivas	32		Zonguldak	39
4	X	Malatya	34	X	Ordu	29	X	Trabzon	68
5	X	Mardin	35	X	Ordu	29	X	Trabzon	68
6		Batman	41		Zonguldak	39		Bayburt	52
7		Siirt	44		Zonguldak	39		Bayburt	52
8	X	Diyarbakır	51	X	Ordu	29	X	Trabzon	68
9	X	Erzurum	68	X	Ordu	29	X	Trabzon	68
10		Kilis	75		Kastamonu	70		Amasya	77
11		Şırnak	81		Amasya	77		Giresun	91
12	X	Van	89	X	Trabzon	68	BÜYÜKŞEHİR YOK		
13		Adıyaman	102		Giresun	91		Çorum	108
14		Kars	110		Çorum	108		Nevşehir	113
15		Hakkâri	119		Nevşehir	113		Kütahya	120
16		Muş	155		Kütahya	120		Rize	200
17		Bitlis	159		Kütahya	120		Rize	200
18		Iğdır	190		Kütahya	120		Rize	200
19		Erzincan	278		Rize	200		Artvin	368
20		Elazığ	365		Rize	200		Artvin	368
21		Bingöl	374		Artvin	368	ŞEHİR YOK		
22		Tunceli	572		Artvin	368	ŞEHİR YOK		
23		Ağrı	727		Artvin	368	ŞEHİR YOK		

Tablo 5'e göre kişi başı konut yatırımı oranlarında DAB-GDAB illeri ile diğer bölgelerdeki iller arasında dengeli bir dağılım söz konusudur. Hatta Van, Bingöl, Tunceli ve Ağrı'da yapılan kişi başı konut yatırımından daha fazla yatırım yapılan DAB-GDAB dışı il yoktur.

Yukarıdaki istatistiklerden görüleceği üzere son 19 yıldaki eğitim, sağlık ve konut sektörlerindeki kamu yatırımlarının karşılaştırılması sonucu, sosyal sektörlerde

* Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır. 2016 nüfusu baz alınmıştır.

hükümetlerin yaptığı yatırımlarda Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun ihmal edildiği tezi çökmüştür. Tablolarda görüleceği üzere bölgedeki 23 ildeki dağılımın benzeri diğer bölgelerdeki illerde de vardır.

Aşağıda sosyal konulardaki taleplerle ilgili olan yerine getirilmiş istekler bulunmaktadır.

2009'da Yaşayan Diller Enstitüsü Mardin Artuklu Üniversitesi'nde açılırken, 2011'de de Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü Muş Alparslan Üniversitesi'nde de açılmıştır.⁵⁵⁰ Kürtçe dil kursları 2004'te açılmıştır.⁵⁵¹ Ayrıca çeşitli konularda Kürtçe tezler yazılmasında herhangi bir engel bulunmamaktadır.*

Dil ile ilgili yapılanlardan bazıları şunlardır:⁵⁵²

- Cezaevlerindeki tutukluların yakınlarıyla anadillerinde görüşme imkânı getirilmiştir.
- Kamuda Türkçe bilmeyen vatandaşların mağduriyet yaşamaması için idari tedbirler alınmıştır.
- Türkçe dışındaki dil ve lehçelerin öğretilmesi için özel kurs açmaya engel olan hususlar kaldırılmış ve TRT (TRT 6/Şeş, şimdi TRT Kurdî) yayına başlamıştır.
- RTÜK (Radyo Televizyon Üst Kurulu), özel radyo ve televizyonlara Türkçe dışı yayın yapma imkânı getirmiştir.
- Mardin Artuklu Üniversitesi'nde birimler Arapça, Kürtçe ve Süryanice eğitim verecek şekilde kurulmuştur. Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır. Dicle Üniversitesi'nde Zazaca, Kürtçe, Ermenice, Süryanice ve Arapça dillerinde seçmeli derslerin okutulabileceği, bu dillerde öğrencilere ve halka kurslar

⁵⁵⁰ Yayman, Hüseyin, age., s. 60.

⁵⁵¹ Yayman, Hüseyin, age., s. 60.

* Bazı örnekler; Pertev, Ramazan, "Mîrsadu'l-etfal (Şahrahê Kûdekan) Ferhenga Menzûm a Kurdî-Farîsî (Vekolîn-Tekst)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2012.

Ergün, Zülküf, "Dî Peydabûna Edebiyata Kurdî Ya Lî Cîzîra Botan De Karîgeriya Bajarvanîyê", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2012.

Koyuncu, Hüseyin, "Dî Hîn Dîwanên Kurdî De Bandora Tesewûfê", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2014.

Arslan, Mesut, "Dî Dewra Osmanîyan De Weşangeriya Kîtbên Kurdî (1844-1923)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2014.

Öztürk, Serdar, "Dî Tradîsyona Dengbêjîya Kurdî De Şakîro (Jîyan û Berhem)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2014.

Işık, Burhan, "Berhema Mehmed Uzun A Bînave Hawara Dîcleyêde Jîyana Kurdan A Cîvakî", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

⁵⁵² Beşli, Murat Kamil, age., ss. 52-53.

açılabilceğı merkez kurulmuştur. Muş Alparslan Üniversitesi'nde Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bingöl Üniversitesi bünyesinde ise Zazaca Enstitüsü meydana getirilmiştir.

- Kürtçe kreş ve Kürt derneklerinin kurulması sağlanmıştır.⁵⁵³
- Kürtlerin kimliği ile (BDP, HDP vb.) mecliste temsil edilmesi sağlanmıştır.⁵⁵⁴
- Çocuklara Kürtçe isim konulabilmesi, Kürtçe yerel adların geri verilme imkânı getirilmesi, iki dilli reklam ve sokak adı verilmesine izin verilmesi sağlanmıştır.⁵⁵⁵

Talep olması durumunda farklı dil ve lehçelerin seçmeli ders olarak öğretilmesi mümkün hale gelmiştir. İlköğretimdeki seçimlikler arasında olan Yaşayan Diller kategorisinde Gürcüce, Kürtçe (Kurmanci ve Zazaca), Adigece, Lazca ve Abazaca derslerinin ortaokulda öğretilmesine imkân oluşturulmuştur.⁵⁵⁶ Günlük hayatta kullanılan farklı dil ve lehçelerde özel okullar açılmasının önü açılmıştır.⁵⁵⁷ Kürtçe seçmeli ders olarak 2012-2013 eğitim öğretim sezonunda ders materyalleri hazırlanmış ve okutulmaya başlanmıştır.⁵⁵⁸

2002'de yıllık sosyal yardım ve sosyal hizmet harcamaları 1,3 milyar TL iken, 2013'te 23 milyar TL'ye çıkarılmıştır.⁵⁵⁹ 3,4 milyon çocuk için annelere şartlı sağlık ve eğitim yardımları yapılmaktadır.⁵⁶⁰

Terör eylemleri ile ilgili bilgi verme ya da bizatihi eylem sebebiyle mağdur olanlara karşı mağduriyetlerinin giderilmesi (maaş, tedavi, istihdam hakkı gibi) yoluna başvurulmuştur.⁵⁶¹

Sur ilçesinde⁵⁶² ve bölgedeki diğer bazı ilçelerde 2015-2016'da yaşanan hendek operasyonları süresince alt üst olan ilçelerin düzenlenme çalışmaları ilerlemektedir.

⁵⁵³ Kurubaş, Erol, age., ss. 40-41.

⁵⁵⁴ Kurubaş, Erol, age., ss. 40-41.

⁵⁵⁵ Kurubaş, Erol, age., ss. 40-41.

⁵⁵⁶ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 124.

⁵⁵⁷ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 125.

⁵⁵⁸ TBMM, age., s. 418.

⁵⁵⁹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., ss. 149-153.

⁵⁶⁰ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., ss. 149-153.

⁵⁶¹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 154-155.

Şiddete karışan çocuklara özel yetkili ağır ceza mahkemesinden ziyade, çocuk mahkemelerinde yargılanmalarının önü açılmıştır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nca suça sürüklenmiş, suç mağduru ve sokakta risk altında yaşayan 11'den 18'e çocuklar için Çocuk Destek Merkezleri oluşturulmuştur.⁵⁶³ Buralarda çocukların temel gereksinimlerini karşılamak, psikolojik, duygusal, fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek ve aile ve yakın çevrelerine dönmelerini sağlamak amaçlanmaktadır.⁵⁶⁴ Çocukların yaşadıkları travmaların azaltmaya dönük ANKA Psikososyal Destek Programı uygulanmaya başlanmıştır.⁵⁶⁵

Dernekler Kanunu'ndaki değişikliklerle kullanılacak dile ilişkin yasak ve sınırlamalar kaldırılmış ve kurulma aşamasında izinden ziyade bildirim sistemine geçilmiştir.⁵⁶⁶

Derneklerin resmi olmayan yazışmalarında istenilen dilin kullanılabilmesinin önü açılmış, gerçek kişi yanında tüzel kişilerin de üye olabilmelerine imkân tanınmıştır.⁵⁶⁷ Yurt dışında şube açılabilmesinin önü açılmıştır.⁵⁶⁸ Bildiri ve yayın yapma üzerindeki kısıtlamalar hafifletilmiş, dağıtılacak belgelerin öncesinde Cumhuriyet Savcılığı dâhil ilgili makamlara verilme zorunluluğu kaldırılmıştır.⁵⁶⁹

Vatandaşların günlük hayatını kolaylaştırmak için 2010 yılında yol kontrol ve arama noktaları sayısı azaltılmıştır.⁵⁷⁰

İşsizlik sebebiyle gençler PKK'ya, mafyaya, uyuşturucuya itilmektedir. İşsizlik ile ilgili öneriler Ekonomik Boyut başlığında işlenecektir. Köye dönüş stratejisi çerçevesinde tarım ve hayvancılığı yeniden canlandırmak için yatırımlar yapılmalıdır.

Özellikle 17-19 yaşlarındaki gençler hedeflenerek kimliklendirme stratejikleri geliştirilmelidir. Bunun için dernekler, STK'lar, vakıflar, spor birimleri, milli eğitim, üniversite ve diyanet vb. imkânları seferber edilmelidir. Bu yapılırken de Kürtçü ve

⁵⁶² “Sur'un çevre düzenlemesi göz kamaştırıyor”, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/surun-cevre-duzenlemesi-goz-kamastiriyor/792623>, 09 Nisan 2017, (erişim 09 Nisan 2017).

⁵⁶³ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 91.

⁵⁶⁴ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 91.

⁵⁶⁵ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 91.

⁵⁶⁶ TBMM, age., s. 393.

⁵⁶⁷ TBMM, age., s. 395.

⁵⁶⁸ TBMM, age., s. 395.

⁵⁶⁹ TBMM, age., s. 395.

⁵⁷⁰ TBMM, age., s. 410.

PKK'lı STK'lar, DİVES gibi sendikalar, dernek ve vakıflar, siyasi parti temsilcileri cezalandırılmalı ve kapatılmalıdır. Böylece gençler buralara kaymayıp topluma kazandırılabilir.

Çocukların ilköğretim, ortaokul ve lise eğitimlerine devam edebilmelerine imkân sağlanmalıdır. Şartlı Nakil Transferi uygulaması ortaokul ve lisede de devam ettirilmelidir. Sözleşmeli ve ücretli öğretmenlik uygulaması kaldırılmalıdır. Merkezi atama ile kadrolu öğretmenler görevlendirilmelidir. PKK propagandası yapan öğretmenler meslekten atılmalıdır.

Merkezi sınavlarda (KPSS, ÖSS, vb.) çok düşük seviyelerde kalan Doğu ve Güneydoğu illeri için acil olarak strateji üretilmelidir. Ek dersler yapılabilir. Sınavlara dönük okul kursları sağlanabilir.

Tablo 4'te görüleceği üzere bazı Doğu ve Güneydoğu illerinde hekim sayısı diğer illere göre çok azdır. Bu dengesizlik giderilmelidir.

Kentsel altyapı eksiklikleri noktasında son dönemde önemli yatırımlar yapılmıştır. Türkiye genelinde altyapı sorunları önemli oranda çözülmüştür.

Kadınlara dönük şiddet ve töre cinayetleri had safhadadır. Bunu önlemek için erkeklere kadının toplumdaki önemi, ahlâki açıdan kadına şiddetin yersizliği anlatılmalıdır. Bunun için televizyonlarda (TRT ve TRT Kurdî olabilir) yayınlar yapılmalıdır. Mevcut şiddete uğramış kadınlar için sığınma ve koruma evleri ve kadın danışma merkezleri sağlanmalıdır.

Sahipsiz mevsimlik işçiler sorunu ciddi bir sorundur. Herhangi bir bakanlık bunların sorumluluğunu üzerine almamaktadır. Ayrıca mevsimlik göç sebebiyle işçilerin çocukları okuldan geri kalmakta ve çok ucuza çalıştırılmaktadırlar. Mevsimlik işçi uygulaması için bir strateji geliştirilmeli ve giden çocukların da eğitime katılabilmelerinin önü standart şekilde açılmalıdır.

Yoksul aileler sorunu da önemli bir sorundur. İmalat ve tarım sektörü ile ilgili yatırımlar yapılarak bu ailelere iş imkânı sağlanmalıdır.

Kürtler ve diğer etnik grupların (Yörük/Türkmen, Laz, Çerkez, Gürcü, Çingene vb.) birbirlerini tanımaları için karşılıklı gezi programları yapılabilir. Biz Anadoluyuz

projesi⁵⁷¹ bu tanıtım gezileri için güzel bir örnektir. İçişleri Bakanlığı'nca başlatılan bu projede Doğu ve Güneydoğu'daki 21 ilden* 15 yaş altı 50 bin çocuk diğer illerde misafir edilmiştir.

Kürt Meselesi'nin sosyal boyutunda eğitim, sağlık ve konut kamu yatırımları Türkiye'nin diğer illeri ile benzerlik arz edecek dağılımda olmuştur. Eğitim, sağlık ve barınma ile ilgili sadece bölgede değil, ülkenin genelinde olan aksaklıklar geçerli/meşru bir talep oldukları için ivedilikle giderilmelidir. Gençlerin (özellikle 17-19 yaş) ait olma/kimliklenme ihtiyaçları, PKK'lı ve Kürtçü STK'lar, dernekler, vakıflar tarafından değil meşru çerçevede faaliyet gösteren STK'lar, dernekler, vakıflar, diyanet ve milli eğitim/üniversite ortamlarında sağlanmalıdır. Böylece ülke bütünlüğüne zarar verecek hale gelmelerinin önü kapanacaktır. Ayrıca bu gençlere girişimcilik yaparak ya da eğitim yolunda ilerleyerek kendilerini gerçekleştirebilecekleri anlatılıp öğretilmelidir. Anadil öğretimi meşru/geçerli bir talep iken (ki bu talep karşılanmaktadır), anadilde eğitim geçersiz/gayri meşrudur. Köylülere toprak mülkiyetinde adalet sağlanmalıdır. Ayrıca gelir adaletinin sağlama zorunluluğu onurlu yaşam standardı için meşru bir ihtiyaçtır. Bu husus da öncelikle bölgede olmak üzere tüm Türkiye'de sağlanmalıdır.

2.5. Kültürel Boyut

Kültür, bir toplulukta geçerli ve gelenek haline gelmiş her türlü duygu, düşünce, dil, sanat ve yaşayış unsurlarıdır. Örneğin Türkiye'de düğünlerde kınalarda söylenen türküler çoğunlukla ortaktır. Bölgeden bölgeye farklılıklar (örneğin Ege'de zeybek, Ankara'da seymen, Karadeniz'de horon, Anadolu'da halay, Doğu'da halay ve zılgıt gibi) olmasına rağmen, bunlar Türk kültür mozaiğinin birer yansımasıdır. Örneğin geline kına yakmak âdeti Türkiye'nin her yerinde vardır. Türküler vardır yöreden yöreye değişen ama farklı tüten dumanların ateşi tek yerdendir; Türk kültürü. Ortak kültürün yansıması atasözleri deyimler vardır. Milli maçlarda ortak atan yürekler vardır. Ya da bir asker şehit düştüğünde üzülen yürekler vardır. Tenler, gözler farklı renkte

⁵⁷¹ Güder, İlkay, "Biz Anadoluyuz' projesiyle 50 bin çocuk illeri geziyor", <http://aa.com.tr/tr/turkiye/biz-anadoluyuz-projesiyle-50-bin-cocuk-illeri-geziyor-/943452>, 20 Ekim 2017, (erişim 21 Ekim 2017).

* Şanlıurfa, Kilis, Elazığ, Şırnak, Tunceli, Van, Adıyaman, Siirt, Erzurum, Hakkâri, Erzincan, Mardin, Diyarbakır, Bingöl, Batman, Iğdır, Muş, Ağrı, Bitlis, Ardahan, Kars.

İlk program kapsamında Tunceli'deki çocuklar 21 Eylül'de uçakla Afyonkarahisar'a getirildi ve 4 gün boyunca çeşitli etkinlikler yapıldı. Daha sonra ise Siirt'ten Çanakkale'ye, Tunceli'den Denizli'ye, Muş'tan Muğla'ya, Bitlis'ten Artvin'e, Van'dan İzmir ve Çanakkale'ye, Erzincan'dan Edirne'ye, Adıyaman'dan Balıkesir'e, Diyarbakır'dan Çanakkale'ye, Iğdır'dan Eskişehir'e, Batman'dan Samsun'a, Elazığ'dan Manisa'ya, Bingöl'den Karabük'e, Erzurum'dan Bursa'ya ve Ağrı'dan Kocaeli'ye çocuklar götürülmüştür.

olabilir, fakat gözyaşları ve sevinçler birdir. Mete Han'dan bu tarafa Selçuklu, Osmanlı dendiğinde aynı tarihin yansımaları zihinlerde canlanır. Kilimlerin desenleri benzerdir. Afyon'da şepit denirken, Urfa'da lavaş denir. Hâsılı aynı hars aynı kültür içinde yoğunlaşmış 80 milyon Türk Milleti vardır Türkiye'de.

Bu kadar ortak noktaya rağmen farklılıkları zenginlik olarak görmek yerine, kendilerini ayrıştırıcı unsur olarak görenler de mevcuttur. Hâlbuki “ben şu şu özelliklerimle farklıyım” demek yerine “biz birçok açıdan aynıyız, şu farklar da zenginliklerimiz” denilebilse sorun çözülecektir. Kürtlerin içinde az da olsa kendi kültürel kimliklerini yaşayamadıklarından yakınanlar vardır. Hatta daha da ileri gidip Türk kültürünün dışında olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Aşırıları hariç tutularak bakıldığında aslında Kürtlerin de Türk Milleti'nin bir mensubu olduğu görülecektir.

Modern çağda etnokültürel farklılıklara karşı devletler tavizsiz politikalar* izlemişlerdir.⁵⁷² Fakat bu politika başarısız olduğu için devletler etnokültürel farklılıkları tanıma-koruma-destekleme boyutunda ele almışlardır.⁵⁷³ Türkiye'de de 1990'lardan sonra tanıma ve 2000'ler ile hoş görme-koruma mekanizmaları devreye girmiştir.⁵⁷⁴

Aşağıda kültürel boyut ile ilgili dile getirilen talepler bulunmaktadır. Sonrasında da bazı istatistikler ve bu taleplerden yerine getirilenlere yer verilmiştir.

Farklı dil ve lehçeler için -özelde Kürtçe üzerinden- süregelen tartışmalar ve talepler şu şekildedir:

- Yurttaşların anadillerini konuşma, yazma, öğretme, yayında kullanma ve kültürel etkinliklerde kullanma önündeki engeller kaldırılmalıdır.⁵⁷⁵ Kaldırılmıştır.
- Türkçe'nin resmi dil olması gerçeği yanında farklı kültür ve dillere saygı içinde akademik çalışmalar düzenlenmelidir.⁵⁷⁶ Düzenlenebilmektedir.

* Nitekim Soğuk Savaş döneminde hâkim olan Realist Uluslararası İlişkiler paradigması sebebi ile devletler ülke içinde bulunan hâkim kültür dışında olan unsurlara karşı tavizsiz şekilde politika yürütmüşlerdir. O dönemde devlet-dışı ve devletin egemenliğinde bulunan unsurların kıymet-i harbiyesi yoktur.

⁵⁷² Kurubaş, Erol, age., s. 41.

⁵⁷³ Kurubaş, Erol, age., s. 41.

⁵⁷⁴ Kurubaş, Erol, age., s. 41.

⁵⁷⁵ SHP, age., s. 12.

⁵⁷⁶ SHP, age., s. 12.

- Kürtçe'nin ikinci ya da seçmeli dil olması sağlanmalı, kamu hizmetlerinin Kürtçe verilmesinin önü açılmalı ve Kürdoloji enstitüleri kurulmalıdır.⁵⁷⁷ Kamu hizmetlerinde Kürtçe kullanımı başlamış ve akademik birimler kurulmuştur.
- Yer isimlerinin Kürtçe verilebilmesinin önü açılmalıdır.⁵⁷⁸ Özel kanallara Kürtçe yayın yapabilme hakkı verilmelidir.⁵⁷⁹ Devlet tiyatrolarında Kürtçe oyunlar oynatılabilir.⁵⁸⁰ Bunlar sağlanmıştır.
- Bölge insanı tümüyle Kürtçe eğitime karşı çıkmaktadırlar.⁵⁸¹ Bunun yerine ilkokuldan başlayarak seçmeli Kürtçe dersine daha sıcak bakmaktadırlar.⁵⁸² Seçmeli olarak Kürtçe eğitimi verilmektedir.
- Bölgedeki bazı insanlar seçmeli de olsa Kürtçe öğretilmesinin ayrılmaya hizmet edeceğini belirtmektedirler.⁵⁸³ Evde zaten Kürtçe öğretildiğini söyleyip, okulda da Kürtçe öğretilmesinin ayrılmaya yol açacağını vurgulamaktadırlar.⁵⁸⁴ Kürtçe-Zazaca seçmeli anadil öğretim dersine bölgeden karşı duranlar, bu dillerin geri kalmışlığını da öne sürmektedir.⁵⁸⁵ Bu fikirlere rağmen seçmeli olarak Kürtçe eğitimi verilmektedir.
- Eğitim dilinin tamamıyla Kürtçe olması, Kürtçe'nin anayasal çerçevede tanınıp korunması ve resmi dil olmasına çoğunluk karşı çıkmaktadır.⁵⁸⁶ Bu talep ayrılıkçıların talebidir. Üniter yapı içinde bunların sağlanması mümkün değildir.

Şarkılar, türküler bir kültürün önemli parçalarıdır. Ama bazı ayrılıkçı Kürtçülük ve PKK ayrılıkçı terör örgütü yanlısı şarkılar ve marşlar bulunmaktadır. Bazıları şunlardır* :

- Zilan: 30 Haziran 1996'da kendini patlatan örgüt mensubu için yazılmıştır. Bu kadın için onlarca marş, şarkı düzenlenmiş, anma günleri yapılmıştır.⁵⁸⁷
- Welatêmin/Vatanım: Bu şarkıda kod adı Velat olan terörist methedilmekte ve kahramanlıkları anlatılmaktadır.⁵⁸⁸

⁵⁷⁷ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 6.

⁵⁷⁸ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 19.

⁵⁷⁹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 19.

⁵⁸⁰ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 19.

⁵⁸¹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 197.

⁵⁸² Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 197.

⁵⁸³ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 197.

⁵⁸⁴ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 197.

⁵⁸⁵ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 198.

⁵⁸⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 199.

* Tez içerisinde ayrıca 22 tane daha propaganda şarkı örneği bulunmaktadır. Bakınız; Şahin, Erkan, "Müziğin Propaganda Amaçlı Kullanımı: Kürtçe Şarkılar", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi SBE, 2008.

⁵⁸⁷ Şahin, Erkan, age., s. 96.

- Xezal Xamirpet/Hamirpet Ceylan: Şarkı Ano, Memo ve Sefkan kod adlı teröristlere övgü maksadıyla yazılmıştır.⁵⁸⁹
- Ala Rengin/Renkli Bayrak: Kürt bayrağına duyulan sevgi, özlem ve övgüyü ifade etmektedir.⁵⁹⁰
- Korici/Korucu: Koruculara dönük olarak hakaret, aşağılama ve iftira içeriklidir.⁵⁹¹
- Rojbaş/Günaydın: PKK militanlarına övgü maksatlı yazılan şarkıda militanlara “gerilla” denilmektedir.⁵⁹²
- Lice: Lice’de Türk güvenlik güçlerine saldırıyı ve şehrin yakılıp yıkılmasını konu edinen bir şarkıdır.⁵⁹³
- Bextê Dinyayê/Dünyanın Bahtı: Kürtleri sahipsiz, dostsuz, kimsesiz bir “millet” olarak konu edinmiştir.⁵⁹⁴

Yukarıda örnekleri sıralanan tarzda şarkılar, kültür faaliyeti kapsamında olmayıp, ayrılıkçılığa hizmet edecek şekilde amaçlı olarak hazırlanmış enstrümanlardır. Bu sebeple kültürel faaliyet kapsamına alınamazlar. Bunlar gibi örnekler yerine sevgi, aşk, mutluluk, doğa, barış vb. konularda yapılmış barışçıl Kürtçe şarkılarını seslendirmelerine zaten kimsenin bir şey dediği yoktur. Ama Kürtçüler bu tip ayrılıkçı marşlarla yürüyüşler, gövde gösterileri yaparlarsa müdahale edilmesi de kaçınılmazdır.

Dicle Üniversitesi’nden Mazhar Bağlı’nın yaptığı bir araştırmaya göre Kürtçe kurslara politize olmuş kişilerce verildiği ve halk içinde farklı Kürtçe konuşulduğu için halk pek ilgi göstermemektedir.⁵⁹⁵ Aynı araştırmaya göre Kürtlerin yoğun olduğu şehirlerde bile çoğunlukla insanlar Türkçe konuşmaktadır.⁵⁹⁶ Bağlı’nın araştırmasına göre Kürt televizyonlarındaki ve Kürtçe kurslardaki kullanılan dil, günlük Kürtçe’den oldukça farklıdır.⁵⁹⁷

⁵⁸⁸ Şahin, Erkan, age., s. 101.

⁵⁸⁹ Şahin, Erkan, age., s. 106.

⁵⁹⁰ Şahin, Erkan, age., s. 110.

⁵⁹¹ Şahin, Erkan, age., s. 114.

⁵⁹² Şahin, Erkan, age., s. 119.

⁵⁹³ Şahin, Erkan, age., s. 124.

⁵⁹⁴ Şahin, Erkan, age., s. 128.

⁵⁹⁵ Erdem, Deniz, “Political Reforms in Turkey and EU Membership: Honor Killings and Kurdish Language Rights”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 132.

⁵⁹⁶ Erdem, Deniz, age., s. 133.

⁵⁹⁷ Erdem, Deniz, age., s. 142.

Şırnak Baro Başkanı Nuşirevan Elçi'ye göre anadilde eğitim evrensel haktır.⁵⁹⁸ Anadil varlığının kabul edilmesi ve kullanımında sınırlama olmaması gereken bir husus iken, anadilde eğitim konusu tartışmalıdır. Ayrıca anadilde topyekûn eğitim evrensel bir hak değildir. Nitekim Almanya, İngiltere, ABD, Kanada gibi ülkelerde uygulamaya bakıldığında eğitim dili ülkenin resmi dili olmakla beraber, seçmeli dersler yahut özel kurslar ile anadilin öğrenilmesinin önü açıktır. Almanya'da tüm Avrupa dillerinde anadil dersleri haftada iki saat verildiği gibi, Türkçe, Lehçe, Kürtçe ve Persçe anadil dersleri de teklif içinde yer almaktadır.⁵⁹⁹ Anadilde eğitimin uygulanmasını istemek⁶⁰⁰ Türkiye'yi bölme yönünde atılacak bir adımdır. Bunun yerine Kürtçe'nin öğretilmesi ile ilgili faaliyetler bulunmaktadır ve topyekûn anadilde eğitim verilmesi söz konusu olamaz. Kürtçe'nin öğretilmesi ile ilgili ilginç bir bilgi de İsveç'te Uppsala Üniversitesi'nde Kürt Dili Diploması'nın verilmesidir.⁶⁰¹

İnsan hakları ve özgürlüklerin geliştiği bir Avrupa ülkesi olan Almanya'da 08 Mayıs 2017'de bir eleman iş molasında arkadaşı ile Türkçe konuştuğu için işten atılmıştır.⁶⁰² Eğer anadil hakkı evrensel bir hak olsa idi bu tip bir örnek Avrupa'da görülmezdi.

Bazı insanlar yer isimleri değişiminin sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da olduğunu iddia etmektedir. Hâlbuki cumhuriyet tarihinde yer isimlerinin değişimi sadece Doğu ve Güneydoğu'da olmayıp, Türkiye'nin her yerinde söz konusudur.⁶⁰³ Ayrıca yapılan son yasal değişikliklerle İçişleri Bakanlığı'na başvuru yapılarak yerleşim yeri isimleri değiştirilebilmektedir.⁶⁰⁴

Kürt kimliğinin toplumsal zeminde yaşamasına izin verilirken, Türk kimliğinin de kendine zarar veriliyormuş hissinden uzak kalmasına dikkat edilmelidir.⁶⁰⁵ Bu meseleyi alt-üst kimlik olarak görmekten çıkarmak gerekmektedir.⁶⁰⁶ Atatürk'ün Türk Milleti tanımından hareket edilerek baskın kültürün Türk Milleti'nin kültürü olduğu kabul

⁵⁹⁸ TBMM, age., s. 277.

⁵⁹⁹ Çötök, Nesrin Akıncı, "Çokkültürlülük, Kültürlerarasılık ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Alman Eğitiminde Türk Öğrenciler: Bremen Örneği", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi SBE, 2010, ss. 74-75.

⁶⁰⁰ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

⁶⁰¹ Erdem, Deniz, age., s. 133. Bu durum dikkat çekicidir. İsveç'te bir üniversite neden Kürt Dili Diploması verir sorusu iyi analiz edilmelidir.

⁶⁰² "Ünlü lokanta molada Türkçe konuştu diye çalışanını kovdu", <http://odatv.com/unlu-lokanta-molada-turkce-konustu-diye-calisanini-kovdu-0710171200.html>, 07 Ekim 2017, (erişim 07 Ekim 2017).

⁶⁰³ TBMM, age., s. 359.

⁶⁰⁴ TBMM, age., s. 359.

⁶⁰⁵ Somer, Murat, "Barış Süreci ve Kürt Meselesi'nde Kimlik ve Dış Politika Riskler ve Fırsatlar", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 57, Eylül 2013, ss. 46-53.

⁶⁰⁶ Somer, Murat, agm.

edilmeli ve bu kültürün farklı varyasyonlarını oluşturan, Kürtlerin, Yörük/Türkmenlerin, Manavların, Çerkezlerin, Lazların, Ermenilerin vb. kültür hazineleri Türk Milleti'nin kültürünü oluşturan mozağin parçaları olarak görülmelidir. Çünkü Türkiye 80 milyon ile Türk Milleti'dir. Kültürü ise Türk kültürüdür. 2013 yılında Kürtçülerin talebi doğrultusunda Andımız kaldırılmıştır.⁶⁰⁷ Andımız uygulaması ırkçı bir anlam ifade etmeyip Türkiye'de yaşayan herkesi refere eden Türk Milleti'ni koruma, yükseltme, ona hizmet etme ve Atatürk'ün gösterdiği yolda yürümeyi işaret eden bir yemindir. Çocukların milli bilinçle büyümesine katkı sunan Andımız'ın kaldırılması hatalı olmuştur.

Kürtlerin Medler'den geldikleri görüşü ve Turan soyundan geldikleri görüşü vardır ve ikisi de sonuç olarak Kürtlerin Perslerle kaynaştıkları sonucuna varmaktadır.⁶⁰⁸ Zaten Kürtçe'ye bakıldığında Türkçe, Farsça ve Arapça ağırlıklı bir dil olduğu ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın Erzurum konsolosu Aguste Jaba'nın 1860 yılında hazırladığı derlemelerden Sen Petersburg Bilimler Akademisi tarafından çıkarılan 8378 kelimelik Kürtçe sözlükteki kelimelerin çoğu Türkçe, Arapça ve Farsça'dır.⁶⁰⁹

Veli Sevin, Hakkâri'de M.Ö. 2000'lerden kalma Türk mezar taşları bulunduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁰ Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde Ekrem Memiş ise Türklerin Anadolu'ya 1071 ile değil, çok daha önce girdiğini söylemiştir.⁶¹¹ Memiş, M.Ö. 2000'lerde bir Türk krallığı bulunduğunu ve soylarının Hurilere dayandığını söylemiş ve bu Sevin tarafından da savunulmuştur.⁶¹² Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun ifadesiyle Hakkâri'de M.Ö. 1200'lere ait "balbal" adlı Türk mezar taşları bulunmuştur.⁶¹³ 1998'de Hakkâri'de

⁶⁰⁷ TBMM, age., s. 361.

⁶⁰⁸ Beşli, Murat Kamil, age., s. 4.

⁶⁰⁹ Somuncuoğlu, Sadi, "Kürtçe üzerinde bir inceleme -I-", <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/kurtce-uzerinde-bir-inceleme-i-16317yy.htm>, 28 Aralık 2010, (erişim 30 Ekim 2017).

⁶¹⁰ "Hakkari'de 4 bin yıllık Türk mezarı", <http://www.ttk.gov.tr/?Page=Print&BasindaNo=375&Yer=Basinda>, İmge Yüçetürk, Bugün Gazetesi'nden alıntı, 10 Mayıs 2008, (erişim 19 Ekim 2017).

"Hakkari'de 4 Bin Yıllık Türk Mezarı bulundu...", <http://www.sultangazigazetesi.com/haber/hakkaride-4-bin-yillik-turk-mezari-bulundu-44169.html>, İmge Yüçetürk, Bugün Gazetesi'nden alıntı, 14 Şubat 2016, (erişim 14 Nisan 2017).

⁶¹¹ "Hakkari'de 4 bin yıllık Türk mezarı", age.

"Hakkari'de 4 Bin Yıllık Türk Mezarı bulundu...", age.

⁶¹² "Hakkari'de 4 bin yıllık Türk mezarı", age.

"Hakkari'de 4 Bin Yıllık Türk Mezarı bulundu...", age.

⁶¹³ "Millattan önce de Anadolu'daydık", <http://arsiv.ntv.com.tr/news/174040.asp>, (erişim 14 Nisan 2017).

ele geçirilen balbala benzer 13 adet stelde Avrasya bozkır kültürünün izleri görülmektedir.⁶¹⁴

Hakkâri günümüzde Kürtlerin yoğun yaşadığı bir coğrafyadır. Lâkin yukarıdaki bazı görüşlere göre bu coğrafya 3000 yıl öncesinde Türklerin bulunduğu bir coğrafyadır. Ayrıca Kürtçe'nin özgün bir dil olmayıp, karma bir dil olduğu yönünde güçlü veriler vardır. Örneğin, Adıyaman'dan veya Diyarbakır'dan Hakkâri'ye gelen bir Kürt, kısa giriş-tanışma cümlelerinden sonra Kürtçe anlaşılamaz ve konuşmasına Türkçe devam eder. Aynı şekilde Hakkâri'den Adıyaman ya da Diyarbakır'a giden Kürt için de bu geçerlidir. Bu hususlar ne dil ne de tarih olarak Kürtlerin milletleşemediğini gösterirken, kalıcı bir devlet kuramadıkları da bir gerçektir. Dolayısıyla bugünkü şartlarda Kürtlerin kültürel haklarından başka alabilecekleri siyasi bir özerklik ya da bağımsızlık söz konusu değildir. Tarih boyunca Kürtler milletleşememiş ve kendi başına devlet kuramamış bir topluluktur. Devlet kurmaya en yakın oldukları zaman Irak'ın kuzeyinde yaptıkları 25 Eylül 2017 referandumu olmuştur.* Bu referandum sonrası da geri adım atmak zorunda kalmışlardır.

Türkiye'deki Kürt kimliği ve kültürü ile ilgili bazı istatistikler şu şekildedir:

Kürt olduğu için ayrımcılığa maruz kaldığını düşünen kişi oranı %16'dır.⁶¹⁵ Sosyo-kültürel temelli ayrımcılık algısı PKK eylemlerinin yoğunlaştığı illerde %60, Mersin ve İstanbul'daki göç bölgelerinde %54, PKK eylemlerinin fazla yaşanmadığı doğu illerinde %37'dir.⁶¹⁶

18 yaş üstü nüfusta, annenizden öğrendiğiniz konuşma diliniz hangisidir sorusuna, %84 Türkçe, %12,7 Kürtçe (Kürtlerin %13,2'si anadilinin Türkçe olduğunu söylemektedir.), %1,4 Zazaca, %1,2 Arapça, %0,7 diğer cevabını vermiştir.⁶¹⁷

⁶¹⁴ Sevin, Veli ve Aynur Özfirat, "Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu'da Savaşçı Çobanlar İlk Not", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Cilt 65, Sayı 243, Ağustos 2001, ss. 501-518, <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-cilt-lxv-sayi-243-yil-2001-agustos/>, (erişim 14 Nisan 2017).

* Bunda da Bağdat'ın operasyonu ile Kerkük'ten geri çekilmişler ve 2003 sınırlarına dönmüşlerdir. Geri çekilme sebepleri de birlik olamayışlarıdır. K. Irak'taki Kürt güçleri mevzileri bırakıp kaçmışlardır.

⁶¹⁵ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 44-45.

⁶¹⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., 2011, ss. 44-45.

⁶¹⁷ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak Kürtler arasında önemliden biraz az oranda iken, Türkler arasında önemliden biraz çoktur.⁶¹⁸ Kürtlerin %12,8'i Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaya önemsiz yanıtını vermiştir.⁶¹⁹

Kürtlerin %23,4'ü kimliğini yaşayamadığını söylemektedir.⁶²⁰ Farklı etnik kimliğe, din ve mezhebe devlet desteği verilmeli midir sorusuna Kürtler verilmelidir yanıtını verirken Türkiye genelinde verilmelidirden biraz az oy çıkmıştır.⁶²¹ Etnik azınlıkların kendi gelenek ve göreneklerini korumaya devlet destek vermeli midir ve dini inanışları farklı olanlara destek verilmeli midir sorularına nüfusun %60'dan fazlası olumlu yanıt vermektedir.⁶²² Nitekim uygulamada farklı etnisiteden veya dinden olanlara karşı kolaylaştırıcı ve destekleyici faaliyetler bulunmaktadır.

Deneklerin %81,33'ü Türk olduğunu söylerken, %9,2'si Kürt ve Zaza olduğunu söylemektedir.⁶²³ Anadilin nedir sorusuna verilen yanıtlarda %84,54 Türkçe derken, %11,97 Kürtçe, %1,01 Zazaca demektedir.⁶²⁴

Kimliğini yaşayabiliyor musun sorusuna sadece %3,91'lik bir kısım yasal engeller olduğunu belirtmiştir.⁶²⁵ Bu oran her ne kadar çok az olsa da ayrılıkçı fikirlerin bu grupta yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Çünkü ikinci resmi dilin Kürtçe vb. olması ve anadilde topyekûn eğitim talepleri ayrılıkçılardan gelmektedir. Türkiye'de ayrılıkçılığa hizmet eden Kürtçü partiler (il/ilçe örgütlenmeleri gibi), STK'lar (illerdeki ve üniversitelerdeki örgütlenmeleri), düşünce kuruluşları, KCK'nın unsurları (halk meclisleri, yürütme birimleri, yargı birimleri, gibi) gibi gruplara ve kadrolarına bölündüğünde (rahatlıkla 300 bin kişi ve bunların aileleri alınırsa %4 oranı) bu oran anlaşılabilir olmaktadır.

İstatistiklere göre birleştirici unsur olarak en tepede Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı (%75) var iken, (%65) ile Türk milletine mensubiyeti ikinci sırada gelir. Etnik aidiyet ise %8'de kalmıştır.⁶²⁶

⁶¹⁸ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 37.

⁶¹⁹ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 38.

⁶²⁰ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 42.

⁶²¹ KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", age., s. 48.

⁶²² KONDA, "Toplumsal Yapı Araştırması", age., s. 37.

⁶²³ KONDA, "Toplumsal Yapı Araştırması", age., s. 14.

⁶²⁴ KONDA, "Toplumsal Yapı Araştırması", age., s. 19.

⁶²⁵ KONDA, "Toplumsal Yapı Araştırması", age., s. 41.

⁶²⁶ Yılmaz, Hakan, age., s. 3.

Görüşülenlerin %93'ü anadillerinin Türkçe olduğunu belirtmiştir.⁶²⁷ %6'lık bir kesim Türk dili ve kültürü ile bağı olmadığını kendi etnik dili ve kültürü içinde yaşadığını belirtmiştir.⁶²⁸ Kürtçe'nin anadilleri olduğunu söyleyen %15'in yarısına yakın (%7,9) bir kısmı Türkçe'yi de ikinci anadil olarak görmektedir. %5,6'sı Kürtçe dışında anadili olmadığını söylemiştir.⁶²⁹

Kürt sorununun çözümünde olmazsa olmazlar kültürel haklardır.⁶³⁰ Kültürel haklar sağlanırsa, Kürtlerin PKK'ya olan desteği de azalacaktır.⁶³¹ Kürtlere kültürel hakların verilmesi ile PKK'nın ve Kürt milliyetçiliğinin zamanla zemin kaybedeceği ve marjinalleşeceği söylenebilir.⁶³² Türkiye'de Kürtlere birçok kültürel hak verilmiştir.⁶³³ Nitekim aşağıda yapılanlara bakıldığında çok büyük oranda kültürel haklar verilmiştir.

Özelde Kürtler bağlamında, genel olarak farklılıklara dönük verilen kültürel haklar şunlardır:

- Özal, 1983'te getirilen⁶³⁴ Türkçe'den başka dillerin kullanılmasını yasaklayan 2932 sayılı kanunu⁶³⁵ 1992'de iptal etmiştir.⁶³⁶ 28 Aralık 1991'de Ahmet Zeki Okçuoğlu'nun çıkardığı Rojname isimli Kürtçe gazete yayına başlamıştır.⁶³⁷
- Kürtçe'nin kamusal alan dışında serbestçe kullanımı sağlanmıştır.
- İlk Kürtçe dil eğitim kursu 2004'te Diyarbakır ve Batman'da⁶³⁸ açılmış ve devlet televizyonu TRT'de 45 dakikalık Kürtçe yayın başlamıştır.⁶³⁹ 2005'te kurslara ilgisizlik yüzünden kurslar, açanlar tarafından kapatılmaya başlanmıştır.⁶⁴⁰
- 2003'te Kürtçe basın ve yayın faaliyeti hakkı, radyo ve televizyon imkânı⁶⁴¹, 2009'da TRT Şeş (yeni ismi ile TRT Kürdi) Kürtçe yayına başlamıştır.⁶⁴² TRT

⁶²⁷ Yılmaz, Hakan, age., s. 4.

⁶²⁸ Yılmaz, Hakan, age., ss. 4-5.

⁶²⁹ Yılmaz, Hakan, age., s. 6.

⁶³⁰ Kurubaş, Erol, age., s. 8.

⁶³¹ Kurubaş, Erol, age., s. 8.

⁶³² Kurubaş, Erol, age., s. 43.

⁶³³ Kurubaş, Erol, age., ss. 40-41.

⁶³⁴ Göngen, Mehmet Ali, age., s. 27.

⁶³⁵ Fahrioğlu, Ferda, age., s. 55.

⁶³⁶ Beşli, Murat Kamil, age., s. 19.

⁶³⁷ Yayman, Hüseyin, age., s. 51.

⁶³⁸ Yayman, Hüseyin, age., s. 54.

⁶³⁹ Çapan, Fırat, age., ss. 65-66.

⁶⁴⁰ Erdem, Deniz, age., ss. 131-132.

⁶⁴¹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 115.

⁶⁴² Göngen, Mehmet Ali, age., s. 22.

ekranlarında Kürtçe ve Arapça yayınlar başlamıştır.⁶⁴³ 2012’de www.trtxeber.com Kürtçe haber sitesi yayına girmiştir.⁶⁴⁴ Resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı İngilizce, Arapça, Fransızca, Boşnakça, Hırvatça, Sırpça, Rusça ve Kürtçe dillerinde yayın yapmaktadır.⁶⁴⁵ 2009’daki bir değişiklikle farklı dil ve lehçelerde reklam yapabilme hakkı getirilmiştir.⁶⁴⁶ 2008 yılında yapılan yasal düzenleme ile farklı dil ve lehçelerde yayın hakkı güvenceye kavuşturulmuştur.⁶⁴⁷

- Yerel düzeyde yayın yapan çok sayıda Kürtçe radyo bulunmaktadır.⁶⁴⁸
- Kürt dili ve edebiyatını araştırmak için akademik birimler (Mardin Artuklu Üniversitesi “Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü”, Dicle Üniversitesi “Yaşayan Diller Merkezi”, Muş Alparslan Üniversitesi “Kürt Dil ve Edebiyatı Bölümü”, Bingöl Üniversitesi “Zazaca Enstitüsü”) kurulmuştur.
- Kürtçe eğitim veren kreşler ve çeşitli Kürt dernekleri açılmıştır.
- Kürtlerin Kürt kimliği ile parlamentoda temsili (BDP, HDP gibi) sağlanmaktadır.
- 2003 yılında çocuklara Türkçe isim vermek dışında bir alternatif yoktu.⁶⁴⁹ Değişiklik yapılarak farklı dillerde isim vermenin önü açılmıştır.⁶⁵⁰ Çocuklara Kürtçe ad verilmesi, yerel yerleşim adlarının başvuru halinde Kürtçe verilmesi sağlanmıştır.⁶⁵¹ 13 Mart 2014’te köylere eski isimlerinin verilebilmesinin önü açılmıştır.⁶⁵²
- 2011’de mahkemede yerel dilde savunma hakkı sağlanmıştır.⁶⁵³ Ocak 2013’te sanığın kendini daha iyi savunabileceği dilde savunma hakkı verilmiştir.⁶⁵⁴

⁶⁴³ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 115.

⁶⁴⁴ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 115.

⁶⁴⁵ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 115.

⁶⁴⁶ TBMM, age., s. 409.

⁶⁴⁷ TBMM, age., s. 408.

⁶⁴⁸ Yayman, Hüseyin, age., s. 60.

⁶⁴⁹ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 116.

⁶⁵⁰ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 116.

⁶⁵¹ Yayman, Hüseyin, age., s. 61.

⁶⁵² AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 54.

⁶⁵³ Çapan, Fırat, age., ss. 65-66.

⁶⁵⁴ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., s. 97.

- 2009'da hükümlünün veya görüşeceği kişinin Türkçe bilmediğini beyan etmesi durumunda telefonla ya da yüz yüze Türkçe dışındaki dillerde görüşebilmesinin önü açılmıştır.⁶⁵⁵ 2011'de hapishanelerde ziyaretçilerle anadilde konuşma izni verilmiştir.⁶⁵⁶
- Mahkeme ve yerel yönetimlerde Kürtçe kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁵⁷
- Orta öğretimde seçmeli ders olarak farklı dil ve lehçede eğitim verilebilmektedir.⁶⁵⁸ Ayrıca özel okullar da açılabilir. ⁶⁵⁹ Kürtçe eğitim veren kreşler de açılabilir. ⁶⁶⁰
- Türkçe dışında sinema, siyasi propaganda, müzik ve video eserlerine karşı yasaklar kalkmıştır.⁶⁶¹ Bu çerçevedeki faaliyetlere destek verilmektedir.⁶⁶²
- Vatandaşlıktan çıkarılanlara hakları iade edilmiştir.⁶⁶³ Yerleşim yerlerine eski isimleri geri verilmiştir.⁶⁶⁴
- Kürt kelimesini içeren STK isimleri (Kürt-Kav (Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı) gibi) verilebilmektedir.⁶⁶⁵
- Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "Mem û Zin", "Melaye Cizîrî Divanı", "Kilise Ataları Tarafından 'Kutsal Ruh'un Kavalı' Olarak Adlandırılan Süryani Mor Efrem'in Şiirleri" basılmıştır.⁶⁶⁶ 2012-2013 tiyatro sezonunda Van Devlet Tiyatrosu'nda Kürtçe tiyatro "Mem ile Zin" sergilenmiştir.⁶⁶⁷ Sinema Destekleme Kurulu tarafından içinde yoğun Kürtçe (İki Dil Bir Bavul, Annemin Şarkısı) ve Ermenice (Yitik Kuşlar) diyaloglarının geçtiği filmler maddi olarak desteklenmiştir.⁶⁶⁸ Diyarbakır Valiliği ve TRT ortaklığında Kürtçe türküleri

⁶⁵⁵ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 116.

⁶⁵⁶ Çapan, Fırat, age., ss. 65-66.

⁶⁵⁷ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

⁶⁵⁸ AKP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", age.

⁶⁵⁹ AKP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", age.

⁶⁶⁰ Kurubaş, Erol, age., ss. 40-41.

⁶⁶¹ AKP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", age.

⁶⁶² AKP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", age.

⁶⁶³ AKP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", age.

⁶⁶⁴ AKP, "7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", age.

⁶⁶⁵ Erdem, Deniz, age., s. 134.

⁶⁶⁶ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 121.

⁶⁶⁷ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 121.

⁶⁶⁸ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 121.

içeren albüm oluşturulmuştur.⁶⁶⁹ 2014'te Kürtçe-Türkçe ve Türkçe-Kürtçe sözlük yayınlanmıştır.⁶⁷⁰ 2014'te "Fakî-yi Teyran Divanı" Türkçe ve Kürtçe basılmıştır.⁶⁷¹

- TBMM'de vekillerin dil bilgisi hanesinde Kürtçe'ye yer verilmiştir.⁶⁷²
- İhtiyaç olunan yerlerde idari birimler tarafından Kürtçe tercüman istihdamına başlanmıştır.⁶⁷³ Diyarbakır valiliğinin çağrı merkezinde Kürtçe ve Zazaca bilen personel istihdam edilmiştir.⁶⁷⁴
- 2012 yılından beridir, yerel din görevlilerinin (mele) resmi din görevlisi olarak istihdamına başlanmıştır.⁶⁷⁵

Farklı kültürlere dönük olarak eğitim bazında yapılanlardan bazıları şunlardır: ⁶⁷⁶

- Ankara Üniversitesi'nde 1992'de Ermeni Kültürü ve Dili anabilim dalı kuruldu. 2001'de yüksek lisans, 2009'da doktora seviyesinde eğitime başlandı.
- Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde 2008'de Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır.
- Trakya Üniversitesi'nde 2008'de Ermeni Dili ve Edebiyatı anabilim dalı açılmıştır.
- Ardahan Üniversitesi'nde 2009'da Ermeni Dili ve Edebiyatı anabilim dalı açılmıştır.
- Erciyes Üniversitesi'nde 2009'da Ermeni Dili ve Edebiyatı anabilim dalı açılmıştır.
- Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde 2011'de Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır.

⁶⁶⁹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 121.

⁶⁷⁰ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 121.

⁶⁷¹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 121.

⁶⁷² AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 121.

⁶⁷³ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 122.

⁶⁷⁴ TBMM, age., s. 410.

⁶⁷⁵ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 123.

⁶⁷⁶ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., ss. 117-120.

- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nde 2013'te Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır.
- Ardahan Üniversitesi'nde 2008'de Çerkez Dili ve Edebiyatı anabilim dalı açılmıştır.
- Kafkas Üniversitesi'nde 2006'da Gürcü Dili ve Edebiyatı anabilim dalı kurulmuştur.
- Ardahan Üniversitesi'nde 2008'de Gürcü Dili ve Edebiyatı anabilim dalı, 2012'de de bölümü kurulmuştur.
- Artvin Çoruh Üniversitesi'nde 2010'da Gürcü Dili ve Edebiyatı anabilim dalı, 2013'te de programı kurulmuştur.
- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nde 2012'de Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuştur.
- Mardin Artuklu Üniversitesi'nde 2009'da Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, 2010'da da Kürt Dili ve Kültürü anabilim dalı oluşturulmuştur ve lisansüstü eğitime başlanmıştır. Ayrıca 2010'da Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuştur.
- Muş Alparslan Üniversitesi'nde 2010'da Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuştur. 2012'de Kürt Dili ve Kültürü anabilim dalı açılarak lisansüstü eğitime başlanmıştır. 2013'te Kürt Dili ve Edebiyatı bölümüne lisans öğrencileri alınmıştır.
- Bingöl Üniversitesi'nde 2012'de Kürt Dili ve Edebiyatı anabilim dalı açıldı ve 2013'te de Kürt Dili ve Edebiyatı bölümüne öğrenciler alınmaya başlandı.
- Dicle Üniversitesi'nde 2012'de Kürt Dili ve Edebiyatı anabilim dalı açıldı ve aynı yıl Kürt Dili ve Kültürü anabilim dalında yüksek lisans imkânı sağlanmıştır.
- Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde 2012'de Yaşayan Diller Enstitüsü kurulmuş ve 2013'te Kürt Dili ve Kültürü anabilim dalı açılmıştır.
- Batman Üniversitesi'nde 2013'te Kürt Dili ve Edebiyatı anabilim dalı kurulmuştur.
- Siirt Üniversitesi'nde 2013'te Yaşayan Diller Enstitüsü kurulmuş ve 2014'te Kürt Dili ve Kültürü anabilim dalı açılmıştır.
- Mardin Artuklu Üniversitesi'nde 2010'da Süryani Dili ve Kültürü anabilim dalı açılmış ve 2013'te lisansüstü eğitime başlanmıştır.

- Batman Üniversitesi'nde 2013'te Süryani Dili ve Edebiyatı anabilim dalı kurulmuştur.
- Siirt Üniversitesi'nde Yaşayan Diller Enstitüsü'nde 2014'te Süryani Dili ve Kültürü anabilim dalı açılmıştır.
- Bingöl Üniversitesi'nde 2010'da Zaza Dili ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi faaliyete geçmiştir. 2011'de Zaza Dili ve Edebiyatı anabilim dalı kurularak lisansüstü eğitime başlanırken, 2013'te Zaza Dili ve Edebiyatı programına lisans öğrencisi alınmaya başlanmıştır.
- Tunceli Üniversitesi 2011'de Kurmanci Dili ve Edebiyatı anabilim dalı ile Zaza Dili ve Edebiyatı anabilim dalı ve Arap Dili ve Edebiyatı⁶⁷⁷ kurulmuştur.

Şemdinli'de korucular hem Türkçe hem de Kürtçe yemin etmişlerdir.⁶⁷⁸ Dolayısıyla - her ne kadar düzensiz ordu biriminde olsa da- ordu içinde de Kürtçe kullanımında bir sıkıntı yoktur.

Başka bir örnek ise belediyenin Ramazan şenliğinde Hakkâri'de Türkçe ve Kürtçe Hacivat Karagöz oynatılmasıdır.⁶⁷⁹ Yerel yönetimlerin sosyo-kültürel faaliyetlerini Türkçe dışında bir dilde de gerçekleştirmesi önünde bir engel bulunmamaktadır.

Bu sağlananlar içinde topyekûn anadilde eğitim ve yazılı belgelerde Türkçe dışında dil kullanım imkânı bulunmamaktadır.⁶⁸⁰ Bu iki husus Kürtlerin ekseriyetinden ziyade daha çok ayrılıkçı Kürtçüler tarafından maddi/manevi nemalanma, makamını sağlamlaştırma amacı ile dillendirilmektedir. Eğer resmi yazışmalarda ve tüm eğitim sisteminde Türkçe dışı dil kullanımına izin verilirse bu bölünmeye giden süreci başlatır. Hâlbuki Türkiye Cumhuriyeti üniter bir ulus devlettir. Resmi dili ve eğitim dili Türkçe'dir.

Türk demek Altaylardan Avrupa'ya yayılan tarihi inşa etmiş bir millet demektir. Çinliler Türk dedi, Araplar Türk dedi, Avrupalılar Türk dedi. Türkiye milleti, Türkiye halkı ya da Türkiyeli demek cumhuriyet öncesini silmek demektir. Ayrıca Türkiye ifadesi yer işaretidir, millet işareti değildir. Türkiye halkı ya da Türkiyeli ifadeleri sadece Türkiye'de yaşayanları ifade eder. Yaşayan insanları sadece cumhuriyet

⁶⁷⁷ TBMM, age., s. 416.

⁶⁷⁸ "174 korucu Türkçe ve Kürtçe yeminle göreve başladı", <http://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/174-korucu-turkce-ve-kurtce-yeminle-goreve-basladi-1743016/>, 18 Mart 2017, (erişim 20 Nisan 2017).

⁶⁷⁹ "Burası Taksim değil Hakkari!", <http://www.hakkarihabertv.com/burasi-taksim-degil-hakkari-34388h.htm>, 28 Mayıs 2017, (erişim 28 Mayıs 2017).

⁶⁸⁰ Kurubaş, Erol, age., ss. 40-41.

dönemine sıkıştıran bir ifadedir. Dolayısı ile hiç kimsenin, tarihi yok saymak anlamına gelecek olan, Türk kelimesinin anayasadan çıkarılmasını veya modernize edilmesini talep etmeye hakkı yoktur, haddi de değildir. Tarihe kan ile sanat ile mimari ile kültür ile kazınmıştır Türk. Nasıl Ruslara Rusyalı, İngilizlere İngilizeli, Almanlara Almanyalı demek tarihten gelen bağı koparmak demekse Türklere ya da Türk Milleti'ne de Türkiyeli demek tarihi bağı koparmak demektir.

Atatürk, “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir” demiştir. Buradaki Türk ifadesi tek bir ırkı ifade etmemektedir. Örneğin sadece Kayı Boyu’ndan gelenleri ya da sadece Yörük/Türkmenleri işaret eden bir ifade değildir. Türklük, kendisini Türk hisseden herkesi ırkına bakmadan kapsayan bir kimliktir. Altaylardan bu tarafa tüm tarihe ortak olmak demektir Türklük. Bir millete mensubiyet soy ile olmak zorunda değildir. Millet ve ulus kavramları soya dayanmak zorunda değildir. Örneğin Amerikan ulusu denildiğinde tek bir soy akla gelmez. Bir ırk/kabile/boy/aile vb. için soy bağı zorunluluktur. Fakat millet demek ortak tarih, kültür ve ortak gelecek tasavvuru ile teşekkül eden bir kurumdur. Hâsılı Türk Milleti’ne mensubiyet için kan bağı şart değildir.

Osmanlı döneminde Avrupa, Müslüman olan bir kişiye “Türk oldu” derdi. Osmanlı Türk kültürü ve 2000 yıllık Türk devlet geleneği ile yönetilen bir devlettir. Osmanlı’nın son dönemlerinde Türkleri kötüleyen şiirler yazılar yayınlandı. Milliyetçilik akımı ile birlikte Türklük öne çıktı. Bir Türk devleti olan Osmanlı’dan da başka bir milletin öne çıkması beklenemezdi. Kurtuluş Savaşı ile birlikte de Türk Milleti’ni oluşturan tüm aile/aşiret/boy/beylik birleşerek tek yumruk oldu. Atatürk bu sebepten demiştir ki; “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına* Türk Milleti denir. Ne mutlu Türk’üm diyene!”. Bazı yazarların belirttiği gibi ırkçılık kokan bir ifade değildir Türklük. Uluslar zaten tek bir ırktan gelmezler. İmparatorluklar çağı ırkların kaynaşması sonucunu doğurmuştur. Tarihten bu yana devletler kurarak gelen uluslar, milliyetçilik çağında da kendi ülkelerini kurmuşlar ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Türkler de tarih boyunca 17 büyük devlet kurmuştur. Beylik boyutunda olan devletçikler bu sayıya dâhil değildir. Tarih sahnesinde kendini ispatlamış milletler modern dönemde de varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Diğerleri farklı kültürel topluluklar olarak ülkelerin içine

* Türkiye Cumhuriyeti kurulurken Kurtuluş Savaşı’nda ve öncesinde Çanakkale Cephesi’nde Kürt, Zaza, Laz, Çerkez, Abaza, Yörük/Türkmen, vs. tüm unsurlar beraber savaşmıştır. Ve Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkı ifadesi ile tüm unsurları Türk Milleti şemsiyesi altında, ırk/soy/sop ayrımı yapmadan birleştirmiştir.

karışmışlardır. Dünyadaki kültürel topluluk sayısına bakarsak ancak küresel ölçekte ülkelerin parçalanıp şehir devletçiklerinin oluşması ile her topluluk kendi ulusal devletini kurabilirler. Bu da rasyonel ve reel bir ihtimal değildir. Dolayısı ile kültürel topluluklar mevcut bulundukları ülkelerde yaşamlarını sürdürmek zorundadır.

Modernitenin küresel boyutta zorunlu tuttuğu bir tek tipleşme söz konusu olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nde Realist uluslararası sistemin dayattığı devlet merkezilik ve tek tipleşme, devletlerin ülkelerinde farklılıkları yok sayması sonucunu doğurmuştur. ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerde farklılıkların kendilerini kabul ettirmeleri uzun mücadeleler sonucu olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş bitiminde bu farklılıkların kabul edilmesi bazı haklarının teslim edilmesi süreci başlamıştır. Temel insan hakları, kültürel haklar ve siyasi haklar peyderpey verilmiştir.

Türkiye'de de Turgut Özal'ın 1983'te getirilen Türkçe dışı dilleri kullanım yasağını 1992'de kaldırmasına kadar Kürtlere dönük bir kültürel hak verilmemiştir. 2000'lerle kültürel haklar da büyük oranda verilmiştir. Türkiye'nin Kürtlere bakışı ayrı bir ulusa/millete bakmak şeklinde olmayıp, ülkede yaşayan kültürel ve dilsel farklılıkları bulunan bir topluluğa/cemaate (*community*) bakış şeklindedir.

Kürtlerle ilgili bir diğer husus da tarihte devlet kurma becerisi sergileyememiş olmalarıdır. Dolayısı ile tarih boyunca başka devletlerin bünyesinde yaşamışlardır. Bu durumda da resmi dil Kürtçe olsun, eğitim topyekûn anadilde olsun gibi talepleri gerçekleştirmeleri için ayrı bir devletlerinin olması gerekir ki bu ancak ve ancak savaş ile olur. Güç yetirebilirlerse ayrı devlet kurarlar ve eğitimleri de resmi dilleri de Kürtçe olur. Bunun dışında Kürtlerin kültürel talepleri büyük oranda Türkiye'de sağlanmıştır.

Gökalt'ın göre Türklük ırk kavramından bağımsızdır ve gelenekler, görenekler ve ortak toplumsal hafıza sonucu oluşan manevi bir kimliktir.⁶⁸¹ Türkiyelilik diye bir kimlik olamaz. Çünkü Türkiyelilik ifadesi yeri işaret eder. Yani nerelisin sorusunun karşılığıdır. Kimsin sorusu ile kimliklere işaret edilir. Türk vatandaşı, Türk Milleti'ne mensubiyet ya da Yörük, Türkmen, Zaza, Kürt, Çerkez, Laz, Ermeni, Yahudi, Boşnak, vb. soyuna/ailesine mensubiyet, Müslüman, Hristiyan, Yahudi dinine mensubiyet gibi ifadeler ile kimliğe işaret edilebilir. Türk kimliği bazılarının ifade ettiği gibi sadece tek

⁶⁸¹ Çeliktürk, Tansel, "1989'dan 2009 Yılına, Kürt Sorunu'na İlişkin Kamuoyuna Sunulan Raporların ve Açılımların Çokkültürlülük Literatürü Kapsamında Değerlendirilmesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Pamukkale Üniversitesi SBE, 2011, s. 87.

bir etnik kökene mensubiyet demek değildir. Yani sadece Yörük/Türkmen ya da Kayı boyuna mensubiyet demek değildir. Türklük tarih boyunca bir araya gelen boylar/soylar, kabilelerin tarihe yazdıkları isimdir.

1789 Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan milliyetçilik akımı ile devletler tek bir millete/ulusa indirgenecek şekilde halklarının kimliklerini yeniden inşaaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti de bundan kaçamamıştır. Osmanlı'nın asli unsuru olan Türk milleti Kurtuluş Savaşı ile yeni bir ulus-devlet kurmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halk da Türk milleti olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada ırkçı bir yaklaşım sergilenmemiştir. Türk tarihine ve kültürüne mensup olanları kapsayacak şekilde bir millet tanımına gidilmiştir. Sadece Türkmenleri/Yörükleri ya da Kayı Boyu'ndan gelenleri işaret eden bir tanımlamaya gidilmemiştir. Bünyesinde bulunan farklı soyları ve kültürleri birleştirecek bir tanım ortaya atılmıştır. Türkiye'deki tüm soyların büyük Türk milletine mensubiyetinin önü açılmıştır.

Bunlara rağmen kendini Türk milleti kimliğinde bulamayanlara Türk kimliğine ve birliğine zarar vermediği sürece saygı duyulabilir. Kimseyi zorla bir kimliğe büründürmek mümkün değildir. Türk tarihindeki başarılarla övünç kaynaklarına ortak olmak istemeyenlere söylenebilecek çok söz bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan tüm bireyler ve cemaatler (*communities*) Türk kimliğine ait hissetmese bile hukuken Türk vatandaşdır. Bu vatandaşlık tanımı hukuki bir çerçeve çizmektedir. Kimliğe dair bir sınırlama getirmemektedir. Nasıl Amerikan vatandaşı, Fransız vatandaşı veya Alman vatandaşı ifadeleri hukuki bir ifade ise Türk vatandaşlığı da hukuki bir terimdir.

İçinde bulunulan çok kültürlülük çağında, ulus-devletler içinde bulunan ve hâkim kültürde kendine yer edinememiş unsurlar için verilebilecek hakların çoğunluğu kültürel haklardır. Onun dışında Türk vatandaşlığı ifadesi ile kanun ve devlet önünde eşitlik sağlanmaktadır. Temel insan hakları tüm vatandaşlara sağlanmaktadır. Ekonomik ve sosyal aksaklıklar bulunmaktadır. Lâkin bu tüm bölgelerde örnek dağılımlarının görülebileceği şekilde arz etmektedir. İlgili başlıklarda (sosyal ve ekonomik boyutlar başlıklarındaki yatırımlar incelenebilir) görüldüğü üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri kasten geri bırakılmamışlardır. Kültürel haklar ile ilgili olarak da çok kültürlülüğün gerektirdiği hemen hemen tüm kültürel haklar verilmiştir.

Hülasa anadilde topyekûn eğitim evrensel bir hak değildir, ikinci resmi dil bir hak değil çıkar/ideolojidir, farklı kimliklerin anayasada tanınması bir hak değil çıkar ve ideolojidir. Bu üç husus geçersiz/gayri meşru taleplerdir. Çokkültürlülük Yaklaşımı'na göre bir topluluğun meşruiyet sınırı, bir diğerinin sınırına tecavüz etmediği sürece sınırsızdır. Sayılan üç husus meşru sınırın dışındadır. Meşru sınırda olan tüm kültürel talepler Çokkültürlülük Yaklaşımı bağlamında Türkiye'de sağlanmıştır.

2.6. Ekonomik Boyut

Ekonomik sistemin durumu Kürt Meselesi'nde önemli bir yer edinmektedir. Genel itibari ile yetersiz gelire sahip olan insanların PKK ve türevlerinin tuzağına düşme ihtimali daha fazladır. Bu sebeple başta Doğu ve Güneydoğu olmak üzere Türkiye'deki işsizliğin ivedilikle minimuma indirilmesi gerekmektedir. Bunun için de her il için sanayi, tarım ve hayvancılık ve turizm sektörlerinin potansiyellerinin tespiti, bu potansiyellere ulaşmanın yollarının ortaya konulması ve yol haritası çıkarılıp planlanarak bu yolda ilerlenmesi için raporların ivedilikle hazırlanması gerekmektedir. Turizm, sanayi ve tarım-hayvancılık altyapılarının eksikliklerinin giderilmesine azami gayret gösterilip planlanması gerekmektedir. Bu öneriler sadece Doğu ve Güneydoğu için değil tüm bölgeler için geçerlidir. Ama öncelik terör sorunu sebebi ile bölgeye verilmelidir.

KCK sisteminde ekonomi ile ilgili olarak şunlar söylenmektedir: kapitalizmin kâr maksimizasyonunu güden ve çevreyi yıkmaya dönük yaklaşımına karşı çevreyi ve toplumu savunmacı olacaktır.⁶⁸² Bunu ise ekolojik ve ekonomik komünler vasıtasıyla kârı amaçlamayan, çevreyi koruyan ve toplumun temel ihtiyaçlarına yanıt veren birimlerle yapacaktır.⁶⁸³ Öcalan'ın önerisi adeta sosyalist bir düzeni andırmaktadır. Komünizm ve sosyalizm SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) çöktükten sonra uygulanabilir olamayacağını kanıtlamıştır. Dolayısıyla Öcalan'ın yaklaşımı ütöpik kalmaktadır. Bunun yerine liberal ekonomi düzeninde insanların onurlu şekilde yaşayabileceği gelir dağılımının yapılması sağlanmalıdır.

⁶⁸² Öcalan, Abdullah, age.

⁶⁸³ Öcalan, Abdullah, age.

Doğu ve Güneydoğu'nun kalkındırılması için 1990'larda ekonomik paketler açıklandı.⁶⁸⁴ Fakat bunlar hayata geçirilemedi.⁶⁸⁵ Özellikle bölgedeki çatışmalar* sebebi ile yatırımlar yapılamadı.

CHP'nin önerdiği Doğu ve Güneydoğu için yapılacak Bölgesel Ekonomik Kalkınma Planı'nda şu hususlara dikkat edilmelidir:⁶⁸⁶

- İş alanları ve ek istihdam yaratmak
- Gelir dağılımında adaleti sağlamak
- Ekonomik ve sosyal altyapıyı iyileştirmek
- GAP'ı hızla hayata geçirmek

Tarım ve hayvancılığın gelişmesi için mera ve yayla yasakları sona ermelidir.⁶⁸⁷ Bölgede makro projeler yerine mikro düzeyli kırsal kalkınma projeleri yapılmalıdır.⁶⁸⁸ Tarım ve hayvancılık bölge için lokomotif olarak görülmelidir.⁶⁸⁹

Bölge yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahiptir.⁶⁹⁰ Özellikle madencilik yatırımlarıyla bölgede iş alanları yaratılmalıdır.

Bölgede sınır ticaretinin önündeki engeller kaldırılmalıdır.⁶⁹¹ Bölgede özel bir teşvik sistemi oluşturulmalı ve cazibe merkezleri oluşturulmalıdır.⁶⁹² Enerji, sanayi, ulaşım altyapılarının yapılması ve mesleki teknik eleman yetiştirecek kurumların güçlendirilmesi yapılmalıdır.⁶⁹³

⁶⁸⁴ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁶⁸⁵ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

* 1990'larda işçilerin, mühendislerin, öğretmenlerin şehit edilmesi, araç-gereçlerin yakılması, köprülerin yolların tahrip edilmesi sebebi ile bölgede kalkınma rayına oturtulamadı.

⁶⁸⁶ CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, age.

⁶⁸⁷ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 7-8.

⁶⁸⁸ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 7-8.

⁶⁸⁹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 7-8.

⁶⁹⁰ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 20.

⁶⁹¹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 20.

⁶⁹² Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 20.

⁶⁹³ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 20.

Sosyal Destek Planı (SODES) özelinde bölgede bazı valilikler tüm STK'lara duyuru yapmışken bazıları kendilerine yakın STK'lara duyuru yapmıştır.⁶⁹⁴ Bu keyfi uygulamalar bölge insanında tereddüt yaşatmaktadır.⁶⁹⁵

Bölgeye dönük yatırım projelerinde şunlara dikkat edilmelidir:⁶⁹⁶

- Ağır sanayi yatırımları değil istihdama dönük yatırımlara öncü olunmalı
- Sanayi ve enerji altyapı sorunu giderilmeli
- Bölgeye dönük özel teşvik sistemi getirilmeli
- Bölgedeki fabrikaların kapanmaması için işletme kredisi sağlanmalı
- Kentlerde mesleki eğitim verilerek işgücü oluşturulmalı
- Bölge yatırımları için yatırım indirimi ve 15 yıllık gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti sağlanmalı
- İmalat sanayisinde %50-80 enerji desteği sağlanmalı
- Tüm teşvik ve sistemler 15 yıl boyunca sağlanmalı
- Küçük girişimcilere ve işini büyütmek isteyenlere 2-5 yıl ödemesiz olmak üzere 100 bin TL kredi verecek fon oluşturulmalı
- Bölge illeri için il il bölge gelişme planları oluşturulmalı
- Özellikle kadınlara dönük başvurusu kolay krediler sağlanmalı

Doğu Anadolu Bölgesi kış ve doğa turizmi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi de kültür, inanç ve tarih turizmine elverişlidir.⁶⁹⁷ Bölgenin önemli bir turizm potansiyeli bulunmaktadır.⁶⁹⁸ Tarihi, kültürel, doğa ve kış turizmine elverişlidir.⁶⁹⁹ Bölgede turizmin geliştirilmesi amacıyla yapılması gerekenlerden bazıları şunlardır:⁷⁰⁰

- Kültürel, tarihi ve dini miraslar korunmalı ve doğa ve kış sporları geliştirilmeli

⁶⁹⁴ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 22.

⁶⁹⁵ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 22.

⁶⁹⁶ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 22-23.

⁶⁹⁷ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 23-24.

⁶⁹⁸ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 7.

⁶⁹⁹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 7.

⁷⁰⁰ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 23-24.

- Komşu ve Ortadoğu ülkelerinden turist çekecek planlar yapılmalı

Bunlara ek olarak bölgede turizm yatırımları sağlandıktan ve turizm elemanları yetiştirildikten sonra yabancı ve yerel turistlere dönük tanıtımlar yapılmalıdır. Bunun için televizyonlar, turizmle ilgili dergiler ve tanıtım faaliyetleri kullanılabilir.

Tarım ve hayvancılığın bölgede kalkındırılması için;⁷⁰¹

- Yayla ve mera yasakları kaldırılmalı
- Bitkisel üretim ve hayvancılık lokomotif olarak görülmeli ve teşvik politikaları uygulanmalı
- Üretimi teşvik için üreticilere teknik bilgi ve ürün desteği sağlanmalı
- Bölgede damızlık yetiştirecek merkezler oluşturulmalı
- Ürün çeşitliliğini sağlamaya dönük para yardımları yapılmalı
- Zorunlu göç sebebiyle üretim araçlarını yitirenlere dönmeleri durumunda bu araçlar tahsis edilmeli
- Belli dekaradan fazla tarlası olana ziraat mühendisi, belli hayvandan fazlası olan için veteriner hekim sağlanmalı
- Kooperatifleşmeye gidilmeli
- Bölgede organik tarıma uygun kirlenmemiş araziler kazanılmalı
- Bölgede tahrip edilen ormanlar onarılmalı
- Kapsamlı bir mayın temizleme çabasına girilmeli
- Bölgenin tümüne dönük makro projeler yerine her ilin farklı ihtiyaç ve potansiyelini ortaya koyacak projeler yapılmalı
- Tapu kadastro çalışmaları tamamlanmalı

⁷⁰¹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 24-25.

Tarım ve hayvancılık için il tarım teşkilatları iyileştirilmelidir.⁷⁰² Piyasaya çiftçiyi koruyacak müdahaleler edilmelidir.⁷⁰³ Bölgede havzalara uygun ürünler yetiştirilmelidir.⁷⁰⁴ Tasarruf için damla sulama sistemine geçilmelidir.⁷⁰⁵

Diyarbakır'da yapılan Organize Hayvancılık Bölgesi (OHB) projesi diğer illere de yaygınlaştırılmalıdır.⁷⁰⁶

Meraların ve yaylanın yasaklanması ve göçler sebebiyle birçok ilde ve ilçede tarım ve hayvancılık bitmek üzeredir.⁷⁰⁷ Ayrıca güvenlik sorunları sebebiyle Doğu ve Güneydoğu'ya yatırım gelmemekte hatta bölgeden batıya göç olmaktadır.⁷⁰⁸

Yeraltı suları kullanılırken harcanan elektriğin %100'e yakını kaçak elektriktir.⁷⁰⁹ Kaçak elektrik kullananlar eğer enerji parasını ödemek isteseler ürünün tüm gelirini harcamaları gerekeceğini söylemektedirler.⁷¹⁰ Ürün fiyatlarındaki adaletsizlik Türkiye'nin diğer bölgelerinde de olan bir durumdur. Bunu aşmak için üreticilerin örgütlenip kooperatifler kurması ve ayrıca büyük şehirlere ulaştırmadaki yüksek komisyonların kaldırılıp tüketiciye de ucuz ürün sağlanması gerekmektedir. Bu işleme Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan başlanmalıdır.

Yoksullara ve mağdurlara ödenen nakdi sosyal yardımlar sebebiyle vatandaş tembelliğe itmektedir.⁷¹¹ Her çocuk için ödenen eğitime katkı için Şartlı Nakit Desteği, çok çocuk yapılarak suiistimal edilmektedir.⁷¹²

Bölgede devlet tarafından yapılan yardımlar için PKK'nın müdahalesiyle devletin vermek zorunda kaldığı yönünde algı bulunmaktadır.⁷¹³ Bazı propagandalarda da AB (Avrupa Birliği) yardımlarıyla bu desteklerin sağlandığı ifade edilmektedir.⁷¹⁴ Hâlbuki yardımlar karşılıksız değil hizmet ve üretim karşılığı verilmelidir.⁷¹⁵

⁷⁰² Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 35.

⁷⁰³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 35.

⁷⁰⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 35.

⁷⁰⁵ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 35.

⁷⁰⁶ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 35.

⁷⁰⁷ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 132.

⁷⁰⁸ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 132.

⁷⁰⁹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 133.

⁷¹⁰ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 133.

⁷¹¹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 134.

⁷¹² Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 99.

⁷¹³ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 134.

⁷¹⁴ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 134.

⁷¹⁵ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 134.

Bölgedeki il, ilçe hatta köylerde lüks araçlar dikkati çekmektedir.⁷¹⁶ Yatırım araçlarının sınırlı olduğu, tarım ve hayvancılığın iyi ve verimli olmadığı bölgedeki zenginliğin kaynağı şu üç noktada birleşmektedir:⁷¹⁷

- “Büyük arazilere sahip, aşiret reisi ve köy ağası gibi feodal yapının temsilcileri ve liderleri.”
- “Uyuşturucu ticareti ve kaçakçılık yapan, büyük oranda feodal yapının temsilcilerinden oluşan ve PKK ile bağlantılı görülen kişiler.”
- “Devletin bölgeye yaptığı her türlü yatırım ve teşvikten usulsüz yollarla faydalanan, ancak bu yatırım ve teşvikleri yerine getirmeyen, bu amaçla verilen kredileri geri ödemeyen, yine feodal yapının temsilcilerinden oluşan kişiler.”

Özel sektörün bölgeye yatırımlarının önündeki engellere bakıldığında şunlar öne çıkmaktadır:⁷¹⁸

- Yol, elektrik gibi altyapı eksikliği
- Güvenlik sorunu
- Sert iklim
- Yetişmiş işgücü eksikliği
- Hammadde ve pazara uzaklık
- Sınır kapılarının sayıca az olması ve bürokratik engeller sebebiyle çok fazla zaman kaybedilmesi
- Komşu ülkelerle ticarete istenen düzeye gelinememesi
- Sanayi altyapısı ve teşvikler düzenlenirken, bölge ülkelerine dönük portföyün oluşturulmaması

Bölgede insanlar eline biraz para geçince otobüs, kamyon, tanker, araba alıyor fakat yatırım yapmıyorlar.⁷¹⁹ Bölgede halk kendi zenginine olumsuz tepki gösterirken,

⁷¹⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 134-135.

⁷¹⁷ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., ss. 134-135.

⁷¹⁸ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 135.

⁷¹⁹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 136.

batıdan gelen yatırımcıya aynı olumsuz tepkiyi göstermiyor.⁷²⁰ Bölgedeki zenginler de batıya gidiyor.⁷²¹ Bingöllü bir Kürt, bölgedeki fabrikalarda, işletmelerde çalışanlarda ekmek yediği yere zarar verme güdüsü olduğunu söylüyor.⁷²² Ayrıca tembellik ve mesaiye riayetsizliğin doğuda olduğundan bahsediliyor.⁷²³

“Yoksulluk; çaresizlik, umutsuzluk ve öfke üretir.”⁷²⁴ Sur, Yüksekova, Cizre gibi yerler yoksuldur.⁷²⁵ Hendekler barikatlar bu yoksul mahallelerinde kazılmıştır.⁷²⁶ Çözüm için bu yoksulluğa çare üretilmelidir.⁷²⁷

Bölgede kaçak kullanımı ile ilgili müdahale yapılması durumunda tepki ile karşılaşılıyor. Örneğin Şanlıurfa’da kaçak elektrik ile mücadele için sayaç takılmasını protesto edenler yolu trafiğe kapatmışlardır.⁷²⁸

Gelir adaleti sağlanmasında ve yoksulluğun azaltılmasında en etkili aracın kamu yatırımları olduğu genel kabul görmektedir.⁷²⁹ Bölge için kamu iktisadi teşebbüsleri devreye sokulmalıdır. Böylece ekonomik olarak hızlı bir kalkınma sağlanırken, PKK’nın beslendiği sosyolojik yapı dönüştürülebilir. Özel sektöre iş bırakılırsa Doğu-Güneydoğu’daki işsizlik oranlarındaki yüksek rakamlar devam edecektir. Kamu iktisadi teşebbüslerinde verimsizlikten yakınmalara karşı da denetim mekanizmasını iyi kurmakla önlem alınabilir.

Türkiye ve dünya deneyimlerinde (AB, UNDP-*United Nations Development Program*, Dünya Bankası) yerellik ve katılıma dayanmayan tümden merkezi yaklaşımla yereli dışlayan kalkınma planlarının başarısız olduğu görülmüştür.⁷³⁰ Bölgesel Kalkınma Ajansları ile yerel-merkez birlikteliği sağlanmalıdır.

⁷²⁰ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 137.

⁷²¹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 137.

⁷²² Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 137.

⁷²³ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 137.

⁷²⁴ “YDG-H nedir kim bu YDG-H'liler?”, <http://www.internethaber.com/ydg-h-nedir-kim-bu-ydg-hliler-1497571h.htm>, 25 Aralık 2015, (erişim 25 Aralık 2015).

⁷²⁵ “YDG-H nedir kim bu YDG-H'liler?”, age.

⁷²⁶ “YDG-H nedir kim bu YDG-H'liler?”, age.

⁷²⁷ “YDG-H nedir kim bu YDG-H'liler?”, age.

⁷²⁸ “Şanlıurfa karıştı! Çiftçiler ortalığı birbirine kattı!”, <http://www.internethaber.com/sanliurfa-karisti-ciftciler-ortaligi-birbirine-katti-1585729h.htm>, 18 Nisan 2016, (erişim 18 Nisan 2016).

⁷²⁹ Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyo-ekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, 2008, <http://www.gabb.gov.tr/uploads/default/files/229/456ac9b0d15a8b7f1e71073221059886-gabb-385.pdf>, (erişim 20 Nisan 2017), s. 53.

⁷³⁰ Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği, age., s. 67.

Kooperatifleşme sağlanmalıdır. Böylece üreticiden alış ve son tüketiciye satış arasındaki bazı ürünlerde 10 katı bulan fark kapanacaktır. Aradaki komisyoncular kaldırılmalıdır. Üreticiye alın terinin hakkı verilirken, tüketiciye de ucuz beslenme imkânı sağlanmış olacaktır.

Bölgede ekonomik kalkınma için cazibe merkezleri oluşturulmalıdır.⁷³¹ Küçük girişimcilere ve işini büyüteceklere 2-5 yıl ödemesiz kredi verecek mekanizma kurulmalıdır.⁷³² 24 Ocak 2017’de başlayan Cazibe Merkezleri Programı’na* göre öz kaynak %30 iken kredi %70 olacaktır.⁷³³ Yatırımcı en az 30 kişiye iş sağlamayı taahhüt etmelidir.⁷³⁴ Bina inşaatının 20 bin metrekaresi ya da 10 milyon TL’lik kısmını devlet karşılarken, kalanı için faizsiz kredi imkânı verilecektir.⁷³⁵ Vatandaşlar Kalkınma Bankası’na ya da Kalkınma Ajansına bağlı Yatırım Destek Ofislerine başvuracaklardır.⁷³⁶ Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu için hazırlanan Doğu ve Güneydoğu Yatırım Destek Hamlesi paketi ile kamu ve özel sektör tarafından 4 yılda 140 milyar TL’lik yatırım yapılacağı ve bu yatırımlarla 800 bin yeni istihdam yaratılacağı açıklanmıştır.⁷³⁷

Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleriyle ilgili istatistiklere bakıldığında aşağıdaki sonuçlar çıkmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu’da öğrenci dışındaki erkeklerin %15’i çiftçi, %19’u işsiz, %20’si kamu çalışanı, %29’u serbest meslek/esnaf/tüccar ve %17’si işçi olduğunu beyan etmiştir.⁷³⁸ Kadınlarda ise yaklaşık %60’ı ev hanımı olduğunu ve %9’u işsiz olduğunu söylemiştir.⁷³⁹ PKK eylemlerinin yoğun olarak yaşandığı illerde işsiz oranı %24’e çıkmaktadır.⁷⁴⁰

⁷³¹ Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 7.

⁷³² Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 7.

* 19 Nisan 2017’de BİMER’e Cazibe Merkezleri Programı’nın detaylı potansiyellerini gösteren bir doküman olup olmadığı yönünde soru gönderildi. 05 Mayıs 2017’de gelen yanıtta böyle bir dokümanın henüz oluşturulmadığı yazıyordu.

⁷³³ “Basından Kalkınma Haberleri”, http://www.kalkinma.com.tr/data/file/kalkinma_haberler/basin/2017/25012017_basin.pdf, 25 Ocak 2017, (erişim 19 Nisan 2017).

⁷³⁴ “Basından Kalkınma Haberleri”, age.

⁷³⁵ “Basından Kalkınma Haberleri”, age.

⁷³⁶ “Basından Kalkınma Haberleri”, age.

⁷³⁷ “Basından Kalkınma Haberleri”, age.

⁷³⁸ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 132.

⁷³⁹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 132.

⁷⁴⁰ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 132.

2006'daki bir istatistiğe göre, Türkiye'nin %17,1'i en yoksul gelir diliminde iken Kürtler arasında bu oran %23,8'dir.⁷⁴¹

1999'dan 2017 yılına kadar il il ve sektörler göre bölünmüş kamu yatırımları verilerinden⁷⁴² üretilen Tablo 6, 7, 8, 9, 10, 11 'deki karşılaştırmalı istatistikler kullanılmıştır. Böylece DAB ve GDAB'daki kamu yatırımlarının DAB ve GDAB dışındaki benzer illere göre oranları görülebilecektir. Tablolardaki istatistikler sayesinde kulaktan dolma şehir efsanesi haline gelen “Doğu-Güneydoğu devlet tarafından ihmal edildi” iddiasının ekonomik yatırımlar açısından doğru mu yanlış mı olduğu görülecektir.

Tablo 6'da görüldüğü üzere turizme yapılan kamu yatırımları DAB-GDAB ve diğer illerde dengeli bir dağılım göstermektedir. Bazı illere hiç yatırım yapılmamıştır. Bazı illere ise çok az yatırım yapılmıştır. Türkiye'deki 81 il için potansiyel turizm merkezleri çalışması yapıp, projelendirilip en kısa sürede turistik faaliyetlere başlamalıdır.

⁷⁴¹ KONDA, “Toplumsal Yapı Araştırması”, age., s. 23. Güncel Kürtler ve tüm Türkiye karşılaştırması yapılacak istatistik bulunamamıştır.

⁷⁴² “Kamu Yatırımlarının İllere Göre Sektörel Dağılımı”, <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/ilozet.html>, (erişim 08 Ekim 2017). Bu sayfada sadece 1999'dan 2017'ye kadar veriler bulunmaktadır. Dolayısı ile 1999'dan öncesi için verilere erişilememiştir.

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/1999-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2000-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2001-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2002-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2003-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2004-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2005-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2006-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2007-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2008-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2009-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2010-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2011-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2012-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2013-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2014-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2015-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2016-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2017-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

“Yıllara göre il nüfusları, 2000-2016”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590, (erişim 28 Eylül 2017).

Tablo 6* : DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Turizm için Yapılan Kamu Yatırımlarının Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	TOPLAM (BİN YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
				B	İL	TOPLAM (BİN YTL)	B	İL	TOPLAM (BİN YTL)
1		Bingöl	0	ŞEHİR YOK				Uşak	0
2		Hakkâri	0	ŞEHİR YOK				Uşak	0
3		Ardahan	0		Kırıkkale	0		Zonguldak	60
4		Iğdır	0		Kırıkkale	0		Zonguldak	60
5		Tunceli	300		Zonguldak	60		Amasya	308
6		Siirt	333		Amasya	308		Bilecik	540
7	X	Diyarbakır	334	BÜYÜK ŞEHİR YOK			X	Kahramanmaraş	2.500
8		Batman	334		Amasya	308		Bilecik	540
9		Şırnak	859		Çorum	650		Kütahya	1.045
10		Ağrı	1.133		Kütahya	1.045		Karabük	1.470
11		Kilis	1.608		Karabük	1.470		Kırşehir	1.900
12		Adıyaman	2.584		Burdur	2.501		Yozgat	2.950
13		Muş	3.000		Yozgat	2.950		Bayburt	5.000
14	X	Mardin	3.951	X	Eskişehir	2.858	X	Hatay	5.095
15	X	Gaziantep	4.321	X	Eskişehir	2.858	X	Hatay	5.095
16		Elazığ	5.871		Niğde	5.400		Düzce	6.450
17	X	Van	13.704	X	Tekirdağ	7.500	X	Balıkesir	15.769
18	X	Şanlıurfa	15.932	X	Balıkesir	15.769	X	Ordu	17.850
19		Erzincan	23.630		Bartın	22.379		Nevşehir	25.329
20	X	Malatya	24.400	X	Denizli	19.327	X	Konya	29.594
21		Bitlis	31.361		Çankırı	28.956		Afyonkarahisa	40.754
22	X	Erzurum	36.982	X	İstanbul	34.135	X	Kocaeli	39.921
23		Kars	118.974		Sivas	66.576		Çanakkale	251.489

* Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır.

Tablo 7*: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Madencilik için Yapılan Kamu Yatırımlarının Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	TOPLAM (BİN YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
				B	İL	TOPLAM (BİN YTL)	B	İL	TOPLAM (BİN YTL)
1		Iğdır	451		Karabük	184		Bilecik	705
2		Bingöl	712		Bilecik	705		Amasya	746
3		Tunceli	1.214		Tokat	946		Bayburt	1.283
4		Kars	2.636		Uşak	2.564		Bolu	3.362
5		Bitlis	2.919		Uşak	2.564		Bolu	3.362
6		Erzincan	3.158		Uşak	2.564		Bolu	3.362
7	X	Van	4.040	X	Kocaeli	3.118	X	Aydın	13.371
8		Ardahan	4.280		Kırkkale	3.363		Çorum	5.902
9		Elazığ	8.167		Karaman	7.481		Osmaniye	9.713
10	X	Malatya	8.283	X	Kocaeli	3.118	X	Aydın	13.371
11		Kilis	9.418		Karaman	7.481		Osmaniye	9.713
12		Hakkâri	20.253		Edirne	18.413		Aksaray	22.164
13	X	Erzurum	20.830	X	Denizli	15.750	X	İzmir	27.806
14		Ağrı	27.424		Bartın	25.514		Rize	29.064
15	X	Gaziantep	49.864	X	Sakarya	41.549	X	Konya	54.294
16		Muş	50.271		Nevşehir	48.870		Sivas	53.609
17	X	Şanlıurfa	61.318	X	Konya	54.294	X	Muğla	73.151
18	X	Mardin	73.162	X	Muğla	73.151	X	Mersin	86.349
19		Şırnak	105.172		Sinop	101.266		Çanakkale	132.437
20		Siirt	153.753		Kastamonu	140.991		Kütahya	496.767
21	X	Diyarbakır	778.573	X	Hatay	513.236	X	İstanbul	1.558.902
22		Adıyaman	1.051.561		Zonguldak	993.144	ŞEHİR YOK		
23		Batman	1.523.623		Zonguldak	993.144	ŞEHİR YOK		

Tablo 7'de görüldüğü üzere madencilik sektöründeki kamu yatırımları Doğu ve Güneydoğu ile diğer bölgelerdeki iller arasında benzerlik arz etmektedir. İllerin madencilik potansiyellerini yansıtacağı şekilde çalışmalar yapılmalı ve projeler hazırlanmalıdır.

* Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır.

Tablo 8*: DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Ulaştırma-Haberleşme için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
				B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)
1		Adıyaman	236		Tokat	230		Amasya	256
2	X	Şanlıurfa	238	X	Muğla	213	X	Hatay	256
3	X	Diyarbakır	279	X	Hatay	256	X	Kahramanmaraş	351
4	X	Mardin	302	X	Hatay	256	X	Kahramanmaraş	351
5		Siirt	328		Kırşehir	313		Karaman	371
6		Muş	369		Kırşehir	313		Karaman	371
7	X	Van	369	X	Kahramanmaraş	351	X	Mersin	387
8		Batman	422		Kırıkkale	420		Çorum	448
9		Elazığ	450		Çorum	448		Gümüşhane	497
10		Iğdır	459		Çorum	448		Gümüşhane	497
11		Bitlis	474		Çorum	448		Gümüşhane	497
12	X	Gaziantep	503	X	Balıkesir	477	X	Antalya	627
13		Bingöl	509		Bilecik	506		Çankırı	546
14	X	Malatya	600	X	Balıkesir	477	X	Antalya	627
15	X	Erzurum	608	X	Balıkesir	477	X	Antalya	627
16		Ağrı	630		Bolu	608		Edirne	662
17		Kars	791		Edirne	662		Afyonkarahisar	1.027
18		Kilis	899		Edirne	662		Afyonkarahisar	1.027
19		Ardahan	990		Edirne	662		Afyonkarahisar	1.027
20		Hakkâri	1.493		Afyonkarahisar	1.027		Sivas	1.584
21		Şırnak	1.616		Sivas	1.584		Rize	1.675
22		Tunceli	1.713		Zonguldak	1.697		Artvin	1.716
23		Erzincan	1.898		Artvin	1.716		Sinop	3.899

Tablo 8'e göre kişi başı ulaşım-haberleşme yatırımları Türkiye'deki illerle benzer dağılım göstermektedir.

* Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır. 2016 nüfusu baz alınmıştır.

Tablo 9* : DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Enerji için Yapılan Kamu Yatırımlarının Kişi Başına Düşen Miktarı Üzerinden Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
				B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)	B	İL	KİŞİ BAŞI (YTL)
1		Iğdır	6		ŞEHİR YOK			Osmaniye	13
2		Ağrı	9		ŞEHİR YOK			Osmaniye	13
3		Kars	14		Osmaniye	13		Bayburt	15
4		Adıyaman	29		Kırşehir	22		Afyonkarahisar	32
5	X	Gaziantep	33		BÜYÜKŞEHİR YOK		X	Sakarya	45
6	X	Malatya	50	X	Eskişehir	47	X	Adana	61
7		Kilis	57		Isparta	56		Niğde	59
8		Şırnak	67		Bolu	61		Kastamonu	71
9		Siirt	93		Aksaray	84		Çankırı	120
10		Bitlis	95		Aksaray	84		Çankırı	120
11		Batman	106		Aksaray	84		Çankırı	120
12	X	Erzurum	197	X	Denizli	194	X	Manisa	379
13	X	Diyarbakır	200	X	Denizli	194	X	Manisa	379
14	X	Şanlıurfa	236	X	Denizli	194	X	Manisa	379
15		Hakkâri	259		Kütahya	235		Nevşehir	274
16		Ardahan	271		Kütahya	235		Nevşehir	274
17		Erzincan	283		Nevşehir	274		Kırklareli	296
18	X	Van	352	X	Denizli	194	X	Manisa	379
19		Elazığ	769		Sivas	599		Bartın	936
20		Muş	953		Bartın	936		Gümüşhane	1.619
21		Tunceli	2.820		Çanakkale	2.125		Karaman	7.592
22		Bingöl	5.913		Çanakkale	2.125		Karaman	7.592
23	X	Mardin	8.790	X	Kahramanmaraş	2.585		BÜYÜKŞEHİR YOK	

Tablo 9'a göre kişi başı enerji yatırımları Türkiye'nin doğusu ve batısında benzer bir dağılım arz etmektedir. Sadece Iğdır ve Ağrı'daki yatırım belirgin olarak geri kalmıştır.

* Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır. 2016 nüfusu baz alınmıştır.

Tablo 10* : DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) İmalat için Yapılan Kamu Yatırımlarının Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	TOPLAM (BİN YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
				B	İL	TOPLAM (BİN YTL)	B	İL	TOPLAM (BİN YTL)
1		Hakkâri	0		Amasya	0		Nevşehir	0
2		Siirt	0		Nevşehir	0		Sinop	0
3		Tunceli	0		Sinop	0		Aksaray	0
4	X	Mardin	1	BÜYÜKŞEHİR YOK			X	Ordu	356
5		Şırnak	60		Giresun	15		Gümüşhane	388
6		Iğdır	227		Giresun	15		Gümüşhane	388
7		Ardahan	471		Yalova	391		Osmaniye	500
8		Batman	1.050		Kırklareli	788		Karabük	1.390
9	X	Şanlıurfa	1.051	X	Trabzon	525	X	Kahramanmaraş	2.278
10	X	Gaziantep	1.154	X	Trabzon	525	X	Kahramanmaraş	2.278
11		Kars	1.665		Bolu	1.460		Edirne	1.952
12		Bitlis	2.250		Edirne	1.952		Uşak	4.782
13		Adıyaman	4.107		Edirne	1.952		Uşak	4.782
14		Muş	6.905		Niğde	6.712		Çorum	9.076
15		Ağrı	7.002		Niğde	6.712		Çorum	9.076
16		Elazığ	11.558		Artvin	10.085		Burdur	14.963
17	X	Diyarbakır	12.112	X	Tekirdağ	10.716	X	Manisa	12.793
18		Bingöl	12.211		Artvin	10.085		Burdur	14.963
19	X	Malatya	13.152	X	Manisa	12.793	X	Adana	27.914
20		Kilis	14.300		Artvin	10.085		Burdur	14.963
21	X	Erzurum	19.638	X	Manisa	12.793	X	Adana	27.914
22	X	Van	38.752	X	Mersin	35.297	X	Bursa	39.084
23		Erzincan	113.192		Sivas	105.112		Afyonkarahisar	205.052

Tablo 10'a göre imalat sektöründeki yatırım Türkiye genelinde benzer dağılıma sahiptir. Bazı iller çok fazla ihmal edilmiştir. Bu illere özellikle eğilerek yeni yatırım planlamaları yapılmalıdır.

* Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır.

Tablo 11* : DAB ve GDAB'daki 23 İlde Son 19 Yılda (1999-2017) Tarım için Yapılan Kamu Yatırımlarının Sıralanması ve Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	TOPLAM (BİN YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
				B	İL	TOPLAM (BİN YTL)	B	İL	TOPLAM (BİN YTL)
1		Siirt	28.930	ŞEHİR YOK				Yalova	55.116
2		Şırnak	32.257	ŞEHİR YOK				Yalova	55.116
3		Ardahan	48.717	ŞEHİR YOK				Yalova	55.116
4		Tunceli	52.111	ŞEHİR YOK				Yalova	55.116
5		Bitlis	91.948		Kırkkale	89.808		Bilecik	104.857
6		Batman	92.656		Kırkkale	89.808		Bilecik	104.857
7		Kilis	140.883		Osmaniye	140.583		Zonguldak	156.394
8		Hakkâri	160.686		Zonguldak	156.394		Rize	162.815
9		Muş	176.243		Rize	162.815		Giresun	185.808
10	X	Mardin	179.182	X	İstanbul	81.773	X	Trabzon	219.514
11		Iğdır	184.673		Rize	162.815		Giresun	185.808
12		Erzincan	184.707		Rize	162.815		Giresun	185.808
13		Elazığ	226.002		Kırklareli	224.007		Sinop	228.431
14		Bingöl	229.691		Sinop	228.431		Yozgat	258.165
15	X	Van	251.909	X	Trabzon	219.514	X	Eskişehir	264.580
16		Ağrı	342.241		Burdur	339.177		Karaman	382.902
17		Kars	343.195		Burdur	339.177		Karaman	382.902
18		Adıyaman	424.170		Kastamonu	414.286		Çanakkale	528.428
19	X	Erzurum	740.113	X	Adana	728.639	X	Samsun	747.724
20	X	Malatya	742.618	X	Adana	728.639	X	Samsun	747.724
21	X	Gaziantep	772.370	X	Ankara	750.027	X	Kayseri	814.225
22	X	Şanlıurfa	4.003.325	X	Konya	2.843.811	BÜYÜKŞEHİR YOK		
23	X	Diyarbakır	4.248.094	X	Konya	2.843.811	BÜYÜKŞEHİR YOK		

Tablo 11'e göre yapılan tarım yatırımları ülke genelinde benzerlik göstermektedir. 1-2 sırasındaki iller çok ihmal edilmiştir. Bu illere dönük yatırım programları öncelikle hayata geçirilmelidir.

* Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır.

Tablo 12: 100 000 Kişiye Düşen Sanayi İşletme Sayısı Oranına⁷⁴³ Göre DAB ve GDAB İllerinin Diğer Bölgelerdeki İllerle Karşılaştırılması *

DAB VE GDAB İLLERİ				DAB GDAB DIŞI EN YAKIN İKİ İL					
				AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
		NÜFUS	KBİO		NÜFUS	KBİO		NÜFUS	KBİO
	B İl	2016	100 binde	İl	2016	100 binde	İl	2016	100 binde
1	Şırnak	483 788	0,012%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
2	Bitlis	341 225	0,016%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
3	X Van	1100190	0,016%	BÜYÜKŞEHİR YOK			Ordu	750 588	0,057%
4	Siirt	322 664	0,017%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
5	Ağrı	542 255	0,022%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
6	X Diyarbakır	1673119	0,023%	BÜYÜKŞEHİR YOK			Ordu	750 588	0,057%
7	Muş	406 501	0,025%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
8	Ardahan	98 335	0,029%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
9	Hakkari	267 813	0,029%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
10	Batman	576 899	0,030%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
11	Bingöl	269 560	0,031%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
12	X Şanlıurfa	1940627	0,033%	BÜYÜKŞEHİR YOK			Ordu	750 588	0,057%
13	Kars	289 786	0,036%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
14	Iğdır	192 785	0,038%	ŞEHİR YOK			Osmaniye	522 175	0,039%
15	X Mardin	796 237	0,040%	BÜYÜKŞEHİR YOK			Ordu	750 588	0,057%
16	Adıyaman	610 484	0,044%	Osmaniye	522 175	0,039%	Tokat	602 662	0,047%
17	Elazığ	578 789	0,048%	Tokat	602 662	0,047%	Bartın	192 389	0,056%
18	X Erzurum	762 021	0,053%	BÜYÜKŞEHİR YOK			Ordu	750 588	0,057%
19	Tunceli	82 193	0,072%	Edirne	401 701	0,070%	Çankırı	183 880	0,074%
20	X Malatya	781 305	0,102%	Hatay	1555165	0,097%	Adana	2201670	0,108%
21	X Gaziantep	1974244	0,121%	Kocaeli	1830772	0,115%	Samsun	1295927	0,130%
22	Kilis	130 825	0,123%	Afyon	714 523	0,120%	Düzce	370 371	0,125%
23	Erzincan	226 032	0,132%	Bilecik	218 297	0,131%	Balıkesir	1196176	0,133%

Tablo 12'ye göre kişi başına düşen sanayi işletme sayısına bakıldığında 1-15 aralığındaki ve 18. sıradaki DAB-GDAB illerinin çok düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu illerdeki sanayi işletmelerinin arttırılması için projeler geliştirilmelidir.

⁷⁴³ T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden çıkarılan istatistiklerdir. Veriler için; T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü "81 İl Sanayi Durum Raporu 2015", <https://sgm.sanayi.gov.tr/DokumanGetHandler.ashx?dokumanId=83c1b741-8ad8-4129-b0ec-ba4a03f1f1dc>, (erişim 09 Ekim 2017).

* . Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır. 100000 Kişi Başı Sanayi İşletme Oranı KBİO'dur.

Tablo 13: 2016 Yılı Verilerine⁷⁴⁴ Göre İthalat ve İhracat Rakamlarının Dış Ticaret Açığına Göre Sıralanması

				BİN \$		
			NÜFUS	İTHALAT	İHRACAT	FARK
B	BÖLGE	İl	2016	2016	2016	2016
X		İstanbul	14 804 116	116 097 055	76 071 914	- 40 025 142
		GİZLİ VERİ		15 367 038	0	- 15 367 038
X		Ankara	5 346 518	10 837 711	6 463 475	- 4 374 236
X		Kocaeli	1 830 772	8 063 742	6 527 579	- 1 536 162
X		Manisa	1 396 945	2 702 136	1 874 348	- 827 789
X		Hatay	1 555 165	2 570 899	1 744 917	- 825 981
		Zonguldak	597 524	757 746	240 915	- 516 831
X		İzmir	4 223 545	8 811 052	8 330 122	- 480 930
		Osmaniye	522 175	600 859	142 070	- 458 789
X		Kahramanmaraş	1 112 634	1 294 434	873 848	- 420 586
X		Samsun	1 295 927	589 776	367 592	- 222 184
		Karabük	242 347	456 295	245 163	- 211 133
X		Adana	2 201 670	1 803 482	1 607 018	- 196 464
		Kırklareli	351 684	369 182	187 062	- 182 120
X		Antalya	2 328 555	1 124 060	997 112	- 126 947
		Kastamonu	376 945	151 934	43 396	- 108 538
	DAB	Ağrı	542 255	144 691	52 134	- 92 557
		Bilecik	218 297	146 024	77 231	- 68 793
		Kırşehir	229 975	211 476	167 995	- 43 481
		Edirne	401 701	72 791	39 318	- 33 473
		Bolu	299 896	153 815	133 045	- 20 769
X	DAB	Van	1 100 190	56 500	38 465	- 18 035
	DAB	Bitlis	341 225	19 245	2 666	- 16 579
		Çankırı	183 880	95 069	78 791	- 16 278
		Çorum	527 863	216 803	201 021	- 15 781
X	DAB	Erzurum	762 021	30 659	17 516	- 13 143
	GDAB	Batman	576 899	38 633	26 381	- 12 252
		Yozgat	421 041	32 483	21 447	- 11 037
		Bayburt	90 154	13 148	6 912	- 6 237
	DAB	Muş	406 501	5 069	496	- 4 573
	DAB	Kars	289 786	2 580	136	- 2 444
		Tokat	602 662	19 310	17 433	- 1 877
	DAB	Bingöl	269 560	1 368	1 202	- 165
	DAB	Tunceli	82 193	279	131	- 148
		Gümüşhane	172 034	157	37	- 120

⁷⁴⁴ TÜİK verilerinden üretilmiştir. B büyükşehir sütunudur.

TÜİK, “İllere göre ihracat, 2002-2017”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (erişim 19 Ekim 2017).

TÜİK, “İllere göre ithalat, 2002-2017”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (erişim 19 Ekim 2017).

	DAB	Ardahan	98 335	337	1 835	1 498
		Bartın	192 389	12 137	13 806	1 669
	DAB	Erzincan	226 032	6 949	9 219	2 270
		Kırıkkale	277 984	17 447	19 913	2 465
		Nevşehir	290 895	40 474	50 061	9 587
		Sinop	205 478	11 119	21 272	10 153
		Sivas	621 224	69 673	80 161	10 488
		Düzce	370 371	79 208	98 466	19 258
	DAB	Hakkâri	267 813	3 286	23 588	20 302
		Niğde	351 468	37 008	58 810	21 802
X	GDAB	Şanlıurfa	1 940 627	164 832	190 804	25 973
		Aksaray	396 673	50 654	79 857	29 204
		Artvin	168 068	24 746	55 859	31 113
		Amasya	326 351	44 052	76 165	32 113
	GDAB	Siirt	322 664	92 832	125 769	32 937
		Çanakkale	519 793	74 856	108 595	33 739
X		Tekirdağ	972 875	933 738	982 344	48 606
		Kütahya	573 642	131 248	181 183	49 935
		Uşak	358 736	199 426	249 903	50 477
		Isparta	427 324	94 974	151 733	56 758
X		Kayseri	1 358 980	1 459 759	1 527 163	67 404
	GDAB	Kilis	130 825	34 808	105 204	70 396
	DAB	Iğdır	192 785	16 833	96 697	79 864
X	GDAB	Diyarbakır	1 673 119	77 458	158 300	80 842
X		Balıkesir	1 196 176	414 317	519 260	104 943
X		Eskişehir	844 842	741 199	862 054	120 855
X		Ordu	750 588	40 196	163 226	123 031
		Burdur	261 401	46 508	178 941	132 433
		Rize	331 048	19 911	160 692	140 782
		Giresun	444 467	14 695	167 067	152 372
		Karaman	245 610	143 052	306 451	163 399
X	DAB	Malatya	781 305	86 187	250 631	164 444
		Afyonkarahisar	714 523	121 148	296 187	175 038
		Yalova	241 665	178 109	357 613	179 503
	DAB	Elazığ	578 789	51 851	252 862	201 011
X		Muğla	923 773	192 768	415 397	222 629
	GDAB	Adıyaman	610 484	51 820	338 329	286 509
X		Konya	2 161 303	1 008 981	1 314 877	305 897
X		Mersin	1 773 852	1 180 640	1 493 352	312 713
X		Aydın	1 068 260	271 682	617 679	345 997
	GDAB	Şırnak	483 788	33 435	407 324	373 889
X		Sakarya	976 948	2 113 319	2 553 889	440 570
X		Denizli	1 005 687	1 666 338	2 403 335	736 997
X	GDAB	Mardin	796 237	93 541	877 922	784 381
X		Bursa	2 901 396	8 710 001	9 765 910	1 055 909
X		Trabzon	779 379	85 902	1 341 863	1 255 962

X	GDAB	Gaziantep	1 974 244	4 816 682	6 418 991	1 602 309
---	------	-----------	-----------	------------------	------------------	------------------

Tablo 13'e göre, Türkiye'nin 2016'daki dış ticaret açığı 56.088.192.000 \$'dır. İstanbul, Ankara, Kocaeli ve gizli veri hanelerinde en fazla dış ticaret açığı (61.302.578.000 \$) bulunmaktadır. Bu illerdeki dış ticaret dengesini pozitif hale çevirecek önlemler alınmalıdır. Dışarıdan ihraç edilen ara malların Türkiye'de üretilmesine başlanmalıdır. Ayrıca ihraç edilen lüks tüketim mallarına da sınırlama getirilmelidir. DAB ve GDAB illerindeki ihracat rakamı 9.396.602.000 \$ iken ithalat rakamı 5.829.876.000 \$'dır. Yani bu 23 il 2016'da 3.566.727.000 \$ dış ticaret fazlası vermiştir. DAB ve GDAB illerinde de dış ticaret hacmini arttırarak, ülke ekonomisine daha fazla katkı sunması sağlanmalıdır.

Tablo 14'e göre illerin GSYH miktarları benzer bir dağılım göstermektedir. Sadece 1-3 illerinde görece olarak geri kalma vardır. Bu illere de özel planlamalar ve projeler yapılarak destek verilmelidir.

Tablo 14: 2014 Yılı Verilerine⁷⁴⁵ Göre İllerin GSYH'ya (Gayrı Safi Yurtiçi Hâsıla) katkısının DAB-GDAB İlleri ile Diğer İllerin Karşılaştırılması

					DAB-GDAB DIŞI EN YAKIN İKİ İL			
					AŞAĞIDAN YAKIN		YUKARIDAN YAKIN	
	B	BÖLGE	İL	GSYH (BİN TL)	İL	GSYH (BİN TL)	İL	GSYH (BİN TL)
1		DAB	Ardahan	1.415.843	Bayburt	1.238.400	Gümüşhane	2.641.170
2		GDAB	Kilis	1.756.295	Bayburt	1.238.400	Gümüşhane	2.641.170
3		DAB	Tunceli	1.917.421	Bayburt	1.238.400	Gümüşhane	2.641.170
4		DAB	İğdır	2.626.456	Bayburt	1.238.400	Gümüşhane	2.641.170
5		DAB	Hakkâri	3.202.470	Gümüşhane	2.641.170	Bartın	3.269.613
6		DAB	Bingöl	3.404.742	Bartın	3.269.613	Sinop	3.504.778
7		DAB	Kars	3.713.481	Çankırı	3.563.577	Artvin	3.728.884
8		GDAB	Siirt	3.868.573	Artvin	3.728.884	Kırşehir	3.931.176
9		DAB	Bitlis	4.073.177	Kırşehir	3.931.176	Karabük	4.861.472
10		DAB	Ağrı	4.669.731	Kırşehir	3.931.176	Karabük	4.861.472
11		DAB	Muş	4.833.214	Kırşehir	3.931.176	Karabük	4.861.472
12		DAB	Erzincan	5.090.175	Karabük	4.861.472	Kırıkkale	5.346.655
13		GDAB	Şırnak	5.874.947	Karaman	5.847.774	Burdur	6.000.838
14		GDAB	Batman	6.517.186	Giresun	6.398.467	Bilecik	6.827.072
15		GDAB	Adıyaman	8.095.882	Osmaniye	7.984.770	Tokat	8.431.753
16		DAB	Elazığ	9.633.676	Kırklareli	9.535.339	Zonguldak	11.072.359
17	X	GDAB	Mardin	10.420.739	BÜYÜKŞEHİR YOK		Ordu	10.608.680
18	X	DAB	Van	10.684.919	Ordu	10.608.680	Trabzon	16.830.898
19	X	DAB	Malatya	11.649.179	Ordu	10.608.680	Trabzon	16.830.898
20	X	DAB	Erzurum	11.813.489	Ordu	10.608.680	Trabzon	16.830.898
21	X	GDAB	Şanlıurfa	17.824.505	Kahramanmaraş	17.063.050	Aydın	19.723.034
22	X	GDAB	Diyarbakır	20.751.651	Aydın	19.723.034	Sakarya	22.533.411
23	X	GDAB	Gaziantep	35.077.012	Manisa	33.137.759	İçel	36.419.349

⁷⁴⁵ TÜİK verilerinden üretilen istatistiktir. B büyükşehir sütunudur. Büyükşehirler kendi aralarında gruplanmıştır.

TÜİK, "İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre, NACE Rev.2, 2004-2014", http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2520, (erişim 19 Ekim 2017).

Tablo 15: 2014 Yılı Verilerine⁷⁴⁶ Göre İllerin Vergileri ile Yapılan Kamu Yatırımlarının Oranlarının DAB-GDAB İlleri ile Diğer İllerin Karşılaştırılması

						DAB-GDAB DIŞI EN YAKIN İKİ İL			
						AŞAĞIDAN YAKIN		YUKARIDAN YAKIN	
	B	İL	Vergi-sübvansiyon	Kamu Yatırımı	KY/V	İL	KY/V	İL	KY/V
1	X	Gaziantep	4 053 799	495.454	12,22%	Kayseri	12,10%	Konya	17,92%
2		Elazığ	1 113 350	213.056	19,14%	Kırşehir	17,74%	Amasya	20,09%
3		Şırnak	678 959	168.428	24,81%	Zonguldak	24,60%	Çankırı	26,15%
4		Iğdır	303 536	75.766	24,96%	Zonguldak	24,60%	Çankırı	26,15%
5	X	Malatya	1 346 279	352.331	26,17%	Kahramanmaraş	24,87%	B.ŞEHİR YOK	
6		Siirt	447 085	125.099	27,98%	Gümüşhane	27,87%	Afyon	28,49%
7		Kilis	202 972	57.551	28,35%	Gümüşhane	27,87%	Afyon	28,49%
8		Muş	558 567	164.105	29,38%	Afyon	28,49%	Bartın	29,82%
9		Bitlis	470 731	138.875	29,50%	Afyon	28,49%	Bartın	29,82%
10	X	Van	1 234 840	393.874	31,90%	Kahramanmaraş	24,87%	B.ŞEHİR YOK	
11		Erzincan	588 264	188.658	32,07%	Kütahya	30,05%	Aksaray	33,78%
12		Tunceli	221 594	72.962	32,93%	Kütahya	30,05%	Aksaray	33,78%
13	X	Erzurum	1 365 268	502.836	36,83%	Kahramanmaraş	24,87%	B.ŞEHİR YOK	
14		Kars	429 162	178.638	41,62%	Kırklareli	36,52%	Bayburt	42,84%
15	X	Diyarbakır	2 398 238	1.023.845	42,69%	Kahramanmaraş	24,87%	B.ŞEHİR YOK	
16		Adıyaman	935 629	413.352	44,18%	Bayburt	42,84%	Sinop	64,38%
17		Ardahan	163 627	72.420	44,26%	Bayburt	42,84%	Sinop	64,38%
18		Ağrı	539 674	247.779	45,91%	Bayburt	42,84%	Sinop	64,38%
19	X	Şanlıurfa	2 059 952	1.009.544	49,01%	Kahramanmaraş	24,87%	B.ŞEHİR YOK	
20		Hakkâri	370 105	189.601	51,23%	Bayburt	42,84%	Sinop	64,38%
21		Batman	753 182	423.002	56,16%	Bayburt	42,84%	Sinop	64,38%
22	X	Mardin	1 204 310	1.016.369	84,39%	Kahramanmaraş	24,87%	B.ŞEHİR YOK	
23		Bingöl	393 481	439.517	111,70%	Artvin	94,27%	ŞEHİR YOK	

Tablo 15'e göre DAB-GDAB illerine yapılan kamu yatırımı miktarının verdikleri vergiye oranla diğer illerden daha yukarıdadır. Yani bu illere verginin geri dönüşü oransal olarak daha fazladır.

Yukarıdaki tablolardaki istatistiklerden görüleceği üzere son 19 yıldaki tarım, imalat, enerji, ulaştırma-haberleşme, madencilik ve turizm sektörlerindeki kamu yatırımlarının karşılaştırılması sonucu, iktisadi sektörlerde hükümetlerin yaptığı yatırımlarda Doğu

⁷⁴⁶ TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı verilerinden üretilen istatistiktir. B büyükşehir sütunudur. Büyükşehirler kendi aralarında gruplanmıştır. KY/V bir ile yapılan kamu yatırımlarının ilden alınan vergiye oranıdır. Kamu yatırımları içinde memur maaşları ve kamu kurumları giderleri bulunmamaktadır. TÜİK, "İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre, NACE Rev.2, 2004-2014", http://www.tuik.gov.tr/PrelStatistikTablo.do?istab_id=2520, (erişim 19 Ekim 2017). <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2014-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun ihmal edildiği tezi çökmüştür. Tablolarda görüleceği üzere bölgedeki 23 ildeki dağılımın benzeri diğer bölge illerinde de mevcuttur.

Kürt Meselesi'nin ekonomik boyutu ile ilgili olarak yapılanlar şu şekildedir:

24 Ocak 2017'de başvuruları başlayan ve Doğu ve Güneydoğu'da 23 ili kapsayan Cazibe Merkezleri Programı hayata geçirilmiştir.⁷⁴⁷ Bu program çerçevesinde nisan ayına kadar 92 milyar liralık yatırım ve 365 bin kişilik istihdam başvurusu gelmiştir.⁷⁴⁸

GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) bünyesinde 2015'te enerji yatırımlarının %74'ü tamamlanmış, 2015'te 11,5 milyar kilovat-saat ile ülkedeki enerjinin %44,4'ünü üretmiştir.⁷⁴⁹ Hedeflenen 22 barajın 19'u tamamlanmıştır.⁷⁵⁰ Hedefin %45'i olan 474.528 hektar sulama alanına ulaşılmıştır.⁷⁵¹

5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansısı Hakkındaki Kanun (Tazminat Kanunu) 2004 yılında çıkarılıp uygulanmaya başlanmıştır.⁷⁵² Valilikler bünyesinde oluşturulan zarar tespit komisyonlarınca tazminatların ödenmesi öngörülmüştür.⁷⁵³ Güvenlik sebebiyle köylerini terk edenlerin köye dönebilmesi için KDRP 2000, 2005 ve 2009 yıllarındaki İçişleri Bakanlığı genelgeleri ile uygulanmaktadır.⁷⁵⁴ Doğu ve Güneydoğu'da 14 ilde geri dönülen köylerin sosyo-ekonomik altyapısı ıslah edilmiştir.⁷⁵⁵ Proje kapsamında 1999-2011 arası 125 milyon TL ödenek sağlanmıştır.⁷⁵⁶ KDRP kapsamında 14 ilin yarısında köylere dönüş olmuştur.⁷⁵⁷

"Kırsal kalkınma hedefi doğrultusunda 2005'te KÖYDES ve 2007'de Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES) hayata geçirilmiştir."⁷⁵⁸ Sosyal

⁷⁴⁷ "Cazibe'de tablo netleşti", <http://www.yenisafak.com/ekonomi/cazibede-tablo-netlesti-2645759>, 19 Nisan 2017, (erişim 19 Nisan 2017).

⁷⁴⁸ "Cazibe'de tablo netleşti", age.

⁷⁴⁹ "GAP'ta Son Durum", <http://www.gap.gov.tr/gap-ta-son-durum-sayfa-32.html>, (erişim 06 Kasım 2017).

⁷⁵⁰ "GAP'ta Son Durum", age.

⁷⁵¹ "GAP'ta Son Durum", age.

⁷⁵² Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., ss. 24-25.

⁷⁵³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., ss. 24-25.

⁷⁵⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., ss. 24-25.

⁷⁵⁵ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., ss. 24-25.

⁷⁵⁶ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., ss. 24-25.

⁷⁵⁷ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., ss. 24-25.

⁷⁵⁸ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 25.

Gelişmenin Sağlanması ekseninde oluşan Sosyal Destek Programı (SODES) Kürt sorunu çözümünde önemli bir uygulamadır.⁷⁵⁹

Bölgede sınır ticareti önündeki engeller büyük oranda kaldırılmıştır.⁷⁶⁰

Bölgedeki yol denetimlerinin ve yayla yasaklarının asgariye indirilmesi için genelge yayınlanmıştır.⁷⁶¹ 2010 yılı başlarında çıkarılan bir genelge⁷⁶² ile yol denetimleri önemli oranda azaltılmış ve yayla/mera yasakları minimuma indirilmiştir.⁷⁶³

KÖYDES kapsamında 2005-2014 arası 9 milyar TL ödenek tahsis edilmiştir.⁷⁶⁴ Yol, içme ve atık suyu yatırımları yapılmıştır.⁷⁶⁵

2007-2008 yıllarında BELDES kapsamında 633 milyon TL kaynak aktarılmıştır.⁷⁶⁶ Bu kaynakla yol ve içme suyu yatırımları gerçekleştirilmiştir.⁷⁶⁷

SODES kapsamında 2008-2014 arası dönemde 34 ilde süren projeler için istihdam, sosyal ve kültür, sanat, spor alanlarında 875 milyon TL'lik proje hayata geçmiştir.⁷⁶⁸

2006 yılından bu yana faaliyetlerini sürdüren Kalkınma Ajansları sayesinde bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farkının azaltılması için ilerlemeler kaydedilmiştir.⁷⁶⁹ Ajansların proje çağrıları ile kamu kurum ve kuruluşları, mahalli idareler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve işletmelerden 2008 - 2014 döneminde 32.808 proje başvurusu alınmıştır.⁷⁷⁰ 7.185 proje desteklenmiş ve bunlara toplam 1,9 milyar TL

⁷⁵⁹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 25.

⁷⁶⁰ Yayman, Hüseyin, age., s. 62.

⁷⁶¹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 27.

⁷⁶² AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 54.

⁷⁶³ Beşli, Murat Kamil, age., ss. 52-53.

⁷⁶⁴ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., ss. 147-148.

⁷⁶⁵ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., ss. 147-148. Detaylar raporda bulunabilir.

⁷⁶⁶ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 148.

⁷⁶⁷ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 148. Detaylar raporda bulunabilir.

⁷⁶⁸ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., ss. 148-149.

⁷⁶⁹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 149.

⁷⁷⁰ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 149.

kaynak aktarılmıştır.⁷⁷¹ Yararlanıcıların koyduğu eş finansman tutarıyla birlikte kalkınma projeleri için kullanılan kaynak tutarı yaklaşık 3,5 milyar TL'ye ulaşmaktadır.⁷⁷² Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde kurulmuş olan toplam 7 kalkınma ajansına 2009-2014 döneminde 496.203.000 TL kaynak aktarılmıştır.⁷⁷³

Doğu ve Güneydoğu'ya yapılan kamu yatırımları 2002-2014 arasında 42 milyar TL olmuştur.⁷⁷⁴ Kalkınma Bakanlığı'na göre Doğu ve Güneydoğu'nun toplam yatırım programından aldığı pay 2002 yılında %12,8 iken, bu rakam 2014'te %23,5'e yükselmiştir.⁷⁷⁵ Doğu ve Güneydoğu'ya ayrılan toplam yatırım program ödeneği 2002 yılında 2 milyar TL iken, 2014'te toplam yaklaşık 8 milyar TL olmuştur.⁷⁷⁶

2008-2014 arasında GAP Eylem Planı çerçevesinde, 300'ün üzerinde proje ve faaliyete dair ilgili kuruluşlarca 14,7 milyar TL harcanmıştır.⁷⁷⁷ 2009 yılında %17,4 olan GAP Bölgesi'ndeki işsizlik oranı, 2014'de %14,5'e düşmüştür.⁷⁷⁸ 2002 yılında 600 milyon \$ olan GAP Bölgesi'nden yapılan ihracat, 2012 itibarıyla 8 milyar \$'a çıkmıştır.⁷⁷⁹ 2002-2014 arasında, GAP Bölgesi'ndeki okullaşma oranları; okul öncesi eğitimde %3'ten %32,2'ye, ilköğretimde %94'ten %114,5'e ve orta öğretimde %27'den %86,6'ya yükselmiştir.⁷⁸⁰ 3 olan üniversite sayısı da 9'a çıkmıştır.⁷⁸¹

Tazminat yasası ile ilgili olarak aşağıdakiler yapılmıştır:

2004 yılında "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun yürürlüğe konulmuştur. Uygulamaya konulan söz konusu kanun çerçevesinde;

⁷⁷¹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 149.

⁷⁷² AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 149.

⁷⁷³ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 149.

⁷⁷⁴ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 161.

⁷⁷⁵ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 161.

⁷⁷⁶ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 161.

⁷⁷⁷ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 163.

⁷⁷⁸ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 163.

⁷⁷⁹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 163.

⁷⁸⁰ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 163.

⁷⁸¹ AKP, "2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri", age., s. 163.

ölüm, yaralanma ve sakatlanmadan kaynaklanan zararlar, taşınır ve taşınmazlarda oluşan zararlar, tarım ve hayvancılıkla ilgili zararlar ile terör nedeniyle göç etmek zorunda kalan vatandaşlarımızın malvarlıklarına ulaşamamaları nedeniyle uğradıkları zararlar karşılanmaktadır. Kanun kapsamındaki zararların karşılanması amacıyla illerde “Zarar Tespit Komisyonları” oluşturulmuştur. Kasım 2014 itibariyle komisyonların 66’sı çalışmalarını tamamlamış olup, değişik illerde 20 komisyon ise çalışmalarına devam etmektedir. Söz konusu Kanun kapsamında, 2014 yılı Kasım ayına kadar, Zarar Tespit Komisyonlarına toplam 364.156 başvuru yapılmıştır. Bu başvurulardan 339.301 adedi sonuçlandırılmış olup; bunlardan 181.127 başvuru için tazminat ödenmesine karar verilmiştir. Kasım 2014 itibariyle, komisyonlarca olumlu sonuçlandırılan ve sulhname imzalayan vatandaşlarımıza ödenmek üzere talep edilen toplam zarar tutarı 3.320.862.582 TL olup, 3.318.698.562 TL’si ilgililere ödenmiştir. Kalan 2.164.020 TL’nin ödenmesine yönelik çalışmalar ise devam etmektedir.⁷⁸²

Diyarbakır’ın Sur ilçesinde ikamet eden ve terör olayları nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalan 4665 aileye toplam 1 milyon 857 bin 364 TL devlet yardımı yapılmıştır.⁷⁸³ Sur’da küçük esnafa Başbakanlık tarafından valiliğe gönderilen ödenek ile 31.12.2015 tarihinde 603 esnafımıza toplam 1 milyon 753 bin 500 TL yardım tutarında ödeme yapılmıştır.⁷⁸⁴

22 Temmuz 2015’te PKK tarafından Ceylanpınar’daki evlerinde 2 polis memurunun şehit edilmesi ile hendek/barikat operasyonları başlamış 2016 sonuna kadar sürmüştür.⁷⁸⁵ “PKK terör örgütü, hukuka ve demokratik anayasal düzenimize aykırı bir şekilde Hakkâri/Merkez-Yüksekova, Şırnak/Merkez-Beytüşşebap, Diyarbakır/Sur-Silvan, Mardin/Nusaybin, Ağrı/Doğubeyazıt, Muş/Bulanık-Varto, Van/Merkez-Tuşba-Başkale-Erciş, Bitlis/Hizan, Siirt/Erüh, Adana/Seyhan Batman/Bağlar, Tunceli/Merkez olmak üzere 19 farklı yerde “sözde Öz Yönetimler” ilan etmiştir.”⁷⁸⁶ “Sokağa çıkma yasağı uygulanan 1 il ve 11 ilçe merkezinde (Silvan, Varto, Derik, Dargeçit, Bağlar, Sur, Cizre, Silopi, İdil, Yüksekova, Nusaybin, Şırnak Merkez); teröristler ve onların destekçileri (belediyeler) tarafından açılan 3.630 çukur-barikat kaldırılmış ve tuzaklanan 6.187 bomba düzeneği imha edilmiştir.”⁷⁸⁷

⁷⁸² AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, age., ss. 164-165.

⁷⁸³ T.C. Diyarbakır Valiliği, <http://www.diyarbakir.gov.tr/devlet-yardimlari-devam-ediyor>, (erişim 17 Nisan 2017).

⁷⁸⁴ T.C. Diyarbakır Valiliği, age.

⁷⁸⁵ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Uluslararası Af Örgütü’nün Raporuna İlişkin Basın Açıklaması”, <https://www.icisleri.gov.tr/uluslararasi-af-orgutunun-raporuna-iliskin-basin-aciklamasi>, 23 Ocak 2017, (erişim 06 Kasım 2017).

⁷⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Uluslararası Af Örgütü’nün Raporuna İlişkin Basın Açıklaması”, age.

⁷⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Uluslararası Af Örgütü’nün Raporuna İlişkin Basın Açıklaması”, age.

5233 sayılı Kanun yürürlüğe girdiği 2004 yılından bu güne kadar Zarar Tespit Komisyonlarına toplam 405.453 başvuru yapılmıştır. Bu başvurulardan 375.964 adedi sonuçlandırılmış olup; bunlardan 211.031 başvuru için tazminat ödenmesine karar verilmiş, 164.933 başvuru ise reddedilmiştir. Komisyonlarca olumu sonuçlandırılan ve sulhname imzalayan vatandaşlarımıza ödenmek üzere 3.731.916.332,- TL talep edilmiş olup, tamamı ilgililere ödenmiştir. (6 Ocak 2016 tarihi itibariyle) Başvurusu reddedilenlerin idari yargıda dava açma hakkı bulunmaktadır.⁷⁸⁸

Terörle mücadele sürecinde zarar gören vatandaşlar için 27 Temmuz 2004'te yürürlüğe giren “5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansısı Hakkında Kanun” kapsamında Mayıs 2017 itibari ile tazminat başvurusu kabul edilen 207.726 kişiye 3.953.431.934 TL ödenek gönderilmiştir.⁷⁸⁹

KDRP kapsamında yapılanlar aşağıdaki gibidir:⁷⁹⁰

Proje ile ilgili ilk çalışmalar 1994-1999 yılları arasında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. Projenin planlama ve uygulama çalışmaları, 1999 yılından itibaren İçişleri Bakanlığı sorumluluk ve koordinasyonunda yürütülmektedir.

KDRP, kapsamdaki 14 ilde (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van) projenin etkin bir şekilde uygulanması için uygulamada çeşitli kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasını temel almaktadır.

Valiliklere yapılan başvurulara göre KDRP kapsamındaki 14 il'de; 62.448 haneden, 386.360 vatandaşımız terör ve güvenlik kaygılarıyla yaşadıkları köylerden göç etmek zorunda kalmıştır. Proje uygulamaları kapsamında 28.384 haneden, 187.861 kişinin eskiden yaşadığı köylerine geri dönüşleri sağlanmıştır. Proje kapsamında 1999-2013 yılları arasında Bakanlığımız bütçesinden KDRP kapsamındaki illere toplam 171.015.000 TL ödenek aktarılmıştır.

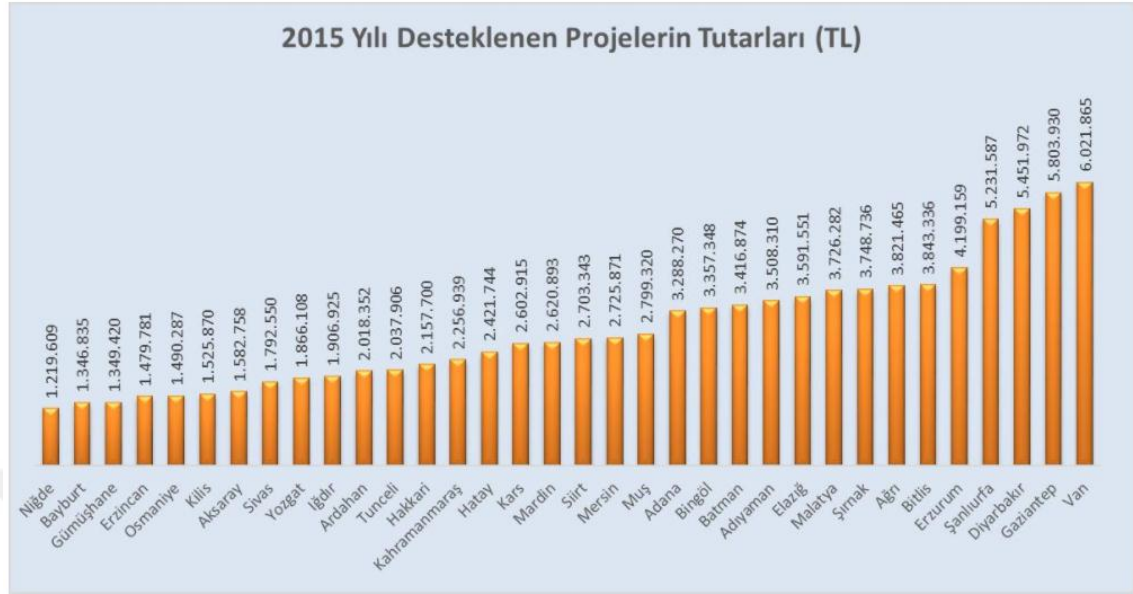
Proje; geri dönülen köylerde hayatın yeniden başlatılması ve kalıcı hale getirilmesi için gerekli köy altyapısının oluşturulmasına yönelik çalışmalar ile tarım, hayvancılık ve el sanatları gibi faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik çalışmaları, geri dönmek istemeyen ve şehirlerde yaşamayı tercih eden vatandaşlarımıza yönelik iş ve meslek edindirme kurslarını, istihdamı geliştirici projeleri ve özellikle kadın, genç ve çocukları hedefleyen sosyal içerikli proje ve çalışmaları içermektedir. Proje kapsamında 2014 yılı Kasım ayına kadar 190.015.000 TL kaynak kullanılarak; toplum, gençlik, spor, kadın ve çocuk eğitim merkezlerinin kurulmasına yönelik sosyal ve rehabilitasyon içerikli projeler; meslek edindirme ve istihdam projeleri; öğrenci yurdu; yol, su, elektrik, kanalizasyon vb. altyapı projeleri; tahrip olan okul, sağlık ocağı ve diğer tesislerin onararak kullanılır hale getirilmesine yönelik projeler; köylerine geri dönen vatandaşlarımızın

⁷⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Uluslararası Af Örgütü’nün Raporuna İlişkin Basın Açıklaması”, age.

⁷⁸⁹ “Terörden zarar görenler için 13 yılda 3 milyar TL ödenek gönderildi”, <http://www.hurriyet.com.tr/terorden-zarar-gorenler-icin-13-yilda-3-milyar-40450007>, 07 Mayıs 2017, (erişim 06 Kasım 2017).

⁷⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP)”, <http://www.illeridaresi.gov.tr/k-ye-d-n-s-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp->, (erişim 07 Kasım 2017).

kendi konutlarını yapabilmelerine ilişkin projeler ve tarım ve hayvancılık projeleri gerçekleştirilmiştir.⁷⁹¹

Şekil 3⁷⁹²: SODES Kapsamında 2015 Yılında Proje Destekleri

SODES 2008 yılında geri kalmış illerin sosyal sermayesini güçlendirmek amacıyla başlamıştır. Şekil 3'te 2015 yılında SODES için yapılan harcamalar görülmektedir. SODES ile ilgili olarak,⁷⁹³

2008 yılında uygulanmaya başlanan SODES, dezavantajlı bölgelerimizin beşeri sermayesini güçlendirmek ve toplumsal bütünleşme sürecine destek olmak amacıyla bu bölgelerdeki göç, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunların ve değişen sosyal yapının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara kısa sürede karşılık vermeyi hedefleyen bir sosyal kalkınma programıdır.

SODES; istihdam, sosyal bütünleşme, kültür, sanat ve spor alanlarında; yerel düzeyde hazırlanan ve uygulanan projelerden oluşan, il düzeyinde valiliklerin koordinasyonunda yürütülen, uygulama sürecinde yerel aktörlerin geniş bir biçimde yetkilendirildiği insan odaklı ve proje temelli bir programdır.

Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Ağrı, Ardahan, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Iğdır, Hakkâri, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van, Sivas, Yozgat, Aksaray ve Niğde [illerinde projeler vardır]. 2011 yılında programa dâhil edilen Adana, Mersin illerinde valilikler aracılığıyla program bazlı; Osmaniye, Kahramanmaraş ve Hatay illerinde Kalkınma Ajansı aracılığıyla farklı uygulamalar pilot iller olarak devam etmektedir.

⁷⁹¹ AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/sessiz-devrim2002-2014.pdf>, Eylül 2015, (erişim 05 Nisan 2017), ss. 163-164.

⁷⁹² <http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCB6EDD383FA961C529D4832A466DB6363A1B139ED5B6ECBD5>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁷⁹³ “Sosyal Destek Programı (SODES) Nedir?”, <http://www.sodes.gov.tr/SODES.portal>, (erişim 07 Kasım 2017).

Tablo 16⁷⁹⁴: 2005 - 2014 Arası İl İl Toplam KÖYDES Projesi Ödeneği

Adana	125.273.006	Gaziantep	55.517.483	Samsun	224.301.373
Adıyaman	128.176.348	Giresun	213.084.823	Siirt	115.155.622
A.karahisar	69.783.504	Gümüşhane	126.086.820	Sinop	142.298.112
Ağrı	210.987.146	Hakkâri	137.002.935	Sivas	199.682.228
Aksaray	55.415.852	Hatay	90.257.203	Şanlıurfa	259.053.280
Amasya	85.033.548	Iğdır	87.999.552	Şırnak	100.379.524
Ankara	114.995.984	Isparta	57.364.243	Tekirdağ	43.209.676
Antalya	161.291.692	İzmir	83.085.990	Tokat	118.096.807
Ardahan	93.848.071	K.maraş	154.114.238	Trabzon	253.614.453
Artvin	196.348.334	Karabük	91.320.342	Tunceli	121.160.321
Aydın	86.781.649	Karaman	68.275.564	Uşak	68.993.159
Balıkesir	118.652.391	Kars	119.916.404	Van	226.685.943
Bartın	92.114.991	Kastamonu	226.181.482	Yalova	31.272.869
Batman	121.863.655	Kayseri	74.870.662	Yozgat	116.260.375
Bayburt	64.963.789	Kırıkkale	52.021.559	Zonguldak	101.851.349
Bilecik	55.174.287	Kırklareli	45.687.723		
Bingöl	163.292.495	Kırşehir	49.381.208	Toplam	9.074.049.000
Bitlis	120.781.826	Kilis	51.570.949		
Bolu	89.375.290	Konya	120.850.089		
Burdur	54.769.234	Kütahya	81.724.480		
Bursa	73.601.483	Malatya	148.202.442		
Çanakkale	74.897.712	Manisa	98.469.712		
Çankırı	81.217.649	Mardin	132.970.005		
Çorum	136.364.386	Mersin	117.598.629		
Denizli	81.310.954	Muğla	104.581.633		
Diyarbakır	281.225.135	Muş	135.287.438		
Düzce	70.454.822	Nevşehir	39.917.223		
Edirne	59.708.435	Niğde	49.983.076		
Elazığ	120.587.202	Ordu	242.147.763		
Erzincan	117.407.872	Osmaniye	73.401.636		
Erzurum	221.899.811	Rize	162.424.473		
Eskişehir	64.080.187	Sakarya	69.057.392		

“KÖYDES diye bilinen Köylerin Alt Yapısının Desteklenmesi Projesi, ilk kez 2005 yılında İçişleri Bakanlığı (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü), Maliye Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) koordinasyonu ile uygulamaya başlanmıştır. Projenin

⁷⁹⁴ “2005 - 2014 Yılları KÖYDES Projesi Ödeneği”, <http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/KOYDES/KOYDESODENEKDAGILIMLARI2005-2014.pdf>, (erişim 07 Kasım 2017).

amacı, başta içme suyu ve yol olmak üzere alt yapı problemi olan köylerin problemlerinin hızlı bir şekilde çözülmesidir.”⁷⁹⁵

Tablo 16’ya göre, KÖYDES kapsamında 2005-2014 arası toplam 9.074.049.000 TL ödenek ayrılmıştır. Bunun 3.270.971.459 TL’si DAB ve GDAB illerine harcanmıştır. DAB-GDAB illeri 2016 nüfusu 14.447.677 kişidir. Türkiye nüfusu ise 79.814.871⁷⁹⁶ kişidir. DAB-GDAB illerinin nüfus içindeki payı %18 iken, KÖYDES’ten aldıkları ödenek oranı %36’dır. Bu oran da KÖYDES projesinde DAB ve GDAB illerine pozitif ayrımcılık yapıldığını göstermektedir.

BELDES projesi nüfusu 10.000’in altındaki belediyelere alt yapı ihtiyaçlarının giderilmesi ve sunulan hizmetlerin kalitesinin artırılması için sunulan hizmettir.⁷⁹⁷ İçme suyu, yol yapımı, tesis geliştirme, bakım onarım gibi yatırımlar yapılması amaçlanmaktadır.⁷⁹⁸ 2007 yılı için 300 milyon TL ödenek nüfusu 10.000’in altında olan belediyelere tahsis edilmiştir.⁷⁹⁹

Tablo 17: DAB-GDAB İllerinin Turistik Zenginlikleri

İL	Gezilip Görülecek Yerler
Bi ng öl 800	Yüzen Ada, Çir Şelalesi, Kral Kızı Kalesi, Buban Bacaları, Vank Kilisesi, Kığı Kalesi, Zağ Mağarası, Ilıca Kaplıcaları ve Termal Tesisleri
Ha kk âri 801	Seyithan Gölü, Meydan Medresesi, Cennet-Cehennem Vadisi, Şemdilli Taş Köprü, Cilo Bozları, Durankaya Yaylası, Ore Şelalesi, Mergan Vadisi, Peri Bacaları, Hakkâri Kayak Merkezi

⁷⁹⁵ “KÖYDES Hakkında”, <http://www.yalovaozelidare.gov.tr/kydes-hakkinda>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁷⁹⁶ “Yıllara göre il nüfusları, 2000-2016”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590, (erişim 28 Eylül 2017).

⁷⁹⁷ “2007 Yılı Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES) Ödeneklerinin İller ve Belediyeler İtibarıyla Dağılımı, Kullanılması, İzlenmesi ve Denetimine İlişkin Esas ve Usuller”, http://www.kalkinma.gov.tr/Igili%20Mevzuat%20Belgeleri/Beldes_2007-6_YPK.pdf, (erişim 07 Kasım 2017).

⁷⁹⁸ “2007 Yılı Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES) Ödeneklerinin İller ve Belediyeler İtibarıyla Dağılımı, Kullanılması, İzlenmesi ve Denetimine İlişkin Esas ve Usuller”, age.

⁷⁹⁹ “2007 Yılı Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES) Ödeneklerinin İller ve Belediyeler İtibarıyla Dağılımı, Kullanılması, İzlenmesi ve Denetimine İlişkin Esas ve Usuller”, age.

⁸⁰⁰ “Bingöl’de Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/bingolde-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸⁰¹ “Hakkâri’de Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/hakkaride-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

Ar da ha n 802	Atatürk Silueti, Bülbülün Yaylası, Yalnızçam Yaylası, Çıldır Gölü-Akçakale Adası, Göle Okçuoğlu Yaylası, Aktaş Gölü, Kura Nehri, Ardahan Kalesi, Kalecik Kalesi, Altaş Kalesi, Şeytan Kalesi, Kazan Kalesi, Sevimli Kalesi, Kurtkale Kalesi, Kinzi Kalesi, çeşitli kaleler
İğd ır 803	Harmandöven Kervansarayı, Koçbaşı Mezarlar, Aras Nehri, Karakale Harabesi, Meteor Çukuru, Selçuklu (Harmandöven) Kervansarayı, Ahura Harabeleri, Şehit Türkler Anıtı ve Müzesi, Tuzluca Tuz Mağaraları
Tu nce li 804	Pertek Kalesi, Yelmaniye Camii, Elti Hatun Türbesi, Çelebi Ağa Camii, Sağman Camii, Keban Barajı, Dereova Şelalesi, Mercan Vadisi Milli Parkı
Ağ rı 805	Meya (Günbuldu) Mağarası, Buz Mağarası, Urartu Kalesi, İshak Paşa Sarayı, Hamur Kümbeti, Ağrı Dağı
Mu ş ⁸⁰⁶	Arak Manastırı, Hamurpet (Akdoğan) Gölü, Hacı Şeref Camisi, Malazgirt Kalesi, Tarihi Murat Köprüsü, Yıldız Han, Ulu Cami,
Ela zığ 807	Üryan Baba Türbesi, Üç Lüleli Çeşme (harput), Ulu Cami (harput), Sori Şelalesi, Meryem Ana Kilisesi, Mansur Baba Türbesi, Keban Baraj Gölü, Kazım Efendi Türbesi, İzzet Paşa Cami, Hoca Hasan Hamamı, Hazar Gölü, Hazar Baba Dağı, Harput Kalesi, Golan Kaplıcaları, Demirkapı Han, Buzluk Mağarası, Belek Gazi Anıtı, Elazığ Kapalı Çarşı, Çirçir Şelalesi, Şefik Gül Kültür Evi
Va n 808	Van Kalesi, Akdamar Kilisesi, Kaya Çelebi Camii, Van Kedi Evi, Van Gölü, Muradiye Şelalesi, Hüsrev Paşa Camii, Van Peri Bacaları, Halime Hatun Kümbeti, Hoşap Kalesi, Van Müzesi
Erz inc an 809	Hıdır Abdal Sultan Türbesi, Mama Hatun Kervansarayı, Mama Hatun Türbesi, Abrenk Kilisesi, Otlukbeli Gölü, Girlevik Şelalesi, Beytahtı Mesire Yeri, Gülabibey Cami, Erzincan Müzesi, Erzincan Kalesi (Kemah), Karanlık Kanyon, Altın-tepe, Yedi Göller, Terzibaba Camii
Ma lat ya 810	Günpınar Şelalesi, Tohma Kanyonu, Orduzu, Levent Vadisi, Karakaya Barajı, Arslantepe Höyüğü, Somuncu Baba Türbesi, Beşkonaklar, Nemrut Dağı
Bit lis 811	Nemrut Krater Gölü, Tatvan, Ulu Kümbet, Gök Meydan Camii, Bitlis Kalesi, Selçuklu Mezarlıkları, Emir Bayındır Köprüsü – Ahlat, Süphan Dağı / Adilcevaz ve Aygır Gölü, Hizan

⁸⁰² “Ardahan Gezilecek Yerler”, <http://www.serka.gov.tr/bolgemiz/ardahan/ardahan-gezilecek-yerler-36.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸⁰³ “İğdir’da Gezilecek Yerler”, <http://www.gezilebilecekyerler.com/igdirda-gezilecek-yerler/>, 07 Ekim 2014, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸⁰⁴ “Tunceli’de Gezilecek Yerler (detaylı)”, <https://www.gezilesiye.com/tuncelide-gezip-gorulecek-8-guzel-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸⁰⁵ “Ağrı’da Gezilecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/agrida-gezip-gorulecek-6-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸⁰⁶ “Muş’ta Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/musta-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸⁰⁷ “Elazığ’a Yolunuz Düşerse Gezilmesi Gereken 20 Yer”, <https://www.gezilesiye.com/elaziga-yolunuz-duserse-gezilmesi-gereken-20-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸⁰⁸ “Van’da Gezip Görülecek 10 Yer (detaylı)”, <https://www.gezilesiye.com/vanda-gezip-gorulecek-10-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸⁰⁹ “Erzincan’da Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/erzincanda-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸¹⁰ “Malatya’da Gezip Görülecek Yerler (detaylı)”, <https://www.gezilesiye.com/malatyada-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸¹¹ “Bitlis’de Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/bitlisde-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

Erzurum ⁸¹²	Erzurum Arkeoloji Müzesi, Yakutiye Medresesi, Narman Peribacaları, Tortum Şelalesi, Palandöken Kayak Merkezi, Erzurum Kalesi, Öşvank Kilisesi, Atatürk Evi Erzurum, Üç Kümbetler, Nene Hatun Milli Parkı, Çobandede Köprüsü
Kars ⁸¹³	Tigran Honents Kilisesi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Konağı, Büyük Katedral, Katerina Köşkü, Sarıkamış Kayak Merkezi, İnkaya Micingirt Kalesi, Kars Müzesi, Kurbanğa Mağarası, Cıbiltepe Kayak Merkezi, Taş köprü
Siirt ⁸¹⁴	Ulu Cami, Veysel Karani Türbesi, Finik Kalesi, Şeyhul Hazin Hazretleri, İbrahim Hakkı Hazretleri, Şeyh Muhammed Kazım Türbesi, Sağlarca (Billoris) Kaplıcası, Siirt Mağaraları, Saat Kulesi
Diyarbakır ⁸¹⁵	Ulu Cami, Dicle Nehri, Hasan Paşa Hanı, Sülüklü Han, Kervansaray, Ayaklı Minare, Diyarbakır Surları, Çay Önü, Behram Paşa Konağı, Cahit Sıtkı Tarancı Evi, On Gözlü Köprü (Dicle Köprüsü), Mar Petyum Kilisesi, Hevsel Bahçeleri, Gazi Köşkü, Ağıl Asur Kalesi
Batman ⁸¹⁶	Antik Kent Hasankeyf, Memikan Köprüsü, Malabadi Köprüsü, On Kemerli Köprü, Hızır Bey Camii, İbrahim Bey Camii, Mor Kırakus Manastırı, Mor Aho Manastırı, Bozikan Kalesi, Hasankeyf Kalesi, Hallan ÇEmi Höyüğü, Hasankeyf Yol Geçen Hanı, Hasankeyf Ören Yeri, El Rızk Camii, Hasankeyf Mağaraları, Zeynel Bey Kümbeti ve çeşitli kaleler
Şırnak ⁸¹⁷	Finik Ören Yeri ve Kalesi, Cizre Ulu Cami, Nuh Peygamber Türbesi, Kırmızı Medrese, Abdaliye Medresesi (Mir Abdal), Cudi Dağı
Kilis ⁸¹⁸	Ravanda Kalesi, Ulu Cami, Hisar Çamlığı Tabiat Parkı, Talha Zübeyr Türbesi, Oylum Höyük, Şeyh Mansur Türbesi, Mevlevihane, Tekke Camii
Adıyaman ⁸¹⁹	Nemrut Dağı – Ören Yeri, Adıyaman Kalesi (Hısn-I Mansur), Cendere Köprüsü, Karakuş Tümülüsü, Perre Antik Kenti, Oturakçı Pazarı, Çelikhan İçmesi, Gümüşkaya Mağarası, Arsemia Antik Kenti, Gerger Kalesi, Yeni Kale
Mardin ⁸²⁰	Dara Harabeleri, Altunboğa Medresesi, Deyrulzafaran Manastırı, Savurkapı Medresesi, Sabancı Kent Müzesi, Mardin Kalesi, Mardin Ulu Camii, Mor Gabriel Manastırı, Gelüşke Hanı, Kasımiye Medresesi

⁸¹² “Erzurum’a Yolunuz Düşerse Gezilecek 11 Yer”, <https://www.gezilesiyer.com/erzuruma-yolunuz-duserse-gezilecek-11-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸¹³ “Kars’da Gezip Görülecek 10 Yer”, <https://www.gezilesiyer.com/karsda-gezip-gorulecek-10-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸¹⁴ “Siirt’e Yolun Düşerse Gezilecek 10 Yer”, <https://www.gezilesiyer.com/siirte-yolun-duserse-gezilecek-10-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸¹⁵ “Diyarbakır’da Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiyer.com/diyarbakirda-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸¹⁶ “Batman’da Gezilecek Yerler”, <http://www.gezilebilecekyerler.com/batmanda-gezilecek-yerler/>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸¹⁷ “Şırnak’ta Gezilecek Yerler”, <http://www.gezilebilecekyerler.com/sirnakta-gezilecek-yerler/>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸¹⁸ “Kilis Gezilecek Yerler”, https://www.tripadvisor.com.tr/Attractions-g1422276-Activities-Kilis_Kilis_Province.html, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸¹⁹ “Adıyaman’da Gezip Görülecek Yerler (detaylı)”, <https://www.gezilesiyer.com/adiyamanda-gezilecek-8-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸²⁰ “Mardin’de Gezilecek En güzel 10 yer”, <https://www.gezilesiyer.com/mardinde-gezilecek-en-guzel-10-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

Ga zia nte p 821	Ardıl (Köklüce) Kanyonu, Zeugma Mozaik Müzesi, Rumkale, Zincirli Bedesten, Gaziantep Kalesi, Dülük mezarları, Gaziantep Hayvanat Bahçesi, Kurtuluş Camisi, Yesemek Açık Hava Müzesi, Botanik Bahçesi, Dülükbaba Mesire Yeri
Şa nli urf a 822	Urfa Kalesi, Şanlıurfa Tarihi Kapalı Çarşı, Şanlıurfa Müzesi, Harran Evleri, Göbeklitepe, Bazdan Mağarası, Eyüp Peygamber ve Makamı, Şuayb Şehri, Halfeti Antik Kenti (Savaşan Köyü), Haleplibahçe Mozaik Müzesi, Yücelen Mağaraları

Tablo 17’de görüldüğü üzere DAB-GDAB illerinin spor, doğal ve tarihi turistik mekânları bulunmaktadır. Buraların reklamının iyi yapılması ve yerli-yabancı turistlerin ilgisini çekmesi sağlanmalıdır. Böylece bacasız sanayi olan turizmden bölge illeri yararlanabileceklerdir. Tabii ki bunlar için öncelikle PKK terör örgütünün bitirilerek güvenliğin sağlanması gerekmektedir.

Tablo 18*: DAB ve GDAB’daki Yatırım için Tarım ve Hayvancılık Altyapılarının Durumu

İL	İL Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü*	Tarım ve hayvancılık ile ilgili altyapı durumu
Bingöl	https://bingol.tarim.gov.tr/ +90 (426) 213 10 25 bingol@tarim.gov.tr	İL müdürlüğünün hazırladığı bir rapor bulunmamaktadır. ⁸²³
Hakkâri	https://hakkari.tarim.gov.tr/ 0 (438) 211 20 28	Hayvancılık ile ilgili altyapı yetersiz Sulama imkânları yetersiz Depolama imkânı yok ⁸²⁴
Ardahan	https://ardahan.tarim.gov.tr/ 0478 211 31 42 ardahan@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.

⁸²¹ “Gaziantep’te Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/gaziantep-te-gezip-gorulecek-verler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

⁸²² “Şanlıurfa’da Gezip Görülecek Muhteşem 12 Yer”, <https://www.gezilesiye.com/sanliurfada-gezip-gorulecek-muhtesem-12-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

* Tablo 18 için araştırılan soru: “İlinizdeki (ilçe ve köylerle beraber) tarım ve hayvancılık için kullanılacak altyapı imkânları (sulama, hayvancılık ve su ürünleri üretim ve muhafaza tesisleri, mandıra, bitkisel ürün depoları, tarım alet ve makineleri ve saklama yerleri gibi) ne durumdadır?” sorusudur.

* 07 Kasım 2017’de turan.idris@gmail.com adresinden mail adresi olanlara mail atıldı. Yanıt verenlerin bilgileri hücrelere işlendi.

⁸²³ 26 Aralık 2017’de saat 12:31’de bingol@tarim.gov.tr adresinden turan.idris@gmail.com adresine gelen e-posta.

⁸²⁴ 09 Kasım 2017’de 13:57’de Hakkâri İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü’nde koordinasyon şube müdürü ile 0 (438) 211 20 28 nolu telefondan yapılan görüşme.

Iğdır	https://igdir.tarim.gov.tr/ 0476 227 63 44- 0476 226 01 60	Tarım ve hayvancılık altyapısı ile ilgili yeterli bilgi olmadığı söylendi. ⁸²⁵
Tunceli	https://tunceli.tarim.gov.tr/ 0428 213 17 80 tunceli@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Ağrı	https://agri.tarim.gov.tr/ 0472 215 10 36 - 0472 215 10 51 - 0472 215 10 33 agri@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Muş	https://mus.tarim.gov.tr/ 0 436 212 37 90 ergun.colakoglu@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Elazığ	https://elazig.tarim.gov.tr/ 0(424) 241 16 16 elazig@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Van	https://van.tarim.gov.tr/ 0 432 222 02 37-222 05 42	Bilgi vermek için üniversiteden resmi yazı istendi. ⁸²⁶
Erzincan	https://erzincan.tarim.gov.tr/ +90 446 214 26 61 - 214 11 27 - 214 11 28 erzincan@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Malatya	https://malatya.tarim.gov.tr/ 0 422 238 01 48 – 49	Sulanabilir arazi %41 oranında, barajlar bitince %52 ye çıkacak. Sulama imkânı olan alanlar %79. Ahırlar mevcut hayvan sayısına göre çok iyi. Çok Modern ahırlar da var. Bitkisel depolar yetersiz. Son model araç-gereç yok ama klasik makineler yeterli. Hasat makine donanımları yetersiz. ⁸²⁷
Bitlis	https://bitlis.tarim.gov.tr/ 0 (434) 228 70 80	Batıya göre modern teknik yerine atadan görülen usullerle ve mera hayvancılığı yapılıyor, ahırlar ilkel. İlkel alet donanım var. Alet donanım kullanımı (ör. süt sağım makinesi) sık değil. ⁸²⁸

⁸²⁵ 07 Kasım 2017 saat 16:00'da Iğdır İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nde 0(476) 227 63 44 telefon ile yapılan görüşme.

⁸²⁶ 09 Kasım 2017 saat 09:53'te Van İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nden Celalettin Bey ile 0(532)***9302 nolu telefonla yapılan görüşme.

⁸²⁷ 09 Kasım 2017 saat 13:30'da Malatya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nden il müdürü Tahir Macit ile 0 (422) 238 01 48 nolu telefondan yapılan görüşme.

⁸²⁸ 08 Kasım 2017 saat 16:20'de Bitlis İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nde hayvan sağlık şubesi ile 0 (434) 228 70 80 telefonundan yapılan görüşme.

Erzurum	https://erzurum.tarim.gov.tr/ 0442 235 22 71 erzurum@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Kars	https://kars.tarim.gov.tr/ 0474 212 70 93-94 kars@gthb.gov.tr	Tarım ve hayvancılık altyapılarının hepsi yetersiz ⁸²⁹
Siirt	https://siirt.tarim.gov.tr/ 0484 2232331- 2231307-2233750 -22313 01- 2235031 siirt@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Diyarbakı	https://diyarbakir.tarim.gov.tr/ 0 (412) 223 60 55	Yanıt gelmedi.
Batman	https://batman.tarim.gov.tr/ 0488 221 13 13 batman@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Şırnak	https://sirnak.tarim.gov.tr/ 0486 216 2085 sirnak@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Kilis	https://kilis.tarim.gov.tr/ 0348 813 10 69	Sulama çok yetersiz. Ahırlar yetersiz. Depolama yetersiz. Tarım alet ve gereçleri eski teknoloji. ⁸³⁰
Adıyaman	https://adiyaman.tarim.gov.tr 0 416 216 1016 - 216 1051 - 216 1744 adiyaman@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
Mardin	https://mardin.tarim.gov.tr/ 0482 212 37 81-83 mardin@tarim.gov.tr	Güneydoğu Anadolu'nun geneli için 2007'de hazırlanmış bir rapor linki gönderildi. ⁸³¹ Güncel durum ile ilgili bilgi verilmedi.
Gaziantep	https://gaziantep.tarim.gov.tr 0.342.3211063 – 3213407 Mehmet Karayılan il md. mkarayilan27@hotmail.com	Yanıt gelmedi.

⁸²⁹ 09 Kasım 2017 saat 14:17'de Kars İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nde Nihat Atilla ile 0 (474) 212 70 93 nolu telefondan yapılan görüşme.

⁸³⁰ 07 Kasım 2017 saat 16:30'da Kilis İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nden Ahmet Yılmaz ile 0 (348) 813 10 69 nolu telefondan yapılan görüşme. Bir diğer ilginç bilgi de altyapı imkânları ile ilgili bir raporun hiç hazırlanmamış olmasıdır.

⁸³¹ 23 Kasım 2017'de saat 14:29'da abdulkadir.sumer@tarim.gov.tr adresinden turan.idris@gmail.com adresine gelen e-posta.

Şanlıurfa	http://sanliurfa.tarim.gov.tr/ 0 414 313 27 11 sanliurfa@tarim.gov.tr	Yanıt gelmedi.
------------------	--	----------------

Genel intiba olarak ve bazılarının ifadesiyle il gıda tarım ve hayvancılık müdürlüklerinde illerdeki (ilçeler ve köyler dâhil) tarım ve hayvancılık altyapılarının durumu ile ilgili şimdiye kadar bir rapor tutulmamıştır. Durum tespiti yapılmadan potansiyel büyüme imkânı bilinemeyeceği için rastgele projelerle bir şeyler yapılmaya çalışılmaktadır. Hâlbuki olması gereken, tüm illerdeki tarım ve hayvancılık altyapılarının tespiti ve eksiklerin giderilmesi yönünde öncelikle raporlar hazırlamak gerekmektedir. Anlaşılan müdürlüklere Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından raporlama yönünde bir talimat da gitmemiştir. Derhal yapılması gereken tüm illerdeki tarım ve hayvancılık ile ilgili altyapı eksiklerinin tanımlanmasını sağlayacak raporlar hazırlanmasıdır. Bunun için il ve ilçe müdürlüklerinde yeterli eleman bulunmaktadır. Her il için tarım arazilerinin analizleri ziraat odaları tarafından yapıp, çiftçilere alternatif ürünlerle ilgili seçenekler sunulmalıdır. Raporlara çiftçilerin erişim imkânı olmalıdır. Böylece tarım arazileri daha verimli kullanılmış olacaktır.

Tablo 19*: DAB ve GDAB'daki OSB'lerin (Organize Sanayi Bölgesi) Sanayi Altyapılarının Durumu

İl	İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü*	Sanayi ile ilgili altyapılardan tamamlanmayan hususlar
Bingöl	http://bingol.sanayi.gov.tr (426) 213 10 90 stmbingolil@sanayi.gov.tr	Yağmur Suyu İnşaatı Başlanmadı Doğalgaz Dağıtım Şebeke İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸³² Cazibe Merkezleri Programı ile yatırım yapmak isteyen girişimci sayısı artmıştır. Rekabetçi Sektörler Programı, İş Geliştirme Merkezi ve devlet yardımları sayesinde KOBİ'lerin (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) ihtiyaç duyduğu ilk adım destekleri sağlanmaktadır. 5 milyon Avroluk Bingöl İŞGEM 220 kişiye istihdam sağlayacaktır. Bingöl Tekstilcent projesi ile 1000 istihdam öngörülmektedir. Bingöl'de mevcut 1. ve 2. etap sanayi sitesi %100 doluluğa sahiptir. 129 milyon 57 bin TL'lik ve 4 yılda tamamlanacak olan 3. etap da 2017 programına alınmıştır. Bingöl'deki 1 adet OSB %85'lik doluluğa sahiptir ve imalatçı firmalara bedelsiz arsalar tahsis edilmektedir. Bingöl'de Sanayi Sicil Bilgi Sistemi'ne kayıtlı 123 firma vardır. Gıda %27, yapı %25, maden-mermer %17, ayrıca mobilya ve pvc sektörleri. Bingöl OSB, Merkez KSS (Küçük Sanayi Sitesi), Solhan KSS ve Genç KSS'de yol var, atık su imkânı yok, içme-kullanma suyu var, doğalgaz yok ve haberleşme vardır. Yağmur suyu altyapısı OSB ve Genç KSS'de yoktur. Elektrik/Enerji nakil hattı Genç KSS'de yoktur. Arıtma tesisi Genç KSS'de vardır. ⁸³³
Hakkâri	http://hakkari.sanayi.gov.tr/ (438) 211 62 27 stmhakkariil@sanayi.gov.tr	Form verileri bulunamadı. ⁸³⁴ Merkez ve Yüksekova'da KSS faal olup, Şemdinli KSS yapımı devam etmektedir. Ayrıca, OSB için yer seçimi yapılmıştır. Arıtma tesisi bulunmamakta, doğal gaz ihalesi yapılmış olup çalışmalar devam etmektedir. ⁸³⁵
Ardahan	http://ardahan.sanayi.gov.tr/ (478) 211 45 87 stmardahanil@sanayi.gov.tr	Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı OSB'de Telefon Santrali yok. ⁸³⁶

* Tablo 19 için araştırılan soru: "İlinizdeki sanayi için kullanılacak altyapı (Su Dağıtım Şebekesi İnşaatı, Yangın Suyu İnşaatı, Yağmur Suyu İnşaatı, Kanalizasyon İnşaatı, Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı, Elektrik Şebekesi İnşaatı, Telekomünikasyon İnşaatı, Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı, Elektrik Üretim Tesisi, Buhar Üretim Tesisi, Sıcak Su Üretim Tesisi) imkânları ne durumdadır?" sorusudur.

* 07 Kasım 2017'de turan.idris@gmail.com adresinden toplu mail atıldı. Yanıt verenlerin yanıtları tabloya yerleştirildi.

⁸³² "OSB Adı: Bingöl Organize Sanayi Bölgesi", https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=105, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸³³ 17 Kasım 2017'de saat 16:29'da stmbingolil@sanayi.gov.tr adresinden turan.idris@gmail.com adresine gelen yanıt e-postasında detaylı iki sayfalık bir il sanayi durumu raporu gönderilmiştir.

⁸³⁴ "OSB Adı: Hakkâri Organize Sanayi Bölgesi", https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=148, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸³⁵ stmhakkariil@sanayi.gov.tr adresinden turan.idris@gmail.com adresine 10 Kasım 2017'de 16:58'de gelen e-posta yanıtı.

⁸³⁶ "OSB Adı: Ardahan", https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=85, (erişim 09 Kasım 2017).

İğdır	http://igdir.sanayi.gov.tr (476) 227 72 90 stmigdiril@sanayi.gov.tr	Su Dağıtım Şebekesi İnşaat %75 İ Tamamlandı Yangın Suyu İnşaatı %75 İ Tamamlandı Yağmur Suyu İnşaatı %75 İ Tamamlandı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Şebekesi İnşaatı %25 İ Tamamlandı Telekomünikasyon İnşaatı %75 İ Tamamlandı Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı %25 İ Tamamlandı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸³⁷
Tunceli	http://tunceli.sanayi.gov.tr/ +90 428 213 33 40 stmtunceliil@sanayi.gov.tr	Su Dağıtım Şebekesi İnşaatı %50 Si Tamamlandı Yangın Suyu İnşaatı %50 Si Tamamlandı Yağmur Suyu İnşaatı %75 İ Tamamlandı Kanalizasyon İnşaatı %75 İ Tamamlandı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Telekomünikasyon İnşaatı Başlanmadı Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı %75 İ Tamamlandı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸³⁸
Ağrı	http://agri.sanayi.gov.tr/ (472) 215 17 65 - 215 23 65 stmagriil@sanayi.gov.tr	Su Dağıtım Şebekesi İnşaatı %50 Si Tamamlandı Yangın Suyu İnşaatı Başlanmadı Yağmur Suyu İnşaatı Başlanmadı Kanalizasyon İnşaatı %50 Si Tamamlandı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı %50 Si Tamamlandı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸³⁹
Muş	http://mus.sanayi.gov.tr/ (436) 212 11 50 stmmusil@sanayi.gov.tr	Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁴⁰
Elazığ	http://elazig.sanayi.gov.tr (424) 236 73 74 stmelazigil@sanayi.gov.tr	Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁴¹
Van	http://van.sanayi.gov.tr 4322141493 stmvanil@sanayi.gov.tr	Van OSB; Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁴² Erciş OSB; Veri yok. ⁸⁴³

⁸³⁷ “OSB Adı : İğdır Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=154, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸³⁸ “OSB Adı : Tunceli Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=267, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸³⁹ “OSB Adı : Ağrı”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=77, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁴⁰ “OSB Adı : Muş Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=230, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁴¹ “OSB Adı : Elazığ Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=140, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁴² “OSB Adı : Van Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=270, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁴³ “OSB Adı : Erciş Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=340, (erişim 09 Kasım 2017).

Erzincan	http://erzincan.sanayi.gov.tr/ (446) 223 37 33 stmerzincanil@sanayi.gov.tr	Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı %75 İ Tamamlandı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁴⁴
Malatya	http://malatya.sanayi.gov.tr (422) 323 59 69 stmmalatyail@sanayi.gov.tr	Malatya Merkez 1. OSB; Yangın Suyu İnşaatı Başlanmadı Yağmur Suyu İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁴⁵ Malatya 2. OSB; Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁴⁶ Malatya Akçadağ Mermer İhtisas; Form verileri bulunamadı. ⁸⁴⁷ Darende OSB; Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁴⁸
Bitlis	http://bitlis.sanayi.gov.tr/ (434) 226 65 58 stmbitlislil@sanayi.gov.tr	Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁴⁹
Erzurum	http://erzurum.sanayi.gov.tr/ (442) 233 27 18-19 stmerzurumil@sanayi.gov.tr	Erzurum Merkez 1. OSB; Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı %75 İ Tamamlandı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁵⁰ Erzurum Merkez 2. OSB; Form verileri yok ⁸⁵¹ Erzurum Oltu OSB; Form verileri yok ⁸⁵²

⁸⁴⁴ “OSB Adı : Erzincan Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=142, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁴⁵ “OSB Adı : Malatya Merkez 1 Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=221, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁴⁶ “OSB Adı : Malatya II. Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=220, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁴⁷ “OSB Adı : Malatya Akçadağ Mermer İhtisas”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=312, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁴⁸ “OSB Adı : Darende”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=222, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁴⁹ “OSB Adı : Bitlis”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=106, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁵⁰ “OSB Adı : Erzurum Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=143, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁵¹ “OSB Adı : Erzurum Merkez II. Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=279, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁵² “OSB Adı : Erzurum Oltu Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=280, (erişim 09 Kasım 2017).

Kars	http://kars.sanayi.gov.tr/ (474) 212 68 61-62 stmkarsil@sanayi.gov.tr	Yangın Suyu İnşaatı %50 Si Tamamlandı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁵³
Siirt	http://siirt.sanayi.gov.tr/ +90 484 224 62 08 stmsiirtil@sanayi.gov.tr	Form verileri yok. ⁸⁵⁴
Diyarbakır	http://diyarbakir.sanayi.gov.tr/ (412) 224 87 72 stmdiyyarbakiril@sanayi.gov.tr	Diyarbakır OSB; Yağmur Suyu İnşaatı %75 İ Tamamlandı Kanalizasyon İnşaatı %75 İ Tamamlandı Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı %50 Si Tamamlandı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁵⁵ Diyarbakır Tekstil İhtisas; Form verileri yok. ⁸⁵⁶
Bat	http://batman.sanayi.gov.tr/ (488) 213 90 89 stmbatmanil@sanayi.gov.tr	Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁵⁷
Şırnak	http://sirnak.sanayi.gov.tr/ (486)216 11 07-216 21 99 stmsirnakil@sanayi.gov.tr	Şırnak OSB; Yangın Suyu İnşaatı %75 İ Tamamlandı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Telekomünikasyon İnşaatı %25 İ Tamamlandı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁵⁸ Şırnak Cizre OSB; Su Dağıtım Şebekesi İnşaatı %50 Si Tamamlandı Yangın Suyu İnşaatı %50 Si Tamamlandı Yağmur Suyu İnşaatı %50 Si Tamamlandı Kanalizasyon İnşaatı %50 Si Tamamlandı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Telekomünikasyon İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁵⁹

⁸⁵³ “OSB Adı : Kars Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=182, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁵⁴ “OSB Adı : Siirt”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=245, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁵⁵ “OSB Adı : Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=135, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁵⁶ “OSB Adı : Diyarbakır Tekstil İhtisas”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=367, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁵⁷ “OSB Adı : Batman”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=97, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁵⁸ “OSB Adı : Şırnak Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=255, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁵⁹ “OSB Adı : Şırnak Cizre”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=256, (erişim 09 Kasım 2017).

Kilis	http://kilis.sanayi.gov.tr/ 0 348 813 99 74 stmkilisil@sanayi.gov.tr	Kilis OSB; Yangın Suyu İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁶⁰ Kilis Polateli Şahinbey Tekstil İhtisas; Veri bulunamadı. ⁸⁶¹
Adıyaman	http://adiyaman.sanayi.gov.tr/ (416) 216 10 97 – 113 stmadıyamanil@sanayi.gov.tr	Adıyaman OSB; Telekomünikasyon İnşaatı %75 İ Tamamlandı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁶² Besni OSB; Su Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Yangın Suyu İnşaatı Başlanmadı Yağmur Suyu İnşaatı Başlanmadı Kanalizasyon İnşaatı Başlanmadı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Telekomünikasyon İnşaatı Başlanmadı Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁶³ Gölbaşı OSB; Yangın Suyu İnşaatı Başlanmadı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁶⁴ Kâhta OSB; Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁶⁵

⁸⁶⁰ “OSB Adı : Kilis Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=195, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁶¹ “OSB Adı : Kilis Polateli Şahinbey Tekstil İhtisas”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=1371, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁶² “OSB Adı : Adıyaman Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=68, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁶³ “OSB Adı : Besni”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=69, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁶⁴ “OSB Adı : Adıyaman Gölbaşı”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=70, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁶⁵ “OSB Adı : Adıyaman Kahta Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=300, (erişim 09 Kasım 2017).

Mardin	http://mardin.sanayi.gov.tr/ (482) 212 16 53 stmmardinil@sanayi.gov.tr	Mardin OSB; Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁶⁶ Mardin 2. OSB; Veri yok. ⁸⁶⁷
Gaziantep	http://gaziantep.sanayi.gov.tr +90 342 230 35 40 - +90 342 231 26 64 - +90 342 2305677 - +90 3422313518 stmgaziantepil@sanayi.gov.tr	İl müdürlüğünde konu ile ilgili kayıtlı bir veri bulunmamaktadır. ⁸⁶⁸ Gaziantep OSB; Kanalizasyon İnşaatı %75 İ Tamamlandı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı %75 İ Tamamlandı Elektrik Şebekesi İnşaatı %75 İ Tamamlandı Telekomünikasyon İnşaatı %75 İ Tamamlandı Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı %75 İ Tamamlandı Elektrik Üretim Tesisi %75 İ Tamamlandı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁶⁹ Nizip OSB; Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁷⁰ İslahiye OSB; Veri yok. ⁸⁷¹ Oğuzeli Havaalanı Islah; Veri yok. ⁸⁷²

⁸⁶⁶ “OSB Adı : Mardin Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=227, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁶⁷ “OSB Adı : Mardin 2. Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=339, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁶⁸ stmgaziantepil@sanayi.gov.tr adresinden turan.idris@gmail.com adresine 22 Aralık 2017’de 15:57’de gelen e-posta yanıtı.

⁸⁶⁹ “OSB Adı : Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=49, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁷⁰ “OSB Adı : Nizip Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=146, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁷¹ “OSB Adı : İslahiye Organize Sanayi Bölgesi Başkanlığı”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=334, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁷² “OSB Adı : Gaziantep Oğuzeli Havaalanı Islah”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=365, (erişim 09 Kasım 2017).

Şanlıurfa	http://sanliurfa.sanayi.gov.tr/ (414) 313 30 46- 313 68 33 stmsanliurfail@sanayi.gov.tr	Şanlıurfa OSB; Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁷³ Şanlıurfa 2. OSB; Su Dağıtım Şebekesi İnşaatı %25 İ Tamamlandı Yangın Suyu İnşaatı %25 İ Tamamlandı Yağmur Suyu İnşaatı %25 İ Tamamlandı Kanalizasyon İnşaatı %25 İ Tamamlandı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı %25 İ Tamamlandı Elektrik Şebekesi İnşaatı %25 İ Tamamlandı Telekomünikasyon İnşaatı %25 İ Tamamlandı Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı %25 İ Tamamlandı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁷⁴ Viranşehir OSB; Su Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Yangın Suyu İnşaatı Başlanmadı Yağmur Suyu İnşaatı Başlanmadı Kanalizasyon İnşaatı %25 İ Tamamlandı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Şebekesi İnşaatı %75 İ Tamamlandı Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı %25 İ Tamamlandı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁷⁵ Birecik OSB; Su Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Yangın Suyu İnşaatı Başlanmadı Yağmur Suyu İnşaatı Başlanmadı Kanalizasyon İnşaatı Başlanmadı Doğalgaz Dağıtım Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Elektrik Şebekesi İnşaatı Başlanmadı Telekomünikasyon İnşaatı Başlanmadı Yol Alt ve Üst Yapı İnşaatı Başlanmadı Elektrik Üretim Tesisi Başlanmadı Buhar Üretim Tesisi Başlanmadı Sıcak Su Üretim Tesisi Başlanmadı ⁸⁷⁶ Siverek OSB; Veri yok. ⁸⁷⁷
-----------	---	---

Hendek operasyonları sırasında PKK ve türevleri ile güvenlik güçleri mücadele ederken yıkıma uğrayan il ve ilçelerdeki sanayi bölgelerinin sıkıntıları yavaş yavaş

⁸⁷³ “OSB Adı : Şanlıurfa”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=252, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁷⁴ “OSB Adı : Şanlıurfa 2.”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=253, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁷⁵ “OSB Adı : Şanlıurfa Viranşehir”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=254, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁷⁶ “OSB Adı : Şanlıurfa Birecik Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=313, (erişim 09 Kasım 2017).

⁸⁷⁷ “OSB Adı : Siverek”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=1374, (erişim 09 Kasım 2017).

giderilmektedir. DAB-GDAB'daki OSB'lerin tamamlanma durumu diğer bölgelerdeki OSB'ler ile yaklaşık olarak benzer bir dağılım arz etmektedir.*

Kürt Meselesi'nin ekonomik boyutu ile ilgili olarak genel itibariyle bölgeye ekonomik yatırımlar ve sosyal yardımlarda pozitif ayrımcılık uygulanmaktadır. Turizm, madencilik, ulaştırma-haberleşme, enerji, imalat, tarım kamu yatırımlarında ve il bazlı GSYH, il bazlı dış ticaret açığı konularında DAB-GDAB illeri diğer illerle benzer bir dağılım arz etmektedir. Oransal olarak işletme sayısı konusunda bölge illeri geride iken, bölgeye yapılan kamu yatırımlarının bölgenin verdiği vergiye oranı konusunda bölge illeri belirgin olarak ilerdedir. Ayrıca 5233 sayılı kanun (tazminat kanunu), KDRP, KÖYDES, BELDES ve SODES aracılığı ile bölgeye pozitif ayrımcılık gösterilmektedir. Cazibe merkezleri projesi ile ekonomik yatırımları bölgeye yönlendirme konusunda pozitif ayrımcılık gösterilmektedir. Bunlara ek olarak ekonomik boyutta yapılabilecek bir husus da kamu iktisadi teşebbüslerini bölgede canlandırmak olacaktır. Bu hususlar yoksullukla mücadele, sosyo-psikolojik ve sosyo-kültürel sorunların çözümü için önem arz eden çözümler sunan meşru uygulamalardır.

2.7. Güvenlik Boyutu

Güvenlik boyutu Kürt Meselesi'nin en sorunlu boyutudur. PKK'nın 1984'ten beridir eylemleri sebebiyle başta Doğu ve Güneydoğu'da yaşayan halk olmak üzere tüm Türkiye olarak sıkıntı çekilmektedir. Güvenlik sorununun öznesi de PKK terör örgütüdür. Çoğunluğu Kuzey Irak'ta olmak üzere Türkiye'de de bulunan PKK elemanları ve yeni eleman temin eden sivil ayak önemli bir sorundur.

Mehmet Akif Okur'a göre PKK kendisine uymayanlara düşmandır ve bir Kürt ulusu/devleti değil, PKK ulusu/devleti kurmak istemektedir.⁸⁷⁸

PKK'nın içerisinde eski Asala militanları ve Ermeni komandoları bulunmaktadır.⁸⁷⁹ Azerbaycan-Ermenistan'ın Karabağ'daki çatışmasında Ermenistan'a destek için PKK 400 militanını göndermiştir.⁸⁸⁰ Yüksekova'da ele geçen kamera kayıtlarına göre

* <https://osbbs.sanayi.gov.tr> adresinden her ildeki OSB'lerin ne durumda olduğu kontrol edilebilir.

⁸⁷⁸ Taşcı, Selcan, ““PKK ulusu” inşa etmek!”, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/pkk-ulusu-insa-etmek-130335h.htm>, 01 Şubat 2016, (erişim 01 Şubat 2016).

⁸⁷⁹ “7 PKK'lı keskin nişancı Ermeni komandosu çıktı”, <http://www.aksam.com.tr/guncel/7-pkkli-keskin-nisanci-ermenii-komandosu-cikti/haber-505940>, 10 Nisan 2016, (erişim 18 Nisan 2017).

⁸⁸⁰ “PKK'dan Ermenistan'a terörist desteği”, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/04/07/pkkdan-ermenistana-terorist-destegi>, 07 Nisan 2016, (erişim 18 Nisan 2017).

PKK'ya Ermenilerin verdiği destek görülmektedir.⁸⁸¹ Leyla Zana'ya göre PKK 20 devlet tarafından kullanılmaktadır.⁸⁸²

Mesut Barzani PKK ile ilgili şunları ifade etmektedir: PKK'nın Kürtlere sorun ve engel çıkarmaktan başka bir şey yapmadığını, Kuzey Irak'ta en az 500 köyün boşalmasına sebep olduklarını belirtmiştir.⁸⁸³

Uluslararası Kriz Grubu'na (UKG) göre PKK'nın istekleri şunlardır.⁸⁸⁴

- Hasta tutuklu ve hükümlülerin serbest bırakılması
- Ana dilde eğitim
- Mağdurlara tazminat
- Silah bırakanlara kamuda çalışma imkânı
- Koruculuğun kalkması
- Faili meçhullere karışanların cezalandırılması
- Öcalan'a ev hapsi ve sürecin sonunda serbest kalması
- Valilerin seçimle gelmesi
- Bölgesel parlamento
- Bölge zenginliğinden yerel yönetimlerin pay alması
- Yerel yönetimin eğitim, sağlık, kültür ve turizmde yetkilendirilmesi
- Anayasadan 'Türk' kelimesinin çıkarılması
- Jandarma İstihbarat'ın ve JİTEM'in (Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele) kaldırılması
- Şehirlerde yerel polis ve öz savunma güçlerinin olması

Örgütün bundan fazla talepleri bulunmaktadır. Ancak UKG'nin listesi önemli ölçüde talepleri yansıtmaktadır.⁸⁸⁵

Öcalan 15 Haziran 2011'de topyekûn bir savaş olabilir, iç savaş çıkabilir uyarısı yapmıştır.⁸⁸⁶ Topyekûn bir savaş olabileceği yönünde Öcalan'ın öngörüsüne rağmen

⁸⁸¹ "PKK'lı teröristlerden şoke edecek Ermenistan itirafı!", <http://www.internethaber.com/pkkli-teroristlerden-soke-edecek-ermenistan-itirafi-1588368h.htm>, 27 Nisan 2016, (erişim 27 Nisan 2016).

⁸⁸² "Leyla Zana'dan PKK'yı çıldırtacak itiraf!", <http://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/leyla-zanadan-pkk-yi-cildirtacak-itiraf-1724655/>, 10 Mart 2017, (erişim 10 Mart 2017).

⁸⁸³ "Barzani'nin partisi PKK'yı yerin dibine soktu!", <http://www.internethaber.com/barzaninin-partisi-pkk-yi-yerin-dibine-soktu-1495269h.htm>, 16 Aralık 2015, (erişim 16 Aralık 2015).

⁸⁸⁴ Laçiner, Sedat, age.

⁸⁸⁵ Laçiner, Sedat, age.

⁸⁸⁶ Çandar, Cengiz, age., s. 92.

Kürtler PKK'ya 23 Temmuz 2015'te başlayan süreçte birkaç ilçe hariç destek vermemiştir. Bu da göstermektedir ki Öcalan'ın öngördüğü şekilde Kürtler PKK çizgisine yakın olmak bir tarafa, uzaktırlar.

1128 akademisyenin çözüm çağrısı yaptığı Barış İçin Akademisyenler oluşumunun yayınladığı metin bulunmaktadır.⁸⁸⁷ Bu yayınladıkları metinde terör örgütünün unsurlarının halkın içinde palazlanıp hendekler kazması barikatlar kurması görmezden gelinmiş, ayrıca terörist unsurlar devletin vatandaşı gibi lanse edilmiştir. Her devletin bünyesinde güvenliği sağlamak için vereceği tepkiyi veren Türk Devleti'ne Kürtçülük yapanlar zaviyesinden yaklaşılarak uluslararası anlaşmalar normlar hatırlatılmıştır. Bunu yaparken gerçek amaçları barış ya da çözüm değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin terörle mücadelesinde elinin zayıflamasını sağlamaktır. Eğer gerçekten samimi olsalardı teröristleri vatandaş yerine koymaz, PKK'nın ve HDP'nin de yaptıklarını eleştirirlerdi. Lâkin bildirinin içeriği Türk Devleti'nin iradesini zayıflatmak dışında bir işlev görmemektedir.

AİHM (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi), sokağa çıkma yasağının kaldırılması ve operasyonların durdurulması talebini reddetmiştir.⁸⁸⁸ Barış İçin Akademisyenler bildirisindeki uluslararası anlaşma ve normların ihlal edildiği iddiası bu kararla çökmüştür.

“Bu Ülkenin Akademisyenleri Olarak Devletimizin ve Milletimizin Yanında Olacağız!”⁸⁸⁹ başlıklı 2000'den fazla akademisyenin imzaladığı yeni bir bildiride önceki barış için akademisyenler oluşumunun metnine karşı çıkılmış ve akademisyenlerin devletin ve milletin yanında olduğu vurgulanmıştır.

“Bu ülkenin akademisyenleri olarak terörün “birlikte yaşamı” ortadan kaldırmasına karşıyız!” diyen 5000'den fazla imza toplayan başka bir akademisyen grubu da terörist faaliyetlere ve eylemlere karşı olduklarını beyan etmişlerdir.⁸⁹⁰

⁸⁸⁷ “1100'ün üzerinde akademisyenden barış çağrısı: Bu suça ortak olmayacağız”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/462120/1100_un_uzerinde_akademisyenden_baris_cagrisi_Bu_suca_ortak_olmayacagiz.html, 11 Ocak 2016, (erişim 12 Ocak 2016).

⁸⁸⁸ “AİHM'den Cizre için bomba karar!”, <http://www.internethaber.com/aihmden-cizre-icin-bomba-karar-1556694h.htm>, 12 Ocak 2016, (erişim 13 Ocak 2016).

⁸⁸⁹ “Bu Ülkenin Akademisyenleri Olarak Devletimizin ve Milletimizin Yanında Olacağız!”, <http://www.turkiyeicinakademisyenler.com/>, (erişim 14 Ocak 2016). 14 Ocak 2016 itibari ile 1364 akademisyen imza atmıştır. 17 Nisan 2017'de siteye bakıldığında 2071 imza bulunmaktadır.

⁸⁹⁰ “Akademisyenler teröre karşı”, <http://terorekarsiyiz.com>, (erişim 17 Ocak 2016). 17 Ocak 2016'da bu bildiriye imza atan 5142 akademisyen bulunmaktadır.

Eski başbakan Ahmet Davutoğlu'nun ifade ettiğine göre bazı milletvekilleri arabalarında silah taşıyarak terör örgütüne yardım etmektedirler.⁸⁹¹ Bu tip vekil, belediye başkanı, STK temsilcileri, HDP üyeleri muhakkak suretle yargılanmalıdırlar. Ayrıca bunların suçu sabit olanlar ağır cezalara çarptırılmalıdırlar. Bu durum PKK ile mücadele için elzem olan bir husustur. Nitekim bu tip PKK'nın sivil ayağında faaliyetlerde bulunanlara karşı operasyonlar yapılmaktadır.

PKK terör örgütünün, Kürtleri temsili söz konusu değildir.⁸⁹² PKK'nın siyasi hedefleri Kürtlerin talepleriyle örtüşmemektedir.⁸⁹³ Örgütün değerleri ve terörizmi araç olarak kullanma tercihi Kürtler arasında kabul görmemiştir.⁸⁹⁴

PKK terör örgütünün çıkışı ve varlığını sürdürmesinde Kürt Meselesi temel sebep olsa da başka faktörler de vardır.⁸⁹⁵ Küresel ve bölgesel dinamiklerin etkisi belirgindir.⁸⁹⁶ Örgütün varlığının devamı önemli ölçüde bu ayrılıkçı eğilimi Türkiye aleyhine kullanmak isteyen aktörlerin iradesi ile olmuştur.⁸⁹⁷ PKK menşeli terörizm etnik çatışmadan ziyade etnik ayrılıkçılığa dayalıdır. PKK açılım sürecinde demokratik adımlara terörle karşılık vermiştir.⁸⁹⁸ PKK'nın siyasi kanadı Demokratik Toplum Partisi ve Barış ve Demokrasi Partisi (bugün için HDP) terörist örgüt dışı söylemler geliştirememiştir.⁸⁹⁹ PKK'nın silahsızlandırılması, genel af gibi konular dikkate alınmalıdır.⁹⁰⁰

Öcalan'a göre, Kürtlerin varlığı ve özgürlüğüne karşı Türk ordularının tutumu değişmelidir.⁹⁰¹ Bu tutum değişimi sağlanıncaya kadar KCK öz savunma güçlerini aktif tutmak durumundadır.⁹⁰² Koruculuk, JİTEM gibi oluşumlar varlığını sürdürdükçe, KCK öz savunma güçleri demokratik yaşamın vazgeçilmezidir.⁹⁰³ Kürtlerin devletin asli

⁸⁹¹ “Davutoğlu'ndan HDP'ye şok suçlama!”, <http://www.internethaber.com/davutoglundan-hdpye-sok-suclama-1500759h.htm>, 06 Ocak 2016, (erişim 15 Ocak 2016).

⁸⁹² Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 30.

⁸⁹³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 30.

⁸⁹⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 30.

⁸⁹⁵ Beşli, Murat Kamil, age., ss. 54-55.

⁸⁹⁶ Beşli, Murat Kamil, age., ss. 54-55.

⁸⁹⁷ Beşli, Murat Kamil, age., ss. 54-55.

⁸⁹⁸ Beşli, Murat Kamil, age., ss. 54-55.

⁸⁹⁹ Beşli, Murat Kamil, age., ss. 54-55.

⁹⁰⁰ Beşli, Murat Kamil, age., ss. 54-55.

⁹⁰¹ Öcalan, Abdullah, age.

⁹⁰² Öcalan, Abdullah, age.

⁹⁰³ Öcalan, Abdullah, age.

unsuru olarak görülüp, tehdit* olarak görülmekten vazgeçilmesi gerekmektedir.⁹⁰⁴ Öcalan'ın bu ifadeleri hatalıdır. Türk ordusu Kürtlere karşı değil, PKK'ya karşı operasyonlar yürütmektedir. Kürtlerin özgürlüğü ve kendi kaderini tayini seçimler vasıtasıyla parlamento bünyesinde sağlanmaktadır. Kürtlerin özgürlüğü herhangi bir Türk vatandaşının olduğu gibi anayasal olarak güvence altındadır.

Kürtlerin etnik ayrılıkçılığa dayalı silahlı mücadele içinde olmaması terörü önlemede en önemli dayanaktır.⁹⁰⁵ Güvenlik önlemleri uygulanırken bölge insanının diline, kültürüne ve vatandaşlık haklarına saygı gösterilmelidir.⁹⁰⁶ Ayrıca komşu ülkelerden gelecek olan terör saldırılarına karşı olarak diplomatik ilişkiler kurulup, önlenmelidir.⁹⁰⁷

Bugünkü tabloya göre PKK ile silahlı mücadeleden sonuç alınamayacağı açıktır.⁹⁰⁸ Silahlı mücadele devam ettiği müddetçe sorunun bütün boyutlarıyla sağlıklı tartışılmayacağı gibi çözüm de mümkün olmayacaktır.^{*909}

Ensarioğlu ve Kurban'ın raporuna göre;⁹¹⁰

- İçerdeki ve dışardaki operasyonlar durdurulmalıdır.
- PKK'ya silah bırakma çağrısı için STK'lardan ve partilerden destek aranmalıdır.
- PKK'lıların silah bırakması noktasında teşvik edecek yasal uygulamalar hayata geçirilmelidir.
- Silah bırakan ve cezaevinde bulunan PKK'lıların topluma kazandırılması için rehabilitasyon çalışmaları yapılmalıdır.
- Hükümlü PKK'lılara beyaz sayfa açmak için sicil affı getirilmelidir.

Bu öneriler hatalıdır. Çünkü;

- Sınır içi ve ötesi operasyonlar çözüm sürecinde durdurulmuş ve işe yaramadığı sonuçları ile görülmüştür.

* Kürtler Türkiye'de tehdit unsuru olarak görülmemektedirler. Tehdit olarak görülen husus PKK ve uzantılarıdır.

⁹⁰⁴ Öcalan, Abdullah, age.

⁹⁰⁵ SHP, age., s. 10.

⁹⁰⁶ SHP, age., s. 14.

⁹⁰⁷ SHP, age., s. 14.

⁹⁰⁸ Ensarioğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 15.

* PKK ile olan mücadele Kürt Meselesi'ni çözmenin önemli bir aşamasıdır. Şimdiye kadar uygulanan mücadele yöntemi PKK'yı bitirmekten ziyade durdurmaya dönük olmuştur. Yapılması gereken PKK'nın üslerine birlikler yerleştirmek ve Kürt Meselesi'nin çözümüne dönük yapılabilecekleri yapmaktır.

⁹⁰⁹ Ensarioğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., s. 15.

⁹¹⁰ Ensarioğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, age., ss. 15-16.

- PKK'ya silah bırakması konusunda STK'lardan ve siyasi partilerden bir çağrı yapılmamıştır.
- Mevcut yasal düzenlemeler PKK militanlarının teslim olup etkin pişmanlıktan yararlanmalarını sağlamaktadır. Yaptıklarından pişman olmaları dışında bir yol yoktur.
- Silahlarını bırakanlar ve cezaevinden çıkan militanların topluma kazandırılmaları gerekliliktir. Bu süreçte mesleki eğitimleri sağlanıp iş bulmaları da sağlanmalıdır.
- Pişman olan ve ölümlü eyleme karışmayan militanlara PKK ile ilgili suçları dolayısıyla sicil affi düşünülebilir.

Turgut Özal'ın yönetici kadro ve Öcalan hariç, silahlı PKK'lıların evlerine dönüp her türlü haktan yararlanmalarını sağlayacak bir af projesi vardı.⁹¹¹

1980 darbesi ile iltica eden Kürtlerin oluşturduğu diaspora bugün Kürt Meselesi'nde önemli bir konumdadır.⁹¹² Bu diaspora elde ettiği siyasi, ekonomik ve sosyal imkânları Türkiye'ye karşı kullanmaktadır.⁹¹³

Irak'ın işgali ile PKK kendisini farklı uluslararası ve bölgesel denklemlerin merkezinden bulmuştur.⁹¹⁴ Türkiye'nin sorunu olan PKK, farklı bölgesel dinamiklerin enstrümanı haline gelmiş,⁹¹⁵ birçok devletten yardım almıştır.⁹¹⁶ PKK ilk günlerden itibaren dış mihraklardan maddi ve manevi destek görmüştür.⁹¹⁷

Mehmet Özcan'a göre; terör sorunu olduğu sürece birey ve devletin güvenliği karşılanmalıdır.⁹¹⁸ Terörle mücadele gerekli fakat Kürt Meselesi'nin çözümü için yeterli değildir.⁹¹⁹

Kültürel ve kimliksel taleplerin karşılanması ile PKK tamamen tasfiye olmayacaktır.⁹²⁰ Kültürel boyut başlığında görüleceği üzere Kürtlerin kültürel talepleri büyük oranda karşılanmıştır.

⁹¹¹ Çandar, Cengiz, age., s. 102.

⁹¹² Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., s. 6.

⁹¹³ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., s. 6.

⁹¹⁴ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., s. 8.

⁹¹⁵ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., s. 8.

⁹¹⁶ Özhan, Taha ve Hatem Ete, age., s. 8.

⁹¹⁷ BİLGESAM, age., s. 109.

⁹¹⁸ Kurubaş, Erol, age., s. V. Ankara Strateji Enstitüsü Başkanı Mehmet Özcan.

⁹¹⁹ Kurubaş, Erol, age., s. V. Ankara Strateji Enstitüsü Başkanı Mehmet Özcan.

Güven ortamını sağlamak için PKK'lıların eylemsizlik haline geçmesi gerekir.⁹²¹ Bunu konsolide etmek için de güvenlik güçlerinin PKK'ya operasyonlarını durdurması gerekir.⁹²² PKK'nın Türkiye'de palazlanmasının önlenmesi için TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri) ve polis tarafından yürütülecek operasyonlara gerek vardır. Dolayısı ile güven ortamı sağlanacak silahlar susacak iddiası ile PKK'nın önünü açmak, ileriki PKK operasyonlarının önünü açmak demektir. Demokratik Açılım, Kürt Açılımı ve Çözüm Süreci dönemlerinde de görüldüğü üzere PKK fırsattan istifade bölgedeki tahkimatını artırmıştır. Ayrıca hedefin PKK'nın eylemsizliği değil, tasfiyesi (askeri operasyonlarla ya da silahsızlandırma adımları ile) olması gerekmektedir.

PKK kaynaklı terörizm etnik çatışma değil etnik ayrılıkçılığa dayalıdır.⁹²³ Etnik ayrılıkçı terör örgütünün devlet ile çözümü şiddet eylemlerini sonlandırmaları ile başlayabilir.⁹²⁴ Örgütün silah bırakacakları takvimin tespiti ve bu takvime riayet etmeleri sürecin ilerlemesi için gereklidir.⁹²⁵ İlerleyen süreçte silahsızlandırma, sicil affı ve rehabilitasyon süreci devam ettirilebilir. Şiddet eylemlerini devam ettiren silahlı bir örgütle devlet arasında barışçıl bir süreç mümkün değildir.⁹²⁶

Terörist unsurlar şiddet eylemleri ile çözüme engel teşkil ederler.⁹²⁷ Çatışma çözümü süreci, terörle mücadeleye göre daha uzun soluklu bir süreçtir.⁹²⁸ Terörle mücadele süreci çatışma çözüm sürecinde devam ettirilmelidir.⁹²⁹ Terör örgütü kendi taleplerini sanki temsil ettiğini iddia ettiği toplumun talepleriymiş gibi taktim etmektedir.*⁹³⁰

İspanya ve İngiltere örnekleri, çatışma çözümünün ilerlemesinin demokratik hak, özgürlükler ve sosyo-ekonomik kalkınma programları ile yeterli düzeyde olmadığını, terör örgütlerinin silahlı gücünün bertaraf edilmesinin de gerektiğini göstermiştir.⁹³¹ ETA (Bask Vatanı ve Özgürlük) ve İRA (İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu) çatışma

⁹²⁰ Kurubaş, Erol, age., s. 10.

⁹²¹ Çandar, Cengiz, age., s. 99.

⁹²² Çandar, Cengiz, age., s. 99.

⁹²³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 15.

⁹²⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 15.

⁹²⁵ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 15.

⁹²⁶ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 16.

⁹²⁷ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 16.

⁹²⁸ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 16.

⁹²⁹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 16.

* Nitekim KCK yapılanması da sivil görünümüyle olmakla beraber, PKK'nın Türkiye'deki sivil uzantısı olarak işlev görmektedir.

⁹³⁰ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 17.

⁹³¹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 17.

çözümü sürecinin tarafı görülmeyip, bu örgütlerin çatışma çözümü süreçlerini zorlaştırdığı fark edilmiştir.⁹³² Terör örgütlerinin siyasi kanadı olan partiler ise şiddeti kınadıkları ölçüde meşruiyet kazanmış ve çözüm sürecine iştirak edebilmiştir.⁹³³ Batasuna partisi ETA'yı kınayıp araya mesafe koyamamıştır ve çözüm sürecinde devre dışı kalmıştır.⁹³⁴ Sinn Fein ise İRA'ya tepki göstermiş ve sürece dâhil olmuştur.⁹³⁵

İspanya'da sosyo-ekonomik adımlar ile ETA'ya karşı güvenlik önlemleri eş zamanlı olarak yürütülmüştür.⁹³⁶ Ayrıca örgüt mensuplarını topluma kazandırma programları ile terör örgütüne dönük güvenlik önlemleri beraber yürütülmüştür.⁹³⁷ Batasuna partisi kapatılmış ve siyasilerine de yasak konulmuştur.^{*938}

Kuzey İrlanda meselesinde güvenlik boyutunu ihmal etmeyen çok boyutlu bir strateji uygulanmıştır.^{**939} İlk başlarda İRA'ya karşı güvenlik odaklı politikalara gidilmiştir.⁹⁴⁰ Sosyo-ekonomik dengesizlikler görülmemiş, siyasi yönü yok sayılmıştır.⁹⁴¹ 1980'lerde İngiltere siyasi ve ekonomik boyutları da denkleme katmıştır.^{***942} Nisan 2005'te Sinn Fein lideri Gerry Adams, sivil siyasete dönülmesi ve silah bırakılması çağrısında bulunmuştur.⁹⁴³ İRA da temmuzda silah bıraktığını ilan etmiştir.^{****944}

⁹³² Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 17.

⁹³³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 17.

⁹³⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 17.

⁹³⁵ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 17.

⁹³⁶ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 18.

⁹³⁷ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 18.

* HDP için de PKK'nın şiddet eylemlerini kınamadığı sürece kapatma ve üyelerine siyasi örgütlenme yasağı getirme seçenekleri masada tutulmalıdır.

⁹³⁸ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 19.

** Türkiye'de Demokratik Açılım, Kürt Açılımı ve Çözüm Süreci dönemlerinde yapılan hataların en önemlisi güvenlik boyutunu geri planda bırakmak olmuştur. Nitekim bu dönemde palazlanan PKK Türkiye'de silahlı eylemlere başlamış ve hendek operasyonları yaşanmıştır.

⁹³⁹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 20.

⁹⁴⁰ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 20.

⁹⁴¹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 20.

*** Türkiye'de de PKK ile mücadele edilirken başlarda 2000'lere kadar sadece güvenlikçi boyuta ağırlık verilmiştir. Diğer taraftan güvenlik boyutunu komple geri planda bırakıp açılımlar sürecinde hatalar yapılmıştır. Olması gereken, güvenlik boyutu göz ardı edilmeden PKK'nın bölgedeki etkisini en aza indirerek siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik adımlar atılmasıdır.

⁹⁴² Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 20.

⁹⁴³ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 22.

**** HDP ile PKK arasındaki ilişki PKK'nın baskın olduğu bir HDP şeklindedir. Dolayısı ile İRA ve Sinn Fein arasındaki gibi Sinn Fein'in çağrısı ile silah bırakma gibi bir durum söz konusu olamaz.

⁹⁴⁴ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 22.

2009 ile başlayan demokratik açılım süreci Kürtlerin aidiyetlerini güçlendirme noktasında fayda getirse de PKK'nın çözümün tarafı olarak ön plana çıkma çabası ve şiddete devam etmesi ile süreç kesintiye uğramıştır.⁹⁴⁵

2009 demokratik açılım süreci ile PKK'nın şiddet eylemleri ile süreci önleyen tarafta olduğu iyice anlaşılmıştır.⁹⁴⁶ PKK'nın siyasi kanadı olan Demokratik Toplum Partisi ve Barış ve Demokrasi Partisi (bugün için HDP) de örgütün söylemlerinin dışına çıkamamıştır.⁹⁴⁷

PKK gibi silahlı örgütlerin çatışma çözümü sürecine dahil, silah bırakma kararı almasına bağlı bir durumdur.⁹⁴⁸ Lâkin 2004 sonrasında PKK sivillere ve güvenlik güçlerine karşı mücadele başlatmıştır.⁹⁴⁹ Dağlica'daki istihbarat üzerine operasyon isteyen askere Hakkâri Valiliği izin vermemiştir.⁹⁵⁰ Çözüm Süreci'nin son zamanlarına doğru olan bu hadise sürecin dengesiz ve güvenliği ihmal edecek şekilde yürütüldüğünü göstermektedir.

Şiddeti şantaj olarak kullanan kimi gruplar (PKK ve PKK çizgisindeki gruplar) tüm Kürt halkının sözcüsü ve temsilcisi olamazlar. PKK'nın talepleri ile Kürtlerin ihtiyaçları farklıdır.⁹⁵¹

Herhangi bir barış sürecinde şiddet olaylarına meydan vermeyecek şekilde tedbir elden bırakılmamalıdır.⁹⁵² Çözüm sürecinde otorite boşluğu PKK/KCK tarafından doldurulmuştur.⁹⁵³

2008'e gelindiğinde PKK'nın amacı şu olmuştur: demokratik yönetim geliştirmek ve demokratik konfederalizm ile Kürt ulusunun birliğini sağlamak ve Kürt sorununun olduğu ülkelerde demokratik çözüm sağlamak.⁹⁵⁴ Buradan görüldüğü üzere PKK bölgedeki ülkelerin bölünmesini öngörmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Kürtler bir ulus değildirler. Ancak Kürt topluluğu denilebilir.

⁹⁴⁵ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 27.

⁹⁴⁶ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 28.

⁹⁴⁷ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 28.

⁹⁴⁸ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 28.

⁹⁴⁹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 28.

⁹⁵⁰ "Dağlica'da flaş gelişme! Valilik izin vermemiş", <http://www.internethaber.com/daglicada-flas-gelisme-valilik-izin-vermemis-776284h.htm>, 27 Mart 2015, (erişim 27 Mart 2015).

⁹⁵¹ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

⁹⁵² İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

⁹⁵³ İHH İnsani Yardım Vakfı, age.

⁹⁵⁴ Çağlayan, Muttalip, age., s. 112.

Mevcut Yeni Türk Ceza Yasasının 221. maddesi, bazı koşullarla örgüt üyelerine ceza verilmemesini öngörmektedir. Bu maddeye göre;

“Örgütün amacı doğrultusunda suç işlemekten önce, örgütü dağıtan veya verdiği bilgilerle dağılmasını sağlayan kurucu ve yöneticiler, suç işlemekten gönüllü olarak örgütten ayrılıp teslim olanlar, herhangi bir suç işlemekten yakalanan, örgütün dağılması veya mensuplarının yakalanmasını sağlamaya elverişli bilgi verenler hakkında ceza hükmedilmemektedir.”⁹⁵⁵

Kültürel hakların tanınması ve halkla kucaklaşmanın çözülmeye katkı sunabileceğini düşünülmesi yanında, bazı Kürtler dağdan iniş için genel bir af ve Öcalan’a özgürlük planı olmadan örgütün çözülemeyeceğini düşünmektedir.⁹⁵⁶ Özellikle lider kadrosunun başka bir ülkede ikametini sağlayacak seçeneklerin de düşünülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁹⁵⁷

PKK okul yakmaya, öğretmen kaçırmaya ve öldürmeye başlamıştır.⁹⁵⁸ Koruculara, devletle işbirliğindeki muhtar, belediye başkanı ve din görevlilerine dönük saldırılar olmaktadır.⁹⁵⁹

Öcalan’ın yakalanmasının akabinde ilk duruşmada söyleyeceği sözleri herkes merak ediyordu. Öcalan’ın PKK’yi destekleyen Kürtlerin beklediğinin aksine; şehit ailelerinden özür dilemesi, kendisinin annesinin de Türk olduğunu belirtmesi ve ona görev verilirse hizmet etmeye hazır olduğunu belirtmesi Türk kamuoyunda ve devlet erklerinde memnuniyet yaratmıştı. Öcalan yakalandığında hemen Türkiye’ye ve Türklüğe bağlılığını dile getirmişti. Yakalandıktan sonra Öcalan, PKK’ye sınır dışına çıkma talimatı verirken bu hem bir başarı olarak kabul ediliyordu hem de sınır dışına çıkmalarının yetersiz olduğu, silah bırakıp teslim olmaları isteniyordu.⁹⁶⁰

CHP’ye göre PKK’nın silahsızlanması ve sonrasında topluma entegre edilmeleri gerekmektedir.⁹⁶¹ TBMM bünyesinde oluşturulacak Toplumsal Mutabakat Komisyonu gözetiminde çalışacak Ortak Akıl Heyeti PKK’nın silahsızlanması sürecinde temaslarda bulunmak ve izlemekten sorumlu olacaktır.⁹⁶²

PKK’nın terör örgütü listesine eklenme süreci şöyledir:

- 27 Aralık 2001 AB terör örgütü listesine PKK’yı dâhil etti⁹⁶³

⁹⁵⁵ Beşli, Murat Kamil, age., s. 22.

⁹⁵⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 190.

⁹⁵⁷ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 190.

⁹⁵⁸ Fahrioglu, Ferda, age., s. 56.

⁹⁵⁹ Fahrioglu, Ferda, age., s. 56.

⁹⁶⁰ Fahrioglu, Ferda, age., s. 59.

⁹⁶¹ CHP, “CHP’nin Türkiye’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., s. 12.

⁹⁶² CHP, “CHP’nin Türkiye’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, age., s. 12.

⁹⁶³ Yayman, Hüseyin, age., s. 53.

- 13 Ocak 2004 ABD PKK ve ona bağı tüm oluşumları (KADEK, Kongra-Gel) terör örgütü listesine dâhil etti⁹⁶⁴
- 05 Nisan 2004 AB PKK/Kongra-Gel'i terör örgütleri listesine dâhil etti⁹⁶⁵
- 14 Ağustos 2006 İngiltere PKK ve onun tüm oluşumlarını yasadışı ilan etti⁹⁶⁶
- 22 Kasım 1993'ten beridir Almanya tarafından terör örgütü listesinde bulunan PKK'ya ait Öcalan posterleri ve YPG (Halk Savunma Birlikleri - *Yekîneyên Parastina Gel*) flaması dâhil 33 sembole yasak getirilmiş durumdadır.⁹⁶⁷

PKK terör örgütü, bölge halkının topyekûn biçimde devlete karşı isyanını hedeflemektedir.⁹⁶⁸ PKK ABD, Kanada, İngiltere, Almanya, Fransa, Hollanda, İran, Irak, Suriye, NATO (*North Atlantic Treaty Organization*), BM ve AB tarafından terör örgütü olarak tanınmaktadır.⁹⁶⁹

Terör olaylarının artışı üzerine 26 Mart 1985'te Geçici Köy Koruculuğu sistemi kurulmuştur.⁹⁷⁰ Selahattin Güvenç köye dönüşü köy koruculuğunun engellediğini belirtmiş ve bazı arazilere korucuların el koyduğundan bahsetmiştir.⁹⁷¹ Nazan Üstündağ, korucular tarafından kadınlara dönük şiddet, taciz ve tecavüz olduğu iddialarını gündeme getirmiştir.⁹⁷² İstanbul Milletvekili Sebahat Tuncel'e göre korucular köy yakma, uyuşturucu kaçakçılığı, tecavüz ve işkence gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁹⁷³

Adana Milletvekili Fatoş Gürkan korucular tacizci, tecavüzcü gibi yanlış bir algıya karşı olduğunu, bu suçlara karışanların yargı önünde cezasını alması gerektiğini belirtmektedir.⁹⁷⁴ İçişleri Bakanlığı verilerine göre korucular oluşturulduğundan bu yana 1077 korucu suça karıştıkları için görevden atılmışlardır.⁹⁷⁵ Bu da oransal olarak suça karışanlar, korucular içinde çok küçük bir kısımdır.⁹⁷⁶

⁹⁶⁴ Yayman, Hüseyin, age., s. 53.

⁹⁶⁵ Yayman, Hüseyin, age., s. 53.

⁹⁶⁶ Yayman, Hüseyin, age., s. 54.

⁹⁶⁷ "Almanya'da Öcalan resmi ve PKK sembolleri yasaklandı", <http://www.ihf.com.tr/haber-almanyada-ocalan-resmi-ve-pkk-sebollerleri-yasaklandi-629843/>, 11 Mart 2017, (erişim 11 Mart 2017).

⁹⁶⁸ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., s. 30.

⁹⁶⁹ Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, age., ss. 40-41.

⁹⁷⁰ TBMM, age., ss. 316-317.

⁹⁷¹ TBMM, age., s. 325.

⁹⁷² TBMM, age., s. 325.

⁹⁷³ TBMM, age., s. 326.

⁹⁷⁴ TBMM, age., ss. 327-328.

⁹⁷⁵ TBMM, age., ss. 327-328.

⁹⁷⁶ TBMM, age., ss. 327-328.

Korucuların silahsızlandırılıp sivil alanlarda istihdamının sağlanması yönünde görüşler bulunmaktadır.⁹⁷⁷ Alparslan Özerdem PKK militanlarına yapılacağı gibi 80 bini bulan korucuların da Silahsızlandırma, Terhis ve Yeniden Entegrasyon (STYE) sürecinden geçmesi gerektiğini belirtmektedir.⁹⁷⁸

Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu'na göre; korucular yaş, eğitim ve sağlık gibi kıstaslar göz önünde bulundurularak eğitimleri sağlanarak sivil alanlarda istihdamı sağlanabilir.⁹⁷⁹

Demokratik kanalları tıkayan ve taleplerin önünde bulunan en büyük engel silahtır.⁹⁸⁰ Demokratik ülkelerde silah hak isteme aracı olarak görülemez.⁹⁸¹ Dolayısıyla silahların susması ve PKK'nın silahsızlandırılması demokrasi için gereklidir.⁹⁸²

Alparslan Özerdem'e göre silahsızlandırma sürecinde yaşanan tecrübeler toplanan silahların çok cüzi oranda olduğunu göstermektedir.⁹⁸³ Silahsızlandırmadan çok kafaların silahsızlanması gerektiğini belirten Özerdem, eğer istenirse verilen silahların yerine yenilerinin çok kolay bulunabileceğini belirtmektedir.⁹⁸⁴ Özerdem'e göre toplum merkezli bütünleşme politikaları güdülmeli ve suç örgütlerinin oluşması önlenmelidir.⁹⁸⁵

Adıyaman Milletvekili Mehmet Metiner'e göre; çözüm sürecinin nihai amacının silahların bırakılıp demokratik zeminde -siyasi parti olarak olabilir- PKK'nın fikirlerini savunmasıdır.⁹⁸⁶ Orhan Miroğlu'na göre PKK'nın silahsızlandırılması sonrası militanların ailelerine dönebilmelerinin önünü açacak düzenlemeler yapılmalıdır.⁹⁸⁷ Murat Karayılan'a göre terör saldırılarının durması Öcalan'ın serbest bırakılmasına ve özerkliğe bağlıdır.⁹⁸⁸

⁹⁷⁷ TBMM, age., ss. 331-332.

⁹⁷⁸ TBMM, age., ss. 333-334.

⁹⁷⁹ TBMM, age., s. 334.

⁹⁸⁰ TBMM, age., s. 342.

⁹⁸¹ TBMM, age., s. 342.

⁹⁸² TBMM, age., s. 342.

⁹⁸³ TBMM, age., ss. 343-345.

⁹⁸⁴ TBMM, age., ss. 343-345.

⁹⁸⁵ TBMM, age., ss. 343-345.

⁹⁸⁶ TBMM, age., s. 345.

⁹⁸⁷ TBMM, age., ss. 352-353.

⁹⁸⁸ "PKK'lı Murat Karayılan sonunda itiraf etti", <http://www.internethaber.com/pkkli-murat-karayilan-sonunda-itiraf-etti-1579552h.htm>, 29 Mart 2016, (erişim 29 Mart 2016).

M. Ersin Güluçar'a göre PKK'lılar yurtdışında değil yurtiçinde aileleri yanına geri dönmelidirler.⁹⁸⁹ Yurtdışında olurlarsa tekrar farklı grupların ellerine düşüp Türkiye aleyhine kullanılabilirler.⁹⁹⁰ Dağda çocuğu olan annelere/babalara, kardeşi/yeğeni vs. olanlara mektup yazdırılıp, bunlar kitaplaştırılabilir. Sonra da bu kitaplar silahsızlandırma sürecinde militanlara okutulabilir. Bu sayede toplumsal bütünleşme daha hızlı sağlanabilir.

Adıyaman Milletvekili Salih Fırat'a göre dışarıdaki PKK militanlarının da Türkiye'ye dönüp toplumla bütünleşmesi, istihdam sağlanması gerekmektedir.⁹⁹¹ Böylece PKK'daki 5 bin kişi gelecek kaygısı gütmenden silahsızlandırma süreci sağlanabilir.⁹⁹² Büyük olasılıkla çatışmanın ilelebet biteceği ümidiyle bu militanlara iş imkânları sağlanmasına toplum büyük oranda olumsuz bakmayacaktır.

Alparslan Özerdem'e göre eski savaşçıların topluma kazandırılması için af konusu önemli bir aşamadır.⁹⁹³ Bunu da yasalarla sağlamak en uygunudur.⁹⁹⁴ Ayla Yazıcı'nın Hakkâri'de kent merkezine göçmüş 280 aile üzerinde yaptığı çalışmaya göre “genel af ve gençlerin dağdan inmesi en çok istenen şey” olarak belirtilmiştir.⁹⁹⁵

PKK'nın tasfiyesi ve topluma kazandırılması hususunda;

- Türkiye'ye dönmek isteyen örgüt mensupları için (eyleme katılıp adam öldürenler ve öldürmeyenler) diye ikiye ayırarak cezai hüküm belirlenip, cezaevinde belli bir süre hapis yatmalarının ardından ailelerine teslim edilebilirler,
- Bunların Türkiye'de topluma kazandırılması süreci de sancılı olacaktır. Bir kısmı siyasi parti kurarak aktif siyasete katılabilirler. Meslek edindirme kurslarına gönderilebilirler. Eğitimine devam etmek isteyecek genç üyelere eğitim olanaklarına giden yol gösterilip rehberlik edilebilir.
- Diğer bir ihtimal de PKK üyelerinin Kuzey Irak'ta Barzani kontrolündeki bölgede çalışmaları için büyük olasılıkla istihdam yaratılacaktır. Böylece

⁹⁸⁹ TBMM, age., s. 353.

⁹⁹⁰ TBMM, age., s. 353.

⁹⁹¹ TBMM, age., s. 353.

⁹⁹² TBMM, age., s. 353.

⁹⁹³ TBMM, age., s. 358.

⁹⁹⁴ TBMM, age., s. 358.

⁹⁹⁵ TBMM, age., s. 359.

Türkiye'ye girdiklerinde oluşacak kaotik durumun sosyal sancılarının önüne de geçilmiş olacaktır.

PKK'nın liderlerinden Duran Kalkan PKK'nın silahsızlanmayacağını şu sözlerle ifade etmektedir:⁹⁹⁶

Öz savunmasız özgürlük olmaz, öz savunmasız varlık olmaz, Kürdün varlığı ve özgürlüğünün öz savunmaya bağlı olduğu açıktır. Güvenliğini bir başkasına, hatta cellâdına bırakarak 'bir toplum kurdum' diyemez. O nedenle kimse Kürdü artık kandıramaz, kandırmaya da çalışmamalı. Öyle Türkiye toplumunu yanlış bilgilendirme olmamalı. "PKK silah bırakıyor!" PKK silah bırakmaz, niye bıraksın? Kürt silah bırakmaz. Türk Devleti silahsızlansın, öbür devletler silahsızlansın. Niye kendilerini o kadar silahlandırıyorlar? 'Sen silahsızlan üzerinde her şeye yapayım!' Peki, bütün faşist güçler Kürde saldırıyorlar, kendilerini neyle savunacaklar, neyle koruyacaklar? O nedenle Türkiye toplumu yanlış bilgilendiriliyor. Bunlar aslında günü kurtarmak, seçimde oy koparmak için söyleniyor. Böyle olursa bu süreç devam etmez, sürmez. Herkes bu gerçeği bilmeli."

Kalkan'ın ifadeleri propagandaya dönük olarak Kürtlerin koruyucusu imajı çizmeye dönüktür. Kalkan'ın PKK liderlerinden şahin kanatta olduğu da hesaba katıldığında bu ifadeler daha iyi anlaşılacaktır.

HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın ifadesine göre PKK ve HDP birbirini temsil etmeyip, HDP PKK'ya düşmanlık beslememektedir.⁹⁹⁷ PKK'ya mühimmat taşıyan partililer, belediye çalışanları bulunmaktadır. Bu durum HDP'nin PKK'yı terör örgütü ilan etmediği gerçeği ile birleşince aralarındaki organik bağ daha net ortaya çıkmaktadır. HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş Rusya'dan PKK için tanksavar Kornet tipi füze istediği ortaya çıkmıştır.⁹⁹⁸

23 Temmuz 2015'te başlayan hendek operasyonları Kürtlerin PKK'ya destek vermeyip, güvenlik güçlerinin operasyonlarını desteklemesini göstermesi açısından önemlidir. Altan Tan'ın ifadesiyle Kürtlerin %84,2'si hendek kazmaları ve devrimci halk savaşı dedikleri pozisyonu desteklememektedir.⁹⁹⁹ Hendek çatışmaları döneminde 2014-2015 arası Diyarbakır'da teröristleri ihbarların oranı %300'e çıkmıştır.¹⁰⁰⁰ Diğer taraftan

⁹⁹⁶ "PKK'dan silahsızlanma iddiasına en açık yanıt!", <http://www.internethaber.com/pkkdan-silahsizlanma-iddiasina-en-acik-yanit-766195h.htm>, 17 Şubat 2015, (erişim 17 Şubat 2015).

⁹⁹⁷ Varlı, Ali, "Selahattin Demirtaş: 'PKK bizi temsil etmiyor'", <http://www.hurriyet.com.tr/selahattin-demirtas-pkk-bizi-temsil-etmiyor-30183595>, 28 Eylül 2015, (erişim 14 Nisan 2017).

⁹⁹⁸ "Rus basınından Demirtaş itirafı! İlk kez yayınladılar", <http://www.internethaber.com/rus-basinindan-demirtas-itirafi-ilk-kez-yayinladilar-1500349h.htm>, 05 Ocak 2016, (erişim 05 Ocak 2016).

⁹⁹⁹ "Altan Tan'dan PKK itirafı HDP ikna edemedi!", <http://www.internethaber.com/altan-tandan-pkk-itirafi-hdp-ikna-edemedi-1485341h.htm>, 09 Kasım 2015, (erişim 09 Kasım 2015).

¹⁰⁰⁰ "Diyarbakır halkından PKK'ya büyük şok!", <http://www.internethaber.com/diyarbakir-halkindan-pkkya-buyuk-sok-1493879h.htm>, 10 Aralık 2015, (erişim 10 Aralık 2015).

HDP'li İdris Baluken hendek operasyonları ile ilgili “Eğer teslim olmamızı bekliyorlarsa çok beklerler” diye beyanatta bulunmuştur.¹⁰⁰¹

“Diyarbakır’ın Sur ilçesinde yasağın kapsamadığı bölgede hendek kazıp barikat kuran teröristler, kendilerine destek vermeyen bir gence saldırdı.”¹⁰⁰² “Teröristlerin açtığı ateşle ağır yaralanan genç, kaldırıldığı hastanede tedavi altına alındı.”¹⁰⁰³ Hendeklere barikatlara yardım edenlerin bir kısmının PKK’nın tehdit etmesi ile bu yardımda bulunduğu söylenebilir. Ayrıca evlere yığınak yapılması durumunda da bir kısmında tehditle bu yığınak yığılmış olabilir. Zaten halkın büyük çoğunluğu hendeklere barikatlara destek vermemiştir. Destek verenlerin bir kısmı da tehditle bu desteği vermişlerdir. Hendek operasyonlarının olduğu ilçelerde HDP’nin oyu 07 Haziran seçimlerine göre 01 Kasım’da düşmüştür.¹⁰⁰⁴

“Yoksulluk; çaresizlik, umutsuzluk ve öfke üretir.”¹⁰⁰⁵ Hendeklerin kazıldığı mahalleler hep yoksul mahallelerdir.¹⁰⁰⁶ Güvenlik sorununu çözmek için yoksulluğa, işsizliğe ve refah seviyesindeki düşüklüğe çözüm bulunmalıdır.

Şırnak’ta imam Baki Kutlu Özgür Gündem’de ve PKK’nın televizyonunda hendek kazmak farzdır diye fetva verdiği ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰⁷ Güvenlik sorunu sadece teröristle mücadeleyle çözülemez. Aynı zamanda memur, STK’lar ve siyasi partilerde örgüte direkt ya da dolaylı destek verenlerle de mücadele etmek gerekmektedir.

HDP Eş Genel Başkanı Figen Yüksekdağ, hendek kazmaları öz savunma olarak görüp, bunu Gazze, Saraybosna hatta Medine ile karşılaştırmış ve darbeye soykırıma karşı direniş olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰¹ “HDP’li vekil TSK’ya seslendi olay açıklamalar”, <http://www.internethaber.com/hdpli-vekil-tskya-seslendi-olay-aciklamalar-1495426h.htm>, 16 Aralık 2015, (erişim 16 Aralık 2015).

¹⁰⁰² “Cizre’de evini PKK’ya vermeyince öldürüldü”, <http://www.internethaber.com/cizrede-evini-pkkya-vermeyince-olduruldu-1496466h.htm>, 21 Aralık 2015, (erişim 21 Aralık 2015).

¹⁰⁰³ “Cizre’de evini PKK’ya vermeyince öldürüldü”, age.

¹⁰⁰⁴ “HDP hendek kazılan ilçelerde oy kaybetti”, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/hdp-hendek-kazilan-ilcelerde-oy-kaybetti/463966>, 03 Kasım 2015, (erişim 14 Nisan 2017).

¹⁰⁰⁵ “YDG-H nedir kim bu YDG-H’liler?”, <http://www.internethaber.com/ydg-h-nedir-kim-bu-ydg-hliler-1497571h.htm>, 25 Aralık 2015, (erişim 25 Aralık 2015).

¹⁰⁰⁶ “YDG-H nedir kim bu YDG-H’liler?”, age.

¹⁰⁰⁷ “Şırnak’ta PKK imamından olay yaratacak sözler!”, <http://www.internethaber.com/sirnakta-pkk-imamindan-olay-yaratacak-sozler-1499169h.htm>, 31 Aralık 2015, (erişim 31 Aralık 2015).

¹⁰⁰⁸ “Yüksekdağ: Hendek kazma meşrudur”, <http://www.internethaber.com/yuksekdag-hendek-kazma-mesrudur-1498944h.htm>, 30 Aralık 2015, (erişim 05 Ocak 2016).

HDP’li Osman Baydemir doğudaki operasyonlar sebebiyle sivil halkın silahlanacağını iddia etmiştir.¹⁰⁰⁹ Bu haber HDP’nin Kürtlere dair algılarının ne kadar isabetsiz olduğunu gösteren bir örnektir.

Bir ankete göre “HDP’lilerin PKK ile ilişkisi olduğunu ve teröre destek verdiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna doğudaki 16 ilde %60 oranında evet, %25 oranında hayır cevabı gelmiştir.¹⁰¹⁰ HDP ve DBP binaları PKK’ya eleman devşirme noktaları gibi rol almaktadırlar.¹⁰¹¹ HDP ve DBP’li belediyeleri PKK’nın dağ kadrosundan gelen elemanların yönettiği ayrıca belediyede PKK’ya hizmet eden, dağda olup maaş alan personellerin olduğu görülmüştür.¹⁰¹² Ayrıca belediye eliyle PKK için rüşvet/haraç mekanizmaları kurulduğu da ortaya çıkmıştır.¹⁰¹³ Üniversitelerde, yurtlarda ve illerde bulunan STK’lar derinlemesine soruşturmaya tutulup, PKK’ya eleman temini ya da haraç toplayarak maddi destek sağlayanlar hakkında işlem yapılmalıdır.

Görüşme yapılan Kürtlerin çoğu Öcalan talimat verirse PKK’nın silahsızlanacağını düşünmektedir.¹⁰¹⁴ Lâkin Abdullah Öcalan’ın da Kandil üzerinde eskisi kadar etkili olmadığı gerçeği bulunmaktadır. Özellikle Cemil Bayık, Duran Kalkan ve Mustafa Karasu’dan oluşan şahin kanat üzerinde etkisi zayıftır. Hatta bu kanat paralelinde söylemleri de bulunmaktadır.

“Murat Karayılan: “Türkiye devleti Kürt halkının demokratik, siyasal mücadelesinin önünü sonuna kadar açarsa, inkâr politikalarını sürdürmezse –bu süreçte– silah anlamını kaybedebilir.””¹⁰¹⁵ Kürtlerin demokratik ve siyasal mücadele alanları açıktır. Ayrıca raporun yazıldığı tarih Temmuz 2011’de Kürtleri inkâr politikaları söz konusu değildir.

Kültürel haklar verilse bile milliyetçi Kürt siyasileri ve PKK kendine ait yönetsel birim elde etme çabasından vazgeçmeyecektir.¹⁰¹⁶ BDP’liler de bu sebeple siyasi statü talebini

¹⁰⁰⁹ “HDP’li Osman Baydemir’den şok iddia! Silahlanacaklar”, <http://www.internethaber.com/hdpli-osman-baydemir-den-sok-iddia-silahlanacaklar-1500085h.htm>, 04 Ocak 2016, (erişim 08 Ocak 2016).

¹⁰¹⁰ Selvi, Abdülkadir, “HDP’lilerin tutuklanmasından sonraki ilk araştırma”, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/hdplilerin-tutuklanmasindan-sonraki-ilk-arastirma-40283504>, 20 Kasım 2016, (erişim 20 Nisan 2017).

¹⁰¹¹ “PKK’lı teröristten korkunç bomba itirafı”, <http://www.hurriyet.com.tr/pkkli-teroristten-korkunc-bomba-itarafi-40286068>, 23 Kasım 2016, (erişim 20 Nisan 2017).

¹⁰¹² “Diyarbakır Belediyesi’nde şok eden gerçek ortaya çıktı!”, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/diyarbakir-belediyesinde-sok-eden-gercek-ortaya-cikti-151390h.htm>, 25 Kasım 2016, (erişim 20 Nisan 2017).

¹⁰¹³ “Diyarbakır Belediyesi’nde şok eden gerçek ortaya çıktı!”, age.

¹⁰¹⁴ Çandar, Cengiz, age., s. 37.

¹⁰¹⁵ Çandar, Cengiz, age., s. 33.

¹⁰¹⁶ Kurubaş, Erol, age., s. 51.

dillendirmektedir.¹⁰¹⁷ Dolayısı ile PKK ile mücadele, Kürt Meselesi ile ilgili adımlar atılırken paralel olarak yürütülmelidir.

2016’da oluşturulan yeni stratejiye göre terörle mücadele için beş maddelik bir model ortaya konulmuştur.¹⁰¹⁸

- Sivil toplum içine yuvalanmış unsurlarla mücadele.
- Halkın içine gizlenmiş, örgüte lojistik ve istihbari destek veren kripto unsurlarla mücadele.
- Belediyeler ve kamu kurumları içine sızmış unsurlarla mücadele.
- Teröre, hangi sebeple olursa olsun ekonomik destek verenlerle mücadele.
- Terör örgütlerine karşı sınır ötesi mücadele.

“Terörle mücadeleye ilişkin politika ve stratejileri geliştirmek ve bu konuda ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak üzere İçişleri Bakanlığı’na bağlı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı” kurulmuştur.¹⁰¹⁹

Hakkârili bir akademisyene göre demokratik özerklik ilan edilse, Kürtçe eğitim ilkokuldan itibaren kabul edilse ve hatta Kürt bayrağı asılsa bile şu iki talep hâlâ önde olacaktır: örgüte ne olacak ve Öcalan’a ne olacak?¹⁰²⁰ Örgütün iki seçeneği vardır: Ya teslim olup yargılanıp cezasını çekecekler, ya da bitirilene kadar askeri operasyonlar devam edecek. Teslim olup Irak’ın kuzeyinde de topluma karışabilirler. Türkiye’ye gelmeleri şart değildir. Türkiye’ye gelmek isteyenler için ise adil bir yargılanma ve makul bir ceza çekme sonrası topluma geri dönebilirler. Tabii ki topluma kazandırma sürecinde devletin kolaylaştırıcı uygulamaları, rehabilitasyon çalışmaları vb. olmak zorundadır.

PKK ile mücadele için yapılan sınır ötesi operasyonlar şunlardır:

- 07 Ekim 1992 Kuzey Irak’a Hakurk (Ejder) sınır ötesi operasyonu¹⁰²¹
- 28 Ocak 1994 Sınır ötesi Zeli Operasyonu¹⁰²²

¹⁰¹⁷ Kurubaş, Erol, age., s. 51.

¹⁰¹⁸ “Erdoğan mesajı vermişti! İşte PKK’yı bitirecek 5 madde”, <http://www.internethaber.com/erdogan-mesaji-vermist-i-iste-pkkyi-bitirecek-5-madde-1723205h.htm>, 16 Ekim 2016, (erişim 16 Ekim 2016).

¹⁰¹⁹ “Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5952.pdf>, Kanun No: 5952, 17 Şubat 2010, (erişim 08 Nisan 2017).

¹⁰²⁰ Çandar, Cengiz, age., s. 47.

¹⁰²¹ Yayman, Hüseyin, age., s. 51.

¹⁰²² Yayman, Hüseyin, age., s. 52.

- 21 Mart 1995 Çelik 1 operasyonu¹⁰²³
- 20 Mart 1995 Türkiye'nin 35 bin kişilik bir askeri güçle Kuzey Irak'a girmesi¹⁰²⁴
- 15 Mayıs 1997 Sınır ötesi Balyoz Harekâtı¹⁰²⁵
- 13 Ekim 1997 Sınır ötesi Şafak Harekâtı¹⁰²⁶
- 05 Aralık 1997 Sınır ötesi Süpürme Harekâtı¹⁰²⁷
- 21 Şubat 2008 Sınır ötesi Güneş Operasyonu¹⁰²⁸

PKK eğer silah bırakmaya yanaşmaz ise Kandil, Mahmur, Şengal (Sincar), Süleymaniye, Kerkük'te PKK'ya karşı birlik yerleştirme ile sonuçlanacak bir askeri operasyon, bataklığın kurutulmasını sağlayacaktır. Mesut Barzani PKK ile PYD'nin (Demokratik Birlik Partisi - *Partiya Yekîtiya Demokrat*) tam olarak aynı şey olduğunu ifade etmiştir.¹⁰²⁹ Suriye'nin kuzeyindeki YPG/PYD oluşumu ile PKK'nın organik bağı da hesaba katılarak muhtemel misillemelere karşı tetikte olunmalıdır.

Ahmet Davutoğlu'nun ifadesi ile PKK'ya karşı başlatılan 23 Temmuz 2015 operasyonlarına karşı halk PKK'ya destek vermemiş, operasyonlara destek vermiştir.¹⁰³⁰ 15 Ocak 2018 tarihine gelindiğinde, 24 Temmuz 2015'ten bu yana 2,5 yıldan fazla zaman geçmiş ve operasyonlar hâlâ devam etmektedir. Lâkin ülkemize karşı olan tehdide perde olmak yetmez. Kandil, Sincar, Mahmur, Süleymaniye, Kerkük ile Kuzey Irak'taki PKK etkisindeki yaklaşık sayısı 500 olan -IKBY (Irak Bölgesel Kürt Yönetimi) PKK kontrolünde 658 köy olduğunu söylemektedir.¹⁰³¹ köye kara operasyonu yapıp, buralara bir süre (gerekirse 5-10 yıl) kalacak birlik yerleştirilmelidir. Böylece PKK belini doğrultamayacaktır. PKK ile YPG'nin organik bağı tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ortadadır. ABD'nin silah yardımlarının PKK'ya YPG üzerinden gitmesi bunun bir örneğidir. Bu operasyon yapılırken YPG'den misilleme gelme

¹⁰²³ Yayman, Hüseyin, age., s. 52.

¹⁰²⁴ Yayman, Hüseyin, age., s. 52.

¹⁰²⁵ Yayman, Hüseyin, age., s. 52.

¹⁰²⁶ Yayman, Hüseyin, age., s. 53.

¹⁰²⁷ Yayman, Hüseyin, age., s. 53.

¹⁰²⁸ Yayman, Hüseyin, age., s. 54.

¹⁰²⁹ "IKBY Başkanı Mesut Barzani: PYD ve PKK tam olarak aynı şeydir", <http://aa.com.tr/tr/dunya/ikby-baskani-mesut-barzani-pyd-ve-pkk-tam-olarak-ayni-seydir/542438>, 23 Mart 2016, (erişim 24 Mart 2016).

¹⁰³⁰ "Davutoğlu PKK'yı şaşkına çeviren olayı anlattı!", <http://www.internethaber.com/davutoglu-pkkyi-saskina-ceviren-olayi-anlatti-816086h.htm>, 28 Eylül 2015, (erişim 28 Eylül 2015).

¹⁰³¹ "Şok rakam! Kuzey Irak'ta 658 köy PKK'nın elinde", <http://www.internethaber.com/sok-rakam-kuzey-irakta-658-koy-pkknin-eline-1584222h.htm>, 13 Nisan 2016, (erişim 13 Nisan 2016).

ihtimaline karşı Suriye sınırimızdaki birlikleri muhtemel bir saldırıyı püskürtüp derin takip yapmaya imkân verecek şekilde tahkim etmek gerekmektedir.

Terörle Mücadele Stratejisi geliştirilip Kürt Meselesi'nin çözümü için atılacak adımlara paralel olarak uygulanmalıdır. Devlet Kürt Meselesi'nin çözümü için gereken adımları atarken, Terörle Mücadele Stratejisini de kararlılıkla uygulamalıdır. İlla bir müzakere masası kurulacak ise, PKK'nın beli kırıldıktan sonra Türkiye'deki siyasi partiler, STK'lar, halk önderleri ve aydınlardan oluşan bir masa kurulup geriye kalan tartışmalı çözüm bekleyen hususlar üzerine kafa yorulmalıdır.

Terörün finansmanı (uyuşturucu, haraç vs.) ve kaçakçılık önlenmelidir. Kaçakçılık yapanlara çalışabilecekleri iş sahaları kurularak yol gösterilmelidir. Fransa'da Kürtleri kampanya adı ile haraca bağlayan PKK üyelerine 7 yıl hapis cezası verilmiştir.¹⁰³² PKK 2002'den beri AB (Avrupa Birliği) yaptırım listesindedir.¹⁰³³

Patlamalara veya roketle vurulmalara dayanıklı, ölüm oranını azaltacak araçlar polis ve askere tahsis edilmelidir. TSK'ya (Türk Silahlı Kuvvetleri) anlık İHA (İnsansız Hava Aracı) verileri gelmelidir. Buradan da sahadaki unsurlara bilgi aktarılma imkânı olur. Eğer TSK direkt veri alamaz ise veri başka bir kurumdan (örneğin MİT'ten – Milli İstihbarat Teşkilâtı) alınmasıyla gereksiz zaman kaybı yaşanır. Ayrıca TSK'nın terörle mücadele için ihtiyaç duyduğu gözetleme/izleme sistemleri sağlanmalıdır.

Hava operasyonları yapılıyor. Fakat bunlarla gereken etki sağlanamamaktadır. Mağaralarda deliklerde saklanan teröriste etki etme imkânı zayıftır. Bunlar ancak kara harekâtı ile etkisiz hale getirilebilir.

PÖH (Polis Özel Harekât), JÖH (Jandarma Özel Harekât), Komanda Tugayları, Özel Kuvvetler: PÖH ve JÖH yerleşim yerlerindeki operasyonlar için uygundur. Dağ operasyonlarında Komando Tugayları ve JÖH işlevseldir. Kritik operasyonlar içinse Özel Kuvvetler biçilmiş kaftandır.

Güvenlik güçlerine siyasilerden ve halktan destek sağlanmalıdır. Çatışmaların olduğu bölgelerdeki vali ve kaymakamlara askeri operasyonlar hakkında eğitim verilmelidir. Çünkü izin mercii olmaları hasebi ile sahadaki durumdan da haberdar olmaları

¹⁰³² “Paris'te PKK'lı teröristlere hapis cezası”, <http://www.internethaber.com/pariste-pkkli-teroristlere-hapis-cezasi-1559072h.htm>, 21 Ocak 2016, (erişim 21 Ocak 2016).

¹⁰³³ “AB, PKK'yı Türkiye'ye saldırılarını durdurması için uyardı”, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/ab-pkkyi-turkiyeye-saldirilarini-durdurmasi-icin-uyardi/508258>, 21 Ocak 2016, (erişim 21 Ocak 2016).

gerekmektedir. Sınırlarda en azından geçiş noktalarına izleme/gözetleme sistemleri kurulmalıdır.

Askerin operasyonlar sonrası bölgeyi terk etmesi ile bölgede hâkimiyet tekrar PKK'ya geçiyor. Böylece boşuna şehit verilmiş oluyor. Hâlbuki Kandil, Mahmur, Sincar, Süleymaniye, Kerkük, Gabar, Metina ve Kuzey Irak'taki 658 köy ve buralardaki PKK unsurlarını hedefleyen ve buralara birlik konuşlandırma ile sonuçlanacak bir süpürme/bataklık kurutma operasyonu elzemdir. Yurtiçindeki PKK'nın elemanlarını ve geri plandaki kadrolarını temizledikten sonra hedef bataklığı kurutma olmalıdır.

Tüm birimler (siyaset, asker, polis, istihbarat (askeri istihbarat), medya, aydınlar/yazarlar, rehabilitasyon birimleri vb.) koordineli çalışmalı ve süreçten haberdar edilmelidir. Bu koordinasyon Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı çatısı altında sağlanabilir. Müsteşarlıkta görevlendirilecek subaylarla da işin askeri boyutu koordine edilebilir.

Sınırlar içindeki PKK uzantıları temizlenmeli ve ardından bataklık operasyonuna geçilmelidir. Detaylı strateji ve taktikler için beyin fırtınası yapıp nihai strateji dosyası hazırlanmalıdır.

Gereken teçhizat sağlanmalıdır. Tam planlama (ara ve ana hedefler ve bunlara ulaşılacak taktikler) yapılmalıdır. Gereken personel göreve sevk edilmelidir. Böylece şehit sayımız daha az olacaktır. Şehirde ve kırsaldaki PKK ile mücadelede güvenlik güçlerinin ihtiyacı olan yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

PKK ile görüşülebilecek tek husus silahsızlanma ve örgüt elemanlarının topluma kazandırılması konusunda olabilir. Bu durumda silahların teslim edilmesi ve sürecin takibi için gözlemci heyeti oluşturulabilir.

Genel siyasi af olabilir. Ama adi suçlara karışmış olan ya da bombalama ve silahla saldırma eylemlerinde bulunanlara belli bir ceza verilecektir. PKK'nın topluma kazandırılması en uygun seçenektir. Tabi PKK'nın silahsızlandırılmayı kabul edip yargılanmaları kabul ettikten sonra topluma nasıl kazandırılacakları konuşulabilir. Siyasi af çıkarılabilir belki ama ölümlü eylemlere karışanlara cezai yaptırım uygulanmalıdır.

PKK'nın silahsızlandırılması ve Irak'ın kuzeyinde ya da Türkiye'de topluma kazandırılması için stratejiler geliştirilmelidir. Eğer silahsızlanmaya ikna edilemezse askeri tedbirlerle nasıl yok edilebileceği, bataklığın nasıl kurutulabileceği ile ilgili genel strateji ve taktikler oluşturulmalıdır.

Kürt Meselesi'nin güvenlik boyutuna dair istatistikler şu şekildedir:

TSK-Jandarma-Polise güven Kürtlerde %56,5, Zazalarda %57,2 ve Türklerde %79,66'dır.¹⁰³⁴

DTP'ye oy veren kitlede devlete ve güvenlik güçlerine güven %30'lar düzeyindedir.¹⁰³⁵ Bölgedeki Kürtler arasında ortalama devlete güven %61 oranındadır.¹⁰³⁶

Kültürel haklara dair talepler PKK'lı olmak anlamına gelmemekte ve bu talepleri duyan kitle PKK'ya güvenenlerden 3 kat daha fazladır.¹⁰³⁷

Kürt/Zazalar arasında güvenlik güçlerinin sert/olumsuz/kötü davrandığını düşünenler %18 oranındadır.¹⁰³⁸

“PKK/Öcalan'a güven beyan edenlerin oranı; “dindar değilim” diyenler arasında %36, “dindarım” diyenler arasında ise %10 düzeyindedir. Aynı oran, kendisini Marksist/Komünist/Sosyalist/Devrimci olarak tanımlayanlar arasında %64, kendisini muhafazakâr olarak tanımlayanlar arasında %9 düzeyindedir.”¹⁰³⁹

“Kürtler arasında Öcalan'ın serbest bırakılmasına taraftar olanların oranı, PKK eylemlerinin yoğun olarak yaşanmadığı illerde %23 iken, bu oran eylemlerin fazla yaşandığı doğu illerinde %41 ve İstanbul ve Mersin'de göç ile oluşan mahallelerde %64 düzeyindedir.”¹⁰⁴⁰

“PKK/Öcalan'a güven değerlerinin, PKK eylemlerinin yoğun olarak yaşandığı illerde %20, İstanbul ve Mersin'de göç ile oluşan mahallelerde %30'lar ve BDP'ye oy veren kitle içerisinde ise %53'ler düzeyinde olduğu görülmektedir.”¹⁰⁴¹

¹⁰³⁴ BİLGESAM, age., s. 104.

¹⁰³⁵ BİLGESAM, age., s. 104.

¹⁰³⁶ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 46.

¹⁰³⁷ BİLGESAM, age., s. 105.

¹⁰³⁸ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 46.

¹⁰³⁹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 118.

¹⁰⁴⁰ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 182.

¹⁰⁴¹ Bilgiç, Mehmet Sadi, age., s. 183.

Genelkurmay Başkanlığı rakamlarına göre, 15 Ağustos 1984 ilâ Nisan 2009 tarihleri arasındaki dönemde güvenlik görevlilerinin verdiği şehit sayısı 11 bin 735'tir. Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ, 17 Nisan 2009 tarihinde Harp Akademileri Komutanlığında yaptığı konuşmada, "etkisiz hale getirilen" toplam PKK'lı sayısı ise 40 bin olarak açıklamıştır. 10. Genel Kurmay Başkanlığının verilerine göre, Türkiye I. Dünya Savaşı hariç, son yüz yılda girdiği savaşlarda toplam 16.409 şehit verirken, Kurtuluş Savaşı'nda verilen toplam şehit sayısı 10.885'tir. PKK ile mücadelede ise bugüne kadar 11.735 şehit verilmiştir.¹⁰⁴²

Güvenlik boyutunda askeri/polisiye ve adli operasyonlar yanında yapılanlara bakıldığında şunlar öne çıkmaktadır:

17 Şubat 2010 tarihinde terörle mücadelede çok boyutlu yaklaşımın gereği olarak bilimsel metot ve verileri kullanmak, analizler yapmak, çözüm önerileri sunmak, politika ve strateji geliştirmek ve kurumlar arası koordinasyonu sağlamak için Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı kurulmuştur.¹⁰⁴³

07 Şubat 2013'te 1999 tarihli Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme ve BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarının uygulanması ve finansmanın önlenmesi için Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun çıkarılmıştır.¹⁰⁴⁴

Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun kapsamında şunların yapılması öngörülmüştür:¹⁰⁴⁵

- Terörün sona erdirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesine yönelik siyasi, hukuki, sosyoekonomik, psikolojik, kültür, insan hakları, güvenlik ve silahsızlandırma alanlarında ve bunlarla bağlantılı konularda atılabilecek adımları belirler.
- Gerekli görülmesi hâlinde, yurt içindeki ve yurt dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlarla temas, diyalog, görüşme ve benzeri çalışmalar yapılmasına karar verir ve bu çalışmaları gerçekleştirecek kişi, kurum veya kuruluşları görevlendirir.
- Silah bırakan örgüt mensuplarının eve dönüşleri ile sosyal yaşama katılım ve uyumlarının temini için gerekli tedbirleri alır.

¹⁰⁴² Yayman, Hüseyin, age., s. 21.

¹⁰⁴³ TBMM, age., s. 411.

¹⁰⁴⁴ TBMM, age., s. 422.

¹⁰⁴⁵ "Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun", <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140716-1.htm>, Kanun No: 6551, 10 Temmuz 2014, (erişim 07 Ocak 2015).

- Bu kanun kapsamında yapılan çalışmalar ile alınan tedbirlere ilişkin kamuoyunun doğru ve zamanında bilgilendirilmesini sağlar.
- Alınan tedbirlere ilişkin uygulama sonuçlarını izler ve ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlar.
- Görevleri yerine getiren kişilerin bu görevleri nedeniyle hukuki, idari veya cezai sorumluluğu doğmaz.

PKK ile mücadele Kürt Meselesi'nin çözümünde ana unsurdur. PKK sorunu rızaları olarak silahsızlandırma ile ya da bataklığı kurutma operasyonu (ve devamında 5-10 yıl PKK üslerinde asker bulundurmak) ile gündemden çıkarılmalıdır. Türkiye'de PKK'ya eleman temini, uyuşturucu, kaçakçılık ve haraçtan maddi kaynak aktarımı yapan kişiler ve STK'lar ile partiler adli süreçler ile cezalandırılmalıdırlar. Yurtdışında PKK'nın uzantıları ile diplomatik kanallar kullanılarak mücadele edilmelidir.

BÖLÜM 3: GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye’deki Kürt Meselesi, terör örgütü PKK’nın ve onun destekçisi siyasi partinin (bugün için HDP), Kürtlerin gerçek sorunlarını görmeyip kendi ajandalarını gerçekleştirme sorunudur. Kendi ajandaları ise KCK ve demokratik özerkliği sağlama isteğidir. Kürtlerin gerçek sorunları ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki sorunlardır. Güvenliklerinin sağlanması sorunu da PKK bertaraf edilince kalkacaktır. Kürtler namına konuşanların öne sürdüğü özerklik, bağımsızlık ve devlet okullarında anadilde eğitim gibi ideolojik taleplerle, Kürtlerin gerçek talepleri arasında fark vardır. Kürt nüfusun büyük bölümü, özerklik ve bağımsızlık yanlısı beyanlarda bulunanları tasvip etmemektedir. Kürtlerin büyük çoğunluğu Türklerle ortak geleceğe inanmakta, federatif bir yapı altında sağlanacak özerk statüye veya bağımsızlığa sıcak bakmamaktadır.

PKK Türkiye’deki doğrudan şiddetin en önemli kaynağıdır. Doğrudan şiddet unsurları şiddeti önleyici doğrudan tedbirlerle giderilebilir. Negatif barış böylece sağlanacaktır. Pozitif barışa ulaşabilmek içinse siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlardaki eksik kalan meşru hususların giderilmesine ihtiyaç vardır.

Türk Milleti demek binlerce yıllık tarihin, kültürün ve 17 büyük devletin anlamsal silüetini içeren bir ifadedir. Dolayısı ile Türkiye Milleti, Türkiye halkı, Türkiyelilik ya da başka absürt bir ifade bunun karşılığı olamaz. Kürt, Çerkez, Laz, Yörük/Türkmen, Boşnak vb. şekilde ifadelerle Türk Milleti’nin unsurları bahsedilebilir. Eğer Türk ifadesi ile “ırk” kastediliyorsa o zaman Türk, Kürt, Laz, Çerkez, Roman, Arap gibi ayrımlar yapılabilir. Hâlbuki Türkiye Cumhuriyeti’nin hukuk sisteminde Türk ifadesi bir milleti işaret eder; Türk ırkını değil. Türkiye’de –sosyolojik ve hukuksal olarak- Türk ifadesi kullanıldığında ırkçı bir yaklaşım söz konusu değildir. Türk Milleti kastedilmektedir.

Türkiye’de darbe/sıkıyönetim/OHAL dönemlerinde Türk milletinin mensupları işkencelere kötü muamelelere maruz kalmışlardır. Türk olmaları ve anayasada Türk Milleti ifadesinin bulunması onları korumamıştır. Dolayısı ile kendini Türk hissetmeyenlerin tek tek anayasada belirtilmesi de sorunu çözmeyecektir. Temel hak ve hürriyetlerin ve demokrasinin ilkelerinin hayata geçirilmesini garanti edecek bir anayasa ile kendini Türk hissetmeyenler de onurlu ve huzurlu bir yaşam imkânı bulabilecektir.

Kürt Meselesi ile ilgili olarak siyasi boyutta öne çıkan iki husus bulunmaktadır; KCK/Demokratik özerklik ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi. İlki HDP, Öcalan ve PKK'nın paralel devlet anlamına gelen önerileridir. İkincisi ise Kürtçü partiler tarafından fazla dillendirilmeyen fakat özelde Kürtlerin ve genel olarak Türk Milleti'nin yerel sorunlarına daha fazla çözüm getirebilecek bir mekanizmadır. İlki Türkiye'yi bölünmeye götürecek bir mekanizma sunarken ikincisi üniter yapı içerisinde milletin ihtiyaçlarına cevap sunacak bir mekanizmadır. Von Brünneck'e göre yerinden yönetim dört aşamadır: Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bölgeselleştirme/bölgecilik, federalizm, ayrılıkçılık. PKK 4. basamakta, Kürtçüler 2-3 basamakta, Kürtlerin ihtiyaçları ise 1. basamakla sağlanabilecek boyuttadır. KCK'nın 2011'de yayınladığı bildirge ile yapmak istediği kendi eğitim, kültür, ekonomik, yargı, güvenlik hatta diplomatik kurumları olan ayrı bir devlet kurmaktır.

Kürt siyasi hareketinin Türkiye'de teröre bulaşmadıkları müddetçe yasal ve meşru siyaset hakkı bulunmaktadır. Belediyelerin ve sivil toplumdan kesimlerin PKK'ya silah taşımaları, eleman devşirmeleri gibi hususlar meşru siyaset alanının dışına çıkmaktadır. Hal böyle olunca da KCK tutuklularının tutukluluk hâlinin devamı bir gerekliliktir. Diğer taraftan barışçıl eylemlere katılanlardan veya çocuk yaştaki olanlardan yakalananlar var ise bunların durumu yumuşatılabilir. Milliyetçi Kürtleri teskin etmek adına demokratik özerklik ya da self-determinasyon uygulamasına gidilemez. Ancak yapılabilecek olan yerel yönetimlerin güçlendirilmesidir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik şartı yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savunmaktadır. Kürtçülük yapanların belirttiği gibi özerklik ya da demokratik özerklik anlamında değil, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi anlamındadır bu şart.

Siyaset yaparken kullanılacak dil sınırlaması kaldırılmış, istedikleri dilde halka seslenme özgürlüğü getirilmiştir. Ayrıca yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda birçok adım atılmıştır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uygun bir yerel yönetimler oluşturulmuştur. İşkenceyi önleme mekanizmaları kurulmuştur. Terörle mücadele veya terör yüzünden zarar görenlere tazminat ödemesi yapılmaktadır.

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi adına önemli mesafe alınmıştır. Bu konu ile ilgili hâlâ bir talep varsa bunlar değerlendirmeye alınabilir. Fakat KCK/Demokratik Özerklik konusu tartışmaya açık değildir. Muhakkak surette yapıldığı gibi engellenmeye devam edilmelidir. KCK'lılar ifade ettikleri gibi sıradan siyasi parti ya da STK değildir.

Düpedüz kendi yargı, ekonomi, sosyal, kültürel, eğitim, güvenlik vb. kurumlaşmalarını öngören paralel bir devlettir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi geçerli/meşru bir talep iken, KCK/Demokratik Özerklik talebi bölgecilik/federalizm/ayrılıkçılık anlamına geldiği ve yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü geçersiz/gayri meşrudur. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda da Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uygun düzenlemeler büyük oranda yapılmıştır.

2008 TESEV raporuna göre okullaşma oranı görece artmış olmakla birlikte okula devam eden çocuk sayısı çok düşüktür. Bunların bir kısmı mevsimlik işçi olarak çalışmaktadır. Öğretmen açığı da önemli bir sorundur. Ayrıca bir kısım vekil-ücretli öğretmenler tarafından sınıflarda Kürtçülük ve PKK propagandası yapılmaktadır. Çok az nüfuslu köyler birleştirilip yeni oluşturulan köye ya da merkez köye okul yapılabilir. Böylece öğrenciler okula dinlenmiş olarak gideceğinden, eğitim-öğretimin verimi artacaktır.

3,4 milyon çocuk için annelere şartlı sağlık ve eğitim yardımları yapılmaktadır. Terör eylemleri ile ilgili bilgi verme ya da bizzat eylem sebebiyle mağdur olanlara karşı mağduriyetlerinin giderilmesi (maaş, tedavi, istihdam hakkı gibi) yoluna başvurulmuştur. Şiddete karışan çocuklara özel yetkili ağır ceza mahkemesinden ziyade, çocuk mahkemelerinde yargılanmalarının önü açılmıştır. Dernekler Kanunu'ndaki değişikliklerle kullanılacak dile ilişkin yasak ve sınırlamalar kaldırılmış ve kurulma aşamasında izinden ziyade bildirim sistemine geçilmiştir. Derneklerin resmi olmayan yazışmalarında istenilen dilin kullanılabilmesinin önü açılmış, gerçek kişi yanında tüzel kişilerin de üye olabilmelerine imkân tanınmıştır.

Özellikle 17-19 yaşlarındaki doğudaki gençler hedeflenerek kimliklendirme stratejileri geliştirilmelidir. Bunun için dernekler, STK'lar, vakıflar, spor birimleri, milli eğitim, üniversite ve diyanet vb. imkânları seferber edilmelidir. Bu yapılırken de Kürtçü ve PKK'lı STK'lar, DİVES gibi sendikalar, dernek ve vakıflar, siyasi parti temsilcileri hukuki yöntemlerle cezalandırılmalı ve kapatılmalıdır. Böylece gençler buralara kaymayıp topluma kazandırılabilir.

Çocukların ilköğretim, ortaokul ve lise eğitimlerine devam edebilmelerine imkân sağlanmalıdır. Şartlı Nakil Transferi uygulaması ortaokul ve lisede de devam ettirilmelidir. Sözleşmeli ve ücretli öğretmenlik uygulaması kaldırılmalıdır. Merkezi

atama ile kadrolu öğretmenler görevlendirilmelidir. PKK propagandası yapan öğretmenler meslekten atılmalıdır.

Kürt Meselesi'nin sosyal boyutunda eğitim, sağlık ve konut kamu yatırımları Türkiye'nin diğer illeri ile benzerlik arz edecek dağılımda olmuştur. Eğitim, sağlık ve barınma ile ilgili sadece bölgede değil, ülkenin genelinde olan aksaklıklar geçerli/meşru bir talep oldukları için ivedilikle giderilmelidir. Gençlerin (özellikle 17-19 yaş) ait olma/kimliklenme ihtiyaçları, PKK'lı ve Kürtçü STK'lar, dernekler, vakıflar tarafından değil meşru çerçevede faaliyet gösteren STK'lar, dernekler, vakıflar, diyanet ve milli eğitim/üniversite ortamlarında sağlanmalıdır. Böylece ülke bütünlüğüne zarar verecek hale gelmelerinin önü kapanacaktır. Ayrıca bu gençlere girişimcilik yaparak ya da eğitim yolunda ilerleyerek kendilerini gerçekleştirebilecekleri anlatılıp öğretilmelidir. Anadil öğretimi meşru/geçerli bir talep iken (ki bu talep karşılanmaktadır), anadilde eğitim geçersiz/gayri meşrudur. Köylülere toprak mülkiyetinde adalet sağlanmalıdır. Ayrıca gelir adaletinin sağlama zorunluluğu onurlu yaşam standardı için meşru bir ihtiyaçtır. Bu husus da öncelikle bölgede olmak üzere tüm Türkiye'de sağlanmalıdır.

Şarkılar, türküler bir kültürün önemli parçalarıdır. Ama bazı ayrılıkçı Kürtçülük ve PKK ayrılıkçı terör örgütü yanlısı şarkılar ve marşlar bulunmaktadır. Örnekleri sıralanan tarzda şarkılar, kültür faaliyeti kapsamında olmayıp, ayrılıkçılığa hizmet edecek şekilde amaçlı olarak hazırlanmış enstrümanlardır. Hal böyle olunca da kültürel faaliyet kapsamına alınamazlar. Bunlar gibi örnekler yerine sevgi, aşk, mutluluk, doğa, barış vb. konularda yapılmış barışçıl Kürtçe türkü/şarkı seslendirmelerine zaten kimsenin bir şey dediği yoktur. Ama sorunu kaşımak için bu tip ayrılıkçı marşlarla yürüyüşler, gövde gösterileri yapılırsa müdahale edilmesi de kaçınılmazdır.

Kimliğini yaşayabiliyor musun sorusuna sadece %3,91'lik bir kısım yasal engeller olduğunu belirtmiştir. Bu oran her ne kadar çok az olsa da ayrılıkçı fikirlerin bu grupta yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Çünkü ikinci resmi dilin Kürtçe vb. olması ve anadilde topyekûn eğitim talepleri ayrılıkçılardan gelmektedir. Türkiye'de ayrılıkçılığa hizmet eden Kürtçü partiler (il/ilçe örgütlenmeleri gibi), STK'lar (illerdeki ve üniversitelerdeki örgütlenmeleri), düşünce kuruluşları, KCK'nın unsurları (halk meclisleri, yürütme birimleri, yargı birimleri, gibi) gibi gruplara ve kadrolarına bölündüğünde (rahatlıkla 300 bin kişi ve bunların aileleri alınırsa %4 oranı) bu oran anlaşılabilir olmaktadır.

Mardin Artuklu Üniversitesi'nde, Muş Alparslan Üniversitesi'nde, Bingöl Üniversitesi'nde, Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde, Batman Üniversitesi'nde, Siirt Üniversitesi'nde, Tunceli Üniversitesi'nde Kürtçe ve Zazaca'ya dönük bölümler programlar açılmıştır.

Kültürel boyutla ilgili sağlananlar içinde topyekûn anadilde eğitim ve yazılı belgelerde Türkçe dışında dil kullanım imkânı bulunmamaktadır. Bu iki husus Kürtlerin ekseriyetinden ziyade daha çok ayrılıkçı Kürtçüler tarafından maddi/manevi nemalanma, makamını sağlamlaştırma amacı ile dillendirilmektedir. Eğer resmi yazışmalarda ve tüm eğitim sisteminde Türkçe dışı dil kullanımına izin verilirse bu bölünmeye giden süreci başlatır. Hâlbuki Türkiye Cumhuriyeti üniter bir ulus devlettir. Resmi dili ve eğitim dili Türkçe'dir.

Anadilde topyekûn eğitim evrensel bir hak değildir, ikinci resmi dil bir hak değil çıkar/ideolojidir, farklı kimliklerin anayasada tanınması bir hak değil çıkar ve ideolojidir. Bu üç husus geçersiz/gayri meşru taleplerdir. Çokkültürlülük Yaklaşımı'na göre bir topluluğun meşruiyet sınırı, bir diğerrinin sınırına tecavüz etmediği sürece sınırsızdır. Sayılan üç husus meşru sınırın dışındadır. Meşru sınırdaki olan tüm kültürel talepler Çokkültürlülük Yaklaşımı bağlamında Türkiye'de sağlanmıştır.

Genel itibari ile yetersiz gelire sahip olan insanların PKK ve türevlerinin tuzağına düşme ihtimali daha fazladır. Bu sebeple başta Doğu ve Güneydoğu olmak üzere Türkiye'deki işsizliğin ivedilikle minimuma indirilmesi gerekmektedir. Bunun için de her il için sanayi, tarım ve hayvancılık ve turizm sektörlerinin potansiyellerinin tespiti, bu potansiyellere ulaşmanın yollarının ortaya konulması ve yol haritası çıkarılıp planlanarak bu yolda ilerlenmesi için raporların ivedilikle hazırlanması gerekmektedir. Turizm, sanayi ve tarım-hayvancılık altyapılarının eksikliklerinin giderilmesine azami gayret gösterilip planlanması gerekmektedir. Bu öneriler sadece Doğu ve Güneydoğu için değil tüm bölgeler için geçerlidir. Ama öncelik terör sorunu sebebi ile bölgeye verilmelidir.

Ürün fiyatlarındaki adaletsizlik Türkiye'nin diğer bölgelerinde de olan bir durumdur. Bunu aşmak için üreticilerin örgütlenip kooperatifler kurması ve ayrıca büyük şehirlere ulaştırmadaki yüksek komisyonların kaldırılıp tüketiciye de ucuz ürün sağlanması gerekmektedir. Bu işleme Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan başlanmalıdır.

Yoksulluk; çaresizlik, umutsuzluk ve öfke üretir. Bölge için kamu iktisadi teşebbüsleri devreye sokulmalıdır. Böylece ekonomik olarak hızlı bir kalkınma sağlanırken, PKK'nın beslendiği sosyolojik yapı dönüştürülebilir. Özel sektöre iş bırakılırsa Doğu-Güneydoğu'daki işsizlik oranlarındaki yüksek rakamlar devam edecektir. Kamu iktisadi teşebbüslerinde verimsizlikten yakınlara karşı da denetim mekanizmasını iyi kurmakla önlem alınabilir. Bölgesel Kalkınma Ajansları ile yerel-merkez birlikteliği sağlanmalıdır. Kooperatifleşme sağlanmalıdır. Böylece üreticiden alış ve son tüketiciye satış arasındaki bazı ürünlerde 10 katı bulan fark kapanacaktır. Aradaki komisyoncular kaldırılmalıdır. Üreticiye alın terinin hakkı verilirken, tüketiciye de ucuz beslenme imkânı sağlanmış olacaktır. 24 Ocak 2017'de başlayan Cazibe Merkezleri Programı ilerletilmelidir. 24 Ocak 2017'de başvuruları başlayan ve Doğu ve Güneydoğu'da 23 ili kapsayan Cazibe Merkezleri Programı hayata geçirilmiştir. Bu program çerçevesinde nisan ayına kadar 92 milyar liralık yatırım ve 365 bin kişilik istihdam başvurusu gelmiştir. GAP projesi de bir an önce tamamlanmalıdır.

İstatistiklerden görüleceği üzere son 19 yıldaki tarım, imalat, enerji, ulaştırma-haberleşme, madencilik ve turizm sektörlerindeki kamu yatırımlarının karşılaştırılması sonucu, iktisadi sektörlerde hükümetlerin yaptığı yatırımlarda Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun ihmal edildiği tezi çökmüştür. Tablolarda görüleceği üzere bölgedeki 23 ildeki dağılımın benzeri diğer bölge illerinde de mevcuttur.

5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkındaki Kanun (Tazminat Kanunu) 2004 yılında çıkarılıp uygulanmaya başlanmıştır. Valilikler bünyesinde oluşturulan zarar tespit komisyonlarınca tazminatların ödenmesi öngörülmüştür. Güvenlik sebebiyle köylerini terk edenlerin köye dönebilmesi için KDRP projesi 2000, 2005 ve 2009 yıllarındaki İçişleri Bakanlığı genelgeleri ile uygulanmaktadır. Doğu ve Güneydoğu'da 14 ilde geri dönülen köylerin sosyo-ekonomik altyapısı ıslah edilmiştir.

Kırsal kalkınma hedefi doğrultusunda 2005'te KÖYDES ve 2007'de BELDES hayata geçirilmiştir. Sosyal Gelişmenin Sağlanması ekseninde oluşan SODES Kürt sorunu çözümünde önemli bir uygulamadır.

KÖYDES kapsamında 2005-2014 arası 9 milyar TL ödenek tahsis edilmiştir. Yol, içme ve atık suyu yatırımları yapılmıştır. 2007-2008 yıllarında BELDES kapsamında 633 milyon TL kaynak aktarılmıştır. Bu kaynakla yol ve içme suyu yatırımları

gerçekleştirilmiştir. SODES kapsamında 2008-2014 arası dönemde 34 ilde süren projeler için istihdam, sosyal ve kültür, sanat, spor alanlarında 875 milyon TL'lik proje hayata geçmiştir.

2006 yılından bu yana faaliyetlerini sürdüren Kalkınma Ajansları sayesinde bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farkının azaltılması için ilerlemeler kaydedilmiştir. Ajansların proje çağrıları ile kamu kurum ve kuruluşları, mahalli idareler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve işletmelerden 2008 - 2014 döneminde 32.808 proje başvurusu almıştır. 7.185 proje desteklenmiş ve bunlara toplam 1,9 milyar TL'nin kaynak aktarılmıştır. Yararlanıcıların koyduğu eş finansman tutarıyla birlikte kalkınma projeleri için kullanılan kaynak tutarı yaklaşık 3,5 milyar TL'ye ulaşmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde kurulmuş olan toplam 7 kalkınma ajansına 2009-2014 döneminde 496.203.000 TL kaynak aktarılmıştır.

Doğu ve Güneydoğu'ya yapılan kamu yatırımları 2002-2014 arasında 42 milyar TL olmuştur. Kalkınma Bakanlığı'na göre Doğu ve Güneydoğu'nun toplam yatırım programından aldığı pay 2002 yılında %12,8 iken, bu rakam 2014'te %23,5'e yükselmiştir. Doğu ve Güneydoğu'ya ayrılan toplam yatırım program ödeneği 2002 yılında 2 milyar TL iken, 2014'te toplam yaklaşık 8 milyar TL olmuştur.

2004 yılında Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun yürürlüğe konulmuştur. Uygulamaya konulan söz konusu kanun çerçevesinde; ölüm, yaralanma ve sakatlanmadan kaynaklanan zararlar, taşınır ve taşınmazlarda oluşan zararlar, tarım ve hayvancılıkla ilgili zararlar ile terör nedeniyle göç etmek zorunda kalan vatandaşlarımızın malvarlıklarına ulaşamamaları nedeniyle uğradıkları zararlar karşılanmaktadır.

KDRP, kapsamdaki 14 ilde (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van) projenin etkin bir şekilde uygulanması için uygulamada çeşitli kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasını temel almaktadır. Proje; geri dönülen köylerde hayatın yeniden başlatılması ve kalıcı hale getirilmesi için gerekli köy altyapısının oluşturulmasına yönelik çalışmalar ile tarım, hayvancılık ve el sanatları gibi faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik çalışmaları, geri dönmek istemeyen ve şehirlerde yaşamayı tercih eden vatandaşlarımıza yönelik iş ve meslek edindirme kurslarını, istihdamı geliştirici

projeleri ve özellikle kadın, genç ve çocukları hedefleyen sosyal içerikli proje ve çalışmaları içermektedir.

2008 yılında uygulanmaya başlanan SODES, dezavantajlı bölgelerimizin beşeri sermayesini güçlendirmek ve toplumsal bütünleşme sürecine destek olmak amacıyla bu bölgelerdeki göç, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunların ve değişen sosyal yapının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara kısa sürede karşılık vermeyi hedefleyen bir sosyal kalkınma programıdır.

SODES; istihdam, sosyal bütünleşme, kültür, sanat ve spor alanlarında; yerel düzeyde hazırlanan ve uygulanan projelerden oluşan, il düzeyinde valiliklerin koordinasyonunda yürütülen, uygulama sürecinde yerel aktörlerin geniş bir biçimde yetkilendirildiği insan odaklı ve proje temelli bir programdır. Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Ağrı, Ardahan, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Iğdır, Hakkâri, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van, Sivas, Yozgat, Aksaray ve Niğde illerinde projeler vardır. 2011 yılında programa dâhil edilen Adana, Mersin illerinde valilikler aracılığıyla program bazlı; Osmaniye, Kahramanmaraş ve Hatay illerinde Kalkınma Ajansı aracılığıyla farklı uygulamalar pilot iller olarak devam etmektedir.

KÖYDES diye bilinen Köylerin Alt Yapısının Desteklenmesi Projesi, ilk kez 2005 yılında İçişleri Bakanlığı (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü), Maliye Bakanlığı ve DPT koordinasyonu ile uygulamaya başlanmıştır. Projenin amacı, başta içme suyu ve yol olmak üzere alt yapı problemi olan köylerin problemlerinin hızlı bir şekilde çözülmesidir. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu illerinin nüfus içindeki payı %18 iken, KÖYDES'ten aldıkları ödenek oranı %36'dır.

BELDES projesi nüfusu 10.000'in altındaki belediyelere alt yapı ihtiyaçlarının giderilmesi ve sunulan hizmetlerin kalitesinin artırılması için sunulan hizmettir. İçme suyu, yol yapımı, tesis geliştirme, bakım onarım gibi yatırımlar yapılması amaçlanmaktadır.

Genel intiba olarak ve bazılarının ifadesiyle il gıda tarım ve hayvancılık müdürlüklerinde illerdeki (ilçeler ve köyler dâhil) tarım ve hayvancılık altyapılarının durumu ile ilgili şimdiye kadar bir rapor tutulmamıştır. Durum tespiti yapılmadan potansiyel büyüme imkânı bilinemeyeceği için rastgele projelerle bir şeyler yapılmaya

çalışılmaktadır. Hâlbuki olması gereken, tüm illerdeki tarım ve hayvancılık altyapılarının tespiti ve eksiklerin giderilmesi yönünde öncelikle raporlar hazırlamak gerekmektedir. Anlaşılan müdürlüklere Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından raporlama yönünde bir talimat da gitmemiştir. Derhal yapılması gereken tüm illerdeki tarım ve hayvancılık ile ilgili altyapı eksiklerinin tanımlanmasını sağlayacak raporlar hazırlanmasıdır. Bunun için il ve ilçe müdürlüklerinde yeterli eleman bulunmaktadır. Her il için tarım arazilerinin analizleri ziraat odaları tarafından yapılıp, çiftçilere alternatif ürünlerle ilgili seçenekler sunulmalıdır. Raporlara çiftçilerin erişim imkânı olmalıdır. Böylece tarım arazileri daha verimli kullanılmış olacaktır.

Kürt Meselesi'nin ekonomik boyutu ile ilgili olarak genel itibariyle bölgeye ekonomik yatırımlar ve sosyal yardımlarda pozitif ayrımcılık uygulanmaktadır. Turizm, madencilik, ulaştırma-haberleşme, enerji, imalat, tarım kamu yatırımlarında ve il bazlı GSYH, il bazlı dış ticaret açığı konularında Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri diğer illerle benzer bir dağılım arz etmektedir. Oransal olarak işletme sayısı konusunda bölge illeri geride iken, bölgeye yapılan kamu yatırımlarının bölgenin verdiği vergiye oranı konusunda bölge illeri belirgin olarak ilerdedir. Ayrıca 5233 sayılı kanun (tazminat kanunu), KDRP, KÖYDES, BELDES ve SODES aracılığı ile bölgeye pozitif ayrımcılık gösterilmektedir. Cazibe merkezleri projesi ile ekonomik yatırımları bölgeye yönlendirme konusunda pozitif ayrımcılık gösterilmektedir. Bunlara ek olarak ekonomik boyutta yapılabilecek bir husus da kamu iktisadi teşebbüslerini bölgede canlandırmak olacaktır. Bu hususlar yoksullukla mücadele, sosyo-psikolojik ve sosyo-kültürel sorunların çözümü için önem arz eden çözümler sunan meşru uygulamalardır.

Güvenlik boyutu Kürt Meselesi'nin en sorunlu boyutudur. PKK'nın 1984'ten beridir eylemleri sebebiyle başta Doğu ve Güneydoğu'da yaşayan halk olmak üzere tüm Türkiye olarak sıkıntı çekilmektedir. Güvenlik sorununun öznesi de PKK ayrılıkçı terör örgütüdür. Çoğunluğu Kuzey Irak'ta olmak üzere Türkiye'de de bulunan PKK elemanları ve yeni eleman temin eden sivil ayak önemli bir sorundur. Topyekün bir savaş olabileceği yönünde Öcalan, PKK liderleri ve HDP'lilerin öngörüsüne rağmen Kürtler PKK'ya 23 Temmuz 2015'te başlayan süreçte birkaç ilçe hariç destek vermemiştir. Bu da göstermektedir ki Kürtler ezici çoğunlukla PKK çizgisine yakın olmak bir tarafa, uzaktırlar.

PKK'nın Türkiye'de palazlanmasının önlenmesi için TSK ve polis tarafından yürütülecek operasyonlara gerek vardır. Dolayısı ile güven ortamı sağlanacak silahlar susacak iddiası ile PKK'nın önünü açmak, ileriki PKK operasyonlarının önünü açmak demektir. Demokratik Açılım, Kürt Açılımı ve Çözüm Süreci dönemlerinde de görüldüğü üzere PKK fırsattan istifade bölgedeki tahkimatını artırmıştır. Ayrıca hedefin PKK'nın eylemsizliği değil, tasfiyesi (askeri operasyonlarla ya da silahsızlandırma adımları ile) olması gerekmektedir.

İspanya ve İngiltere örnekleri, çatışma çözümünün ilerlemesinin demokratik hak, özgürlükler ve sosyo-ekonomik kalkınma programları ile yeterli düzeyde olmadığını, terör örgütlerinin silahlı gücünün bertaraf edilmesinin de gerektiğini göstermiştir. ETA ve İRA çatışma çözümü sürecinin tarafı görülmeyip, bu örgütlerin çatışma çözümü süreçlerini zorlaştırdığı fark edilmiştir. Terör örgütlerinin siyasi kanadı olan partiler ise şiddeti kınadıkları ölçüde meşruiyet kazanmış ve çözüm sürecine iştirak edebilmiştir. Batasuna partisi ETA'yı kınayıp araya mesafe koyamamıştır ve çözüm sürecinde devre dışı kalmıştır. Sinn Fein ise İRA'ya tepki göstermiş ve çözüm sürecine dâhil olmuştur. HDP için de PKK'nın şiddet eylemlerini kınamadığı sürece kapatma ve üyelerine siyasi örgütlenme yasağı getirme seçenekleri masada tutulmalıdır. PKK'ya mühimmat taşıyan partililer, belediye çalışanları bulunmaktadır. Bu durum HDP'nin PKK'yı terör örgütü ilan etmediği gerçeği ile birleşince aralarındaki organik bağ daha net ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de de PKK ile mücadele edilirken başlarda 2000'lere kadar sadece güvenlikçi boyut ele alınarak ve hatta işkence uygulama gibi hatalar işlenmiştir. Diğer taraftan güvenlik boyutunu komple geri planda bırakıp açılımlar sürecinde hatalar yapılmıştır. Olması gereken, güvenlik boyutu göz ardı edilmeden PKK'nın bölgedeki etkisini en aza indirerek siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik adımlar atılmasıdır.

PKK, AB, ABD, İngiltere, Kanada, Almanya, Fransa, Hollanda, İran, Irak, Suriye, NATO, BM ve AB tarafından terör örgütü listesine eklenmiştir. PKK'ya göre silahların susması Öcalan'ın serbest bırakılmasına ve özerkliğe bağlıdır. Diğer taraftan genel af ve gençlerin dağdan inmesi bazı Kürt ailelerin en çok istediği şeydir.

Korucular tacizci, tecavüzcü gibi yanlış bir algıya karşın, bu suçlara karışanların yargı önünde cezasını alması gerekmektedir. İçişleri Bakanlığı verilerine göre korucular oluşturulduğundan bu yana 1077 korucu suça karıştıkları için görevden atılmışlardır. Bu da oransal olarak suça karışanlar, korucular içinde çok küçük bir kısımdır. PKK

militerlerine yapılacağı gibi 80 bini bulan korucuların da Silahsızlandırma, Terhis ve Yeniden Entegrasyon sürecinden geçmesi gerekmektedir. Korucular yaş, eğitim ve sağlık gibi kıstaslar göz önünde bulundurularak eğitimleri sağlanarak sivil alanlarda istihdamı sağlanabilir.

Hendeklerin kazıldığı mahalleler hep yoksul mahallelerdir. Güvenlik sorununu çözmek için yoksulluğa, işsizliğe ve refah seviyesindeki düşüklüğe çözüm bulunmalıdır. Güvenlik sorunu sadece teröristle mücadeleyle çözülemez. Aynı zamanda memur, STK'lar ve siyasi partilerde örgüte direkt ya da dolaylı destek verenlerle de mücadele etmek gerekmektedir. Üniversitelerde, yurtlarda ve illerde bulunan STK'lar derinlemesine soruşturmaya tutulup, PKK'ya eleman temini ya da haraç toplayarak maddi destek sağlayanlar hakkında işlem yapılmalıdır.

Örgütün iki seçeneği vardır: Ya teslim olup yargılanıp cezasını çecekler, ya da kökleri kazınana kadar askeri operasyonlar devam edecek. Teslim olup Irak'ın kuzeyinde de topluma karışabilirler. Türkiye'ye gelmeleri şart değildir. Türkiye'ye gelmek isteyenler için ise adil bir yargılanma ve makul bir ceza çekme sonrası topluma geri dönebilirler. Tabii ki topluma kazandırma sürecinde devletin kolaylaştırıcı uygulamaları, rehabilitasyon çalışmaları vb. olmak zorundadır.

PKK eğer silah bırakmaya yanaşmaz ise Kandil, Mahmur, Şengal (Sincar), Süleymaniye, Kerkük gibi yerlerde PKK'ya karşı birlik yerleştirme ile sonuçlanacak bir askeri operasyon gerekecektir. Suriye'nin kuzeyindeki YPG/PYD oluşumu ile PKK'nın organik bağı da hesaba katılarak muhtemel misillemelere karşı tetikte olunmalıdır.

PKK'ya karşı başlatılan 23 Temmuz 2015 operasyonlarına karşı halk PKK'ya destek vermemiş, operasyonlara destek vermiştir. 2018'e gelindiğinde, 24 Temmuz 2015'ten bu yana 2,5 yıldan fazla zaman geçmiş ve operasyonlar hâlâ devam etmektedir. Lâkin ülkemize karşı olan tehdide perde olmak yetmez. Bataklığı kurutmak için Kandil, Sincar, Mahmur, Süleymaniye, Kerkük ile Kuzey Irak'taki PKK etkisindeki yaklaşık sayısı 500 olan köye kara operasyonu yapıp, buralara bir süre (gerekirse 5-10 yıl) kalacak birlik yerleştirilmelidir. Böylece PKK belini doğrultamayacaktır. PKK ile YPG'nin organik bağı tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ortadadır. ABD'nin silah yardımlarının PKK'ya YPG üzerinden gitmesi bunun bir örneğidir. Bu operasyon yapılırken YPG'den misilleme gelme ihtimaline karşı Suriye sınırımızdaki birlikleri

muhtemel bir saldırıyı püskürtüp derin takip yapmaya imkân verecek şekilde tahkim etmek gerekmektedir.

Terörle Mücadele Stratejisi geliştirilip Kürt Meselesi'nin çözümü için atılacak adımlara paralel olarak uygulanmalıdır. Devlet Kürt Meselesi'nin çözümü için gereken adımları atarken, Terörle Mücadele Stratejisini de kararlılıkla uygulamalıdır. İlla bir müzakere masası kurulacak ise, PKK'nın beli kırıldıktan sonra Türkiye'deki siyasi partiler, STK'lar, halk önderleri ve aydınlardan oluşan bir masa kurulup geriye kalan tartışmalı çözüm bekleyen hususlar üzerine kafa yorulmalıdır.

Terörün finansmanı (uyuşturucu, haraç vs.) ve kaçakçılık önlenmelidir. Kaçakçılık yapanlara çalışabilecekleri iş sahaları kurularak yol gösterilmelidir.

Hava operasyonları yapılıyor, fakat bunlarla gereken etki sağlanamamaktadır. Mağaralarda deliklerde saklanan teröriste etki etme imkânı çok azdır. Bunlar ancak kara harekâtı ile etkisiz hale getirilebilir.

Güvenlik güçlerine siyasilerden ve halktan destek sağlanmalıdır. Çatışmaların olduğu bölgelerdeki vali ve kaymakamlara askeri operasyonlar hakkında eğitim verilmelidir. Çünkü izin mercii olmaları hasebi ile sahadaki durumdan da haberdar olmaları gerekmektedir. Sınırlarda en azından geçiş noktalarına izleme/gözetleme sistemleri kurulmalıdır.

Askerin operasyonlar sonrası bölgeyi terk etmesi ile bölgede hâkimiyet tekrar PKK'ya geçiyor. Böylece boşuna şehit verilmiş oluyor. Hâlbuki Kandil, Mahmur, Sincar, Süleymaniye, Kerkük, Gabar, Metina ve Kuzey Irak'taki 658 köyü ve buralardaki PKK unsurlarını hedefleyen ve buralara birlik konuşlandırma ile sonuçlanacak bir süpürme/bataklık kurutma operasyonu elzemdir. Yurtiçindeki PKK'nın elemanlarını ve geri plandaki kadrolarını temizledikten sonra hedef bataklığı kurutma olmalıdır.

Tüm birimler (siyaset, asker, polis, istihbarat (askeri istihbarat), medya, aydınlar/yazarlar, rehabilitasyon birimleri vb.) koordineli çalışmalı ve süreçten haberdar edilmelidir. Bu koordinasyon Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı çatısı altında sağlanabilir. Müsteşarlıkta görevlendirilecek subaylarla da işin askeri boyutu koordine edilebilir.

Gereken teçhizat sağlanmalıdır. Tam planlama (ara ve ana hedefler ve bunlara ulaşılabilecek taktikler) yapılmalıdır. Gereken personel göreve sevk edilmelidir. Böylece

şehit sayımız daha az olacaktır. Şehirde ve kırsaldaki PKK ile mücadelede güvenlik güçlerinin ihtiyacı olan kolaylaştırıcı yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

PKK ile görüşülebilecek tek husus silahsızlanma ve örgüt elemanlarının topluma kazandırılması konusunda olabilir. Bu durumda silahların teslim edilmesi ve sürecin takibi için gözlemci heyeti oluşturulabilir.

Genel siyasi af olabilir. Ama adi suçlara karışmış olan ya da bombalama ve silahla saldırma eylemlerinde bulunanlara belli bir ceza verilecektir. PKK'nın topluma kazandırılması en uygun seçenektir. Tabi PKK'nın silahsızlandırılmayı kabul edip yargılanmaları kabul ettikten sonra topluma nasıl kazandırılacakları konuşulabilir. Siyasi af çıkarılabilir belki ama ölümlü eylemlere karışanlara cezai yaptırım uygulanmalıdır.

PKK'nın silahsızlandırılması ve Irak'ın kuzeyinde ya da Türkiye'de topluma kazandırılması için stratejiler geliştirilmelidir. Eğer silahsızlanmaya ikna edilemezse askeri tedbirlerle nasıl yok edilebileceği, bataklığın nasıl kurutulabileceği ile ilgili genel strateji ve taktikler oluşturulmalıdır.

PKK ile mücadele Kürt Meselesi'nin çözümünde ana unsurdur. PKK sorunu rızaları olarak silahsızlandırma ile ya da bataklığı kurutma operasyonu (ve devamında 5-10 yıl PKK üslerinde asker bulundurmak) ile gündemden çıkarılmalıdır. Türkiye'de PKK'ya eleman temini, uyuşturucu, kaçakçılık ve haraçtan maddi kaynak aktarımı yapan kişiler ve STK'lar ile partiler adli süreçler ile cezalandırılmalıdırlar. Yurtdışında PKK'nın uzantıları ile diplomatik kanallar kullanılarak mücadele edilmelidir.

SONUÇ

Tezden çıkan ana sonuca göre, Türkiye’deki Kürt Meselesi (Kürtlerin sorunları ve PKK sorununun birleşimi) ilgili başlıklardan (siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve güvenlik başlıkları) anlaşılacağı üzere Kürt Meselesi önemli oranda aşılmıştır. Bu meseleden kaynaklı şiddet sarmalı ise –azalmakla birlikte- PKK yüzüyle gündemdeki yerini korumaktadır. Tezde yapılmaya çalışılan Galtung’un meşru ve gayri meşru ayrımı üzerinden temel konuların incelenmesi olmuştur. Görülen odur ki meşru boyuttaki talepler önemli oranda yerine getirilmiştir.

Etnisiteden ve kimliklerden bağımsız bir Kürt Meselesi vardır. Yani Kürtlerin sorunları olduğu kadar Türkiye’nin genelinde de sorunlar vardır. Lâkin işsizlik, ekonomi ve eğitim sorunları Kürtler için daha fazladır. Diğer yandan kimliğin en önemli faktörü dil ile ilgili Kürtlere (ütopik olan gayri meşru talepler hariç) meşru yeterli haklar verilmiştir.

Çıkarlar ve idealler pazarlık konusu edilebilirken, temel ihtiyaçlar (güvenlik, yemek, su, sağlık, eğitim, barınma, sevmeye/ait olma, itibar, kendini gerçekleştirme) pazarlık konusu edilemezler. Temel ihtiyaçlarla ilgili konular meşru iken, temel ihtiyaç dışı konular gayri meşrudur. Kürt Meselesi, siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve güvenlik boyutları olan çetrefilli bir sorundur. Siyasi boyutta KCK, demokratik özerklik ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesi tartışmaları bulunmaktadır. Sosyal boyutta, eğitim, sağlık, barınma, beslenme, sivil toplumun geliştirilmesi, gençlerin topluma kazandırılması vb. ihtiyaçlarının giderilmesi sorunu vardır. Ekonomik boyutta, bölgedeki işsizliğin yüksek oluşu, istihdam sorunu bulunmaktadır. Kültürel boyutta atılan onca adıma rağmen eksik kalan kültürel hak verme durumunun olup olmadığı sorunu vardır. Güvenlik boyutunda ise PKK ile mücadele boyutu vardır. Çözüm Kürt milliyetçilerinin değil Kürtlerin tatminine dönük politikalar uygulamaktan geçmektedir.

Türkiye’de kimlikler tehdit unsuru olmadığı sürece baskıya uğramamıştır. Örneğin, Lazlar, Çerkezler, Boşnaklar, Arnavutlar, Romenler vb. Türkiye için tehdit olmadığı sürece baskıya uğramamışlardır. Lâkin bazı Kürtler cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ayaklanmalarla rejimi tehdit etmişlerdir. Kürtlerin kimliksel ve kültürel hakları kamusal alandan dışlanmıştı ifadesi sadece Kürtler için değil diğer kültürel ve kimliksel gruplar için de geçerlidir. Örneğin, Yörükler/Türkmenler, Lazlar, Çerkezler, Abazalar, Kürtler,

Zazalar için kamusal alanda kimlikler ve kültürler temsil edilmezler. Tek temsil edilen bu alt kültürleri kapsayan Türk kültürü ve kimliğidir.

Türkiye'deki Kürt Meselesi Kürtlerin tanınması aşamasını çoktan geçmiş ve kültürel haklar önemli ölçüde verilmiştir. Lâkin statü verme konusunda ancak ve ancak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi vesilesiyle temsilde artışa gidilebilir. Bunun dışında özerklik, demokratik özerklik, federasyon, konfederasyon ya da ayrılma masada olamaz. Devlet muhatap bulma çabasından vazgeçmelidir. Anayasadaki demokratik hak ve özgürlükleri verme yoluna gitse muhatap bulma derdinden kurtulacaktır. Zira hak ve özgürlükler müzakere edilmeden derhal verilmelidir. Bunlar sağlandıktan sonra eğer sorunlar kalırsa onlar da muhatapları ile (HDP ve/ya PKK) çözülür. Silahsızlanma konusu PKK ve devlet arasında olan bir süreçken, hak ve özgürlükler devletin vatandaşlara karşı yükümlülüğüdür. Dolayısıyla PKK ile mücadele yürütülürken PKK sadece silahsızlandırılacağı vakit muhatap alınmalıdır. Diğer hak ve özgürlükler konusunda devlet üzerine düşeni muhatap olmasına gerek kalmadan vermelidir.

Kürt Meselesi'nin çözümü için çözüm süreci buzluktan çıkarılacağı zaman çözüm stratejisi oluşturulurken şunlar yapılmalıdır:

- Mikro ve makro düzeyde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlik politikaları yürütülmelidir.
- Günlük siyasi endişelerden uzak, siyasi değil, ilkesel bir süreç yürütülmelidir.
- Bölgedeki STK'lardan, siyasi partilerden, aydınlardan, kanaat önderlerinden ve saha çalışmalarıyla halktan görüş sorulmalıdır. Bu görüşler bir çözüm merkezinde toplanıp stratejik ve taktiksel planlamalarda kullanılmalıdır.
- Çözüm sürecinin ilkesel ve makro stratejik boyutları meclisteki partilerden eşit sayıda üyeler alınarak oluşturulacak bir komisyon tarafından belirlenmelidir.
- Çözüm sürecini yürütecek idealist ve sorumluluk sahibi bürokratik kadro oluşturulmalıdır. İdealist ve yetişmiş kadrolardan oluşan bir Çözüm Bakanlığı tarzı bürokratik yapılanma ile siyaset üstü bir süreçle, Kürt Meselesi'nin nihayete erdirilip pozitif barışın hâkim olması sağlanabilir.

- Barış merkezi kurularak akademisyenlere ve aydınlara bu merkez tahsis edilmelidir. Buradan iç ve dış kamuoyunu bilgilendirecek barış gazeteciliği, konferanslar, çalıştaylar vb. faaliyetler yapılmalıdır.
- PKK'nın silahsızlandırılması ve Irak'ın kuzeyinde ya da Türkiye'de topluma kazandırılması için stratejiler geliştirilmelidir. Eğer silahsızlanmaya ikna edilemezse askeri tedbirlerle nasıl yok edilebileceği, bataklığın nasıl kurutulabileceği ile ilgili büyük strateji ve taktikler oluşturulmalıdır.
- Faili meçhulleri ve yargısız infazları araştırarak bir hakikat komisyonu oluşturulmalıdır.

Yalnız anadilde topyekûn eğitim bir hak değildir. Seçmeli derslerle Türkçe dışı dil eğitimi verilebilir. Anadilde eğitim konusunda belli saatlerde seçmeli ders olarak Kürtçe okutulabilir ki okutulmaktadır. Her ilin konuştuğu Kürt lehçesinde derslere ilaveler yapılabilir. Bunun dışında tüm eğitim öğretimin Kürtçe olması gibi bir talebin karşılanması söz konusu değildir ve Kürtlerden çoğunlukla böyle bir talep de yoktur. Sadece Kürtçü partilerin ve PKK'nın Kürtlerden destek almak amacıyla topyekûn anadilde eğitim söylemleri geliştirmeleri durumu söz konusudur. Kürtçe ile ilgili bölümler üniversitelerde açılmıştır. Kürtçe dil kursları açılmıştır. Kürtçe tezler yazılabilmektedir. Cezaevlerinde anadilde görüşme hakkı, kamuda Türkçe bilmeyenlere dönük idari tedbirler, Türkçe dışı yayın hakkı, Kürt dernekleri kurma imkânı, Kürtlerin mecliste siyasi partiler yoluyla temsil imkânı, Kürtçe isim koyma, yerel adları geri verme, iki dilli reklam ve iki dilli sokak adları sağlanmıştır. Talep olması durumunda farklı dil ve lehçelerin seçmeli ders olarak öğretilmesi mümkün hale gelmiştir. İlköğretimdeki seçimlikler arasında olan Yaşayan Diller kategorisinde Gürcüce, Kürtçe (Kurmanci ve Zazaca), Adigece, Lazca ve Abazaca derslerinin ortaokulda öğretilmesine imkân oluşturulmuştur. Günlük hayatta kullanılan farklı dil ve lehçelerde özel okullar açılmasının önü açılmıştır. Kürtçe seçmeli ders olarak 2012-2013 eğitim öğretim sezonunda ders materyalleri hazırlanmış ve okutulmaya başlanmıştır.

Farklı dil ve lehçeler için -özelde Kürtçe üzerinden- süregelen tartışmalar ve talepler şu şekildedir:

- Yurttaşların anadillerini konuşma, yazma, öğretme, yayında kullanma ve kültürel etkinliklerde kullanma önündeki engeller kaldırılmalıdır. Kaldırılmıştır.

- Türkçe'nin resmi dil olması gerçeği yanında farklı kültür ve dillere saygı içinde akademik çalışmalar düzenlenmelidir. Düzenlenebilmektedir.
- Kürtçe'nin ikinci ya da seçmeli dil olması sağlanmalı, kamu hizmetlerinin Kürtçe verilmesinin önü açılmalı ve Kürdoloji enstitüleri kurulmalıdır. Kamu hizmetlerinde Kürtçe kullanımı başlamış ve akademik birimler kurulmuştur.
- Yer isimlerinin Kürtçe verilebilmesinin önü açılmalıdır. Özel kanallara Kürtçe yayın yapabilme hakkı verilmelidir. Devlet tiyatrolarında Kürtçe oyunlar oynatılabilmelidir. Bunlar sağlanmıştır.
- Bölge insanı tümüyle Kürtçe eğitime karşı çıkmaktadırlar. Bunun yerine ilkokuldan başlayarak seçmeli Kürtçe dersine daha sıcak bakmaktadırlar. Seçmeli olarak Kürtçe eğitimi verilmektedir.
- Bölgedeki bazı insanlar seçmeli de olsa Kürtçe öğretilmesinin ayrılmaya hizmet edeceğini belirtmektedirler. Evde zaten Kürtçe öğretildiğini söyleyip, okulda da Kürtçe öğretilmesinin ayrılmaya yol açacağını vurgulamaktadırlar. Kürtçe-Zazaca seçmeli anadil öğretim dersine bölgeden karşı duranlar, bu dillerin geri kalmışlığını da öne sürmektedir. Bu fikirlere rağmen seçmeli olarak Kürtçe eğitimi verilmektedir.
- Eğitim dilinin tamamıyla Kürtçe olması, Kürtçe'nin anayasal çerçevede tanınıp korunması ve resmi dil olmasına çoğunluk karşı çıkmaktadır. Bu talep ayrılıkçıların talebidir. Üniter yapı içinde bunların sağlanması mümkün değildir.

Atatürk'ün Türk Milleti tanımından hareket edilerek baskın kültürün Türk Milleti'nin kültürü olduğu kabul edilmeli ve bu kültürün farklı varyasyonlarını oluşturan, Kürtlerin, Yörük/Türkmenlerin, Manavların, Çerkezlerin, Lazların, Ermenilerin vb. kültür hazineleri Türk Milleti'nin kültürünü oluşturan mozaikğin parçaları olarak görülmelidir. Çünkü Türkiye 80 milyon ile Türk Milleti'dir. Kültürü ise Türk kültürüdür.

Atatürk, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir" demiştir. Buradaki Türk ifadesi tek bir ırkı ifade etmemektedir. Örneğin sadece Kayı Boyu'ndan gelenleri ya da sadece Yörük/Türkmenleri işaret eden bir ifade değildir. Türklük, kendisini Türk hisseden herkesi ırkına bakmadan kapsayan bir kimliktir. Altaylardan bu tarafa tüm tarihe ortak olmak demektir Türklük. Bir millete mensubiyet soy ile olmak zorunda değildir. Millet ve ulus kavramları soya dayanmak zorunda değildir. Örneğin

Amerikan ulusu denildiğinde tek bir soy akla gelmez. Bir ırk/kabile/boy/aile vb. için soy bağı zorunluluktur. Fakat millet demek ortak tarih, ortak kültür ve ortak gelecek tasavvuru ile teşekkül eden bir kurumdur. Hâsılı Türk Milleti'ne mensubiyet için kan bağı şart değildir.

Tarih sahnesinde kendini ispatlamış milletler modern dönemde de varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Diğerleri farklı kültürel topluluklar olarak ülkelerin içine karışmışlardır. Dünyadaki kültürel topluluk sayısına bakarsak ancak küresel ölçekte ülkelerin parçalanıp şehir devletçiklerinin oluşması ile her topluluk kendi ulusal devletini kurabilirler. Bu da rasyonel ve reel bir ihtimal değildir. Dolayısı ile kültürel topluluklar mevcut bulundukları ülkelerde yaşamlarını sürdürmek zorundadır.

Türkiye'de de Turgut Özal'ın 1983'te getirilen Türkçe dışı dilleri kullanım yasağını 1992'de kaldırmasına kadar Kürtlere dönük bir kültürel hak verilmemiştir. 2000'lerle kültürel haklar da büyük oranda verilmiştir. Türkiye'nin Kürtlere bakışı ayrı bir ulusa/millete bakmak şeklinde olmayıp, ülkede yaşayan kültürel ve dilsel farklılıkları bulunan bir topluluğa/cemaate (*community*) bakış şeklindedir.

Kürtlerle ilgili bir diğer husus da tarihte devlet kurma becerisi sergileyememiş olmalarıdır. Dolayısı ile tarih boyunca başka devletlerin bünyesinde yaşamışlardır. Bu durumda da resmi dil Kürtçe olsun, eğitim topyekûn anadilde olsun gibi talepleri gerçekleştirmeleri için ayrı bir devletlerinin olması gerekir ki bu ancak ve ancak savaş ile olur. Güç yetirebilirlerse ayrı devlet kurarlar ve eğitimleri de resmi dilleri de Kürtçe olur. Bunun dışında Kürtlerin kültürel talepleri büyük oranda Türkiye'de sağlanmıştır.

Ziya Gökalp'e göre Türklük ırk kavramından bağımsızdır ve gelenekler, görenekler ve ortak toplumsal hafıza sonucu oluşan manevi bir kimliktir. Türkiyelilik diye bir kimlik olamaz. Çünkü Türkiyelilik ifadesi yeri işaret eder. Yani nerelisin sorusunun karşılığıdır. Kimsin sorusu ile kimliklere işaret edilir. Türk vatandaşı, Türk Milleti'ne mensubiyet ya da Yörük, Türkmen, Zaza, Kürt, Çerkez, Laz, Ermeni, Yahudi, Boşnak, vb. soyuna/ailesine mensubiyet, Müslüman, Hristiyan, Yahudi dinine mensubiyet gibi ifadeler ile kimliğe işaret edilebilir. Türk kimliği bazılarının ifade ettiği gibi sadece tek bir etnik kökene mensubiyet demek değildir. Yani sadece Yörük/Türkmen ya da Kayı boyuna mensubiyet demek değildir. Türklük tarih boyunca bir araya gelen boylar/soylar, kabilelerin tarihe yazdıkları isimdir.

Kendini Türk milleti kimliğinde bulamayanlara, Türk kimliğine ve birliğine zarar vermediği sürece saygı duyulabilir. Kimseyi zorla bir kimliğe büründürmek mümkün değildir. Türk tarihindeki başarılarla övünç kaynaklarına ortak olmak istemeyenlere söylenebilecek çok söz bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan tüm bireyler ve cemaatler (*communities*) Türk kimliğine ait hissetmese bile hukuken Türk vatandaşdır. Bu vatandaşlık tanımı hukuki bir çerçeve çizmektedir. Kimliğe dair bir sınırlama getirmemektedir. Nasıl Amerikan vatandaşı, Fransız vatandaşı veya Alman vatandaşı ifadeleri hukuki bir ifade ise Türk vatandaşlığı da hukuki bir terimdir.

Hülasa içinde bulunulan çok kültürlülük çağında, ulus-devletler içinde bulunan ve hâkim kültürde kendine yer edinememiş unsurlar için verilebilecek hakların çoğunluğu kültürel haklardır. Onun dışında Türk vatandaşlığı ifadesi ile kanun ve devlet önünde eşitlik sağlanmaktadır. Temel insan hakları tüm vatandaşlara sağlanmaktadır. Ekonomik ve sosyal aksaklıklar bulunmaktadır. Lâkin bu tüm bölgelerde örnek dağılımlarının görülebileceği şekilde arz etmektedir. İlgili başlıklarda (sosyal ve ekonomik boyutlar başlıklarındaki yatırımlar incelenebilir) görüldüğü üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri kasten geri bırakılmamışlardır. Kültürel haklar ile ilgili olarak da çok kültürlülüğün gerektirdiği hemen hemen tüm kültürel haklar verilmiştir.

PKK'nın tasfiyesi ve topluma kazandırılması hususunda;

- Türkiye'ye dönmek isteyen örgüt mensupları için (eyleme katılıp adam öldürenler ve öldürmeyenler) diye ikiye ayırarak cezai hüküm belirlenip, cezaevinde belli bir süre hapis yatmalarının ardından ailelerine teslim edilebilirler,
- Bunların Türkiye'de topluma kazandırılması süreci de sancılı olacaktır. Bir kısmı siyasi parti kurarak aktif siyasete katılabilirler. Meslek edindirme kurslarına gönderilebilirler. Eğitimine devam etmek isteyen genç üyelere eğitim olanaklarına giden yol gösterilip rehberlik edilebilir.
- Diğer bir ihtimal de PKK üyelerinin Kuzey Irak'ta Barzani kontrolündeki bölgede çalışmaları için istihdam yaratılabilir. Böylece Türkiye'ye girdiklerinde oluşacak kaotik durumun sosyal sancılarının önünü de geçilmiş olacaktır.

Sonuç olarak bakıldığında, Kürt Meselesi'nin;

- Siyasi boyutunda meşru olan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi sağlanmıştır. KCK ve Demokratik Özerklik gayri meşru taleplerdir.
- Sosyal boyutta önemli adımlar atılmakla beraber sosyal şartlarda iyileştirmelere (özellikle eğitim alanında) gerek vardır.
- Kültürel boyutta meşru olan talepler karşılanmıştır ve gayri meşru olan topyekûn anadilde eğitim ve ikinci resmi dil talepleri tartışmaya bile açık değildir.
- Ekonomik boyutta işsizlik tüm Türkiye’de olduğu gibi bölgede de ciddi bir sorundur. Bu hususta bölgeye pozitif ayrımcılık olan adımlar atılmaktadır. Lâkin bölgede ortalama istihdamı yakalamak PKK terörü bitmeden mümkün değildir. Çünkü özel sektörün bölgeden uzak kalmasına sebep olmaktadır.
- Güvenlik boyutunda 23 Temmuz 2015 ile başlayan operasyonlar büyük oranda başarıya ulaşmıştır. Lâkin tamamen süpürme operasyonları bitmemiştir. Ayrıca örgütün sivil ayaklarına da süpürme operasyonlarına gerek vardır. Sınırların içi temizlendikten sonra sınır ötesine bataklığı kurutma operasyonu yapılmalıdır. Ya da PKK silahsızlandırma ve rehabilitasyon sürecine rıza gösterirse sınır ötesi operasyonsuz da PKK militanlarının topluma kazandırma ile sonuçlanacak süreç başlatılabilir.

Genel olarak bakıldığında Kürtlerin sorunları olarak eğitim şartlarının iyileştirilmesi ve ekonomik sorunlar (özellikle işsizlik) öne çıkmaktadır. Sağlıkla ilgili olarak da kişi başına düşen doktor sayıları bakımından da doğu illeri geridedir. Güvenlik sorununa gelince ülke içinde PKK büyük oranda etkisini kaybetmiş durumdadır ve halk direkt olarak PKK etkisinden uzaktır. Lâkin sınır ötesi bataklığı kurutma operasyonu yapılmadan (ya da PKK silahsızlanmaya razı olmadan) PKK gündemden çıkarılamaz.

Temel ihtiyaçlar bağlamında Kürt Meselesi’nin son durumuna bakıldığında şu hususlar vurgulanabilir:

- Güvenlik: Şehirlerde PKK etkisini kaybetmesine rağmen sınır ötesindeki varlıkları hâlâ halka ve özellikle Kürtlere tehdit oluşturmaktadır.
- Yemek/Su: Yeme içme ihtiyacı ülkemizde çok uç örnekler hariç olmak üzere sağlanmaktadır. Kimse açlıktan ölmemektedir.

- Barınma: Barınma işsiz gençler arasında ailesinin yanında kalarak da olsa sağlanmaktadır. Belli geliri olanlar kendi başlarına ya da eşleri ile barınma ihtiyacını sağlayabilmektedir. Az da olsa Türkiye'nin her yerinde dışarıda virane denilecek yerlerde kalan insanlar vardır. Bunlara dönük toplu yaşam alanları inşa edilmelidir.
- Sağlık: Sağlıkla ilgili olarak başta büyük şehirlerdeki hastahaneler olmak üzere, ülke çapında sağlık hizmeti verilmektedir. Birçok ülkede bulunmayan sağlık sigortası sistemi ülkemizde bulunmaktadır. Doğu bölgelerinde uzman hekim bulma noktasında sıkıntılar vardır. Bu da doğu illerinin daha yaşanılabilir hale gelmesi ve cazibe kazanması ile zamanla aşılabilecek bir durumdur.
- Eğitim: Eğitim sorunu Türkiye'nin en önemli sorunlarından biridir. Bu sorun doğu illerinde daha sıkıntılı durumdadır. Örneğin şartlı nakil desteğinin olmadığı lise çağında öğrencilerin okula devam oranı düşmektedir. Ayrıca mevsimlik işçi olarak giden ailelerin çocukları eğitimden geri kalmaktadırlar. Bunun yanında taşınmalı eğitim sebebiyle özellikle kışın çocuklar çok erken saatlerde uyanmak zorunda kalıyorlar ve dersler verimsiz geçiyor. Merkez köy uygulaması yapılarak birkaç köye hizmet verecek okullar bu köye yapılabilir.
- Sevme/Ait olma: Bu ihtiyaç kişisel gelişimle ve eğitim ile ilgili bir ihtiyaçtır. Bunun yanında kimisi ailesine, kimisi işine, kimisi vatanına/bayrağına, kimisi halkına/milletine gibi şeylere kendini ait hissedebilir. Devletin üzerine düşen, bireylerin zararlı faaliyet alanlarına kaymalarına engel olacak önlemleri ilköğretim seviyesinden başlayıp eğitimin içine katarak uygulamasıdır.
- İtibar: Bu ihtiyacın karşılanması kişinin iyi bir eğitim alması ile sosyal tabakalar arası hareket imkânına kavuşmasına bağlıdır. Ya da çok zengin bir aileden gelmesi gerekir. İlk seçenek toplumun tümünü ilgilendirir. Bunun için Türkiye'deki kronikleşmiş eğitim sorununun acilen çözülmesi gerekmektedir.
- Kendini gerçekleştirme: Kısaca bireyin potansiyelini hayata geçirebilmesi demektir. Bunun için öncelikle iyi bir eğitim alması ve dünya görüşünü sağlam temellere inşa etmesi gerekir. İyi eğitim alsa da bazıları kendini gerçekleştirme seviyesine ulaşabilirken, bazıları bu düzeye ulaşamaz. Ulaşamama sebepleri arasında genellikle cesaret sorunu yatar. Gereken adımları atacak cesareti

olmayanlar kendini gerçekleştiremez. Devletin bu konuda üzerine düşen bireylerin iyi yetiştirilmesinin sağlanmasıdır. Bundan sonrası bireyin kendi yaptıkları ya da yapmadıklarına bağlıdır.

Hlusa eğer PKK ve sivil uzantıları gündemden çıkarılır ise (23 Temmuz 2015’te başlayan operasyonlar ve devamı ile) negatif barış ortamı sağlanacak, meşru olan eksik noktaların giderilmesi -özellikle 2000 sonrası yapılanlara bakılarak- daha kolay olacak ve pozitif barış sağlanarak Türkiye’nin Kürt Meselesi diye bir gündemi kalmayacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Efegil, Ertan, "Türkiye'nin Yeni Terörle Mücadele Anlayışı ve Türk Karar Vericilerin Kürt Sorununa Yaklaşımı", İnät, Kemal, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran, (Ed), *Ortadoğu Yıllığı 2008*, İstanbul, Küre Yayınları, Ekim 2009.
- Galtung, Johan, "Leaving the Twentieth Century, Entering the Twenty-first: Some Basic Conflict Formations", Johan Galtung ve Carl G. Jacobsen (ed), *Searching for Peace: The Road to TRANSCEND*, Pluto Press, 2000, ss. 51-65.
- Galtung, Johan, "Peace by Peaceful Conflict Transformation – the TRANSCEND Approach", Charles Webel ve Johan Galtung (ed.), *Handbook of Peace and Conflict Studies*, Routledge, 2007, ss 14-34.
- Galtung, Johan, "TRANSCEND: 40 Years, 40 Conflicts", Johan Galtung ve Carl G. Jacobsen (ed), *Searching for Peace: The Road to TRANSCEND*, Pluto Press, 2000, ss. 101-121.
- Galtung, Johan, *Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek: Çatışma Çözümüne Giriş*, Havva Gök (Çev.), Ankara: USAK Yayınları, 2009.
- Galtung, Johan, *Transcend and Transform: An Introduction to Conflict Work*, Pluto Press, 2004.
- Galtung, Johan ve Dietrich Fischer, *Johan Galtung Pioneer of Peace Research*, Springer, 2013.
- Galtung, Johan ve Finn Tschudi, "Crafting Peace: On the Psychology of the TRANSCEND Approach", Johan Galtung ve Carl G. Jacobsen (ed), *Searching for Peace: The Road to TRANSCEND*, Pluto Press, 2000, ss. 206-227.
- Kaynak, Mahir, "Türkiye Yeni Dünya Düzeninde Kendisine Biçilen Rolü Oynuyor", Mahir Kaynak ve Emin Gürses, *Geleceğin Türkiye'si ve Yeni Osmanlılar*, İstanbul: Profil, Ocak 2011, ss. 15-112.
- Shue, Henry, *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*, Princeton University Press, 1980.

SÜRELİ YAYINLAR

- “1100’ün üzerinde akademisyenden barış çağrısı: Bu suça ortak olmayacağız”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/462120/1100_un_uzerinde_akademisyenden_baris_cagrisi_Bu_suca_ortak_olmayacagiz.html, 11 Ocak 2016, (erişim 12 Ocak 2016).
- “174 korucu Türkçe ve Kürtçe yeminle göreve başladı”, <http://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/174-korucu-turkce-ve-kurtce-yeminle-goreve-basladi-1743016/>, 18 Mart 2017, (erişim 20 Nisan 2017).
- “181 aşiretten teröre karşı ortak bildiri”, <http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/181-asiretten-terore-karsi-ortak-bildiri/661424>, 09 Ekim 2016, (Erişim 21 Ekim 2016).
- “3 Kürt partisinden referandumu boykot kararı”, <http://www.hurriyet.com.tr/3-kurt-partisinden-referandumu-boykot-karari-40383482>, 03 Mart 2017.
- “30 yıllık terörle mücadelenin maliyeti dudak uçuklattı!”, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/02/28/30-yillik-terorle-mucadelenin-maliyeti-dudak-ucuklatti>, 28 Şubat 2016, (erişim 01 Aralık 2016).
- “30 Yıllık terörün Türkiye'ye maliyeti”, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/30-yillik-terorun-turkiyeye-maliyeti-170566.html>, 28 Şubat 2015, (erişim 01 Aralık 2016).
- “7 PKK’lı keskin nişancı Ermeni komandosu çıktı”, <http://www.aksam.com.tr/guncel/7-pkkli-keskin-nisanci-ermenii-komandosuu-cikti/haber-505940>, 10 Nisan 2016, (erişim 18 Nisan 2017).
- “AB, PKK'yı Türkiye'ye saldırılarını durdurması için uyardı”, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/ab-pkk-yi-turkiyeye-saldirilarini-durdurmasi-icin-uyardi/508258>, 21 Ocak 2016, (erişim 21 Ocak 2016).
- “AİHM'den Cizre için bomba karar!”, <http://www.internethaber.com/aihmden-cizre-icin-bomba-karar-1556694h.htm>, 12 Ocak 2016, (erişim 13 Ocak 2016).
- “AK Parti düğmeye bastı Güneydoğu'da yeni dönem”, <http://www.internethaber.com/ak-parti-dugmeye-basti-guneydoguda-yeni-donem-1580114h.htm>, 31 Mart 2016, (erişim 31 Mart 2016).
- “AK Partili Miroğlu'ndan Öcalan önerisi”, <http://www.internethaber.com/ak-partili-miroglundan-ocalan-onerisi-1496516h.htm>, 21 Aralık 2015, (erişim 21 Aralık 2015).
- “Almanya'da Öcalan resmi ve PKK sembolleri yasaklandı”, <http://www.iha.com.tr/haber-almanyada-ocalan-resmi-ve-pkk-sebollerii-yasaklandi-629843/>, 11 Mart 2017, (erişim 11 Mart 2017).

- “Altan Tan'dan PKK itirafı HDP ikna edemedi!”, <http://www.internethaber.com/altan-tandan-pkk-itirafi-hdp-ikna-edemedi-1485341h.htm>, 09 Kasım 2015, (erişim 09 Kasım 2015).
- “Barzani'nin partisi PKK'yı yerin dibine soktu!”, <http://www.internethaber.com/barzaninin-partisi-pkkyi-yerin-dibine-soktu-1495269h.htm>, 16 Aralık 2015, (erişim 16 Aralık 2015).
- “BDP'ye kongre yolu açıldı”, http://www.milliyet.com.tr/bdp-ye-kongre-yolu-acildi/siyaset/siyaset_detay/19.12.2009/1175641/default.htm, 18 Aralık 2009, (Erişim 26 Eylül 2016).
- “Burası Taksim değil Hakkari!”, <http://www.hakkarihabertv.com/burasi-taksim-degil-hakkari-34388h.htm>, 28 Mayıs 2017, (erişim 28 Mayıs 2017).
- “Bülent Arınç'tan flaş açıklamalar!”, <http://www.internethaber.com/bulent-arinctan-flas-aciklamalar-1561469h.htm>, 29 Ocak 2016, (erişim 01 Şubat 2016).
- “Cazibe’de tablo netleşti”, <http://www.yenisafak.com/ekonomi/cazibede-tablo-netlesti-2645759>, 19 Nisan 2017, (erişim 19 Nisan 2017).
- “Cizre’de evini PKK’ya vermeyince öldürüldü”, <http://www.internethaber.com/cizrede-evini-pkkya-vermeyince-olduruldu-1496466h.htm>, 21 Aralık 2015, (erişim 21 Aralık 2015).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan flaş açıklamalar!”, <http://www.internethaber.com/cumhurbaskani-erdogandan-flas-aciklamalar-1574002h.htm>, 11 Mart 2016, (erişim 11 Mart 2016).
- “Çözüm süreci o parti olmadan asla yürümez!”, <http://www.internethaber.com/cozum-sureci-o-parti-olmadan-asla-yurumez-744505h.htm>, 03 Aralık 2014, (erişim 04 Aralık 2014).
- “Dağlıca’da flaş gelişme! Valilik izin vermemiş”, <http://www.internethaber.com/daglicada-flas-gelisme-valilik-izin-vermemis-776284h.htm>, 27 Mart 2015, (erişim 27 Mart 2015).
- “Davutoğlu PKK'yı şaşkına çeviren olayı anlattı!”, <http://www.internethaber.com/davutoglu-pkkyi-saskina-ceviren-olayi-anlatti-816086h.htm>, 28 Eylül 2015, (erişim 28 Eylül 2015).
- “Davutoğlu'ndan HDP'ye şok suçlama!”, <http://www.internethaber.com/davutoglundan-hdpye-sok-suclama-1500759h.htm>, 06 Ocak 2016, (erişim 15 Ocak 2016).
- “DBP'nin genel başkanları Emine Ayna ile Kamuran Yüksek oldu”, <http://www.cnnturk.com /haber/ turkiye/dbpnin-genel-baskanlari-emine-ayna-ile-kamuran-yukse-1500759h.htm>, 11 Temmuz 2014, (Erişim 26 Eylül 2016).
- “Demirtaş'tan şaşırtan özerklik eleştirisi!”, <http://www.internethaber.com/demirtastan-sasirtan-ozerklik-elestirisi-1584027h.htm>, 12 Nisan 2016, (erişim 13 Nisan 2016).

- “Diyarbakır Belediyesi'nde şok eden gerçek ortaya çıktı!”, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/diyarbakir-belediyesinde-sok-eden-gercek-ortaya-cikti-151390h.htm>, 25 Kasım 2016, (erişim 20 Nisan 2017).
- “Diyarbakır halkından PKK'ya büyük şok!”, <http://www.internethaber.com/diyarbakir-halkindan-pkky-buyuk-sok-1493879h.htm>, 10 Aralık 2015, (erişim 10 Aralık 2015).
- “DTK'dan özerk bölge çağrısı”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151228_dtk_deklarasyon, 28 Aralık 2015, (erişim 17 Nisan 2017).
- “DTP kapatıldı”, http://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/12/11/dtp_kapatildi, 11 Aralık 2009, (Erişim 27 Eylül 2016).
- “Erdoğan mesajı vermişti! İşte PKK'yı bitirecek 5 madde”, <http://www.internethaber.com/erdogan-mesaji-vermisti-iste-pkky-bitirecek-5-madde-1723205h.htm>, 16 Ekim 2016, (erişim 16 Ekim 2016).
- “Erdoğan'dan terörle mücadele mesajı!”, <http://www.internethaber.com/erdogandan-terorle-mucadele-mesaji-1559269h.htm>, 21 Ocak 2016, (erişim 21 Ocak 2016).
- “Figen Yüksekdağ'dan skandal sözler”, <http://www.internethaber.com/figen-yuksekdagdan-skandal-sozler-1557325h.htm>, 15 Ocak 2016, (erişim 15 Ocak 2016).
- “Hakkari'de 4 bin yıllık Türk mezarı”, <http://www.ttk.gov.tr/?Page=Print&BasindaNo=375&Yer=Basinda>, İmge Yücetürk, Bugün Gazetesi'nden alıntı, 10 Mayıs 2008, (erişim 19 Ekim 2017).
- “Hakkari'de 4 Bin Yıllık Türk Mezarı bulundu...”, <http://www.sultangazigazetesi.com/haber/hakkaride-4-bin-yillik-turk-mezari-bulundu-44169.html>, İmge Yücetürk, Bugün Gazetesi'nden alıntı, 14 Şubat 2016, (erişim 14 Nisan 2017).
- “HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'tan özerklik çarkı!”, <http://www.star.com.tr/politika/selahattin-demirtastan-ozerklik-carki-haber-1103270/>, 12 Nisan 2016, (erişim 12 Nisan 2016).
- “HDP hendek kazılan ilçelerde oy kaybetti”, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/hdp-hendek-kazilan-ilcelerde-oy-kaybetti/463966>, 03 Kasım 2015, (erişim 14 Nisan 2017).
- “HDP'li Osman Baydemir'den şok iddia! Silahlanacaklar”, <http://www.internethaber.com/hdpli-osman-baydemirden-sok-iddia-silahlanacaklar-1500085h.htm>, 04 Ocak 2016, (erişim 08 Ocak 2016).
- “HDP'li vekil TSK'ya seslendi olay açıklamalar”, <http://www.internethaber.com/hdpli-vekil-tskya-seslendi-olay-aciklamalar-1495426h.htm>, 16 Aralık 2015, (erişim 16 Aralık 2015).

- “HÜDA-PAR korkuttu: Çözüm süreci böyle giderse...”, <http://www.internethaber.com/huda-par-korkuttu-cozum-sureci-boyle-giderse-742571h.htm>, 26 Kasım 2014, (erişim 26 Kasım 2014).
- “IKBY Başkanı Mesut Barzani: PYD ve PKK tam olarak aynı şeydir”, <http://aa.com.tr/tr/dunya/ikby-baskani-mesut-barzani-pyd-ve-pkk-tam-olarak-ayni-seydir/542438>, 23 Mart 2016, (erişim 24 Mart 2016).
- “İbrahim Kalın'dan HDP'ye tokat gibi öz yönetim cevabı!”, <http://www.internethaber.com/ibrahim-kalindan-hdpye-tokat-gibi-oz-yonetim-cevabi-1498320h.htm>, 28 Aralık 2015, (erişim 02 Ocak 2016).
- “İktidarın terör örgütüyle mutabakatı olmadı”, <http://www.milliyet.com.tr/iktidarin-teror-orgutuyle-siyaset/detay/2233156/default.htm>, 25 Nisan 2016, (erişim 18 Nisan 2017).
- “İşte 10 ayaklı terörle mücadele eylem planı”, <http://www.star.com.tr/sondakika/iste-10-ayakli-terorle-mucadele-eylem-plani-haber-1087041/>, 05 Şubat 2016, (erişim 06 Şubat 2016).
- “İşte 'Demokratikleşme Paketi'nin tam metni”, <http://www.yenisafak.com/gundem/iste-demokratikleşme-paketinin-tam-metni-569627>, 30 Eylül 2013, (erişim 09 Ocak 2015).
- “KCK, Demokratik Özerklik Bildirgesi yayınladı”, <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/kck-demokratik-ozerklik-bildirgesi-yayinladi-haberi-44658>, 19 Temmuz 2011, (erişim 23 Ocak 2015).
- “KCK'lı Sabri Ok'tan Kürtlere son dakika şok çağrı!”, <http://www.internethaber.com/kckli-sabri-oktan-kurtlere-son-dakika-sok-cagri-761157h.htm>, 31 Ocak 2015, (erişim 01 Şubat 2015).
- “Kemal Burkay'dan HDP'ye sert tepki!”, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/09/15/kemal-burkaydan-hdpye-sert-tepki>, 15 Eylül 2015, (erişim 16 Eylül 2015).
- “Kiliseden uğurlanan gazi vatan için Murat oldu...”, <http://www.hurriyet.com.tr/kiliseden-ugurlanan-gazi-vatan-icin-murat-oldu-40559706>, 24 Ağustos 2017, (erişim 05 Ekim 2017).
- “Kürtçe eğitim veren iletişim fakültesi açılıyor”, <http://www.hurriyet.com.tr/kurtce-egitim-veren-iletisim-fakultesi-aciliyor-24623594>, 31 Ağustos 2013, (erişim 20 Nisan 2017).
- “Leyla Zana'dan PKK'yı çıldırtacak itiraf!”, <http://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/leyla-zanadan-pkkyi-cildirtacak-itaraf-1724655/>, 10 Mart 2017, (erişim 10 Mart 2017).
- “Millattan önce de Anadolu'daydık”, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/174040.asp>, (erişim 14 Nisan 2017).

- “Ne HDP ne de Öcalan! Yeni dönem başlıyor”, <http://www.internethaber.com/ne-hdp-ne-de-ocalan-yeni-donem-basliyor-1495840h.htm>, 18 Aralık 2015, (erişim 18 Aralık 2015).
- “Öcalan: Ya çözüm ya da kaos ve darbe”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/11/141130_ocalan_aciklama, 30 Kasım 2014, (erişim 10 Nisan 2017).
- “Paris'te PKK'lı teröristlere hapis cezası”, <http://www.internethaber.com/pariste-pkkli-teroristlere-hapis-cezasi-1559072h.htm>, 21 Ocak 2016, (erişim 21 Ocak 2016).
- “PKK cenazesine katılan 2 HDP'li vekilden şok sözler”, <http://www.internethaber.com/pkk-cenazesine-katilan-2-hdpli-vekilden-sok-sozler-1575550h.htm>, 16 Mart 2016, (erişim 16 Mart 2016).
- “PKK'dan AK Parti'ye şok tehdit”, <http://www.internethaber.com/pkkdan-ak-partiye-sok-tehdit-744192h.htm>, 02 Aralık 2014, (erişim 02 Aralık 2014).
- “PKK'dan Ankara'yı gelecek geri çekilme açıklaması!”, <http://www.internethaber.com/pkkdan-ankarayi-gerecek-geri-cekilme-aciklamasi-741815h.htm>, 23 Kasım 2014, (erişim 23 Kasım 2014).
- “PKK'dan Ermenistan'a terörist desteği”, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/04/07/pkkdan-ermenistana-terorist-destegi>, 07 Nisan 2016, (erişim 18 Nisan 2017).
- “PKK'dan silahsızlanma iddiasına en açık yanıt!”, <http://www.internethaber.com/pkkdan-silahsizlanma-iddiasina-en-acik-yanit-766195h.htm>, 17 Şubat 2015, (erişim 17 Şubat 2015).
- “PKK'lı Murat Karayılan sonunda itiraf etti”, <http://www.internethaber.com/pkkli-murat-karayilan-sonunda-itiraf-etti-1579552h.htm>, 29 Mart 2016, (erişim 29 Mart 2016).
- “PKK'lı teröristlerden şoke edecek Ermenistan itirafı!”, <http://www.internethaber.com/pkkli-teroristlerden-soke-edecek-ermenistan-itarafi-1588368h.htm>, 27 Nisan 2016, (erişim 27 Nisan 2016).
- “PKK'lı teröristten korkunç bomba itirafı”, <http://www.hurriyet.com.tr/pkkli-teroristten-korkunc-bomba-itarafi-40286068>, 23 Kasım 2016, (erişim 20 Nisan 2017).
- “Rus basınından Demirtaş itirafı! İlk kez yayınladılar”, <http://www.internethaber.com/rus-basinindan-demirtas-itarafi-ilk-kez-yayinladilar-1500349h.htm>, 05 Ocak 2016, (erişim 05 Ocak 2016).
- “Selahattin Demirtaş : 'Ön şartsız olarak hazırız’”, <http://www.internethaber.com/selahattin-demirtas-on-sartsiz-olarak-haziriz-1500696h.htm>, 06 Ocak 2016, (erişim 15 Ocak 2016).
- “Sırrı Süreyya Önder 'Yolun sonuna geliyoruz’”, <http://www.internethaber.com/sirri-sureyya-onder-yolun-sonuna-geliyoruz-784795h.htm>, 30 Nisan 2015, (erişim 30 Nisan 2015).

- “Sırrı Süreyya Önder'den her satırı olay yazı”, <http://www.internethaber.com/sirri-sureyya-onderden-her-satiri-olay-yazi-733054h.htm>, 24 Ekim 2014, (erişim 24 Ekim 2014).
- “Sur'un çevre düzenlemesi göz kamaştırıyor”, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/surun-cevre-duzenlemesi-goz-kamastiriyor/792623>, 09 Nisan 2017, (erişim 09 Nisan 2017).
- “Şanlıurfa karıştı! Çiftçiler ortalığı birbirine kattı!”, <http://www.internethaber.com/sanliurfa-karisti-ciftciler-ortaligi-birbirine-katti-1585729h.htm>, 18 Nisan 2016, (erişim 18 Nisan 2016).
- “Şemdinli’de karakola saldırı: 15 şehit”, NTVMSNBC, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/461178.asp>, 05 Ekim 2008, (erişim 15 Mayıs 2014).
- “Şırnak'ta PKK imamından olay yaratacak sözler!”, <http://www.internethaber.com/sirnakta-pkk-imamindan-olay-yaratacak-sozler-1499169h.htm>, 31 Aralık 2015, (erişim 31 Aralık 2015).
- “Şok rakam! Kuzey Irak'ta 658 köy PKK'nın elinde”, <http://www.internethaber.com/sok-rakam-kuzey-irakta-658-koy-pkknin-elinde-1584222h.htm>, 13 Nisan 2016, (erişim 13 Nisan 2016).
- “Terörden zarar görenler için 13 yılda 3 milyar TL ödenek gönderildi”, <http://www.hurriyet.com.tr/terorden-zarar-gorenler-icin-13-yilda-3-milyar-40450007>, 07 Mayıs 2017, (erişim 06 Kasım 2017).
- “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun”, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140716-1.htm>, Kanun No: 6551, 10 Temmuz 2014, (erişim 07 Ocak 2015).
- “Türkiye'de Kürdistan adıyla ilk parti kuruldu”, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-kurdistan-adiyla-ilk-siyaset/detay/1816991/default.htm>, 03 Ocak 2014, (erişim 20 Nisan 2017).
- “Ünlü lokanta molada Türkçe konuştu diye çalışanını kovdu”, <http://odatv.com/unlu-lokanta-molada-turkce-konustu-diye-calisanini-kovdu-0710171200.html>, 07 Ekim 2017, (erişim 07 Ekim 2017).
- “Ve Davutoğlu açıkladı artık Öcalan...”, <http://www.internethaber.com/ve-davutoglu-acikladi-artik-ocalan-1563139h.htm>, 05 Şubat 2016, (erişim 05 Şubat 2016).
- “Yasin Aktay'dan HDP'ye sert sözler!”, <http://www.internethaber.com/yasin-aktaydan-hdpye-sert-sozler-777239h.htm>, 30 Mart 2015, (erişim 31 Mart 2015).
- “YDG-H nedir kim bu YDG-H'liler?”, <http://www.internethaber.com/ydg-h-nedir-kim-bu-ydg-hliler-1497571h.htm>, 25 Aralık 2015, (erişim 25 Aralık 2015).
- “Yerel yönetimler özerklik şartını kabul ediyoruz uygulanmalı”, <http://www.dha.com.tr/yerel-yonetimler-ozerklik-sartini-kabul-ediyoruz-uygulanmeli-1107133.html>, 07 Ocak 2016, (erişim 07 Ocak 2016).

- “Yüksekdağ: Hendek kazma meşrudur”, <http://www.internethaber.com/yuksekdag-hendek-kazma-mesrudur-1498944h.htm>, 30 Aralık 2015, (erişim 05 Ocak 2016).
- “Yüksekdağ'a 1 yıl hapis cezası”, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/yuksekdaga-1-yil-hapis-cezasi/794441>, 11 Nisan 2017, (erişim 12 Nisan 2017).
- “Yüksekova’da ilk kez bir hastaya kalıcı kalp pili takıldı”, <http://www.sozcu.com.tr/2017/saglik/yuksekovada-ilk-kez-bir-hastaya-kalici-kalp-pili-takildi-2042393/>, 09 Ekim 2017, (erişim 10 Ekim 2017).
- Alagöz, Emine Akçadağ, “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye”, 24 Haziran 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/753/-avrupa-yerel-yonetimler-ozerklik-sarti-ve-turkiye/#.WKwtelWGMkI>, (erişim 21 Şubat 2017).
- Bilgel, Fırat ve Burhan Can Karahasan, “Estimating the economic cost of Turkey’s PKK conflict”, <http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2016/09/29/economic-cost-pkk-conflict-turkey/>, (erişim 01 Aralık 2016).
- BİLGESAM, “Güneydoğu Sorununun Sosyolojik Analizi”, Ankara, Ağustos 2009, <http://www.bilgesam.org/incele/707/-guneydogu-sorununun-sosyolojik-analizi/#.WKwXXVWGMkI>, (erişim 10 Şubat 2017).
- Conrad, Ann Patrick, “Needs, Rights, and the Human Family: A Bio-Psyco-Social-Spiritual Perspective”, *Child Welfare*, Cilt 89, Sayı 5, ss. 191-204.
- Çalışlar, Oral, “Öğretmensiz Kürtçe dersine 160 bin başvuru”, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/o””ral-calislari/ogretmensiz-kurtce-dersine-160-bin-basvuru-1149883/>, 09 Eylül 2013, (erişim 20 Nisan 2017).
- Çamlıbel, Cansu, “Erdoğan ile Öcalan’ı aynı podyumda ödül alırken görmeye hazırlanın”, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-ile-ocalani-ayni-podyumda-odul-alirken-gormeye-hazirlanin-27684264>, 01 Aralık 2014, (erişim 10 Nisan 2017).
- Çandar, Cengiz, “Dağdan İniş – PKK Nasıl Silah Bırakır? Kürt Sorunu’nun Şiddetten Arındırılması”, İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2011, http://aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/dagdan_inis.pdf, (erişim 19 Şubat 2017).
- Ensaroğlu, Yılmaz ve Dilek Kurban, “Kürt Sorununun Çözümüne Dair Bir Yol Haritası: Bölgeden Hükümete Öneriler”, İstanbul: TESEV Yayınları, Aralık 2008, http://teseiv.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Kurt_Sorununun_Cozumune_Dair_Bir_Yol_Haritasi_Bolgeden_Hukumete_Oneriler1.pdf, (erişim 24 Şubat 2017).
- Galtung, Johan, “Conflict Transformation by Peaceful Means (the Transcend Method)”, United Nations, 2010, https://www.transcend.org/pctrcluj2004/TRANSCEND_manual.pdf, (25 Nisan 2016).

- Galtung, Johan, "Educating to Understand the Problems of Peace", *Futures*, Şubat 1975, ss. 52-57.
- Galtung, Johan, "Violence, Peace, and Peace Research", *Journal of Peace Research*, Cilt 6, Sayı 3, 1969, ss. 167-191.
- Güder, İlkay, "Biz Anadoluyuz' projesiyle 50 bin çocuk illeri geziyor", <http://aa.com.tr/tr/turkiye/biz-anadoluyuz-projesiyle-50-bin-cocuk-illeri-geziyor-/943452>, 20 Ekim 2017, (erişim 21 Ekim 2017).
- Gürses, Emin, "The Rise and Fall of Violent Kurdish Nationalism in Turkey", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt 28, Sayı 1, Sonbahar 2004, ss. 54-86.
- Heinisch, Reinhard, "Basic Human Rights: Does Regime Matter?", *Southeastern Political Review*, Cilt 25, Sayı 4, Aralık 1997.
- KONDA, "Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması", http://akgul.bilkent.edu.tr/Konda/2011_06_KONDA_Kurt_Meselesinde_Algı_ve_Beklentiler.pdf, Mayıs 2011, (erişim 21 Mart 2017).
- KONDA, "Toplumsal Yapı Araştırması", http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/2006_09_KONDA_Toplumsal_Yapi.pdf, 2006, (erişim 21 Mart 2017).
- Kontaz, Muharrem, "Demokratik Toplum Kongresi'nin sonuç bildirgesi: Demokratik Özerk Kürdistan, Öcalan'a af", <http://www.milliyet.com.tr/demokratik-toplum-kongresi-nin-sonuc-bildirgesi---demokratik-ozerk-kurdistan--ocalan-a-af-siyaset-1106601/>, 14 Haziran 2009, (erişim 23 Ocak 2015).
- Laçiner, Sedat, "PKK İle Anlaşmak Mümkün mü?", <http://www.internethaber.com/pkk-ile-anlasmak-mumkun-mu-1227710y.htm>, 25 Kasım 2014, (erişim 25 Kasım 2014).
- Mutlu, Servet, "Ayrılıkçı PKK Terörünün Ekonomik Maliyeti", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/terorizm-ve-terorizmler-mucadele/2011/10/27/6265/ayrilikci-pkk-terorunun-ekonomik-maliyeti>, 27 Ekim 2011, (erişim 01 Aralık 2016).
- Nickel, James W., "Poverty and Rights", *The Philosophical Quarterly*, Cilt 55, Sayı 220, Temmuz 2005, ss. 285-402.
- Özhan, Taha ve Hatem Ete, "Kürt Meselesi Problemler ve Çözüm Önerileri", SETA, Sayı 1, Kasım 2008, <https://serdargunes.files.wordpress.com/2015/08/kurt-problemleri-cozum-onerileri.pdf>, (erişim 07 Mart 2017).
- Sandıklı, Atilla ve Erdem Kaya, "Çatışma Çözümü ve Türkiye'de Kürt Meselesi", Rapor No 45, İstanbul: BİLGESAM Yayınları, Mart 2012, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-130-2014040830rapor45.pdf>, (erişim 20 Şubat 2017).

- Selvi, Abdülkadir, “HDP’lilerin tutuklanmasından sonraki ilk araştırma”, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/hdplilerin-tutuklanmasindan-sonraki-ilk-arastirma-40283504>, 20 Kasım 2016, (erişim 20 Nisan 2017).
- Selvi, Abdülkadir, “Yeni sürecin parametreleri”, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/abdulkadirsarvi/yeni-surecin-parametreleri-2026536>, 01 Şubat 2016, (erişim 01 Şubat 2016).
- Sevin, Veli ve Aynur Özfiat, “Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu’da Savaşçı Çobanlar İlk Not”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Cilt 65, Sayı 243, Ağustos 2001, ss. 501-518, <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-cilt-lxv-sayi-243-yil-2001-agustos/>, (erişim 14 Nisan 2017).
- Somer, Murat, “Barış Süreci ve Kürt Meselesi’nde Kimlik ve Dış Politika Riskler ve Fırsatlar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 57, Eylül 2013, ss. 46-53.
- Somuncuoğlu, Sadi, “Kürtçe üzerinde bir inceleme -I-”, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/kurtce-uzerinde-bir-inceleme-i-16317yy.htm>, 28 Aralık 2010, (erişim 30 Ekim 2017).
- Stewart, Frances, “Basic Needs Strategies, Human Rights, and the Right to Development”, *Human Rights Quarterly*, Cilt 11, Sayı 3, Ağustos 1989, ss. 347-374.
- Taşcı, Selcan, ““PKK ulusu” inşa etmek!”, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/pkk-ulusu-insa-etmek-130335h.htm>, 01 Şubat 2016, (erişim 01 Şubat 2016).
- TESEV, “Kamu Harcama Analizi El Kitabı”, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Kamu_Harcamaları_Analizi_El_Kitabı.pdf, (erişim 09 Ekim 2017).
- Ünver, H. Akın, " İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk-İran İlişkilerinin Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013, ss. 63-70.
- Varlı, Ali, “Selahattin Demirtaş: 'PKK bizi temsil etmiyor'”, <http://www.hurriyet.com.tr/selahattin-demirtas-pkk-bizi-temsil-etmiyor-30183595>, 28 Eylül 2015, (erişim 14 Nisan 2017).
- Yanmış, Mehmet, “Hendek Siyaseti, Sokağa Çıkma Yasakları ve 7 Haziran Sonrası Şiddet Olaylarının Kürt Kamuoyu Üzerindeki Etkileri: Kürtler Süreci Nasıl Değerlendiriyor?” Rethink Institute, Şubat 2016, http://www.rethinkinstitute.org/wp-content/uploads/2016/02/hendek_son-5.pdf, (erişim 15 Şubat 2017).
- Yayman, Hüseyin, “Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası”, SETA Yayınları, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130130121531_setaturkiyenin_kurt_sorunu_hafizasi.pdf, Şubat 2011, (erişim 04 Nisan 2017).

Yıldırım, Ayşe, “Siyaset çözemiyorsa sivil toplum çözmeli”, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/448217/Siyaset_cozemiyorsa_sivil_toplum_cozmeli.html, 15 Aralık 2015, (erişim 15 Aralık 2015).

Yılmaz, Hakan, “Türkiye’de Kimlikler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci: Kamuoyundaki Algılar ve Tutumlar”, http://aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/turkiyede_baris_sureci_kim_ne_istiyor.pdf, 2014, (erişim 10 Nisan 2017).

Diğer

“2005 - 2014 Yılları KÖYDES Projesi Ödeneği”, http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/KOYDES/KOYDESODENEK_DAGILIMLARI2005-2014.pdf, (erişim 07 Kasım 2017).

“2007 Yılı Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES) Ödeneklerinin İller ve Belediyeler İtibarıyla Dağılımı, Kullanılması, İzlenmesi ve Denetimine İlişkin Esas ve Usuller”, http://www.kalkinma.gov.tr/Igili%20Mevzuat%20Belgeleri/Beldes_2007-6_YPK.pdf, (erişim 07 Kasım 2017).

“Adıyaman’da Gezip Görülecek Yerler (detaylı)”, <https://www.gezilesiye.com/adiyamanda-gezilecek-8-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

“Ağrı’da Gezilecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/agrida-gezip-gorulecek-6-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

“Akademisyenler teröre karşı”, <http://terorekarsiyiz.com>, (erişim 17 Ocak 2016).

“Ardahan Gezilecek Yerler”, <http://www.serka.gov.tr/bolgemiz/ardahan/ardahan-gezilecek-yerler-36.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

“Basından Kalkınma Haberleri”, http://www.kalkinma.com.tr/data/file/kalkinma_haberler/basin/2017/25012017_basin.pdf, 25 Ocak 2017, (erişim 19 Nisan 2017).

“Batman’da Gezilecek Yerler”, <http://www.gezilebilecekkyerler.com/batmanda-gezilecek-yerler/>, (erişim 07 Kasım 2017).

“Bingöl’de Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/bingolde-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

“Bitlis’de Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/bitlisde-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

“Bu Ülkenin Akademisyenleri Olarak Devletimizin ve Milletimizin Yanında Olacağız!”, <http://www.turkiyeicinakademisyenler.com/>, (erişim 14 Ocak 2016).

“Diyarbakır’da Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/diyarbakirda-gezilecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

- “Elazığ’a Yolunuz Düşerse Gezilmesi Gereken 20 Yer”, <https://www.gezilesiye.com/elaziga-yolunuz-duserse-gezilmesi-gereken-20-ye.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Erzincan’da Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/erzincanda-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Erzurum’a Yolunuz Düşerse Gezilecek 11 Yer”, <https://www.gezilesiye.com/erzuruma-yolunuz-duserse-gezilecek-11-ye.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “GAP’ta Son Durum”, <http://www.gap.gov.tr/gap-ta-son-durum-sayfa-32.html>, (erişim 06 Kasım 2017).
- “Gaziantep’te Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/gaziantep-te-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Hakkari’de Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/hakkaride-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “İğdır’da Gezilecek Yerler”, <http://www.gezilebilecekyerler.com/igdir-da-gezilecek-yerler/>, 07 Ekim 2014, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5952.pdf>, Kanun No: 5952, 17 Şubat 2010, (erişim 08 Nisan 2017).
- “Kamu Yatırımlarının İllere Göre Sektörel Dağılımı”, <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/ilozet.html>, (erişim 08 Ekim 2017).
- “Kars’da Gezip Görülecek 10 Yer”, <https://www.gezilesiye.com/karsda-gezip-gorulecek-10-ye.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Kolluk Gözetim Komisyonu”, <https://www.icisleri.gov.tr/kolluk-gozetim-komisyonu>, (erişim 19 Haziran 2017).
- “KÖYDES Hakkında”, <http://www.yalovaozelidare.gov.tr/kydes-hakkinda>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Kilis Gezilecek Yerler”, https://www.tripadvisor.com.tr/Attractions-g1422276-Activities-Kilis_Kilis_Province.html, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Malatya’da Gezip Görülecek Yerler (detaylı)”, <https://www.gezilesiye.com/malatyada-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Mardin’de Gezilecek En güzel 10 yer”, <https://www.gezilesiye.com/mardinde-gezilecek-en-guzel-10-ye.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Muş’ta Gezip Görülecek Yerler”, <https://www.gezilesiye.com/musta-gezip-gorulecek-yerler.html>, (erişim 07 Kasım 2017).

- “OSB Adı : Adıyaman Gölbaşı”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=70,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Adıyaman Kahta Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=300,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Adıyaman Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=68,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Ağrı”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=77,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı: Ardahan”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=85,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Batman”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=97,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı: Bingöl Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=105,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Besni”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=69,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Bitlis”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=106,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Darende”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=222,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=135,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Diyarbakır Tekstil İhtisas”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=367,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Elazığ Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=140,
(erişim 09 Kasım 2017).

- “OSB Adı : Erciş Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=340,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Erzincan Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=142,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Erzurum Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=143,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Erzurum Merkez II. Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=279,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Erzurum Oltu Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=280,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Gaziantep Oğuzeli Havaalanı Islah”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=365,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=49,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı: Hakkâri Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=148,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Iğdır Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=154,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : İslahiye Organize Sanayi Bölgesi Başkanlığı”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=334,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Kars Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=182,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Kilis Polateli Şahinbey Tekstil İhtisas”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=1371,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Kilis Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=195,
(erişim 09 Kasım 2017).

- “OSB Adı : Malatya II. Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=220,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Malatya Akçadağ Mermer İhtisas”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=312,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Malatya Merkez 1 Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=221,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Mardin 2. Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=339,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Mardin Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=227,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Muş Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=230,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Nizip Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=146,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Siirt”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=245,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Siverek”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=1374,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Şanlıurfa”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=252,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Şanlıurfa 2.”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=253,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Şanlıurfa Birecik Organize Sanayi Bölgesi”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=313,
(erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Şanlıurfa Viranşehir”,
https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=254,
(erişim 09 Kasım 2017).

- “OSB Adı : Şırnak Cizre”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=256, (erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Şırnak Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=255, (erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Tunceli Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=267, (erişim 09 Kasım 2017).
- “OSB Adı : Van Organize Sanayi Bölgesi”, https://osbbs.sanayi.gov.tr/FormViewPage.aspx?layoutID=13&FK_ID=270, (erişim 09 Kasım 2017).
- “Siirt’e Yolun Düşerse Gezilecek 10 Yer”, <https://www.gezilesiye.com/siirte-yolun-duserse-gezilecek-10-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Sosyal Destek Programı (SODES) Nedir?”, <http://www.sodes.gov.tr/SODES.portal>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Şanlıurfa’da Gezip Görülecek Muhteşem 12 Yer”, <https://www.gezilesiye.com/sanliurfada-gezip-gorulacak-muhtesem-12-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Şırnak’ta Gezilecek Yerler”, <http://www.gezilebilecekyerler.com/sirnakta-gezilecek-yerler/>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Tunceli’de Gezilecek Yerler (detaylı)”, <https://www.gezilesiye.com/tuncelide-gezip-gorulecek-8-guzel-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu”, <http://tihk.gov.tr/>, (erişim 16 Mayıs 2017).
- “Van’da Gezip Görülecek 10 Yer (detaylı)”, <https://www.gezilesiye.com/vanda-gezip-gorulacak-10-yer.html>, (erişim 07 Kasım 2017).
- “Yıllara göre il nüfusları, 2000-2016”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590, (erişim 28 Eylül 2017).
- AKP, “01 Kasım 2015 Seçimi Demokratikleşme ve Siyasi Reformlar Broşürü”, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/demokratiklesme-brosur-baski-19-10-2015.pdf>, (erişim 04 Nisan 2017).
- AKP, “2002-2014 Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri”, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/sessiz-devrim2002-2014.pdf>, Eylül 2015, (erişim 05 Nisan 2017).
- AKP, “7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi”, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/1-demokratiklesme.pdf>, (erişim 04 Nisan 2017).

- Arslan, Mesut, “Dı Dewra Osmanıyan De Weşangerıya Kıtêbên Kurdî (1844-1923)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2014.
- Beşli, Murat Kamil, “Türkiye’de Kürt Sorunu ve Barış Süreci”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Beykent Üniversitesi SBE, 2013.
- Bilgiç, Mehmet Sadi, “Türkiye’de Kürt Sorununun Bazı Alt Parametrelerine İlişkin Algıların Analizi”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2011.
- Bingöl İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü. (bingol@tarim.gov.tr). İdris Turan’a kişisel e-posta. [turan.idris@gmail.com]. (26 Aralık 2017).
- Bingöl İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü. (stmbingolil@sanayi.gov.tr). İdris Turan’a kişisel e-posta. [turan.idris@gmail.com]. (17 Kasım 2017).
- CHP, “CHP’nin Türkiye’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi”, https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder/chp_kurt_meselesi_kitapcik.pdf, (erişim 07 Mart 2017).
- CHP, “Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu Demokrasi, Hukuk ve Toplumsal Barış için CHP’nin Önerileriyle Önceliklerini açıkladı”, <http://arsiv.chp.org.tr/?p=113452>, 11 Mayıs 2013, (erişim 14 Nisan 2017).
- CHP Doğu ve Güneydoğu Komisyonu, “Doğu ve Güneydoğu”, Ocak 1999, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200002536%20CHP%20DOGU%20VE%20GUNEYDOG U/200002536%20CHP%20DOGU%20VE%20GUNEYDOG U.pdf>, (erişim 09 Mart 2017).
- Çağlayan, Muttalip, “Turkey’s Kurdish Conflict Through The Lenses Of Conflict Resolution”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE, 2013.
- Çapan, Fırat, “Analysis of Intra-State Conflicts: The Case Of Kurdish Issue in Turkey”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2015.
- Çeliktürk, Tansel, “1989’dan 2009 Yılına, Kürt Sorunu’na İlişkin Kamuoyuna Sunulan Raporların ve Açılımların Çokkültürlülük Literatürü Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Pamukkale Üniversitesi SBE, 2011.
- Çötök, Nesrin Akıncı, “Çokkültürlülük, Kültürlerarasılık ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Alman Eğitiminde Türk Öğrenciler: Bremen Örneği”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi SBE, 2010.
- El Ray, <http://www.tccb.gov.tr/mulakatlar/360/85913/el-ray-kuveyt.html>, 29 Nisan 2013 tarihli El-Ray’de yayınlanan Abdullah Gül ile mülakatın çeviri metni, (erişim 15 Mayıs 2014).

- Erdem, Deniz, “Political Reforms in Turkey and EU Membership: Honor Killings and Kurdish Language Rights”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Ergün, Zülküf, “Dı Peydabûna Edebiyata Kurdî Ya Lı Cızîra Botan De Karîgeriya Bajarvanîyê”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2012.
- Fahrioglu, Ferda, “Güvenlik ve Kimlik Bağlamında İnsan İhtiyaçları Teorisi’nin Türkiye’deki Kürt Sorunu’na Uygulanması”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2013.
- Gaziantep İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü. (stmgaziantepil@sanayi.gov.tr). İdris Turan’a kişisel e-posta. [turan.idris@gmail.com]. (22 Aralık 2017).
- Göngen, Mehmet Ali, “The Kurdish Question in Turkey from the European Union Perspective”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Akdeniz Üniversitesi SBE ve Hamburg Üniversitesi İşletme, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Okulu, 2012.
- Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyo-ekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, 2008, <http://www.gabb.gov.tr/uploads/default/files/229/456ac9b0d15a8b7f1e71073221059886-gabb-385.pdf>, (erişim 20 Nisan 2017).
- Hakkâri İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü. (stmhakkariil@sanayi.gov.tr). İdris Turan’a kişisel e-posta. [turan.idris@gmail.com]. (10 Kasım 2017).
- <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr>, (erişim 19 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/1999-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2000-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2001-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2002-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2003-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2004-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2005-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2006-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2007-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2008-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2009-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).
- <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2010-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2011-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2012-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2013-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2014-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2015-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2016-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2017-ozet-iller.xls>, (erişim 08 Ekim 2017).

<http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCB6EDD383FA961C529D4832A466DB6363A1B139ED5B6ECBD5>, (erişim 07 Kasım 2017).

Işık, Burhan, “Berhema Mehmed Uzun A Bınave Hawara Dicleyêde Jıyana Kurdan A Cıvaki”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

İHH İnsani Yardım Vakfı, “İHH'dan Kürt Meselesi ve Çözüm Süreci Bildirisi”, <https://www.ihh.org.tr/haber/ihhdan-kurt-meselesi-ve-cozum-sureci-bildirisi-2620>, 25 Kasım 2014, (erişim 11 Haziran 2016).

Öcalan, Abdullah, “Türkiye’de Demokratikleşme Sorunları, Kürdistan’da Çözüm Modelleri (Yol Haritası)”, İmralı, 15 Ağustos 2009, http://gomanweb.org/GOMANWEB2/Yeni-Dosyalar/A.Ocalan_Yol_haritasi/ocalanin_yol_haritasi.pdf, (erişim 18 Şubat 2017).

Öztürk, Serdar, “Dı Tradîsyona Dengbêjıya Kurdî De Şakıro (Jıyan Ê Berhem)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2014.

Koyuncu, Hüseyin, “Dı Hın Dîwanên Kurdî De Bandora Tesewûfê”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2014.

Kurubaş, Erol, “Kürt Sorununun Çözüm Mantığını Anlamak: Zorluklar, Zorunluluklar ve İdealler”, Rapor No: 2012-2, Ankara: Ankara Strateji Enstitüsü Yayınları, Haziran 2012, https://serdargunes.files.wordpress.com/2015/08/kurt-sorununun-cozum-mantigini-anlamak_2012.pdf, (erişim 21 Şubat 2017).

Mardin İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü. (abdulkadir.sumer@tarim.gov.tr). İdris Turan’a kişisel e-posta. [turan.idris@gmail.com]. (23 Kasım 2017).

Pertev, Ramazan, “Mîrsadu’l-etfal (Şahrahê Kûdekan) Ferhenga Menzûm a Kurdî-Farîsî (Vekolîn-Tekst)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2012.

- SHP, “Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakışı ve Çözüm Önerileri Raporu”, 1989, <https://serdargunes.files.wordpress.com/2015/08/doc49fu-ve-gc3bcneydoc49fu-raporu-chp-1989.pdf>, (erişim 15 Şubat 2017).
- Şahin, Erkan, “Müziğin Propaganda Amaçlı Kullanımı: Kürtçe Şarkılar”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi SBE, 2008.
- TBMM, “Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu”, http://tbmm.gov.tr/komisyon/cozum_sureci/docs/cozum_kom_raporu.pdf, Kasım 2013, (erişim 06 Nisan 2017).
- T.C. Diyarbakır Valiliği, <http://www.diyarbakir.gov.tr/devlet-yarimlari-devam-ediyor>, (erişim 17 Nisan 2017).
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü “81 İl Sanayi Durum Raporu 2015”, <https://sgm.sanayi.gov.tr/DokumanGetHandler.ashx?dokumanId=83c1b741-8ad8-4129-b0ec-ba4a03f1f1dc>, (erişim 09 Ekim 2017).
- TUİK, “Eğitim İstatistikleri”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018, (erişim 19 Ekim 2017).
- TUİK, “İl Bazında Gayrisafı Yurtiçi Hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre, NACE Rev.2, 2004-2014”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2520, (erişim 19 Ekim 2017).
- TUİK, “İl, yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus, 2007-2016”, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=945, (erişim 24 Ekim 2017).
- TUİK, “İllere göre ihracat, 2002-2017”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (erişim 19 Ekim 2017).
- TUİK, “İllere göre ithalat, 2002-2017”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (erişim 19 Ekim 2017).
- TUİK, “Sağlık personelinin illere göre dağılımı, 2015”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1095, (erişim 19 Ekim 2017).
- TUİK, “Yıllara göre il nüfusları, 2000-2016”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590, (28 Eylül 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Servet Mutlu’ya kişisel e-posta. [mservet@baskent.edu.tr]. (01 Aralık 2016).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). AKP Halkla İlişkiler Birimi’ne kişisel e-posta. [akpartihib@gmail.com]. (04 Nisan 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). MHP’ye kişisel e-posta. [bilgi@mhp.org.tr]. (04 Nisan 2017).

- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). HDP'ye kişisel e-posta. [bilgi@hdp.org.tr]. (04 Nisan 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). HÜDAPAR'a kişisel e-posta. [iletisim@hudapar.org]. (10 Nisan 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı'na kişisel e-posta. [kdgm@kdgm.gov.tr]. (08 Nisan 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Bingöl İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [bingol@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Ardahan İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [ardahan@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Tunceli İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [tunceli@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [agri@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Muş İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [ergun.colakoglu@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Elazığ İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [elazig@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Erzincan İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [erzincan@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Erzurum İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [erzurum@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Kars İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [kars@gthb.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Siirt İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [siirt@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Batman İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [batman@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Şırnak İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [sirnak@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Adıyaman İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [adiyaman@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Mardin İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [mardin@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).

- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Gaziantep İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [mkarayilan27@hotmail.com]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Şanlıurfa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [sanliurfa@tarim.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Bingöl İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmbingolil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Hakkâri İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmhakkariil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Ardahan İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmardahanil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Iğdır İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmigdiril@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Tunceli İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmtunceliil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Ağrı İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmagriil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Muş İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmmusil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Elazığ İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmelazigil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Van İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmvanil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Erzincan İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmerzincanil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Malatya İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmmalatyail@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Bitlis İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmbitlisil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Erzurum İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmerzurumil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Kars İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmkarsil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Siirt İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmsiirtil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).

- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Diyarbakır İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmdiyarbakiril@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Batman İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmbatmanil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Şırnak İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmsirnakil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Kilis İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmkilisil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Adıyaman İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmadıyamanil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Mardin İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmmardinil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Gaziantep İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmgaziantepil@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Turan, İdris. (turan.idris@gmail.com). Şanlıurfa İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü'ne kişisel e-posta. [stmsanlıurfail@sanayi.gov.tr]. (07 Kasım 2017).
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP)”, <http://www.illeridaresi.gov.tr/k-ye-d-n-s-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp->, (erişim 07 Kasım 2017).
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Uluslararası Af Örgütü'nün Raporuna İlişkin Basın Açıklaması”, <https://www.icisleri.gov.tr/uluslararasi-af-orgutunun-raporuna-iliskin-basin-aciklamasi>, 23 Ocak 2017, (erişim 06 Kasım 2017).
- World Bank, “World Development Indicators”, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NY.GDP.MKTP.CD&id=af3ce82b&report_name=Popular_indicators&populartype=series&ispopular=y#, (erişim 01 Aralık 2016).

ÖZGEÇMİŞ

İdris Turan, 1986 senesinde Afyonkarahisar'ın Çay İlçesi'nin Pınarkaya Köyü'nde dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini Afyonkarahisar'da tamamladı. Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Bilgisayar Sistemleri Öğretmenliği bölümünden 2009'da mezun oldu. 2010 yılında hem Anadolu Üniversitesi açıköğretimde Uluslararası İlişkiler lisans eğitimine, hem de Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler yüksek lisans eğitimine başladı. Açıköğretimden 2014'te mezun olan İdris Turan, yüksek lisansını 2013'te tamamladı. 2013 yılında Hakkâri Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümüne ÖYP ile araştırma görevlisi olarak atandı. 2014 yılında Sakarya Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler alanında doktora eğitimine başladı. Halen Hakkâri Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olan İdris Turan, doktora tezini Şubat 2018'de tamamlamış ve 2019 yılında doktoradan mezun olmuştur.